

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Sinan Hakan

Cumhuriyet'e Giderken Kürtler (1920 - 1923)

SINAN HAKAN 1976'da Van, Gevaş'ta doğdu. İnşaat mühendisi ve sanayici. Sivil toplum örgütlerinde ve meslek kuruluşlarında görev aldı. Gazete ve dergilerde ekonomi, Kürt tarihi, Kürt sorunu ve Türkiye'nin demokratikleşme süreci üzerine Kürtçe ve Türkçe makaleler yayımladı. Evli ve iki çocuk babasıdır. Diğer kitapları: *Müks Kürt Mirleri Tarihi ve Han Mahmud* (Pêrî Yayınları, 2002), *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri 1817-1867* (Doz Yayınları, 2007), *Türkiye Kurulurken Kürtler (1916-1920)* (İletişim Yayınları, 2013). Ayrıca İ.A. Orbeli'nin *Li Mukşê Folklor û Jiyanê Rojane* (Nûbihar Yayınları, 2010) başlıklı çalışmasını yayına hazırlamıştır.

İletişim Yayınları 3352 • Araştırma-Inceleme Dizisi 566

ISBN-13: 978-975-05-3568-0

© 2023 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2023, İstanbul

EDITÖR Aybars Yanık

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Salt Araştırma, Fotoğraf ve Kartpostal Arşivi

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Şirin Gürkan

DİZİN Salih Kızıl

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

SİNAN HAKAN

Cumhuriyet'e Giderken Kürtler (1920-1923)

iletişim

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	7
Önsöz	9
Giriş	11
1 Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluş Döneminde Kürdistan	15
2 1920 Yazında Kürtler ve Kürdistan	38
3 Sevr Antlaşması ve Etkileri	66
4 Sevr Sonrasında Kafkaslar ve Kürdistan	82
5 1920 Sonbaharı: Koçgiri Hadisesinin İlk Perdesi	102
6 Gümrü Antlaşması ve Etkileri	113
7 1920 Yılı Son Bulurken Elcezire Cephesi ve Güney Kürdistan	120
8 1921 Yılına Girerken Kürtler	131
9 1921'in İlk Yarisında Kürtler	148
10 1921'in İkinci Yarisında Kürtler	166

11	1922 Yılına Girerken Kürdistan ve Kürtler	177
12	Sımko Ağa Hareketinin Seyri ve Türkiye Kürdistan'ındaki Yansımaları	191
13	Sımko Ağa Hareketinin Sonu ve Genel Yansımaları	204
14	1922 Sonbaharında Güney Kürdistan	218
15	Lozan Süreci Başlarken Kürtler	226
16	Lozan Görüşmelerinde İlk Perde	239
17	Lozan Devam Ederken BMM ve Kürdistan'da Vaziyet	251
18	Lozan'da Musul ve Güney Kürdistan Gerilimi	262
19	Lozan'daki Tartışmaların BMM ve Kürt Toplumunda Yansımaları	282
20	Lozan Görüşmeleri Kesilirken Güney Kürdistan'da Vaziyet	292
21	BMM'de Lozan, Musul ve Güney Kürdistan Tartışmaları	297
22	Lozan Tartışmaları Sürerken Güney Kürdistan ve Sımko Ağa	310
23	Lozan'da İkinci Perde ve Güney Kürdistan'daki Gelişmeler	324
24	Lozan'da Son Kavşağa Girerken	337
25	Lozan'dan Cumhuriyet'in İlanına	353
	Sonuç	363
	KAYNAKÇA	367
	DİZİN	375

KISALTMALAR

ABE	Atatürk'ün Bütün Eserleri
a.g.e.	Adı geçen eser
akt.	Aktaran
BCA	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri
bkz.	Bakınız
BMM	Büyük Millet Meclisi
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivleri
BTDD	Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
CUA	Cumhurbaşkanlığı Arşivi
HTUS	Hakkı Tarık Us Koleksiyonu
İHİT	İstiklal Harbiyle İlgili Telgraflar
s.	Sayfa
TİH	Türk İstiklal Harbi
TTK	Türk Tarih Kurumu

Arşiv Belgeleri Kod Kısaltmaları

BEO	Bab-ı Ali Evrak Odası
DH.İUM	Dahiliye İdare-i Umumiyye
DH.KMS	Dahiliye Kalem-i Mahsus
DH.MKT	Dahiliye Mektubi Kalemi
DH.ŞFR	Dahiliye Şifre Kalemi

HR.İM	Hariciye İstanbul Murahhaslığı
HR.SYS	Hariciye Siyasi
HR.TO	Hariciye Tercüme Odası
HSD.AFT	Satın Alınan Evrak, Ali Fuat Türkgeldi Evrakı
İ.DUIT	İrade, Dosya Usulü
MV	Meclisi Vükela Mazbataları
FO.	Foreign Office

Türkiye'nin kuruluş sürecini Kürt tarihi ve modern Kürt sorunu bağlamında üç ana bölümde değerlendiriyorum. 1926 yılında imzalanan Ankara Antlaşması'yla tamamlanan bu tarihsel sürecin ilk bölümü *Türkiye Kurulurken Kürtler (1916-1920)* başlığıyla yayımlanmıştı. Bu tarihsel kesitin ikinci kitabı olan bu çalışma, 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin açılışından 1923'te Lozan Antlaşması ve akabinde Cumhuriyet'in ilanına kadar geçen dönemi kapsamaktadır. Bu çerçevede, Osmanlı Devleti'nin tarihsel sürecini tamamladığı, modern Türkiye'nin ve Ortadoğu'nun yeni bir siyasal zeminde şekillendiği bu dönem Kürt ve Kürdistan meselesi temelinde çeşitli yönleriyle değerlendirilmeye, aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bu çalışma kapsamında Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ve Cumhurbaşkanlığı Arşivi'ne ait arşiv belgelerinin yanı sıra, erişime açık İngiliz arşiv belgeleri, ikincil kaynak olarak yayımlanan İngiliz arşiv belgeleri, dönem meclis tutanakları ve dönem gazeteleri birincil kaynağımızı teşkil etmiştir. Bununla beraber konuya ve döneme ilişkin pek çok basılı eserden de istifade edilmiştir.

Türkiye'nin Irak-Güney Kürdistan sınırı haricinde egemenlik sınırlarının büyük oranda şekillediği bu dönem, modern

Türkiye'nin temel kuruluş evresi olduğu gibi Türkiye ve Ortadoğu'nun güncel Kürt meselesinin de en önemli tarihsel zeminini teşkil etmektedir. Cumhuriyet'in ve Lozan Antlaşması'nın yüzüncü yılına girdiğimiz günümüzde, Kürt ve Kürdistan meselesi Türkiye, Ortadoğu ve dünya siyasetinin çözüm bekleyen en önemli meselesinden biridir. Konunun tarihsel derinliğiyle çözümüne katkı sunma babında hazırdığım bu çalışmada desteğini esirgemeyen tüm dostlarıma ve İletişim Yayınları'na teşekkürü borç bilirim.

SINAN HAKAN
Ağustos 2023 İstanbul

Mondros Mütarekesi sonrasında Osmanlı Devleti'nin mukadderatını belirleyip modern Türkiye'nin kuruluşunun kapısını aralayan en önemli gelişme kuşkusuz Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'da teşkiliyle Kuvayı Milliye hareketinin kurumsal bir devlet yapılanmasına dönüşmesi olmuştur. Bu, Kürt toplumu ve Kürdistan meselesi bağlamında tarihsel gidişatı belirleyen en önemli gelişmelerden biridir. Devam eden süreçte Osmanlı Devleti ve saltanatı siyasal ömrünü tamamlamış, Osmanlı coğrafyasında ve Bolşevik Rusya'nın egemenlik sınırına giren Kafkasya'da yeni devletler vücuda gelmiş, Lozan Antlaşması ile birlikte yeni Türkiye devletinin Irak-Güney Kürdistan hududu haricinde egemenlik sınırları önemli ölçüde şekillenmiştir.

Günümüz Kürt meselesinin bilimsel bir zeminde ve hakkaniyet çerçevesinde değerlendirilebilmesi için Kürtlerin bu önemli tarihsel kesit içindeki yerlerinin ve rollerinin hakkıyla anlaşılması gerekmektedir. Bu yaklaşım aynı zamanda modern Türkiye bağlamında, resmî tarih tezlerine eleştirel bir gözle yaklaşmayı, kuruluş sonrası inkılaplar döneminin Kemalist paradigmasıyla yeniden yüzleşmeyi ve tartışmayı beraberinde getirmektedir. Benzer bir durum –kendine özgü koşulları içerisinde– kuşkusuz Irak, Suriye ve İran Kürdistan'ı ve hatta Kafkasya

Kürtleri için de geçerlidir. Bu tarihsel dönemin siyasal ve sosyolojik bir zeminde aydınlatılması, Türkiye Kürt toplumunun sosyopolitik gerçekliklerinin daha iyi tanınmasını, farklı sosyolojik dinamiklerinin birbirleriyle münasebet ve mücadelesinin tarihsel arka planının daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu durum ayrıca Kafkasya'dan Ortadoğu coğrafyasına kadar Kürt-Ermeni ve Kürt-Nasturi ilişkilerinin tarihsel sosyo-psikolojik mirasının da daha iyi anlaşılmasına katkı sunacaktır.

Büyük Millet Meclisi'nin açılışından Cumhuriyet'in ilanına kadarki tarihsel kesit kendi içinde oldukça önemli evreleri ihtiva etmektedir. Sevr Antlaşması, TBMM Ordularının Ermeni kuvvetlerine karşı Kafkasya Cephesi'ndeki zaferi ve Gümrü Antlaşması, Bolşevik Rusya ile kurulan yeni dengeler, Batı Cephesi'nde Yunan Savaşı, saltanatın kaldırılması gibi evreler bu tarihsel kesit içerisindeki önemli dönüm noktalarını teşkil eder. Bunun yanı sıra Kürdistan coğrafyasında Elcezire Cephesi'nin kuruluşu, İran Kürdistanı'nda Sımko Ağa'nın mücadelesi ve BMM ile ilişkileri, Güney Kürdistan'da Şeyh Mahmud Berzenci'nin ikinci dönemi, Revanduz Müfrezesi meselesi, Suriye Hudut Cephesi, Koçgiri başkaldırısı gibi pek çok altbaşlık bu çalışmaya konu olacak. Üzerinde durulan önemli bir husus da BMM-Kürt ilişkileri ve bu ilişkilerin Kürt toplumundaki yansımalarıdır. BMM'de Kürtlerin temsil edilmesi, Mustafa Kemal ve kurucu iradenin Kürt ve Kürdistan tasavvuru, politikaları ve bu bağlamda Misak-ı Milli ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, bunun Türkiye Kürdistanı'ndaki, İran ve Güney Kürdistan'daki yansımaları da önemli bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine bu süreç boyunca saltanat makamı ile İstanbul hükümetlerinin süreçteki rolleri, Türkiye-Bolşevik Rusya görüşmeleri ile Paris ve Londra'da devam eden barış görüşmelerinde Kürt ve Kürdistan meselesinin çerçevesi ve Ankara Hükümeti'nin bu meseleye uluslararası meşruiyet çerçevesinde sunduğu perspektif ve çözüm önerileri önemli bir başka inceleme alanıdır. Bununla beraber Bolşevik Rusya'nın, İran devletinin yanı sıra egemen Avrupa devletlerinin Kürt ve Kürdistan meselesine bakış açıları ve çözüm çerçeveleri de üzerinde durulan önemli diğer başlıklardan bazılarıdır.

Saydığım tüm bu başlıklar konu dahilinde tarihsel kronoloji içerisinde ele alınmaya çalışılmıştır. Gerek İstanbul'daki klasik Osmanlı Kürt entelijansiyasının gerek Kürdistan coğrafyasındaki Kürt aktörlerin Ortadoğu ve Avrasya'nın yeni bir siyasal şekillenmeye gittiği bu dönemde, tasavvurları, faaliyetleri, egemen güçler ve birbirleriyle ilişkileri, bunun da Kürt tarihi bağlamındaki neticeleri aydınlatılmaya çalışılmış, bu sürecin Kürdistan'daki sosyopolitik yansımaları ele alınmıştır.

Çalışmaya giriş babında, öncelikle 1920 Nisanı'nda Ankara'da açılan Büyük Millet Meclisi'nin Kürt ve Kürdistan bağlamında yarattığı yeni atmosferi ve bu süreçte meydana gelen hadiseleleri değerlendirmek gerekmektedir. Meclisin açıldığı bu dönem Ankara-Bolşevik Rusya arasında ilk diplomatik ilişkilerin başladığı, ayrıca Paris'te itilaf devletlerinin şekillendirdiği ve sonraki süreçte "Sevr" olarak imzalanan antlaşma metninin Osmanlı payitahtında, Ankara ve Kürdistan'da yansımalarının yaşandığı bir dönem olmuştur. Yine bu dönem klasik Osmanlı siyaset kodlarıyla şekillenmiş ve Kürt Teali Cemiyeti etrafında toplanmış geleneksel İstanbul Kürt entelijansiyasında muhtariyetçi-müstakilci fikirlerin ayrışmaya gittiği bir dönemdir.

Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluş Döneminde Kürdistan

1920 baharı yeni Türkiye kadar Kürtler ve Kürdistan açısından da geleceği şekillendiren önemli gelişmelerin cereyan ettiği bir dönemdir. Gerek İstanbul gerek Kürdistan'daki Kürt aktörlerin ve Kürt toplumunun siyasal eğilimlerinin, faaliyetlerinin ve arayışlarının sağlıklı bir analize konu olması için dönemin iç, bölgesel ve uluslararası siyasetteki bu değişim ve gelişmelerin Kürt meselesine etkileri bağlamında incelenmesi büyük önem taşımaktadır. Zira bu süreçte şekillenmeye başlayan yeni siyasal atmosfer ve dengeler, Kürt toplumunun Lozan'a giden süreçte kadarki en önemli toplumsal motivasyon ve fikrî referans noktalarının zeminini de teşkil etmektedir.

İran Kürdistan'ında Sımko Ağa'nın büyük bir güç haline geldiği, Güney Kürdistan'da Şeyh Mahmud Berzenci'nin sürgünde olduğu bu dönemde Kuzey Kürdistan'da iki odaklı bir Kürt siyasal temsilinden bahsetmek kabildir. Bunlardan biri daha çok Kürt toplumundaki "Ermenistan travması" üzerine şekillenip bütüncül bir yapı arz etmeyen, iç ve dış koşullar dahilinde büyük ölçüde Ankara Hükümeti'ne tabi Kürt aşiret reislerinin temsil ettiği çizgi olmuştur. Diğerisi ise tüm iç çelişkileriyle Kürdistan modernleşmesinin bir nevi temsilcisi hüviyetindeki Baban, Nehri, Cemilpaşazade, Bedirhani ailesine mensup isim-

lerin ve sair Kürt aydınlarının temsil ettiği Kürt Teali Cemiyeti çevresinde kümelenen İstanbul Kürt entelijansiyası olmuştur. San Remo Konferansı döneminde Ermeni Nubar Paşa ile imzaladığı mutabakat sonrası Kürdistan'da büyük tepkileri üzerine çeken Şerif Paşa'nın Kürtleri temsilden çekilmesi, Avrupa'da yürüyen barış görüşmelerinde Kürtlerin müstakil yegâne sesinin de yok olmasına yol açtığı gibi Kürt Teali Cemiyeti (KTC) içerisinde de çözülmeye giden süreci tetiklemiştir. 1920 baharı, Paris-Versay'da itilaf devletlerince şekillendirilen, maksimalist Ermeni taleplerini yansıtarak kuzey Kürtlerinin siyasal varlığını otonom bir düzeyde ve oldukça dar bir coğrafyaya hapseden "Türk Muahede Projesi"nin de kamuoyunda tartışmaya açıldığı bir dönem olmuştur. İleride Sevr Antlaşması diye imzalanacak barış taslağının yarattığı siyasal atmosfer İstanbul Kürt entelijansiyasındaki tartışmaları derinleştirmiş, KTC'de bölünmelere ve Kürt Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti adı altında yeni oluşumları hızlandırmıştır.

Kuzey Kürdistan toplumu bu dönemde bir yandan Ankara'da Büyük Millet Meclisi'yle kurumsallaşan Kuvayı Milliye hareketinin sahaya hâkim olduğu, Versay'da Osmanlı'ya tevdi edilen antlaşma taslağıyla "bölgenin Ermenistan'a terki korkusunun" doruğa çıktığı bir döneme adım atmıştır. Bu dönemde barış antlaşması yoluyla bölgenin Ermenistan'a terki hususu kadar cephe gerisinde ve Kafkasya'da bulunan Kürtlerin ve Müslümanların Ermeni yönetimi altında zulme uğradıklarına yönelik şayialar da dönemin Kürt kamuoyunun genel hissiyatını belirleyen önemli gerçekliklerden biri olmuştur.¹ Bu antlaşma taslağının yarattığı atmosferde Kâzım Karabekir komutasındaki orduların 93 Harbi sınırlarındaki Ermenistan cephesine doğru hareket kararı ve bunun Kürt toplumundaki yansımaları bu dönemin önemli konularından biridir. Yine bu dönemde Bolşevik Rusya'nın Kafkasya'ya geri dönüşü bölgesel dengeleri önemli ölçüde değiştirmiş, BMM-Bolşevik Rusya ilişkileri yeni dönemin belirleyici unsurlarından olmuştur. BMM'nin Bol-

1 Bu durum Kürt şarkılarına da konu edilip ünlü "Parsinli İbo Beg" Stranı buna örnek teşkil eder.

şevik siyasetinde Ermenistan'ı "emperyalizme hizmet eden bir hareket" kabul etmesi bölge Kürt toplumunun BMM ile olan rabitalarını güçlendirici bir faktör olmuştur.

Diğer önemli bir husus ise işgal altındaki payitahtı ve saltanatı temsil eden Osmanlı Hükümeti'nin Anadolu ve Kürdistan coğrafyasındaki fiilî varlığının zamanla son bulması, ayrıca "Osmanlı Devleti'nin kurumsal varlığını" temsil eden siyasal mercinin gerek askerî gerek mülki idare anlamında Ankara Büyük Millet Meclisi haline gelmesidir. Bu durum, İstanbul merkezli Kürt siyasal temsiliyetinin de Kürdistan coğrafyasındaki fiilî varlığının epey gerilemesini beraberinde getireceği gibi gerek İran Kürdistanı gerek Güney Kürdistan'daki Kürt hareketlerinin yüzünü Ankara meclisine dönmesine de kapı aralayacaktır.

Bu atmosfer dahilinde Büyük Millet Meclisi'nin 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılışının bu yeni dönemin başlangıcı olması hasebiyle Kürt ve Kürdistan meselesi bağlamında nasıl bir mesajla, nasıl bir atmosferde çalışmalarına başladığı, üzerinde durulması gereken öncelikli bir husustur. Anadolu'daki hareketin lideri Mustafa Kemal Paşa'nın meclis kürsüsünden "Misak-ı Milli" ilkelerini özetlediği ilk beyanlarında bunu görmek kabildir.

Büyük Millet Meclisi'nin açılış atmosferinde Kürtler

Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920 Cuma günü dualar eşliğinde işgal altındaki İstanbul'da bulunan hilafet ve saltanat makamına duaları da ihtiva eden bir dinî atmosferde açılmış, en yaşlı üye sıfatıyla Sinop Mebusu Şerif Bey'in başkanlığında çalışmalarına başlamıştır.² Şerif Bey ilk günkü oturumun açılış nut-

2 TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 1, s. 2-3. Bu arada, döneme ilişkin BMM zabıtları incelendiğinde açılış için gerekli çoğunluk elde edildiği halde Meclis-i Mebusan üyelerinin ya da yeni seçilen üyelerin tümüyle meclis açılışında yer almadığı görülmektedir. Mebusların meclise katılımı birkaç aylık süre zarfında devam etmiş, ayrıca seçilen bazı zevat istifa etmiş ya da mazeret bildirerek meclise gelmemiş, bu durumda ya yeniden seçim ya da istifa edenin yerine ikinci

kunda, İstanbul'un işgali üzerine milletin bu esaret halini kabul etmeyerek bu meclisi teşekkül ettiğini belirtmiştir. Bu çerçevede "bütün Müslümanların halifesi ve Osmanlıların Padişahı Sultan Mehmed Han" ifadesiyle saltanat ve hilafet makamı ile başkent İstanbul'un ve zulüm altındaki beldelerin düşman işgalinden kurtarılmasına yönelik hedef ve çalışmalarda başarı temennisinde bulunmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın önerisiyle kurulan bazı encümen heyetlerinden sonra meclis ilk günkü çalışmalarını tamamlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa 24 Nisan 1920 tarihli oturumda meclise hitaben, Mondros Mütarekesi ilanından Erzurum Kongresi'ne ve o tarihten meclisin açılışına kadar yaşanan süreci detaylandıran uzun bir beyanatta bulunmuştur.³ Mustafa Kemal bu beyanatta, başlattıkları hareketin Erzurum Kongresi'nde alınan esaslara dayandığını hatırlatmış, bunun en önemli hususlarından biri olan milli hudutlar meselesi üzerinde durmuştur. Sınırları izah ederken de güney sınır hattını İskenderun-Halep-Musul-Kerkük-Süleymaniye hattı diye özetleyen Mustafa Kemal, "Hududu Milli" olarak nitelediği bu sınırların askerî saiklerle tespit edilmediğini, bu sınırlar dahilinde tek bir Müslüman unsurun bulunduğu düşünülmemesi gerektiğini, sair Müslüman unsurların müteşekkil olduğunu dile getirmiştir. Devamında bu sınırlar dahilindeki Müslüman unsurların hukuk dairesini şu şekilde izah etmiştir:

Bu hudut meselesini tespit eden maddenin içerisinde büyük bir esas vardır. Fazla olarak o da bu vatan hududu dâhilinde yaşayan İslam unsurlarının her birinin kendine mahsus olan muhitine, adetlerine, ırkına mahsus olan imtiyazları bütün samimiyetle ve mukabilen kabul ve tasdik edilmiştir. Bittabi bunun teferruat ve tafsilatı yoktur. Çünkü bu tafsilat ve teferruat girmenin zamanı da değildir.⁴

fazla oyu alanın seçilmesi hususları mecliste tartışılmış, vaziyete göre çözümler üretilmeye çalışılmıştır.

3 TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 1, s. 8-30.

4 TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 1, s. 16.

Buraya yansıyan ifadeler Erzurum'da alınan ve nihai haliyle Misak-ı Milli'nin öngördüğü vatandaşlık çerçevesini çizen temel ilkedir. Görüldüğü üzere Mustafa Kemal bu ilkenin uygulanma zeminin henüz teşkil edilmediğini, bunun zamanının gelmediğini de dile getirmektedir. Mustafa Kemal, konuşmasında Ermenistan'ın Şark vilayetleri üzerindeki taleplerine, bu yönde cereyan eden hadiselerle, bu ve diğer hususlarda Ferit Paşa hükümetiyle yaşanan sorunlara da detaylıca yer vermiştir. Bu çerçevede Sivas Kongresi dönemine de değinen Mustafa Kemal, İngiliz Binbaşı Noel, Bedirhaniler ve Elaziz Valisi Ali Galip Paşa üzerinden gelişen hadiselerle⁵ de temas etmiştir:

Hakikaten İngilizler daha evvel bütün Kürdistanı işgal etmek, Türk ve sair dindaşlarından ayırmak için tasavvur edebildikleri her şeyi orada tatbikle meşgul idiler. Bu tatbikatta en büyük faaliyeti gösteren yüzbaşı ve bir rivayete göre binbaşı rütbesini haiz birisi idi ve buna maatteessüf İslamlardan bir iki kişi muavenet ediyorlardı.⁶

Devamında Ali Galip Bey'le ilgili bazı hususları özetlemiştir. Mustafa Kemal özetle, İstanbul'un işgali ve mebusan meclisinin tatil edilmesi üzerine vatani ve milli bir görev olarak "fevkalade salahiyyete sahip" meclisi Ankara'da açma karar aldıklarını, İstanbul Hükümeti'nin esaret altında olduğunu, Ferit Paşa hükümetinin bu alçaltıcı vaziyeti kabul ettiğini belirtmiştir. Mustafa Kemal, temel gayenin hilafet ve saltanat makamının bağımsızlığı, dokunulmazlığının sağlanması, milli sınırlar dahilinde milli bağımsızlığın teminine imkân verecek bir barışın gerçekleştirilmesi olduğunu ifade ederek geniş bir perspektiften Misak-ı Milli'deki hedefleri işaret etmiştir.⁷ Mustafa Kemal Paşa'nın çokça alkış alan aşağıdaki ifadeleri meclisin nasıl bir manevi atmosfer ve hissiyat içerisinde açıldığının önemli bir ifadesidir:

5 Dönem olaylarının detayları için bkz. (Hakan, 2013: 242-259).

6 TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 1, s. 8-30.

7 TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 1, s. 29-30.

Meclisinizde şekillenen ve tecelli eden milli kudretimiz hilafet ve saltanat makamını yabancı tazyiklerinden kurtaracak ve Osmanlı Devleti'ni inhilal (dağılma) ve esaretten kurtaracak tedbirleri alacaktır. Ve tam bağımsızlığı şart olan hilafet makamına vicdani bağlılıklarıyla iftihar eden ve teselli bulan İslamiyet âlemi ile yaşama kabiliyetini nefsinde gören bir milletin esir olamayacağına kanaatle harekâtımızı adım adım takip eden bütün medeniyet ve insanlık dünyası sizlere yardımcı olacaktır...⁸

Mustafa Kemal Paşa devamında yok olma uçurumunun kenarında duran “Osmanlı milletin” akıbetinin sorumluluğunun bu mecliste olduğunu dile getirip “Cenab-ı Hak daima bizimledir,” diyerek sözlerine son vermiştir. Mustafa Kemal’in beyanatına yansıyan önemli hususlardan biri de Ermeni meselesine bakışıdır. Şark vilayetlerinin Ermenistan’a terki meselesinde özellikle Ferit Paşa hükümetlerini sert eleştiren Mustafa Kemal, Erzurum Kongresi’yle birlikte hareketin temel ilkelereinden biri haline gelen karşı duruşu tekrar dile getirmiştir. Mustafa Kemal ayrıca “savaşın başında meydana gelen olaylara” çok değinmeden savaş sonrasında Avrupa ve Amerika kamuoyunda “Ermeni Kıtali” propagandasının başlatıldığını, Ali Rıza Paşa hükümetinin⁹ bu konuda kendini yeterince ifade etme imkânı bulamadığını, oysa bölgeyi tetkik eden Amerikalı ve Avrupalı zevatın devlet lehine sonuçlara ulaştığını ifade etmiştir. Mustafa Kemal, gazetelerin dahi sansüre uğratılıp iddialara karşı tekzip dahi yapılamadığını, milletin medeniyet dünyasına karşı insanlık hukukunun esaslarından “müdafaayı nefis hakkından mahrum bırakıldığı” yorumunu yaparak dünya kamuoyunun müthiş ithamlarla harap olan millete karşı zehirlendiğini söylemiştir.¹⁰ Mustafa Kemal gelinen noktada Ermeni toplumuna bakışını şu sözlerle dile getirmiştir:

8 TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 1, s. 30.

9 2 Ekim 1919 ile 8 Mart 1920 arasında görev yapan Osmanlı Hükümeti’dir. Bu dönemde Kuvayı Milliye ile iyi ilişkiler temin edilerek Amasya Protokolleri imzalanmıştı. Bkz. (Hakan, 2013: 278).

10 TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 1, s. 27

Kilikya ve havalisinde ve Şark hududumuz haricindeki resmî ve gayri resmî Ermeni kuvvetlerinin dindaş ve ırkdaşlarımıza karşı vuku bulan cinayetkarane tecavüzler karşısında dahi memleketimizde yaşayan sâkin Ermenilerin her türlü taarruzdan masuniyetlerini temin eylemeyi pek mühim bir medeni vazife telakki eyledik. Ve Anadolu'nun dış dünyayla temasının kesilmiş olduğu bugünlerde vatanın ali menfaatlerini amaçlayan tedbirler arasında Ermeni ahalinin selametinin muhafazası lüzumunu bütün makamlara bildirdik.

Bu sözlerle, milli harekete karşıtlık olmamak kaydıyla “mevcut” Ermeni toplumunun emin bir vaziyette olacağını belirtmiştir. Devam eden görüşmeler neticesinde meclis başkanlığına seçilen Mustafa Kemal Paşa, teşekkür konuşmasında saltanat ve hilafet makamına olan sadakatini yinelemiştir.¹¹

Mustafa Kemal'in bu nutkunda, yeni dönemin en önemli kurumsal aktörü olan Büyük Millet Meclisi'nin hareket zeminine yansıyan genel iradeyi Kürt kamuoyu bağlamında birkaç maddede özetlemek mümkündür. Bunlar kısaca işgal altındaki hilafet ve saltanata bağlılık, Misak-ı Milli'nin çizdiği sınırlar ve Müslüman üst kimliği perspektifinde devletin işgalden kurtarılması, bölgenin Ermenistan'a terki meselesinde de Misak-ı Milli'ye yansıyan net karşı duruşun korunmasıdır.

Mustafa Kemal'den Meclis'e “çoğulcu millet” hatırlatması

Gerek dahili gerek harici siyaset çerçevesinde yoğun bir gündemle çalışmalarını başlatan BMM'nin dönem oturumlarına yansıyan bazı tartışmalarına bakıldığında Türklük ve Kürtlük mevhumlarının da bu tartışmalara dahil olduğunu görüyoruz. Meclisin 1 Mayıs 1920 tarihli icra vekillerinin seçimi ve vazifesine dair kanun teklifinin okunduğu oturumunda söz alan Kastamonu Mebusu Yusuf Kemal Bey'in beyanatında yoğun bir şekilde Türk ve Türklük vurgusu beraberinde tartışmalara yol aç-

11 TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 1, s. 39.

mıştır.¹² Sivas Mebusu Emir Paşa söz alarak bu tutuma itirazlarda bulunmuştur.

Rica ederim ki yalnız Türklük namını kullanmayalım. Çünkü Türklük namına buraya toplanmadık. Rica ederim yalnız Türkler değil, Müslümanlar demek, hatta Osmanlı demek kâfidir efendim. Bu vatanda Çerkez, Çeçen, Kürt, Laz ve daha birtakım İslam kabileleri vardır. Bunları tefrikaya sebep olacak söz söylemeyelim.¹³

Emir Paşa, “Türklük” merkezli bir yaklaşımın yanlışlığını dile getirmiştir. Meclisteki bu tartışmaya müdahale etme durumunda kalan Mustafa Kemal’in sarf ettiği sözler onun dönemin genel konjonktürü içerisinde Kürtlüğe ve kurucu millet iradesine bakışını çok net olarak ortaya koymaktadır. Mustafa Kemal meselenin bir daha tekerrür etmemesi ricasıyla iki hususa değinmek istediğini söylemiştir:

Efendiler, meselenin bir daha tekerrür etmemesi ricasıyla bir iki nokta arz etmek isterim. Burada kastedilen ve Meclis-i Alinizi teşkil eden zevat, yalnız Türk değildir, yalnız Çerkez değildir, yalnız Kürt değildir, yalnız Laz değildir. Fakat hepsinden mürekkep anasır-ı İslamiye’dir, samimi bir mecmuadır. Dolayısıyla, bu âli heyetin temsil ettiği; hukukunu, şeref ve şanını kurtarmak için azmettiğimiz emeller, yalnız bir İslam unsuruna münhasır değildir. İslam unsurlarından mürekkep bir kitleye aittir. Bunun böyle olduğunu hepimiz biliriz. Hep kabul ettiğimiz esaslardan birisi ve belki birincisi olan hudut meselesi tayin ve tespit edilirken milli hududumuz Iskenderun’un güneyinden geçer, doğuya doğru uzanarak Musul’u, Süleymaniye’yi, Kerkük’ü ihtiva eder. İşte milli hududumuz budur dedik! Hâlbuki Kerkük kuzeyinde Türk olduğu gibi Kürt de vardır. Biz onları tefrik etmedik. Dolayısıyla muhafaza ve müdafaaıyla iştilal ettiğimiz millet, bittabi bir unsurdan ibaret değildir. Muhtelif İslami unsurlardan meydana gelmektedir. Bu

12 TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 1, s. 164-165.

13 TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 1, s. 164-165.

topluluğu teşkil eden her bir İslam unsuru, bizim kardeşimiz ve menfaatleri tamamıyla müşterek olan vatandaşımızdır. Ve yine kabul ettiğimiz esasların ilk satırında bu muhtelif İslami unsurlar ki: Vatandaşlıklar, yekdiğerine müteakabil hürmet ile riayetkârdırlar ve yekdiğerinin her türlü hukukuna, ırkı, içtimai, coğrafi hukukuna daima riayetkâr olduğunu tekrar ve teyit ettik ve cümlemiz bugün samimiyetle kabul ettik. Dolayısıyla menfaatlerimiz müşterektir. Kurtarılmasına azmettiğimiz vahdet, yalnız Türk, yalnız Çerkez değil, hepsinden karışmış bir İslam unsurudur. Bunun böyle telakkisini ve yanlış anlamalara meydan verilmemesini rica ediyorum...¹⁴

Mustafa Kemal'in bu ifadeleri esasında Misak-ı Milli'nin öngördüğü vatandaşlık perspektifinin bir hatırlatmasıdır. Mustafa Kemal bu şekilde, yeni dönem tasavvurunun bir Türk etnik temele kesinlikle dayanmadığını açıkça dile getirmiş, Kürt, Türk, Laz ve Çerkes gibi İslâmi unsurların ortak gelecek tasavvuruna dayandığını ortaya koymuştur.

Ankara Meclisi açılırken Kürt Teali Cemiyeti'nde fikir ayrılıkları ve bölünmeler

Anadolu'da bu gelişmelerin yaşandığı dönemde İstanbul merkezli geleneksel Kürt sosyolojisine dayalı Kürt Teali Cemiyeti'nde bölünmeye giden ciddi bir iç krizin yaşandığını görüyoruz. Esasında, Kürt Teali Cemiyeti içerisinde Seyit Abdülkadir'in şahsında Osmanlı Devleti'ne tâbi "otonom bir Kürdistan" yaklaşımına sahip gelenekçi Kürt siyasetinin temsili ile Bedirhani aile üyelerinin öncülüğünü yaptığı yenilikçi ve "Müstakil Kürdistan" tasavvuruna sahip iki ana akım, cemiyetin kuruluşundan itibaren vardı. Bununla beraber cemiyetin çözülmesini tetikleyen olay KTC adına Paris'te bulunan Şerif Paşa'nın Ermeni temsilci Nubar Paşa ile imzaladığı ortak mutabakat metnine Kürdistan'dan yükselen sert tepkiler üzerine Kürt delegasyonu başkanlığından istifa etmesiydi. Mustafa Kemal'in BMM riyase-

14 TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 1, s. 165.

tine seçildiği 24 Nisan 1920 tarihinde Şerif Paşa'nın Paris'teki Kürt temsilciliğinden istifa ettiği ve hilafet ve saltanata bağlı olduğuna yönelik haberler İstanbul basınında yer almıştır.

Bu istifaya gidilen süreçte Seyit Abdülkadir'in bu dönemde Osmanlı'ya bağlı otonom bir Kürdistan'a yönelik ifadeleri iki ana akım arasındaki çelişki ve mücadeleyi derinleştirmiştir. İstanbul İngiliz yüksek komiserinin sürece ilişkin raporlarında Bedirhani ve diğer grupların Seyit Abdülkadir'i Kürt milli mefkûrelerini paylaşmamakla suçladıkları dile getirilmiştir: "Kürt Kulübünün bölünmüş olduğu ve Kürt görüşünün güvenilir bir temsilcisinin bulunmasının her zamankinden güç olduğu gerçeği ortadadır."¹⁵

KTC'nin yaşadığı bu kırılmayı, bir yönüyle de klasik Osmanlı idari yapı atmosferi içerisinde şekillenmiş İstanbul Kürt entelijansiyesinin temsilcileri olan Bedirhani, Baban, Nêhrî gibi ailelerin güç çekişmesi olarak da görmek kabildir. Seyit Abdülkadir'in Şerif Paşa'ya sahip çıkmakla beraber Osmanlı'ya bağlı bir özerkliği dile getirmesiyle daha da beliren fikir ayrılıkları,¹⁶ Babanzadelerin cemiyetten istifası, Bedirhanilerin Seyit Abdülkadir'in cemiyet riyasetinden azline ilişkin çalışmaları ve Seyit Abdülkadir'in karşı hamleleri gibi gelişmeler¹⁷ cemiyetin bu tarihî süreçte Kürtler adına sağlıklı bir rol üstlenebilmesini imkânsız kılmıştır. İngilizlerin İstanbul yüksek komiseri yaşanan bu durumu şöyle yorumlamıştır: "Kürt saflarındaki bu bölünme Türkler için bir başarı olarak görülebilir. Şerif Paşayı Kürt idealinden koparmadaki başarılarına benzerdir."¹⁸

İngiliz komiser, Seyit Abdülkadir'in her şeye rağmen daha dürüst bir imaja sahip olup Kürdistan'da herkesten daha fazla

15 FO.371/5068 Amiral de Robeck'ten Londra'ya 19 Nisan 1920 tarihli yazı (akt. Yeğen, 2011: 143-144).

16 KTC içerisinde baş gösteren fikir ayrılıkları için bkz. FO 371/5068 Amiral de Robeck'ten Londra'ya 19 Nisan 1920 tarihli yazılar (akt. Yeğen, 2011: 141-144).

17 Bkz. FO.371/5068 İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Londra'ya 3 Mayıs 1920'de yazılan yazı (akt. Yeğen, 2011: 146-151).

18 Bkz. FO.371/5068 İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Londra'ya 3 Mayıs 1920'de yazılan yazı (akt. Yeğen, 2011: 133-136).

itibar gördüğünü, muhaliflerinin heterojen bir yapı arz ettiğini, halifeye büyük saygı duyduğunu, İngiliz mandasında Türkiye'ye bağlı bir otonomi düşündüğünü, idare kendisine verildiği takdirde uygun şartlarda bağımsızlık ilan etmeye hazır olacağını söylemiştir. Kürt meselesinin barış konferansında ciddi şekilde tartışıldığı bir dönemde Kürt ileri gelenleri arasında ortaya çıkan bu anlaşmazlıkların büyük bir talihsizlik olduğunu KTC içindeki bölünmüş taraflara bizzat ifade etmiş, Kürt taraflara Britanya Hükümeti adına bağlayıcı bir söz vermekten kaçınmıştır.¹⁹

Kürt Teali Cemiyeti'nde yaşanan bu fikir ayrılıkları ve sürüşmeler cemiyetin faaliyetleri bir yana yeni dünyanın şekillendiği ve bütüncül bir Kürt siyasi iradesine an fazla ihtiyaç duyulduğu dönemde Kürtler açısından büyük bir talihsizliktir. Bedirhanilerin İngiliz Binbaşı Noel'le 1919'da yürüttükleri görüşmeler ve Ali Galip Paşa meselesi neticesinde Ankara'yla hasım hale gelen hareket, Kürdistan ile fizikî iletişimin de kopmasıyla uluslararası arenada da Kürt temsiliyetini ilerletebilecek bir pozisyondan çıkmıştır.²⁰ KTC içerisindeki görüş ayrılığı ve bölünmenin yaşandığı bu dönemde Anadolu'da İstanbul Kürt temsiliyetine ilişkin ciddi sansür çalışmalarının da başladığını görüyoruz. BMM Reisi Mustafa Kemal Erzurum vilayetine gönderdiği 28 Nisan 1920 tarihli yazıda şu emri vermiştir: "Milli birliği ihlal ve memleketi parçalamaya sevk maksadıyla, düşman maksatlarına alet olan, İstanbul'da yayımlanan Kürtçe *Jin*²¹ gazetesinin girişinin yasaklanması."²²

KTC içerisinde yaşanan bu süreç Kürdistan kamuoyunu bizzat kontrol eden ve yönlendirme gayretindeki Kâzım Karabekir Paşa'nın da yazışmalarına konu olmuştur. Paşa, Erzurum'dan

19 Bkz. FO.371/5068 İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Londra'ya 3 Mayıs 1920'de yazılan yazı (akt. Yeğen, 2011: 133-136).

20 Kürdistan Teali Cemiyeti'nin üyeleri, kuruluşu ve dağılışına ilişkin detaylı bir çalışma olarak bkz. (Göldaş, 1991).

21 Telgrafın Türkçeleştiriliş metninde "Zeyn" olarak yer verilmiştir. Bkz. ABE, cilt 8, s. 132.

22 BMM Reisi Mustafa Kemal imzasıyla Erzurum vilayetine 28 Nisan 1920 tarihli telgraf (akt. ABE, cilt 8, s. 132).

BMM riyasetine çektiği 2 Mayıs 1920 tarihli telgrafında şu yorumları yapar (2012: 776):

Monte Carlo kumarhanesinden İstanbul basınına telgraf çekerek Kürt heyeti başkanlığından istifasını bildiren Şerif Paşa'nın gerçekleşen bu hareketi Anadolu'da namuskâr ve dindar Kürt kardeşlerimizin gösterdikleri vatanperverane vasıflar karşısında bir geri çekilme ve ezici bir hezimetdir. Bunun da münasip şekilde yayınlanması ve Kürt kardeşlerimizin tezahürat ve hissiyatının yine Büyük Millet Meclisi lisanından tebcil etmek muvafık olur.

Görüldüğü üzere Kâzım Karabekir Paşa, Şerif Paşa'nın istifasını Ermeni Delegasyon Başkanı Buğos Nubar Paşa ile belli ilkeler üzerine anlaşması sonrası Kürdistan'da gelişen karşı tavrın neticesi olarak yorumlamış, bu tavrın ve neticenin BMM tarafından da dillendirilmesi, yüceltilmesi istenmiştir. Barış Konferansı'nda Şerif Paşa'nın saltanat ve hilafete bağlılık ifadesiyle geri çekilmesinin sadece Avrupa ya da İstanbul merkezli basında değil, farklı coğrafyalarda da haberlere konu olduğunu görüyoruz. Örneğin, Trablus'ta yayımlanan Arapça *Rakib* gazetesinin 4 Mayıs 1920 tarihli nüshasında Osmanlı Hükûmeti ve Kuvayı Milliye hareketine ilişkin konuların yer aldığı yazının "Kürtler ve Türkler" başlıklı kısmında konuya değinilerek "Kürtler halifelik tahtına olan bağlılıkları konusunda Babı Ali'yi temin ettiler"²³ değerlendirmesine yer verilmiştir. Kürt Teali Cemiyeti içerisindeki bu ayrışmalar kısa süre sonra Bedirhanilerin öncülüğündeki Kürt Teşkilat-ı İctimaiye Cemiyeti'nin kuruluşunu beraberinde getirecektir.

Kürt Teali Cemiyeti'ndeki sorunlar ve bölünme İstanbul basınına da konu olmuştur. *Akşam* gazetesinin 7 Mayıs 1920 tarihli sayısına "Kürt Meselesi ve Teali Cemiyeti" başlığıyla konu olan bir haber,²⁴ KTC içinde geline noktaı işaret etmektedir. *Akşam* gazetesi KTC azalarından Necmettin Hüseyin

23 FO/5142, British Consul General in Tripoli, N. Africa to Earl Curzon (May 11th 1920) (akt. Şimşir, 2000a: 97).

24 7 Mayıs 1920 tarihli *Akşam*, s. 2.

Bey'in Fransızca yayın yapan *Jurnal Doryan* gazetesine yaptığı açıklamayı, son bölümünü "sansür"leyerek yayımlanmıştır. Necmettin Hüseyin Bey "Telgraf ajansları son zamanlarda Kürdistan istiklali hakkında tamamen asılsız bir havadis neşrettiler," ifadesiyle başladığı beyanatında büyük devletlerin (düvel-i muazzama) Kürt kavminin hukukunu koruyacağına kani olduğunu belirtmiştir. Devamında, Kürt çoğunlukla meskûn arazinin Wilson Prensipleri gereğince müstakil kılınmasını talep ettiklerini ifade ederek "İrk ve Kültürümüzün mukaddes hukukuna dayanan mütalaamızın değişmesi mümkün değildir," deyip bu konudaki net duruşunu gösterme gereği duymuştur. Bu ifade üzerine muhabirin "Fakat ayandan Abdülkadir Efendi mecliste Kürtlerin Türklerden ayrılmayacağını söylüyordu. Bu beyanattan Abdülkadir Efendi'nin müstakil bir Kürdistan tesisine taraftar olmadığı anlaşılabilir mi?" sorusuna şu cevabı veriyor:

Abdulkadir Efendi cemiyetimizden birçok defalar Kürt milli hukukunun müdafaasını izhar eylemişti. Son zamanlarda da bunu ikrar etti. Halihazırdaki bu fikrinde uzun zaman ısrar edip etmeyeceğini anlamak icap eder. Biz de bütün şark milletleri gibi bir gurup teşkil eyledik. Burada teali fikrini taşıyanlarla hukukumuz ve takip edeceğimiz gaye hakkında kâfi bir fikre malik bulunmayanlar karşılaşmaktadır. Tecrübe bize gösterdi ki, imtizaç etmeyen [uyuşmayan] bu iki unsur milli emellerimize hakikaten inkılap etmesi için elde mevcut programı teshil [kolaylaştırma] değil tas'ib eylemektedir.

Necmettin Hüseyin bu ifadeleriyle Kürt Teali Cemiyeti içerisindeki anlaşılamayan iki unsuru özetlemiş, Seyit Abdülkadir'in önderliğini yaptığı Osmanlı'ya tabi özerkçi grubu Kürt milletinin tealisine yönelik yeterli bir fikre malik olmamakla eleştirmiştir. Necmettin Hüseyin Bey'in vurguladığı temel gerçeklik ise bu iki grubun karşıtlığının Kürt milli emellerinin gerçekleşmesi hususunda artık kolaylaştırıcı değil, zorlayıcı, zarar verici bir atmosfer yarattığıdır. Bu fikirden hareketle Necmettin Hüseyin Bey, ayrılık kararını devamındaki şu

cümlelerle dile getirmektedir: “İşte bu halde nihayet vermek için bir Cemiyet teşkil ettik. Buraya içimizden en zeki ve en iyilerimiz kabul olunmaktadır. Cemiyetimizin gayesi iki noktada özetlenebilir...”

Akşam gazetesi beyanatın devamını sansürlemekle birlikte bu cemiyetin Emin Ali Bedirhan başkanlığında teşkil edilen Kürt Teşkilat-ı İctimaiye Cemiyeti olduğu anlaşılmaktadır. Gazete, Necmettin Hüseyin Bey’in beyanatının devamını, *altı satırın tayy edildiği* ifadesiyle sansürlendiğinden dolayı vermemiştir.

Yeni bölgesel dengelerde BMM-Bolşevik Rusya ilişkileri

Büyük Millet Meclisi’nin açılışıyla başlayan yeni dönemde üzerinde durulması gereken bir konu da Ermenistan meselesi ve dolayısıyla Kürt ve Kürdistan bağlamında Ankara Hükümeti’nin Bolşevik Rusya ile ilk diplomatik temasları ve bunun ilkesel zeminidir. Bu ilişki zemininde BMM’nin “emperyalizme karşı mücadele” söylemi ve bu söylem dahilinde Ermeni siyasetini de İngiliz emperyalizmine hizmet eden bir çerçevede sunması, Vilayat-ı Şarkiye üzerindeki Ermeni talepleri göz önüne alındığında Kürt kamuoyunu da dolaylı olarak etkileyen bir husus olmuştur. Bolşevik Rusya ile başlatılan ilişki bu yönüyle Lozan Antlaşması’na kadar geçen sürecin siyasal çerçevesini büyük oranda etkilemesi bakımından Kürdistan-Ermenistan meselesi açısından da üzerinde durulması gereken bir husustur. Mustafa Kemal Paşa meclisin açılmasını müteakip ilk iş olarak BMM adına hazırlanan bir mektubu Lenin’e ulaştırmak üzere bir heyet oluşturarak Bolşevik Rusya’ya göndermiştir. Üç maddeden oluşan ve Ankara Hükümeti’nin Bolşevik politikasına ilişkin genel perspektifini yansıtan mektubun birinci maddesinde şu ifadelerle yer verilir:²⁵

25 Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Moskova Sovyet Hükümeti’ne Birinci Teklifnamesi, 26 Nisan 1336(1920) (akt. ABE, cilt 8, s .114).

Emperyalist hükümetler aleyhine harekâtı ve bunların tahakküm ve esareti altında bulunan mazlum insanların kurtuluşu gayesini hedefleyen Bolşevik Ruslarla mesai ve hareket birliğini kabul ediyoruz.

Mektubun ikinci maddesinde Bolşeviklerin İngiliz kuvvetlerinin bulunduğu Gürcistan'a girmeleri durumunda Türkiye'nin de "Emperyalist Ermeni Hükümeti" üzerine yürüebileceği söylenerek bunun yanında Azerbaycan'ın Bolşevik safına geçmesinin sağlanabileceği de taahhüt edilmiştir. Ankara Hükümeti bu teminat ve taahhütlerle Bolşevik karşıtı Ermeni Hükümeti'ne karşı Ruslarla işbirliğinin yaratacağı stratejik üstünlüğü hesaplamış, Azerbaycan konusunda da Kafkas Müslüman ahalisi üzerindeki nüfuzunu hatırlatmış, ortak hareket alanının iki tarafça da siyasi bir kazanca evrileceğini göstermek istemiştir. Ankara Hükümeti, bu iddialı ve açık önerilerden sonra mektubun üçüncü maddesinde Anadolu'da verdiği mücadeleyi emperyalizme karşı mücadele olarak niteleyerek *milli toprakları işgal altında bulunduran emperyalist kuvvetlerin kovulması ve gelecekte emperyalizm aleyhine vuku bulacak ortak mücadele için dahili kuvvetlerin şekillendirilmesi üzerine* Bolşevik Rusya'dan silah ve maddi destek talep etmiştir. Görüldüğü üzere Ankara Hükümeti emperyalizme karşı çizdiği genel yaklaşımla Bolşeviklerle sadece yaşanan zaman dilimi için değil, geleceğe dair bir ortak hareket perspektifi sunmuş, buna mukabil ciddi bir meblağda maddi ve askerî destek istemiştir. Bu dönemde Moskova'da bulunan İttihatçı liderlerden Enver Paşa ve diğer bazı isimler de BMM-Moskova ilişkilerinde rol almış, Mustafa Kemal bu isimlere temkinli yaklaşmıştır.²⁶

26 İttihatçı Enver ve Halil Paşaların Moskova ile temasları ve Mustafa Kemal ile iletişimleri Kürdistan ve Şark vilayetlerindeki genel politikanın belirleyicisi konumunda olan Karabekir Paşa'nın tepkisini çekmiş, BMM Başkanı Mustafa Kemal'e çektiği çeşitli telgraflarda bu tutumun yanlış olduğunu, Anadolu'daki hareketin İttihatçılık olarak algılanması tehlikesi doğuracağını, Bolşeviklerle diplomatik temasın kendisi üzerinden olması gerektiğini ifade etmiştir (Örneğin bkz. Kâzım Karabekir Paşa'dan TBMM Riyasetine 5 Mayıs 1336[1920] tarihli telgraf, Karabekir, 2012: 786-789). Karabekir Paşa tüm süreç boyunca bazen

Bu süreç nisan ayı sonuna doğru Bolşevik ordularının Bakü'yü işgal etmesinde (Karabekir, 2012: 769), Kafkasya'da yeni dengelerin oluşumunda ve Bolşeviklerin yeniden bölgede oyun kurucu olmasında önemli bir gösterge olmuş, kısa süre içerisinde İngilizlerin Gürcistan ve Kafkasya'nın sair bölgelerinden çekilmesiyle sonuçlanmıştır.

Ankara Hükümeti'nin Kafkasya'da yükselen güç haline gelen Bolşeviklerle "emperyalizm karşıtlığı" üzerine bina ettiği siyaseti, dönemin Ermenistan Hükümeti'nin Bolşevik karşıtı olması, sadece sınırlar dahilindeki Kürdistan ve Şark vilayetleri üzerindeki Ermenistan taleplerinin geleceğini zora sokmamış, BMM ordularının Kars-Ardahan-Iğdır bölgesine doğru yeni bir harekât başlatmasının da zeminini kolaylaştırmıştır. BMM'nin Bolşevik Rusya ile ilişkilerinde Ermenistan'ı "emperyalizme hizmet eden" bir yapı olarak sunması ve Karabekir'e bağlı ordunun Kafkasya'ya olası bir askerî harekâtı bölgedeki Kürt kamuoyunun Ankara Hükümeti'ne olan güven ve bağlılığını pekiştirmiştir. Karabekir Paşa Mustafa Kemal'e yazdığı bir telgrafında Kürtlerin bu hissiyatına ilişkin şu değerlendirmeyi yapar: "Kürtlük umumiyetle şark harekât ve hadisatına boyun eğerek hiçbir ses çıkarmıyor. Onları bize bağlayan en kuvvetli düğüm Ermenistan'ın büyümesi ve istila tehlikesidir."²⁷

Bolşeviklerle "emperyalizmle mücadele" zemininde işbirliği arayan Ankara Hükümeti aynı dönemde, itilaf devletleri, Amerika ve tarafsız hükümetlerin hariciye nezaretlerine gönderdiği notada²⁸ meclisin kuruluş süreci izah edilerek hilafet ve saltanat merkezinin, yani Osmanlı payitahtının işgal altında olması sebebiyle İstanbul'dan çıkacak emir ve fetvaların "yok hükmünde" sayılacağını ilan etmiştir. Bu notada dikkate değer en

daha esnek bir tavır sergilese de eski İttihatçı liderler üzerinden teşkil edilecek bir Bolşevik politikasına ve bunların Anadolu'ya olası geri dönüşlerine karşı muhalif duruşunu korumuştur.

27 Kazım Karabekir Paşa'dan TBMM Riyasetine 9 Mayıs 1336 (1920) tarihli telgraf (Karabekir, 2012: 802-803).

28 Osmanlı Büyük Millet Meclisi namına ve emriyle Meclis Reisi Mustafa Kemal imzasıyla İtilaf Devletleri, Amerika, Tarafsız Hükümetler Hariciye Nezaretlerine Verilen Nota, 30 Nisan 1920 (akt. ABE, cilt 8, s. 144-145).

önemli husus, “Osmanlı Büyük Millet Meclisi” tabirinin kullanılmasıdır. Mustafa Kemal Osmanlı Büyük Millet Meclisi Reisi sıfatıyla bu notaya imza koymuştur. Ayrıca metinde “Osmanlı milleti” tabiri kullanılmış, BMM’ye atfen “Osmanlı milletin haklı ve şerefli bir barış yapılması için kendi adına taahhütte bulunma hakkını temsilcilerine bahsettiği” ifadesine yer verilmiştir. Metnin sonunda Osmanlı Hıristiyan unsurlarının da milletin himayesinde olduğu ifadesiyle Batı dünyasına karşı Hıristiyan unsurlarla alakalı bir nevi “iyi niyet beyanına” yer verilmiştir. TBMM’nin dönemin genel dış politikası bağlamında Bolşeviklerle ortaklık temelinde bir arayışa girmişken, hasım Batı dünyası nezdinde de bir meşruiyet arayışının olduğu görülmektedir.

Kafkasya’da bu gelişmeler yaşanırken BMM’nin Kürdistan ve Şark vilayetlerindeki en önemli dayanağını teşkil eden Kâzım Karabekir Paşa Mustafa Kemal ile muhtelif yazışmalarında Bolşeviklerin Azerbaycan’ı almasından sonra Ermenistan ve Gûrcistan üzerine hareketlerinden evvel kendilerinin harekete geçmeleri gerektiğini, özellikle Ermenistan üzerine bir harekâtı ısrarla dile getirmiştir.²⁹ Karabekir Paşa Ermenistan’ın Bolşeviklerle barış ortamı bulmadan Allahüekber Dağları’ndan Aras Çayı’na kadarki bölgenin alınması gerektiğini, Bolşeviklerin bu haliyle Ermenistan’a hâkim olmaları durumunda bunun imkânsız hale geleceğini düşünmüştür.³⁰ “İaşe sınırlı, para sınırlı, gerimizde Kürdistan, ilerimizde Ermenistan! Kıtaat da firarlarla erirse değil şark için bütün Anadolu için ölümdür. Teklif ettiğim hattın işgaline muvafakat etseler, bu hayırlı bir başlangıç olur” (Karabekir, 2012: 804).

Gerek Kafkasya’daki dengeler gerek dahili vaziyet açısından Ermeni güçlerine karşı harekete geçmenin en uygun seçenek olduğunu düşünmüş, bunu Ankara’daki meclis adına da varoluşsal bir durum telakki etmiştir. Ankara Hükûmeti ise Paris’te

29 Örneğin bkz. Kazım Karabekir Paşa’dan TBMM Riyasetine 6 Mayıs 1336 (1920) tarihli telgraf (Karabekir, 2012: 789, 816-818).

30 Kazım Karabekir Paşa’dan TBMM Riyasetine 15 Mayıs 1336 (1920) tarihli telgraf, K. Karabekir, 2012: 816-818

devam eden barış görüşmelerinin neticesi ortaya çıkmadan böyle bir askerî harekâta girişmeyi uygun görmemiştir.³¹ Mustafa Kemal, Karabekir Paşa'ya gönderdiği 12 Mayıs 1920 tarihli bir telgrafta şunları yazar: "Ermenistan'a taarruz hareketimizi İtilaf Devletleri ve Amerika savaş ilanı kabul edecek ve ihtimal ki memleketin batı kısımlarından ve büyük ihtimalle Trabzon'dan taarruza geçeceklerdir."³²

Mustafa Kemal, mevcut konjonktürde Ermenistan'a bir askerî harekâtın sebebiyet vereceği tehlikeyi işaret etmiştir.

Ankara'dan Moskova'ya diplomatik çıkarma

Bu tartışmalar içerisinde Ankara Hükümeti, Bolşeviklerle yürütülen ilk temaslardan sonra, 10 Mayıs 1920 tarihli kararname ile Hariciye Vekili Bekir Sami Bey ile İktisat Vekili Kemal Bey'i siyasi müzakere yapmak üzere Moskova'ya gönderme kararı almıştır. Heyet için harcırah ve zaruri masraflarına karşılık hariciye bütçesinin özel faslından 6 bin lira ödenek ayrılmıştır.³³ Moskova'ya gönderilecek heyete yedi maddelik talimatname verilerek yapılacak görüşmelerde Türkiye tarafının genel ilkesel çerçevesi ortaya konmuştur.³⁴ Bu çerçevede Türkiye'nin Batı'nın esaretine girmemesinin Rusların da faydasına olduğu, Türkiye'nin bu mücadelede para, savaş araçları, lüzumu halinde askerî birlikler anlamında Rusların yardımına ihtiyaç duyduğu, Türkiye'nin Rus bölgesinde dindaş ve ırkdaş unsurlar üzerinde Rusya lehine manevi nüfuzunu kullanabileceği gibi hususlar işlenen temel başlıklardır. Üzerinde durulan önemli bir husus da Boğazlardan istifadenin bütün Karadeniz milletlerine serbest olacağı vurgusudur. Türkiye bu şekilde çeşitli söylev ve yazışmalara da konu olduğu üzere, Batı'ya kar-

31 Konuya dair yazışmalar bir örnek olarak bkz. Kazım Karabekir Paşa'dan TBMM Riyasetine 9 Mayıs 1336 (1920) tarihli telgraf (Karabekir, 2012: 799).

32 Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal'den 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'ya 12 Mayıs 1336(1920) tarihli telgraf (Karabekir, 2012: 815).

33 BCA, 30-18-1-1/1-5.

34 Ruslarla Olacak Karşılıklı Münasebetler Hakkında Moskova'ya Gidecek Heyete Talimatname, 8 Mayıs 1920 (akt. ABE, cilt 8, s. 182-183).

şı mücadeleyi emperyalizmle mücadele olarak işlemiş, bu me-
yanda Bolşevik Ruslarla ortak bir mücadele zemini oluşturma-
ya çalışmıştır. Bu gelişmeler yaşanırken, Karabekir Paşa BMM
riyaseti ve sair yerlere yazdığı 17 Mayıs 1920 tarihli tamimiy-
le Bolşeviklerin Tiflis'i ele geçirdiği, Erivan'da Hatisof kabinesi-
nin devrildiği ve Taşnaklarla Osmanlı Ermenilerinin hükümeti
ele geçirdiği haberini vermiştir.³⁵

Karabekir'e göre 15. Kolordu ve Kürtler

Ermenistan meselesinin dönemin Şark ahalisinde, özellikle
Van, Bitlis, Erzurum, Bayezit gibi 1915'te Rus işgaline uğra-
mış bölgelerin Kürt hissiyatındaki yerini en iyi analiz edenler-
den biri kuşkusuz Kâzım Karabekir Paşa olmuştur. Karabekir
Paşa kendi kolordusunun bölgedeki varlığını hem Ermenistan
meselesinde toplumda bir güvence anlamına geldiğini hem de
Kürtlerde olası bir ayrılık fikrinin önüne geçtiğini düşünmü-
ştür. Misalen Anadolu'da Mudurnu, Sivas, Kayseri gibi yerlerde
cereyan eden Kuvayı Milliye karşıtı hareketler üzerine Musta-
fa Kemal'in Karabekir Paşa'dan asayişini sağlamak için kolordu-
sunu batıya yönlendirmesi talebini³⁶ Karabekir Paşa bu minval-
de bir değerlendirmeye kabul etmemiştir. Karabekir Paşa ülke-
nin istikbalini doğunun elde tutulmasında görmüş, kendi şah-
sını ve kolordusunu da bunun en temel teminatı olarak kabul
etmiştir. Mustafa Kemal'e cevaben yazdığı uzun telgrafını³⁷ al-
tıncı maddesinde ordusunun bölgedeki varlığını şöyle özetli-
yor: "Şark ahalisi vaziyete hâkimdir. Ve bu kanaatle bize tama-
mıyla taraftar ve hadimdir. Sınırdaki toplanmış kuvvet onların
bu kanaat ve bağlılıklarını kuvvetlendiriyor. Şark halkı ve ule-
ması da yazacakları güçlü ve tesirli telgraflar ve hitabelerle orta

35 Bkz. Kazım Karabekir Paşa'nın 17 Mayıs 1336(1920) tarihli tamimi (Karabe-
kir, 2012: 824, 825).

36 Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal'den 15. Kolordu Kumandanı Ka-
zım Karabekir Paşa'ya 15 Mayıs 1336 (1920)9 tarihli telgraf (Karabekir, 2012:
819, 820).

37 Kazım Karabekir Paşa'dan BMM Riyasetine 16 Mayıs 1920 tarihli telgraf (Ka-
rabekir, 2012: 821-824).

Anadolu halkını ikaza çalışacaklardır” (Karabekir, 2012: 821).

Karabekir Paşa, uzun değerlendirmelerden sonra ise Anadolu'daki karışıklıklardan dolayı Doğu Cephesi'nden çekilmenin mümkün olmayacağını Kürt meselesi bağlamında on birinci maddede şu şekilde izah etmiştir (2012: 823):

15. Kolordu kıtaatı her şeyden evvel irticayı imha edecek surette batıya doğru tertibat ve harekâtta bulunması imkânı maateessüf mevcut değildir. Bu kanaatin hilafına batıya kıtaat sevkine teşebbüs olursa muhakkaktır ki bize taraftar ve hadim olan şark ahalisi bizi Ermenistan'a mı çiğneteceksiniz? Hududu bırakmanıza sebep nedir? Diye askerin boynuna sarılır ve onu durduramazsa kendisi de çoluk çocuk hicret eder. Şüphesiz bu vaziyet her vakit fırsat bekleyen Kürtleri derhal kıyam ettirir ve ahalinin muhalif ve isyana meyyal kısımlarını ayaklandırır. Bu halde 15. Kolordunun bu vilayetler ahalisinden olup ancak Ermenilerden intikam almaya yönelik şiddetli arzusuyla sınır boyunda sabırsızlanan aksamı derhal terk-i vazife eder ve ailesinin başına geçer. Geriye kalan iç Anadolu efradı ise zaten firara çoktan hazır ve ocağına hasret duyduğu için onlar da savuşurlar, yani kolordum dağılır...

Karabekir Paşa kendi fikrini yansıtan bu ifadelerde, 15. Kolordu'nun bölgede halkı idareye bağlayan en önemli unsurunun “güven unsuru” olduğunu dile getirdiği gibi, kendi bakış açısından Kürt toplumuna güvensizliğini de dile getirmektedir. Bu bağlamda ordunun bölgede kalmasının hayati bir önem arz ettiğini düşünmüştür. Karabekir Paşa'nın beyanatı içerisinde “vilayetler ahalisinin Ermenilerden intikam” nitelemesi üzerinde durulması gereken bir husustur. Bölge Ermeni milletinin 1915-1918 döneminin neticesinde yaşadığı trajik durumun yanı sıra, bölge Kürtleri başta olmak üzere Müslüman ahalinin de bu dönemde yaşadığı kaotik süreç, iki tarafta da benzer bir hissiyatın oluşmasına neden olmuştur. Bununla beraber cephe gerisinde Müslüman ahalinin mezalime uğradığına yönelik genel kabulün Kürt ve bölge Müslüman toplumunda yarattığı tesir bu duygunun daha da artmasında önemli bir etken olmuştur.

Sevr'e giden süreç: Versay Barış Taslağı'nda Kürdistan ve Ermenistan

Anadolu ve Kürdistan'da bu gelişmelerin olduğu dönemde "Sevr" ismiyle ileride imzalanacak antlaşma taslağının Mayıs ayı başlarında Paris'te toplanan itilaf devletlerince şekillendirildiğini görüyoruz. Kürt Delegasyonu Başkanı Şerif Paşa'nın istifasında sonra Kürtlerin hususen temsil edilmediği bu görüşmelerde antlaşma taslağının tamamlanması üzerine yapılan davetle eski sadrazam Tevfik Paşa riyasetindeki Osmanlı delege heyeti İstanbul'dan hareket ederek 5 Mayıs Çarşamba günü Versay'a varmıştır.³⁸ Neticede, Paris'te, 11 Mayıs Salı günü, "Türkiye Muahedesi Projesi" ismiyle hazırlanan antlaşma metni dönemin Fransa başbakanı Alexandre Millerand'ın başkanlık ettiği sade bir merasimle Versay'da Hariciye Nezareti binasında Tevfik Paşa'ya tevdi edilmiş, bu toplantı masasında Ermeni Delegasyonu Reisi Boğos Nubar Paşa da yer almıştır.³⁹ Bu törende itilaf devletleri adına konuşan Millerand Türkiye'nin⁴⁰ 1914'te kendilerine karşı savaşa girdiğini, bu durumun bir hata olduğunu, bunun itilaf devletlerinin uzun süren bir savaşa katlanmasına sebebiyet verdiğini dile getirmiştir. Millerand, gelinen noktada müttefik devletlerin Boğazların serbestisi ve saltanatın İstanbul'da devamına yönelik bir karar verdiklerini belirterek bunu itilaf devletlerinin "hak, hürriyet ve adalet esasları üzerine bir barış tesis etme arzusunun ispatı" olarak değerlendirmiştir. Osmanlı heyetinin reisi Tefik Paşa ise cevaben kısa bir söz alıp delegasyon heyetinin belirli bir süre içinde değerlendirme yaparak cevap vereceğini ifade etmiştir.⁴¹ Kongre heyeti, Osmanlı heyetine bu antlaşma metnine cevap vermek üzere bir ay süre tanımıştır.⁴² Osmanlı heyeti ile taslak üzerinde bir müzakere yapılmamış, oluşturulan metin bir nevi dikte edilmiştir.

38 Bkz. 7 Mayıs 1920 tarihli *Akşam*.

39 Bkz. 14 Mayıs 1920 tarihli *Alemdar*.

40 Osmanlıca metinde de Osmanlı değil, Türkiye olarak yer alır.

41 14 Mayıs 1920 tarihli *Alemdar*.

42 13 Mayıs 1920 tarihli *Akşam*.

Devam eden günlerde İstanbul basınına konunun muhteviyatına ilişkin bazı haberler düşmeye başlamış, Osmanlı heyeti başkanı Tefik Paşa'nın antlaşma maddelerini "kabul edilemez" bulduğuna yönelik ifadeleri İstanbul gazetelerinde yer almıştır.⁴³ Antlaşmanın muhteviyatına ilişkin bir rapor düzenleyerek Dersaadet'e gönderen Tefik Paşa 18 Mayıs 1920 tarihli bu raporunda,⁴⁴ antlaşmanın 422 maddeden oluştuğunu ifade ederek bunlarla alakalı özet bilgiler paylaşmıştır. Tefik Paşa antlaşmanın üçüncü kısmında Kürdistan meselesinin konu alındığını, özetle İstanbul'da faaliyet göstermek üzere İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcilerinden oluşacak bir komisyonun kurulacağını, bu komisyonun Kürtlerin çoğunluk olduğu bölgelerde mahalli muhtariyetlerine ilişkin süreci yürüteceklerini dile getirmiştir. Buna göre antlaşmadan bir sene sonra Kürtlerin Cemiyeti Akvam'a başvuruları ve kabulü dahilinde bağımsızlıklarını kazanabileceği ve Türkiye'nin bu bölgedeki haklarından feragat etmeyi taahhüt edeceği şeklinde hükümlerin bulunduğu bilgisini paylaşmıştır. Tefik Paşa antlaşmanın altıncı maddesinin ise Ermenistan'a ilişkin olduğunu, "Türkiye Ermenistanı'nın" müstakil bir devlet olacağını öngörüldüğünü, Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis vilayetlerinde bir sınır tayini yetkisinin Amerika reisicumhuruna verildiğini dile getirmiştir.

Sevr anabaşlığı altında ileride detaylıca işleyeceğim bu antlaşma taslağı gündeme düştüğü andan itibaren özerklik öngörmekle birlikte Ermenistan lehine "coğrafi olarak minimize edilmiş bir Kürdistan" öngörüsünden dolayı Kürt toplumunda büyük tepkilere sebep olmuştur. Antlaşma taslağına yönelik bu tepki sadece BMM çatısı altında geleceğini kurgulayan Kürt kesimlerinde değil, İstanbul merkezli gerek otonomcu gerek bağımsızlıkçı Kürt siyasal odaklarında da tepkiye yol açmış, kabul görmemiştir. Öte yandan pek çok ağır şartı ihtiva etmesi bakımından sadece BMM'de değil, İstanbul basınında da sert eleştirilere maruz kalmıştır. Anadolu'daki harekete muhalif *Alemdar*

43 15 Mayıs 1920 tarihli *Alemdar*.

44 BOA, HR.TO: 611-77. Versay'da bulunan Osmanlı Heyet-i Murahhasası Reisi Tefik Paşa'dan gelen 18 Mayıs 1920 tarihli şifre sureti.

gazetesinde bile antlaşmanın ağır şartları eleştirilmiş, antlaşma bir “cellat baltasına” benzetilmiştir.⁴⁵

Versay’da şekillenen antlaşma taslağı, ABD Başkanı Wilson’un çizeceği ve Trabzon, Erzurum, Bitlis ile Van’ı kapsayacak Türkiye Ermenistanı projesini öngördüğünden dolayı Kürt kamuoyundaki korkuları ve tepkileri yeniden tetiklemiş, bu atmosfer dahilinde de BMM Hükümeti’ne olan rabıtasını süreç içerisinde daha da kuvvetlendirmiştir.

Bu dönem, Güney Kürdistan bağlamında da Şeyh Mahmud Berzenci’nin sürgünde olduğu, İngilizlerin Güney Kürdistan genelinde bazı merkezlerde askerî ve idari varlığını sürdürmekle birlikte Kürtler üzerinde sıkı bir denetim sağlayamadığı, nizami birliklerin yanı sıra Nasturi taburlarıyla denetimini sağlamaya çalıştığı bir dönem olmuştur. İran Kürdistanı’nda ise, ileride göreceğimiz üzere, Sımko Ağa hareketinin büyük güç olmaya doğru gittiği bir evre söz konusudur.

45 17 Mayıs 1920 tarihli *Alemdar*.

1920 Yazında Kürtler ve Kürdistan

Kürdistan'ın geneli bağlamında önemli gelişmelerin yaşandığı bu dönemde İstanbul merkezli Kürt Teali Cemiyeti'nde bölünmenin yaşandığını, Emin Ali Bedirhan başkanlığında Kürt Teşkilat-ı İctimaiye Cemiyeti'nin teşkil edildiğini görüyoruz. Bu durum, Ermeni toplumunun Kürtler aleyhine maksimalist taleplerini önceleyen barış taslağının hâkim olduğu bir atmosferde İstanbul'daki Kürt temsilcilerinin siyasal ağırlığını olumsuz etkileyen bir gelişmeydi. Yine bu dönemde İran Kürdistanı'nda büyük bir güç haline gelen Sımko Ağa'nın Osmanlı Kürdistanı'ndaki Kürt önderlere Kürt ulusalcılığı bağlamında oldukça önemli mesajları ihtiva eden kurumsal bir yapılanma talebi Kürt milliyetçiliğinin tarihsel arka planı bağlamında önemli bir nitelik taşır. Diğer önemli bir husus da Versay'da Osmanlı Hükümeti'ne tevdi edilen barış taslağının yarattığı atmosfer ve Bolşeviklerle ilişkiler zemininde Ankara Hükümeti'nin Ermenistan hareketine izin vermesi, bunun da bölge Kürt aşiretlerindeki yansımasıdır. Yine aynı dönemde Ankara'nın Bolşeviklere "emperyalizme karşı" işbirliği teklifine Çiçerin'in mektubuyla gelen cevap ve Bolşeviklerin çizdikleri ilkesel çerçevede Kürdistan ve Ermenistan meselelerine de yer vermeleri, Kürt ve Kürdistan meselesinde yeni gelişmeleri beraberinde getirmiştir.

Tüm bu gelişmelere paralel olarak Elcezire cephe kumandanlığı teşkil edilip Ankara Hükümeti'nin cephe kumandanı Nihat Paşa'ya verdiği özel talimatname bu cephenin kuruluşunun askerî gerekliliklerin yanı sıra, hükümet kararıyla Türkiye dahilinde özerk Kürdistan teşkiline yönelik siyasal arka planı açıkça ortaya koymuştur. Kısa bir döneme sıkışan bu önemli gelişmelerin hepsi Kürt ve Kürdistan meselesinin geleceğini şekillendiren hadiselerdir.

Bedirhaniler ve Kürt Teşkilat-ı İçtimaiye Heyeti

Haziran 1920'ye gelindiğinde İstanbul'da Seyit Abdülkadir başkanlığındaki Kürt Teali Cemiyeti'nin dağıldığını ve bu cemiyet içindeki "bağımsızlıkçı grubun"¹ cemiyetten ayrılarak Emin Ali Bedirhan başkanlığında Kürt Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti'ni, yani "Kürt Toplumsal Teşkilat Derneği'ni" kurduklarını görüyoruz. Emin Ali Bedirhan'ın cemiyet reisi sıfatıyla gönderdiği bir basın bildirgesi İstanbul merkezli *Vakit* gazetesinin 7 Haziran 1920 tarihli sayısında yayımlanmıştır. Cemiyetin *Vakit*'te yayımlanan beyanatı şu şekildedir:²

Bu ana kadar büyük itilaf devletlerinin bu meyanda Büyük Britanya Devleti'nin hak ve adalet hissiyatına rabt (bağlanarak) [bir kelime okunamadı] ve Kürt milletinin iradesine istinat ederek, milli emellerinin elde edilmesine çalışan Kürt münevverleri ve ileri gelenleri tarafından Sulh Konferansının nihai kararıyla da siyasi mevcudiyeti tasdik edilen Kürt vatanında, asrın gerektirdiği her nevi içtimai teşkilatı vücuda getirmek üzere 'Kürt Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti' ismiyle bir cemiyet tesis edilmiştir.

Cemiyet, mezkûr teşkilatın ve Kürt içtimai heyetinin hürriyet ve refahı esasları üzerine kurulmuş olarak, Kürt milletini milletler sisteminde hakka riayetkâr ve hakkına riayet ettiren

1 Göltaş, bu grubu, Seyit Abdülkadir'in muhtariyetçi yaklaşımına muhalefet eden bağımsızlıkçı radikal kesim olarak niteler (1991: 195-196).

2 *Vakit*, 7 Haziran 1336(1920) tarihli nüshası, s. 2 (HTUS koleksiyonu).

ve bilhassa milli ve doğal sınırları dâhilinde komşularıyla münasebat-ı [bir kelime okunamadı] perveranede bulunan müdrük ve münevver bir medeniyet ve insaniyet parçası halinde yükseltmeyi esas gayesi kabul edip ve bu gayede mümessil Kürt müessesesi ve cemiyetlerinin dahi yardımlarını temin etmiştir.

Kürt Teşkilat-ı İctimaiye Cemiyeti bugünkü üyelerinden bir kısmının evvelce dâhil bulunup programın uygulama tarzında ortaya çıkan görüş ayrılığından dolayı terk ettikleri Kürt Teali Cemiyeti'nin 15 Mart 1336 (1920) tarihine ve Kürt Millet Fırkası'nın son zamanlara kadar takip ettiği gaye haricinde olmayarak, Kürt milletin bu bugünkü ve gelecekteki selametine bağlı emellerin tamamen ve kâmilten tahakkukuna çalışmayı zorunlu görevi addeder. Bunun insaniyet-perverlerin ve bütün [bir kelime okunamadı] ...lerimizin meşru ve insani olan bu çalışma yolunda cemiyetimize yardım ve teşviklerini esirgemeyeceklerine emniyetimiz kavidir. Merkez umumi; Divan Yolunda Kadınlar Dünyası matbaasında daire-i mahsusadır.³

Emin Ali Bedirhan'ın 7 Haziran 1920 Vakıf gazetesindeki beyanatı.

3 Vakıf, 7 Haziran 1336(1920) tarihli nüshası, s. 2. Ayrıca bkz. (Göldaş, 1991: 197).

Görüldüğü üzere, sulh konferansında Kürdistan'ın muhtariyet hakkında yönelimin temel alındığı bir çizgide çalışma yürütmeyi hedefleyen cemiyet, bu bağlamda Kürt Teali Cemiyeti'nin –muhtemelen ayrıldıkları tarih olan– 15 Mart 1920 tarihine kadarki yaklaşımını kabul ve tasdik etmektedir. Dikkate değer diğer bir husus da hakkında pek bir malumata sahip olmadığımız Kürt Millet Fırkası adı altındaki bir kuruluşa da yapılan atıftır. Her ne kadar Emin Ali Bedirhan başkanlığındaki bu grup “bağımsızlıkçı” olarak biliniyorsa da *Vakit* gazetesinde neşredilen bu beyanatta “müstakil Kürdistan”a ilişkin net bir yaklaşımın olduğunu söylemek zordur. Hatta barış konferansının son taslağındaki minimize edilmiş özerk Kürdistan çerçevesinin “Kürt varlığının tasdiki” olarak yorumlanması dikkat çekicidir. Cemiyet bu çerçeveyi Kürt hukukunun uluslararası camia tarafından tanınması bağlamında olumlamakla birlikte, devam eden satırlarda Kürtlerin “milli ve doğal sınırlarına” atıfta bulunulduğu görülmektedir. Emin Ali Bedirhan başkanlığındaki bu yeni oluşum ileride göreceğimiz üzere İngilizlere yakın bir çizgide hareket ederek, Musul'a gidip oradan Şırnak üzerinden Kürdistan'a bir harekât düzenlemeyi planlayacaktır.

Sımko Ağa'dan Cemil Çeto'ya: Kürtler gaflet uykusunda!

Haziran 1920'ye gelindiğinde İran Kürdistanı'nda Sımko Ağa liderliğindeki hareketin İran Kürdistanı genelinde büyük bir güç haline geldiğini görüyoruz. Sımko Ağa bu çerçevede Osmanlı Kürdistanı'ndaki bazı Kürt liderlere mektuplar göndermiştir; onun Kürt ulusal birliği bağlamında bir yol arayışı içine girdiğini görüyoruz. Bu bağlamda bölgedeki önemli Kürt aktörlerinden Garzan aşiretleri reisi Cemil Çeto'ya⁴ gönderdiği bir mek-

4 Çeto ailesi esasında Garzan aşiretleri arasındaki “Pencinari” kolunun reisleridir. Cemil Çeto, Bişarê Çeto'nun kardeşidir. Bişarê Çeto 1914 sonlarında Kotur deresinden Van arazisine doğru hareket eden Rus kuvvetlerine karşı mücadele eden Kürt milis kumandanlarından biri olup orada hayatını kaybetmiştir. Cemil Çeto, ağabeyinin vefatı üzerine Garzan aşiret federasyonunun reisi olmuş, 1916'da Bitlis'e gelen Mustafa Kemal ile de bir görüşme yapmıştır.

tup, imparatorluk bakiyesi tüm ulusların hak ve hukuk müca-
delesini verdiği süreçte dönemin Kürt ileri gelenleri, siyasetçile-
ri ve entelijansiyasının mevcut kifayetsiz duruşlarına karşı Kürt
ulusalcı bir perspektifle kaleme alınan bir manifesto niteliğin-
dedir. Kuzey Kürdistan'ın önemli Kürt simalarından Cemil Çe-
to, Haydaran aşireti reisi Kır Hüseyin Paşa ile olan şüpheli iliş-
kileri bahanesiyle 20 Mayıs 1920'de 13. Kolordu'nun bir "te-
dip" hareketine maruz kalmış,⁵ Sımko Ağa'nın mektubu bu at-
mosferde kendisine ulaşmıştır.

Sımko Ağa'dan Garzan aşiretleri reisi Cemil Çeto'ya kendi
imzasıyla gönderdiği 3 Haziran 1920 tarihli mektup şu şekil-
dedir.⁶

Garzan aşiretleri reisi Cemil Ağa hazretlerine,
Muhterem Ağa, yüksek saygılarımı takdim ve bu vesileyle sa-
mimiyetimi beyan ederim. Bütün Kürtler içinde gayret ve yi-
ğitlikte öne çıktığınızdan kurtuluş ve selamet yolu hakkında
hamiyet ve nazar-ı dikkatinizi celp ederim.⁷

Malumunuzdur ki dünya kavimleri içinde Kürtler sahip-
siz, Kürtlerden daha mağdur bir kavim mevcut değildir. Bu
mağduriyet, bu sefaletleriyle beraber pek bilmiş hiç birisi bi-
le hukukunu aramaya çalışmıyor. Taksim (bölüşme/paylaşma)
sahnesine çıkarak meşru hissesini istemiyor. Yahudiler kadar
adi kavimler, Ermeniler gibi barbar milletler, Asuriler kadar
mahcur⁸ cemaatler bile bu gün âlemden hisselerini, hakları-
nı talep ediyorlar. Hâlbuki biz Kürtler, gaflet uykusunda isti-
rahat edip yatıyoruz. Fırsat elden kaçtıktan sonra uyanacağız,
pişman olacağız. Fayda vermeyecektir. Bugün fırsat elde iken

5 TIH, cilt VI, s. 180, 181.

6 CUA, A:III-7-d,D:22,F:1, Elcezire Cephe Kumandanı Nihat Paşa'dan BMM Ri-
yasetine 5.9.1336 (5 Eylül 1920) tarihli tahriratın ekinde yer alan 3 Haziran
1336(1920) tarihli Osmanlıca mektup sureti.

7 Mektubun bu girizgâhının Osmanlıcası tam olarak şu şekildedir: "Muhterem
Ağa, ihtiramat-ı fâikamı takdim ve bu zeria ile izah-ı rasime-i samimiyet eyle-
rim. Bütün Kürtler içinde gayret ve şecaatta temeyyüz ettiğinizden mesalik-i
tarik-i necat ve selamet hakkında hamiyet ve nazar-ı dikkatinizi celp ederim."

8 "Malını kullanmaktan men edilmiş, mal üzerindeki tasarruf yetkisi elinden
alınmış kimse" anlamındadır.

her hak davaya kulak veriliyorken uyanalım, ittihat ve ittifak edelim. İçimizdeki nifak ve ihtilafları terk edelim. El birliğiyle çalışalım. Milletimizin hukukunu elde edelim. O havalideki umum aşiret reisleriyle görüşüp ittifak ediniz. Vekillerinizi buraya gönderiniz. Efkârımızı anlasınlar. Siz de ona göre hareket ediniz. Biz buralarda cidden çalışıyoruz. Bu esaret zincirinden yolumuzu bulmanın vasıtalarına başvuruyoruz. Siz de milletinizin saadet ve refahına çalışınız. Ahvalinizi daima bildiriniz. Bir an evvel vekillerinizi göndermenizi bekler, selam sözöyle kelimama son veririm efendim.⁹

Görüldüğü üzere Sımko Ağa, Kürtler açısından yaşanan süreci, her milletin hakkını aradığı ve uluslararası arenada haklı davalara kulak verildiği bir dönemde “neticede pişman oluncak bir gaflet uykusu” olarak yorumlamaktadır. Kürt münevverleri ve reisleri arasındaki ihtilafları da eleştiren Sımko Ağa, Cemil Çeto’dan Kürt milletin geleceğine yönelik toplumsal pozisyonuna uygun hareket etmesini talep etmiştir. Sımko Ağa’nın bu bağlamda kendisini genel Kürdistan mücadelesinin merkezi olarak addettiği, bu fikir etrafında aşiretlerin seçecekleri vekilleri kendisine göndermelerini istediği görülmektedir. Bu yaklaşım Sımko Ağa’nın dönem itibarıyla İran ve Osmanlı Kürdistanı için ayrı değil, müşterek bir gelecek tasavvuru içerisinde olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Cemil Çeto bu mektubu aldıktan birkaç gün sonra, 7 Haziran 1920’de üzerine gelen askerî birliğe mukavemet göstermeyerek hükümete dehalet etmiştir.¹⁰ Cemil Çeto, kendisini Silvan’a davet eden Diyarbekir valisiyle gidip görüşmüş, bu görüşmede Sımko Ağa’nın kendisine yazdığı söz konusu bu mektubu Diyarbekir valisine teslim etmiş, BMM Hükümeti’ne bağlılık beyanında bulunmuştur.¹¹ Bu gelişmelerin yaşandığı dönem

9 CUA, A:III-7-d,D:22,F:1, Elcezire Cephe Kumandanı Nihat Paşa’dan BMM Riyasetine 5.9.1336 (5 Eylül 1920) tarihli tahriratın ekinde yer alan 3 Haziran 1336(1920) tarihli Osmanlıca mektup sureti.

10 TIH, cilt VI, s. 180, 181.

11 CUA, A:III-7-d,D:22,F:1, Elcezire Cephe Kumandanı Nihat Paşa’dan BMM Riyasetine 5.9.1336 (5 Eylül 1920) tarihli tahrirat.

BMM'nin Ermenistan'a karşı askerî harekât kararını aldığı süreçte denk gelir; bu durumun "bölgenin Ermenistan'a terki tehlikesinin" en belirleyici politik motivasyon olduğu Kürt aşiretlerinde, BMM'ye olan bağlılığı pekiştiren yeni bir gelişme olduğu aşikârdır. Sımko Ağa'nın çağrısına güçlü bir cevap alamamasında Türkiye tarafındaki bu yeni gelişmelerin de payı büyüktür.

Ermenistan'a karşı yeni askerî harekât ve Kürt aşiretleri

Bu dönemde Sovyet orduları da Ermenistan'a doğru çarpışarak ilerlemiş (Karabekir, 2012: 865, 866), sulh antlaşma taslağının Ermenistan'a yönelik hükümlerinin de netleşmesiyle Kâzım Karabekir Paşa'nın ısrarlı talebi karşılık bularak Mustafa Kemal'in 6 Haziran 1920 tarihli telgrafıyla¹² 15. Kolordu'ya harekât hazırlığı emri verilmiştir. Karabekir'in önerisiyle hükümetçe Erzurum ve Van vilayetleri ile Erzincan livasında 1315(1899) ve 1316(1900) doğumlular dahil yeni asker celbini başlatılmıştır.¹³ Harekât kararının bölge Kürt toplumundaki yansımalarına bir örnek olarak sınır boyundaki Bayezit'teki gelişmeleri göstermek kabildir. Bu süreçte Bayezit Belediye Reisi Abdülaziz imzasıyla BMM'ye gönderilen 15 Haziran 1920 tarihli telgrafta yeni askerlerin sevinç gösterisi içinde askerlik ocağına teslim edildiği ifade edilerek her türlü fedakârlığa amade olunduğunun dile getirildiğini görüyoruz.¹⁴ Seferberlik 18 Haziran 1920'de halka ilan edilmiş, Karabekir Paşa bu beyanatında "Ermeni zulmü" vurgusuyla Bolşeviklerin de Ermeni karşıtı olduğunu dile getirmiş, "en büyük hızla kıtalarımızın saflarını doldurmak yalnız şark vilayetlerini değil bütün vatanımızı az zamanda kurtaracaktır" ifadeleriyle toplumsal motivasyonu en üst seviyeye çıkarmaya çalışmıştır.¹⁵ Karabekir Paşa'nın

12 Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal'den 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'e 6 Haziran 1336 (1920) tarihli telgraf (bkz. Karabekir, 2012: 867, 868).

13 BCA, 30-18-1-1/1-4-8 Heyet-i Vekile'nin 18 Mayıs 1920 tarihli kararı.

14 Bkz. ATASE. ISH. K:747, G:163, B:1 (akt. Selvi-Cırık, 2020: 58).

15 TIH, cilt III, s. 92, 93.

Ermenistan'a karşı taarruz planında nizami birliklerin yanı sıra en önemli kuvvetlerinden biri de bölgedeki aşiret kuvvetleri olmuştur. Paşa, Şark Cephesi'ndeki askerî planlamalarında farklı nizami askerî birliklerle müştereken hareket eden aşiret alaylarından tüm cephe sahinde istifade etmiştir (Karabekir, 2012: 896).¹⁶ Harekâta katılacak asker sayısını 13.500 olarak veren Karabekir Paşa, aşiret alaylarına ilişkin şu tespitlerini paylaşmıştır (2012: 897):

Bunların bir kısmını teftiş ettim. Rus harbinde hayli ezilmelelerine rağmen işimize yarayacaklardır. Aşiret alaylarının bir kısmı atlı, bir kısmı yayadır. Tüfekleri, kılıçları iyidir. Toplamda 4-5 bin silah çıkarabilirler. Fakat top ve makinalı tüfek karşısında yüzleri yoktur. Bazen mevcutları bin bile kalmaz. Vakit vakit köylerine, evlerine dönerler. İlk taarruza başlayacağımız şu sıralarda elimizde iki binden fazla tüfek vardır. Aşiretlerden en ziyade Arpaçayı ile Kars kalesi arasından Gümrü-Kars şimendifer boylarına akında ziyadesiyle istifade edebileceğimiz zannediyorum.

Genelkurmay kaynaklarına göre bu harekât kapsamında 11 Haziran 1920'de evvela Doğubeyazıt, Karakilise,¹⁷ Bulanık ve Hınıs aşiret tugaylarına seferberliğe başlaması için toplanma emri verilmiştir. Doğubeyazıt Tugayı 11. Kafkas Tümeni emrine verilmiş, aynı tümene bağlı olmak üzere Binbaşı Akif Bey Karaköse Tugayı'na, Binbaşı Mürsel Bey de Bulanık Tugayı'na komuta ederek bu tugayların Karaköse ve Eleşkirt'te toplanması kararlaştırılmıştır. Hınıs Aşiret Tugayı'nın ise Binbaşı Nazım Bey komutasında Horasan'da 12. Tümen emrinde toplanması planlanmıştır.¹⁸ Bu arada merkezi Van olan 11. Tümen'e, aşiret birlikleriyle birlikte Nahçıvan'a taarruz emri verilmiş fakat taarruz hazırlığının yapıldığı dönemde Rusya'ya giden ilk

16 Karabekir Paşa anılarında tüm aşiret isimlerini vermemekle birlikte bazen isim de paylaşmıştır. Örneğin 14. Alay'daki aşiretleri Sadkanlı, Haknkanlı, Kereçaylı olarak vermektedir.

17 Karaköse, günümüzde Ağrı şehir merkezidir.

18 TİH, cilt III, s. 95.

temas heyetinin Rus Hariciye Vekili Çiçerin'in mektubuyla geri gelmesi dengeleri etkilemiş, hükümetin emriyle askerî harekât durdurulmuştur. Bolşeviklerle münasebetlerden ötürü tararruz hareketinin mevcut koşullarda ertelenmesi kararı 20 Haziran 1920 tarihi itibarıyla alınmış ve Şark Cephesi Kumandanlığı'na iletilmiştir.¹⁹

Bolşevik Rusya'dan BMM'ye Kürdistan koşulu

Bu dönemin en önemli gelişmelerinden biri de Ankara Hükümeti'nin işbirliği ve yardım talebine Bolşevik Rusya'nın Çiçerin imzasıyla bir cevap vermesidir. Moskova'ya giden Türkiye heyeti, 14 Haziran'da Çiçerin'in cevap mektubuyla dönmüştür (Karabekir, 2012: 875). Rus Hariciye Komiseri (Vekili) Çiçerin, BMM riyasetine yazdığı 3 Haziran 1920 tarihli bu mektupta Ankara Hükümeti'nin "her iki milleti tehdit eden emperyalizme karşı mücadele" babında destek ve işbirliği talebini bildiren mektubu aldıklarını ifade ederek, buna mukabil Ankara Hükümeti'ne sekiz maddelik bir ilkesel çerçeve sunmuştur.²⁰ Çiçerin'in içinde dördüncü maddesiyle Kürdistan ve Ermenistan konularına da değindiği sekiz ilke şu şekildedir:²¹

1. Türkiye'nin istiklalinin ilanı
2. Gayri kabil-i itiraz Türk arazisinin Türk devletine ilhakı
3. Arabistan ve Suriye'nin müstakil devletler gibi ilanı
4. Büyük Millet Meclisi tarafından (alınacak) karara nazaran Türkiye Ermenistanı'nda, Kürdistanı'nda, Lazistanı'nda, Batum arazisinde, Şarkî Trakya'da, Türk ve Arapların müstereken bulunduğu bütün arazide milletlerin kendi mukaderatlarının tespit ve tayinini kendilerine bırakmak. Sovyet Hükümeti, mültecilerin ve arzuları hilafında hicret etmiş muhacirlerin de bu mıntikalarda serbestçe referanduma

19 TIH, cilt III, s. 103.

20 Çiçerin'den TBMM Riyasetine 3 Haziran 1920 tarihli mektup metni (bkz. Karabekir, 2012: 875, 876).

21 Söz konusu mektuba dair İngiliz istihbarat raporu için bkz. FO. 371/5170 (akt., Şimşir, 2000a: 251-252).

iştirak edebilmeleri için bunların mahallerine avdet ettirilmelerini tabii buluyoruz

5. Başında Büyük Millet Meclisi bulunarak teşekkül eden yeni Türk Hükümeti'ne ait arazide ve azınlıkta kalan milletler için Avrupa'nın en serbest hükümetlerinde bulunan milli azınlıklar için tanınmış olan bütün hukukun tanınması
6. Boğazlar meselesinin, Karadeniz sahil hükümetleri tarafından akdedilecek bir konferansa tevdi
7. Kapitülasyonların ve ecnebi devletlerin mali kontrolünün ilgası
8. Her nevi ecnebi nüfuz mıntıklarının ilgası

Bu temel ilkelerin belirtilmesinden sonra tekrar emperyalizme karşı mücadele vurgusu yapılmış, her milletin kendi geleceğini tayin ilkesine değinilerek Türkiye-Ermenistan-Acemistan (İran) hududunun buna göre şekillenmesi gereği nazikçe dile getirilmiş, iki hükümet arasında dostluk ve işbirliği temeniyle karşılıklı konsoloslukların açılması teklifinde bulunulmuş, istiklal mücadelesi veren Türk halkının başarısı temeni edilmiştir.

Sovyet Hükümeti'nin bu mektupta çizdiği genel çerçeveye bakıldığında esas itibarıyla Kürtler, Ermeniler ve diğer azınlık haklarına yaklaşım bakımından dönemin genel Batı kamuoyuna paralel bir perspektif ortaya konduğu görülüyor. Yani, Kürtlerin, Ermenilerin kendi kaderini tayin hakkı ve azınlıkların medeni devletlerdeki haklar çerçevesinde yaşayabilme imkânı temel bir ilke olarak ortaya konmuştur. Aynı husus Ermenistan meselesi için de geçerlidir; "mülteciler ve arzuları hilafında hicret etmiş muhacirler" nitelemesiyle tehciye uğramış Ermenilerin de serbestçe geri dönerek yapılacak bir referanduma katılmaları öngörülmüştür.

Bu ilk diplomatik temasta Sovyet yaklaşımını Batı'dan ayıran temel fark Ankara'da teşekkül eden yeni devletin müstakbel Türk devleti olarak peşinen kabul edilmesi düşünsel zeminde de bu mücadelenin emperyalizme karşı bir halk mücadelesi olduğunun kabulüdür. Yine kapitülasyonların kaldırılması, ya-

bancı nüfuz bölgelerinin reddi ve Boğazlar meselesinde de Ankara Hükümeti'yle paralel duran bir yaklaşım söz konusudur. Genel kapsamın yanı sıra Sovyet Hükümeti'nin Ankara Hükümeti'ni resmen kabul etmesi Ankara için büyük bir diplomatik başarı olmuş, bu da Ankara'nın büyük bir manevra alanı kazanmasına vesile olmuştur.

Çiçerin'in mektubu Ankara'da ciddiyetle ele alınarak değerlendirilmiş, –Ermenistan'a karşı askerî harekâtın durdurulduğu gün– 20 Haziran 1920 tarihinde alınan Vekiller Heyeti kararıyla hazırlanan bir cevap metni BMM Reisi Mustafa Kemal imzasıyla Rus hariciyesine gönderilmiştir. Cevap mektubunun birinci maddesinde şöyle yazıyordu:²²

Türkiye'yle alakalı olarak sekiz maddede bildirilen prensipler esasen bizim samimi ve ciddi prensiplerimizdir. Bu prensiplerin tatbikine mani olan Batı devletleri aleyhine de bilhassa bu sebeple mücadele ediyoruz. Samimi ve amelî vasıtaları temin ettikçe tatbik edeceğiz.

Bu ifadelerle Kürdistan konusunu da içeren sekiz maddelik prensipler listesi BMM Hükümeti'nce aynen kabul edilmiş, “samimi ve amelî vasıtaları temin ettikçe tatbik edeceğiz” ifadesiyle bu ilkelerin zaman içinde hayatiyet kazanacağı beyan edilmiştir. Devamında emperyalizme karşı mücadele edildiğini, Ermenistan ve İran'la sınır meselelerinde Rusya'nın aracılığının memnuniyetle kabul edileceği, görüşmeler için gönderilen yetkili heyeti Erzurum'da bekledikleri, Sovyet Cumhuriyeti'yle tesis edilecek münasebetlerden şeref duyulacağı gibi olumlu ve sıcak ifadelerle yer verilmiştir.

Bolşevik Rusya'nın bölgede bir referandum süreciyle Kürdistan ve Ermenistan'ın teşkiline yönelik net yaklaşımı, Ankara'nın mücadele içerisinde olduğu itilaf devletlerinin konuya bakış açısıyla çelişen bir durum değildir. Hatta Versay taslağındaki gibi peşinen kabul edilmiş sınırları dayatmadığından, Versay'da Ermenistan arazisi içinde öngörülen Van, Bitlis, Bayezit

22 Sovyet Rusya Cumhuriyeti Umuru Hariciye Ahali Komiseri Efendi'ye Mektup, 20 Haziran 1920 (akt. ABE, cilt 8. s. 344-345).

ve Erzurum'da Kürdistan lehine daha adil bir sonuç doğurabilecek bir çerçeveye sahiptir.

Müstakbel güçlü müttefik Bolşevik Rusya'nın da Kürt ve Kürdistan meselesinde bu yöndeki yaklaşımı, Ankara Hükümeti'ni "Bağımsız Kürdistan" olasılığıyla etkin mücadeleye ve Kürtlerin "mahalli özerklik" gibi bir yapıda BMM Hükümeti'nden yana bir gelecek iradesi göstermelerine yönelik çalışmalarını hızlandırmaya yöneltmiştir. Elcezure Cephesi, BMM Hükümeti'nin bu temel hedefin elde edilmesine yönelik en önemli adımlarından biri olmuştur. Türkiye akademi ve siyasi çevrelerinde Elcezure Cephesi ekseriyetle "Musul meselesi" bağlamında değerlendirilmekle beraber konuya ilişkin belgeler cephe kuruluşunun temel sebeplerinden birinin Musul'un alınıp alınamaması şartına bağlı olmaksızın, Kuzey ya da Güney Kürdistan'da olası bir "Müstakil Kürdistan" ihtimalinin engellenmesi olduğunu ortaya koymaktadır.

Ankara Hükümeti'nden bağımsız Kürdistan'a karşı bir tedbir: Elcezure Cephesi

Elcezure Cephe Kumandanlığı'nın teşkili bu siyasal perspektif dahilinde, Çiçerin'in söz konusu mektubuna cevap verilmesinden hemen sonraya denk gelmektedir. Bu yeni orduya ilişkin taslak çalışmanın 21 Haziran 1336(1920) tarihi itibarıyla hazır olduğunu²³ ve 26 Haziran 1336(1920) tarihli hükümet kararnamesiyle hayata geçtiğini görüyoruz.²⁴ 21 Haziran 1336(1920) tarihli kuruluş taslağı şu şekildedir:

1. Irak hududumuzda Elcezure Cephesi Kumandanlığı ihdas olunmuş ve kumandanlığa Mirliya Nihat Paşa hazretleri tayin olunmuştur.
2. Elcezure Cephesi Irak'ta İngiliz mıntika işgaline karşı doğuda İran hududu, batıda Fırat nehri ile sınırlı olan cepheyi ve

23 BCA, 30-10-0-0/45-291-4, 21 Haziran 1336(1920) tarihli taslak sureti.

24 BCA, 30-10-0-0/45-291-4, Erkân-ı Harbiye Umum Riyasetinden Büyük Millet Meclisi riyasetine 19.12.1920 tarihli tahrirat içeriği.

dâhilde Musul, Bitlis, Diyarbekir, Mamûretûlaziz vilayetlerini ve Urfa, Hakkâri Sancaklarını ihtiva eder. Fırat'ın doğusundaki Fransız işgal mıntikasına karşı halen mevcut cephe dahi Elcezire Cephesi'ne bağlıdır.

3. Elcezire Cephesi Kumandanlığı seferde ordu kumandanı salâhiyetini haiz olup kendi mıntikasındaki vilayet ve müstakil liva mülki reislerine dâhili asayiş ve askeri konularla ilgili işlerde doğrudan doğruya emir ve talimat vermek salâhiyetine sahiptir.

Devam eden iki maddede karargâh kurulumuna yönelik bazı detayların yanı sıra cephe kumandanlığının gerek harici gerek dahili askerî hareketlerde Erkân-ı Harbiye'ye, idari işlerde ise Mûdafaa-i Milliye Vekâleti'ne bağlı olduğu karar altına alınmıştır. Görüldüğü üzere Elcezire Cephe Kumandanlığı iki ayrı bakanlığa bağlı, hem askerî hem de idari yönünün olması bakımından klasik ordu yapılanmasının dışında bir özelliğe sahiptir. Kumandanlık bölgesi Musul'u ve Türkiye Kürdistanı'nın büyük bölümünü ihtiva edip sonraki tarihlerde Van da bu yetki alanına dahil edilmiştir. Bu ordu kumandanlığıyla alakalı en önemli hususlardan biri de bir nevi bölge müfettişliği şeklinde zikredilen alandaki mülki idare üzerindeki yaptırım salâhiyeti olup kuruluş amacının bir ayağının da dahili asayiş, yani "iç güvenlik" olduğu dikkate değerdir. Elcezire Cephe Kumandanlığı'nın bu farklı yapılanmasının dönemin Kürdistan meselesi bağlamında siyasal arka planının ne olduğu sorusuna en iyi cevabı, yine hükümetçe Nihat Paşa'ya gönderilen bir emirnamede görmek mümkündür.

Ankara Hükümeti'nin Elcezire Cephesi perspektifinde temel Kürdistan politikası

Daha evvel izah ettiğimiz üzere Versay Antlaşma taslağına yansıyan özerk Kürdistan meselesinin yanı sıra Ankara'nın acil destek ve işbirliği talebinde bulunduğu Bolşeviklerin Ankara'ya sunduğu ilkesel çerçevede benzer bir yaklaşımın sergilenmesi, Ankara'yı uluslararası meşruiyet zemininde Kürdistan meselesine

yönelik daha somut bir çözüm arayışına sevk etmiştir. Bolşeviklerin de Kürt milletine yönelik yaklaşımının Çiçerin'in mektubuna yansıyan ilkeler çerçevesinde netleşmesi, BMM Hükümeti'ni "Bağımsız Kürdistan" hususunda teyakkuza geçirmiş görünüyor. Bu çerçevede, BMM Reisi Mustafa Kemal imzasıyla Elcezire Cephe Kumandanı Nihat Paşa'ya gönderilen emirnamenin içeriği Türkiye'nin kurucu iradesinin Kürt meselesine yaklaşımına yönelik tarihî bir siyasal belge niteliğindedir. "Kürdistan hakkında BMM Vekiller Heyetinin Elcezire Kumandanlığına talimatıdır" ibaresiyle başlayan emirnamenin maddeleri şu şekildedir:²⁵

1. Tedricen bütün memlekette ve vasi mikyasta doğrudan doğruya halk tabakalarının alakadar ve müessir olduğu surette mahalli idareler ihdası dâhili siyasetimizin icabındandır. Kürtlerle meskûn mıntikalarda ise hem dâhili siyasetimiz ve hem de harici siyasetimiz noktayı nazarında tedricen mahalli bir idare ihdasına iltizam etmekteyiz.
2. Milletlerin kendi mukadderatlarını bizzat idare etmeleri hakkı bütün dünyada kabul olunmuş bir prensiptir. Biz de bu prensibi kabul etmişizdir. Tahmin olunduğuna göre Kürtlerin bu zamana kadar mahalli idareye ait teşkilatlarını ikmal etmiş ve rüesa ve müteneffizanı bu gaye namına bizim tarafımızdan kazanılmış olması ve reylerini izhar ettikleri zaman kendi mukadderatlarına zaten sahip oldukları Türkiye Büyük Millet Meclisi idaresinde yaşamaya talip olduklarını ilan etmelidir. Kürdistan'daki bütün mesainin bu gayeye dayanan siyasete yöneltilmesi Elcezire cephesi kumandanlığına aittir.
3. Kürdistan'da Kürtlerin Fransızlar ve özellikle Irak hududunda İngilizlere karşı husumetini silahlı çatışma ile gayri kabili tadil bir dereceye vardırmaq ve ecnebilerle Kürtlerin

25 Söz konusu bu tebligat metni, ileride görevi suiistimal, gasp, cinayet ve kanuna muhalif çeşitli uygulamalar gerekçesiyle Elcezire Ordu Kumandanlığı'ndan el çektirilecek Nihat Paşa hakkındaki adliye encümeni mazbatasının tartışıldığı 22 Temmuz 338(1922) tarihli TBMM gizli oturumunda, Ertuğrul Mebusu Mustafa Kemal Bey tarafından okunmuş, meclis zabıtlarına geçmiştir. Bkz. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, cilt 3, s. 550-551.

itilafına mani olmak, tedricen mahalli idareler tesisi esbabını ihzar etmek ve bu suretle kalben bize merbutiyetlerini temin etmek, Kürt reislerini mülki ve askeri makamlarla görevlendirerek, bize bağılıklarını kuvvetlendirmek gibi genel hatlar kabul olunmuştur.

4. Kürdistan dâhili siyaseti, Elcezire cephesi kumandanlığı tarafından tevhid ve idare edilecektir. Cephe kumandanlığı bu bapta Büyük Millet Meclisi riyaseti ile muhabere eder. Vilayetler tarafından takip olunacak hatt-ı hareketi tanzim ve tevhid edeceğinden rüesa-yı memurin-i mülkiyenin bu hususta mercii de cephe kumandanlığıdır.
5. Elcezire cephe kumandanlığı, idari ve adli veya mali tadilat ve ıslahata lüzum gördükçe bunun takibini hükümete teklif eder.

Elcezire cephesi kumandanı Mirliya Nihat Paşa hazretlerine. Zata mahsustur.

Büyük Millet Meclisi Vekiller Heyeti tarafından zatı devletlerine mahsus olmak üzere Kürdistan hakkında tanzim edilen talimat yukarıda yazıldığı şekilde tebliğ olunur.

Büyük Millet Meclisi Reisi

Mustafa Kemal

Görüldüğü üzere birinci maddede genele şamil olmak üzere mahalli idarelerin kurulması dahili bir siyasi gereklilik kabul edilmekle beraber, Kürtlerin yaşadığı mıntikalarda bu durumun hem iç hem de dış siyasetin gereklerinden olduğu ifade edilmektedir. İkinci maddede, evrensel bir prensip haline gelen “milletlerin kendi kaderini tayin hakkının” BMM Hükümeti’nce de kabul gördüğü ifade edildikten sonra, olası bir referandumda Kürtlerin mukadderatını BMM idaresi altında olacak şekilde ilan etmelerinin temini siyasi bir görev olarak Elcezire Cephe Kumandanlığı’na tevdi edilmiştir. Bu yaklaşım zemininde Ankara Hükümeti’nin genel “Kürt ve Müstakil Kürdistan” siyasetine yönelik temel perspektifini üçüncü maddedeki beyanatta görmek kabildir. Burada, Kürtlerin İngiliz ve Fran-

sızlarla husumetlerinin artırılması ve anlaşma zemini bulmalarının engellenmesi temel bir politika olarak dile getirilmiştir. İngilizlerin Güney Kürdistan üzerindeki fiilî hâkimiyetinin yanı sıra, İran'ın ve İran Kürdistanı'nın geleceği üzerindeki potansiyel nüfuzu ve Osmanlı payitahtındaki fiilî işgal hali göz önüne alındığında, Kürt-İngiliz ilişkilerinin husumet temelinde devam etmesi BMM Hükümeti'nin en önemli politik hedeflerinden biri olmuştur. Benzer bir husus Suriye ve Güney Batı Kürdistan coğrafyasını fiilen elinde tutan, dünya savaşının ve dönemin dünya siyasetinin diğer mukadder gücü olan Fransa için de geçerli olmuştur. BMM Hükümeti bir yandan olası Kürt-İngiliz/Fransız anlaşma zeminine engel olmaya çalışırken, öte yandan Kürt reislerinin BMM Hükümeti'ne bağlılığını temin etmek amacıyla kendilerine mülki ve askerî makamlar verilmesi politikasını gütmüş ve Elcezire Cephe Kumandanlığı'nı bu politikanın sahadaki fiilî yürütücüsü olarak tasarlamıştır. Elcezire Cephe Kumandanlığı'na verilen bu emirnameye konu hususlar, Mustafa Kemal ve BMM Hükümeti'nce "ulusların kendi kaderini tayin hakkı" prensibinin bağımsız bir Kürdistan'a yol açmasının varoluşsal bir tehlike olarak algılandığının göstergesidir. Ankara bu hususta, yasalaştıracağı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'yla genele şamil ademimerkezî bir idari yapı çerçevesinde çözüm üretmeye çalışırken, Kürtlere yönelik temel siyasetini, sahada uyguladığı çeşitli sosyopolitik araçlarla, Kürt toplumunun "Müstakil Kürdistan'dan" yüz çevirmesi üzerine bina edecek, Elcezire Cephe Kumandanlığı bu siyasi perspektifin sahadaki yürütme mercii olacaktır.

Nihat Paşa'nın raporlarında dönemin Kürt sosyopolitiği

Cephe kuruluşunu müteakip karargâh bölgesi kabul edilen Diyarbakir'e gelen²⁶ Nihat Paşa yaklaşık bir buçuk yıl bu göre-

26 Bkz. 22 Temmuz 1922 tarihli TBMM gizli oturumunda okunan Nihat Paşa'nın 5 Nisan 1338(1922) tarihli savunma metni, *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, cilt 3, s. 561.

vi yürütmüştü.²⁷ Döneme ilişkin ilk tespiti, cephe mıntıkasında hükümet nüfuzunun olmadığı yönündeydi.²⁸ Nihat Paşa'nın aktarımlarına göre, Halep-Akçakoyunlu istikametinde, Fransız ve Musul-Cezire istikametinde İngiliz askerî varlığına karşı tedbirler ve dahilde siyaseti kontrol altına alarak hükümet nüfuzunun tesisine yönelik bu görevinde, elinin altında yarısı yerli kuvvetlerden müteşekkil bin beş yüz ile iki bin civarında asker bulundurmıştır. Bu sayı daha sonra Batı Anadolu'dan asker celbiyle dört bine çıkmıştır.²⁹

Nihat Paşa, görevi süresince izlediği politikayı “devletin muhtelif unsurlarını birleştiren ve Osmanlı Hükümeti'nin kuruluş prensibi olan İslâm siyasetini takip ederek, ayrılıkçı hissiyatı ortadan kaldırma” olarak değerlendirmektedir. Bu çerçevede Kürt toplumun yanı sıra Arap aşiretleri³⁰ arasında da yap-

27 Nihat Paşa Elcezire ordu kumandanı olarak yaklaşık bir buçuk yıl sonra görevi suiistimal ve kanuna muhalif uygulamalar gerekçesiyle bu görevden alınmış, hakkındaki suçlamalara karşın kaleme aldığı 5 Nisan 1338(1922) tarihli savunma metni, konunun TBMM’ce değerlendirildiği 22 Temmuz 338(1922) tarihli gizli oturumda okutulmuş, meclis zabıtlarına geçmiştir. Bkz. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, cilt 3, s. 543-574.

28 Nihat Paşa, savunmalarında bölgeye geldiğinde edindiği izlenimi, “hemen umumiyetle Elcezire mıntıkasının bundan iki yüz sene evvelki derebeylik hayatını elan yaşamakta olduğu...” şeklinde ifade etmiş, “Sason, Kulp, Garzan, Beşiri, Erüh, Biradi, Cezire, Midyat, Savur, Dirik kazaları ile tümüyle Dersim, Hak-kâri ve Siverek Sancaklarının ve Malatya sancağının bir kısmında” harbi umumiden önce bile henüz hükümet nüfuzunun tesis edilemediğini iddia etmiştir. Nihat Paşa, kolordu karargâhı olan Diyarbakir’de bile kahve ve kıraathanelerde kolordu subaylarının sözlü tacize uğradıklarını, Elcezire çölündeki göçebe aşiretlerin İngiliz propagandası ile Osmanlı Hükümeti’nin parçalandığı ve Anadolu’nun işgal edildiğine inandırıldığını, bölgede çete olaylarının sıradanlaştığını ifade etmektedir. Bkz. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, cilt 3, s. 561-562.

29 Bkz. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, cilt 3, s. 562-563.

30 Bu aşiretlerin en önemlisi Musul bölgesindeki Şemmer aşiretidir. Bu aşiretin yanı sıra Deyrezor’un doğusunda Fırat Vadisi’ndeki pek çok Arap aşireti ile irtibat kurulmuştur (*TBMM Gizli Celse Zabıtları*, cilt 3, s. 548-574). Şemmer aşireti 11 Ağustos 1920 tarihli telgrafla TBMM Hükümeti’ne bağlılık beyanında bulunmuştur. 1336 Senesi Muvazene-i Maliyesi’nin (1920 kesinleşmiş bütçesi) V cetvelinde, “Hidemat-ı Vataniye Tertibinden Muhassas Maaşat” listesinde, yani vatana hizmetten ötürü maaş bağlananların listesinde “Cebelişimmir” aşiretinden pek çok ismin yer aldığı görülmektedir (*TBMM Zabıt Ceridesi*, cilt 7, s. 458, 1336 Senesi Muvazene-i Umumiye Kanunu Layihası ve Muvazene-i Maliye Encümeni Mazbatası).

tuğı propagandayla Osmanlı Hükümeti'nin eskiden olduğu gibi hükümran olduğu hissini kuvvetlendirerek bağılılıklarını artırdığını, sınır ötesinde de Basra'ya kadar İngilizlere karşı isyan ve kalkışmaları desteklediğini belirtmektedir.³¹ Yürüttüğü İslamiyet esasına dayalı siyasetiyle tüm aşiretleri birleştirdiğini ifade eden Nihat Paşa şunları söyler:

Dâhili ve harici düşmana karşı girişimlerimin esası ve kuvvetini ordunun istinat ettiği Kürt ve Arap aşiretleri teşkil ediyordu. Bu vaziyet karşısında bütün siyasi cereyanlar durdu. Kürdistan emellerine hizmet eden tanınmış simalar Kürt Reisleriyle tutularak Hükümet-i Adile-i Milliye'ye teslim olunmaya başladı.³²

Kürdistan teşkiline yönelik çalışma yürüten kişilerin de yürütülen etkili siyasetle bağılılıkları sağlanan Kürt reislerinin yardımıyla tutuklandıklarını belirtir.³³ Nihat Paşa'nın spesifik olarak dönem Kürt toplumunun sosyopolitik yapısına işaret eden en önemli yazışmalarından biri, daha önce değindiğimiz Sımko Ağa'nın Cemil Çeto'ya gönderdiği Kürt ulusal mefkuresi bağlamında önemli bir içeriğe sahip mektup üzerinden kaleme aldığı raporudur.³⁴ Nihat Paşa BMM Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben yazdığı bu raporda Cemil Çeto'nun söz konusu mektubu Diyarbakır valisine teslim etmesinin kendisinde "Kürtçülükle malul olmayıp hükümete sadık bulunduğu" kanaati uyandırdığını, yine de Cemil Çeto'ya karşı teyakkuz halinde bulunulacağını ifade etmektedir.³⁵ Nihat Paşa'nın beyanatlarından Cemil Çeto'nun hükümete bağılılık göstergesi bağlamında bölgeye ilişkin çeşitli bilgileri de paylaştığını görmekteyiz. Buna göre Cemil Çe-

31 Bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 3, s. 562.

32 Bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 3, s. 563.

33 Nihat Paşa, söz konusu beyanatlarında bu durumu, "Cemilpaşazade Ekrem'i Musul'daki Nemrut Mustafa'ya iltihak etmek üzere firar ederken derdestle cepheye teslim ettim" cümlesiyle örneklendirmektedir. Bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 3, s. 554-555.

34 CUA, A:III-7-d,D:22,F:1, Elcezire Cephe Kumandanı Nihat Paşa'dan BMM Riyasetine 5.9.1336 (5 Eylül 1920) tarihli tahrirat.

35 Nihat Paşa, Mazhar Bey'in (eski Bitlis valisi, dönemin Hakkâri mebusu) de aynı kanaati taşıdığını dile getirir.

to, Seyid Abdülkadir'in "Memalik-i Osmaniye" dahilinde olmadığını, Diyarbakir ve Bitlis vilayetlerine gelemeyeceğini, ancak Van vilayetine gelebileceğinin düşünülebileceğini Diyarbakir valisine ifade etmiştir. Nihat Paşa bu aktarımlardan sonra şöyle der:

Sımko'nun da Memalik-i Osmaniye'de Cemil Çeto'dan başkasına bu yolda müracaatı vuku bulmamıştır. Memalik-i Osmaniye'de Kürtlük fikriyle aşiretlerin gayr-i mümkün olduğu Cemil Çetonun cümle-i itikadıdır.

Nihat Paşa bu ifadelerle Cemil Çeto'nun, Sımko Ağa'nın Kürtlük tasavvuruyla aynı çizgide olmadığını ve Sımko Ağa'nın Türkiye Kürt liderleriyle bu yönlü bir temasının sınırlı olduğunu iddia etmiştir. Nihat Paşa'nın raporunun devamına yansıyan bazı saptamaları, dönemin Kürt toplumunun sosyolojisine ve bundan kaynaklı politik reaksiyonlarına işaret etmektedir. Nihat Paşa, Bitlis vilayetinde bazen aşiret reislerinin kaza kaymakamlıklarına atandığını, bu durumun diğer bazı aşiret reislerini rahatsız ettiğini, Cemil Çeto'nun da bundan şikâyet ederek "ötekilerden aşağı olmadığını" dile getirdiğini belirtir.³⁶ Yine Şeyh Hüseyinli³⁷ aşireti örneğini vererek, "merkez vilayetler halkından olup" gerçek eşraf ve ailesi herkesçe hürmet gören kişilerin tayininin faydalı olabileceğini ya da kazanın genelinde bir aşiretin yer alması durumunda aşiret reisinin tayininin sorun olmayacağını, yerelden yapılacak tayinlerde bu esasa dikkat edilmesini talep eder. Bu ifadeler, dönemin heterojen Kürt aşiret sosyolojisinde "yerelden ve yerinden yönetim" ilkesinin zorluklarına açıkça işaret etmektedir.

Elcezire Cephe Kumandanı Nihat Paşa bu izahattan sonra, devlete sadakatini beyan eden Cemil Çeto'ya şimdilik BMM ri-

36 Nihat Paşa başka bir bölgedeki Şeyh Hasanlı aşireti örneğini vererek, merkez vilayetler halkından olup gerçek eşraf ve ailesi herkesçe hürmet gören zevatın tayininin faydalı olabileceğini ya da kazanın tümünde bir aşiretin yer almaması durumunda aşiret reisinin tayininin sorun olmayacağını dile getirerek tayinlerin buna göre yapılmasını talep etmektedir (CUA, A:III-7-d,D:22,F:1).

37 Raporda, bu kaymakamların Doğu Dersim'e tayin edildikleri ifade edilip rapor metninde Şeyh Hüseyinli diye geçen bu aşiretin Şeyh Hasanlı aşireti olduğu anlaşıyor.

yasetince herhangi bir yazı yazılmasına gerek olmadığını, daha evvel üzerine yapılan harekâtta uğradığı zarara ilişkin şikâyetleri göz önüne alınarak Diyarbekir valisi tarafından “örtülü ödenekten” verilecek bir parayla gönlünün alınabileceğini söylemiştir. Nihat Paşa son olarak sözüne itibar edilen bir zatı, irşat için üç aylığına Bitlis vilayetine göndereceğini dile getirmiş, bu ismin kim olacağına ilişkin bir bilgi paylaşmamıştır.

BMM ve Şark Cephesi’nde Bolşevik prensipleri ve Kürdistan tartışmaları

1920 Haziran’ında yaşanan tüm bu gelişmelerin sonunda, BMM’nin 3 Temmuz 1920 tarihli gizli oturumunda³⁸ gerçekleşen tartışmalar, Mustafa Kemal ve Ankara Hükümeti’nin Bolşeviklerin ilkesel çerçevesine yönelik mutabakat beyanında bulunmalarına rağmen Kürdistan’ın mukadderatı hakkında sergiledikleri yaklaşım farkını açıkça ortaya koyar. Bu tartışmalarda Mustafa Kemal, kendi kaderini belirleme ilkesine atfen mevcut sınırlar dahilindeki muhtelif ırklara mensup Müslüman ahalinin oy kullanması hususunda farklı düşündüklerini dile getirir. Mustafa Kemal, sınır dışındaki Arabistan, Suriye ve Irak’taki insanların bağımsız olmalarını, Erivan Cumhuriyeti’nin kuruluşunu zaten kabul ettiklerini fakat bu yaklaşımın Kürdistan ve Lazistan’a yönelik olmadığını belirtmiştir. Mustafa Kemal Hükümeti’nin bu konudaki genel yaklaşımına ilişkin meclis kürsüsünden şunları söyler:

Erivan Cumhuriyetinin tesis ve teşkil eden Ermenilerin müstakil olmalarını ve bu babda arzuları her ne ise zaten kabul etmişizdir. Fakat Kürdistan, Lazistan vesaire hakkında değil. Umumi surette prensip şudur ki milli hudutlar olarak çizdiğimiz daire dâhilinde yaşayan muhtelif İslami unsurlar, yekdiğerine karşı ırki, muhiti, ahlaki bütün hukukuna riayetkâr öz kardeşlerdir. Dolayısıyla, onların arzuları hilafında bir şey yapmayalım biz de arzu etmeyiz. Bizce kati olarak muayyen olan bir şey

varsa o da milli hudutlar dâhilinde Kürt, Türk, Laz, Çerkez ve sair bütün bu İslam unsurları müşterek menfaatlere sahiptir. Beraber çalışmaya karar vermişlerdir. Yoksa hiçbir vakit başka bir görüş yoktur, vicdani bir arzu ile kardeşçe ve dindarane bir birlik vardır. Dolayısıyla hiç şüphe etmeyiniz ki Kürt, Laz ve saire reyi sorulduğu zaman bu reyi vereceklerdir...³⁹

Görüldüğü üzere Mustafa Kemal Paşa, Kürdistan ve Lazistan hususunu Misak-ı Milli'de yer alan ilkesel çerçeve üzerinden değerlendirerek, bunun dışında bir yaklaşımın kabul edilmeyeceğini, Kürtlerin de oylama olasılığı halinde bu yönde bir irade beyanında bulunacaklarına dair inancını paylaşmıştır.

Bolşeviklerin bu ilkesel çerçevesine sert bir tepki gösteren isimlerden biri de gerek Moskova ile kurulan iletişimde gerek Kürt toplumuyla temastaki en önemli aktörlerden biri olan Kâzım Karabekir Paşa'dır. Paşa, Bolşeviklerin Ermeniler ve Lazlarla ilgili ilkesel yaklaşımını çeşitli yönleriyle eleştirdikten sonra Kürdistan ve Kürtler için şunları söyler (2012: 877):

Sonra Kürtlerden bahis ne demektir? Gerçi Harb-i Umumiden evvel bütün yeryüzünde üç milyon kadar Kürt vardı ve ekseriyeti yani iki milyona yakın kısmı Türkiye'de idi. Bunlardan Rusya'da büyük bir kısmı Elviye-i Selase'de⁴⁰ üç yüz bin, İran'da da yedi yüz bin kadar mevcuttu. Fakat Türkiye'dekilerin kesif olarak bugün mevcudu bir milyonu belki biraz aşar. Birçokları Rus istilası altında açlıktan ve sefaletten mahvoldular. Rus istilası erişen yerlerdeki Türklerin dörtte üçü mahvolmuştur. Çoğu Ermeni eliyle şehit olmuştur. Acaba Ruslar Sovyet kisvesine bürünmekle mazinin bu kanlı fecayini bu yeni teklifleriyle bize derhatır ettirdiklerini unutuyorlar mı? İptidailikle Lazlardan geri kalmayan Kürtler, farz-ı muhal olarak aykırı rey verseler bu zavallılar başka bir millete lokma olmayaacaklar mı? Acaba Bolşevik Ruslar da Çarlık Rusyası gibi Kürdistan'ı herhangi bir nazariye ile bizden ayırmak ve yutmak emelinde midir?

39 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 1, s. 73.

40 Kars, Ardahan ve Batum vilayetleri.

Çiçerin'in öngördüğü ilkesel çerçeveye tepkisi bir yana, Kuzey Kürdistan'ı ve sahayı en iyi bilen isimlerden Kâzım Karabekir'in Kafkasya, Osmanlı ve İran Kürdistanı'ndaki Kürt nüfusuna ve Birinci Dünya Savaşı'nda Kürtlerin uğradığı yıkıma ilişkin beyanatları oldukça önemlidir. Karabekir Paşa devamında şunları ekler (877):

Aras-Arpaçay-Acara bizim milli hududumuzdur. Beri yakasından bahseden dostumuz değildir. Hele Kürtlerden ve şimdiye kadar kimsenin hatırına gelmeyen Lazlardan bahseden ise düşmanımızdır. Evvela bu telakkide anlaşmalıyız.

Görüldüğü üzere, her ne kadar Çiçerin'in dile getirdiği ilkelere konjonktürel bir siyasi zorunlulukla kabul edildiği Bolşeviklere resmen bildirilse de Ankara Hükümeti ve hükümetin sahadaki belirleyici aktörleri Kürdistan meselesi konusunda Misak-ı Milli perspektifi dışındaki olası gelişmelere tavizsiz bir reddiyecilikle karşı koymuşlardır.

Şırnaklı Süleyman Ağa'dan İngilizlere bağımsız Kürdistan teklifi ve Bedirhaniler

Ankara'da ve Kuzey Kürdistan'da çok yoğun yeni gelişmelerin cereyan ettiği bu dönemde daha evvel Abdurrahman Ağa liderliğindeki Şırnak aşiret konfederasyonunda gerçekleşen bir yönetim değişikliğinin bölgedeki İngiliz-Kürt ilişkilerinde yeni bir zemin arayışına denk düştüğünü gözlemliyoruz.

Aşağıda detaylandırdığımız bu meselede iki hususun üzerinde durmak gerekir. Bunlardan ilki, dönemin Kürt toplumunda Ermenistan meselesine karşı gelişen hissiyatın bölgelere göre farklılığıdır. Kafkas hududunda Doksan Üç Harbi'nden sonra yaşanan sürecin yanı sıra, 1915-1918 Rus İşgali döneminde, özellikle Van ve Erzurum gibi geniş vilayet bölgelerinde yaşanan toplumsal travma bölge Kürtleri arasında Ermenistan karşıtlığını bir beka meselesi yapmış, Ankara Hükümeti'nce de siyasal bir araç olarak istifade edilen bu hissiyat bölge Kürt toplumunda cereyan eden sosyopolitik tepkilerin temel tetikleyici unsurudur. Kürt

toplumundaki bu hissiyatın Rus işgal bölgesinden güneye inildikçe politik tesirini kaybettiğini söylemek kabildir.

Diğer önemli bir husus, Süleyman Ağa'nın bu çağrısının KTC içindeki ayrışmayı müteakip Emin Ali Bedirhan başkanlığında Kürt Teşkilat-ı İctimaiye Cemiyeti'nin kuruluşundan hemen sonra gerçekleşmesidir. Her ne kadar bu çağrının Kürt Teşkilat-ı İctimaiye Cemiyeti'nin etkisi veya yönlendirmesiyle yapıldığına yönelik elimizde somut bir veri olmasa da, konjonktürel süreç göz önüne alındığında bu gelişmenin cemiyetin telkiniyle gerçekleştiği kuvvetle muhtemeldir.

Şırnak aşiret konfederasyonu, Kürt sosyolojisi içerisindeki aşiret yapılanmasının en müstesna örneklerinden birini teşkil eder. Şırnak'taki bu aşiret federasyonuna has seçim sistemi ile alakalı iki yıl öncesine ait Musul vilayetinin bir istihbarat raporunda şöyle denir:

Şırnak aşireti reisleri bir aileye mensup olup, nesep ve haysiyet itibariyle diğer aşiretlerin saygısına haizdirler. Ağalar, toplanarak içlerinden birini Kürtçe "Ağayê Sor"⁴¹ namıyla aşiret reisi olarak seçerler. Bu, öteden beri orada caridir. Lüzum gördüklerinde tekrar toplanarak azlederek yerine diğerini seçtikleri oluyor. Halen altı yüz kadar silahlı adam çıkarabiliyorlar...⁴²

Tatar ailesinden Süleyman Ağa'nın, bu seçim sistemiyle 1919'un bölgedeki önemli aktörlerinden İngiliz karşıtlığıyla tanıdığımız Abdurrahman Ağa⁴³ yerine Şırnak aşiret konfederasyonu lideri olarak seçildiği için bölge Kürt toplumunun önemli bir kesimini temsil ettiği göz ardı edilmemelidir. Süleyman Ağa bu çerçevede, güvenilir adamlarından Molla Abdülkerim'i İngiliz Hükümeti'nin Musul temsilcisine göndererek yazılı ve temsilcisi vasıtasıyla şifahi bir taleple Britanya koruması altında yekvücut bağımsız bir Kürdistan için Bedirhani ailesinden biri-

41 Kızıl Ağa anlamında.

42 BOA, DH.IUM: 10-1/2-58 Musul Valisinin Rumi 14 Temmuz 1334 (14 Temmuz 1918) tarihli raporu.

43 Abdurrahman Ağa'nın dönem faaliyetleri ve Kuvayı Milliye ile ilişkileri için bkz. (Hakan, 2013: 115, 230, 232).

nin kendilerine gönderilmesini istemiştir. Süleyman Ağa'nın 25 Haziran 1920 tarihli mektubu şu şekildedir:⁴⁴

Size bu vesile ile adamımı, şahsi kâtibim ve her yönüyle güven-
diğim Bitlisli Abdulkerim'i gönderiyorum. Sözleri benim sö-
züm gibi kabul edilebilir.

Mustafa Kemal Paşa Kürdistan'ı ve Anadolu Vilayetlerini İs-
tanbul'daki Türk Hükümeti'nden ayırdı ve "Birlik Komitesi"⁴⁵
planına göre Ankara'da müstakil geçici bir hükümet kurdu.
Osmanlı Hükümeti'ne hain olan böylesine düşük ve aşağılık
bir entrika grubunun altında olmak biz Kürdistan halkı için
zordur. Sivil ve askeri idareyi ele geçirip bizi önlerindeki ko-
yunlar gibi süren komplocu partiyi ortadan kaldıracak, bütün
Kürdistan'ı altında birleştirecek bir yönetici isteği... Onları de-
virmek için tüm Kürt ulusu yekvücut olmalı ve Büyük Britan-
ya'nın koruması altında müstakil ve bağımsız Kürdistan Hü-
kümeti'nin kuruluşu için şu anda İstanbul'da mukim Kürdis-
tan'ın en önemli ailesi olan Bedirhan Ailesinden bazı üyelerin
Musul ve Zaho'ya getirilmeleri gerekmektedir.

Mustafa Kemal Paşa Ankara'da bir kabine kurdu ve tüm aşı-
retlerimizi İngiliz Hükümeti'ne karşı düşmanca önlemler alma
yönünde teşvik ediyor ve propaganda ile onlara baskı yapıyor.
Ben, buna rağmen, bu kışkırtıcıların ilerlemesine mani olmak
ve İngiliz Hükümeti'ne karşı barışçıl bir tutumun tüm güven-
cesini vermek için elimden gelen her şeyi yapacağıma şerefim-
le yemin ederim. Mektubu getiren Abdulkerim, gerekli tüm
detayları verecek. Lütfen kendisine hürmet gösterin.⁴⁶ Saygı-
larım, Süleyman Ağa.

Görüldüğü üzere Şırnaklı Süleyman Ağa net ve cüretkâr ifa-
delerle Mustafa Kemal hareketine muhalif bir duruş sergilemiş,

44 FO. 371/5069/E.10033 From P.O. Mosul to the Civil Commissioner Baghdad (28/6/20) (akt. Şimşir, 2000a: 169-170).

45 "Birlik Komitesi" olarak çevirdiğimiz bu kelime orijinal metinde "Committee of Union" olarak yer alıp Erzurum ve akabinde Sivas kongreleriyle hayat bulan Heyet-i Temsiliye kastedilmiştir.

46 Orijinal İngilizce metinde "Please place him under your favourable regards" ifadesi yer almıştır.

Ankara Hükümeti'ni, Osmanlı Hükümeti'ne karşı bir ihanet hareketi olarak tanımlamıştır. Süleyman Ağa'nın değindiği önemli bir husus Anadolu'nun büyük kısmına hâkim olan Kuvayı Milliye hareketinin İstanbul ile Kürdistan'ı birbirinden ayırdığı gerçeğidir. Bu cümle, sadece Osmanlı saltanatı ve hükümetinin Kürdistan'daki varlığını değil, Kürdistan meselesinin sözcüsü konumunda olan İstanbul'daki Kürt entelijansiyasının da Kürdistan ile kesilen fiili ilişkilerinin özetlendiği bir cümledir.

Süleyman Ağa, Britanya koruması altında bağımsız bir Kürdistan özlemini de net ifadelerle dile getirerek dönemin sosyolojik şartları içerisinde Bedirhani ailesinin tüm Kürtler arasında var olan nüfuzuna işaret etmiştir. Şırnaklı Süleyman Ağa'nın Bedirhani ailesinin gerekliliğine ilişkin bu yaklaşımında, mensup olduğu Tatar ailesinin geçmişte Bedirhan Bey ailesiyle yakın ilişkilerinin ve 1847'deki sürgünde yanlarında yer almalarının da payı olduğu düşünülebilir.

Şırnaklı Süleyman Ağa'nın bu talebini değerlendirip raporlayan İngiliz Musul konsolosu, ağanın gönderdiği elçiyi genel ifadelerle cevaplamış, İngiliz Hükümeti adına kendisine güvence vermiş, talebinin Bedirhanilere iletileceğini ifade etmiştir. Ayrıca kendisine Şeyhülislam'ın Mustafa Kemal'e karşı yayımladığı fetvanın bir örneği de verilmiştir.⁴⁷ Konsolosun ifadelerine bakıldığında, Süleyman Ağa'nın taleplerine karşı temkinli bir yaklaşım sergilediğini görürüz. Nihayetinde, Şırnak aşiret konfederasyonu reisi Süleyman Ağa'nın bu talebine dönemin şartları dahilinde İngilizlerce olumlu bir karşılık verilmediğini söyleyebiliriz.

Sevr'e gidilen süreçte genel siyasi atmosfer

Sevr'e gidilen dönemde bu bölümde bahse konu hadiselerin haricinde gerek Ankara Hükümeti'ni gerek Kürdistan'daki süreci etkileyen bölgesel diğer önemli gelişmelere değinmemiz icap eder. Antlaşmayı imzalama eğilimindeki Ferit Paşa hükümeti

47 FO. 371/5069/E.10033 From P.O. Mosul to the Civil Commissioner Baghdad (28/6/20) (akt. Şimşir, 2000a: 169-170).

Ankara Meclis ve Hükümeti'nin meşruiyetini zayıflatmak için çeşitli propaganda araçlarını kullanmış, en önemli propaganda-sını da Ankara Meclis ve Hükümeti'nin saltanat ve hilafet karşıtı olduğu ve barışı geciktirdiği üzerine bina etmiştir. BMM de bu propagandaya karşılık 15 Temmuz 1920 tarihli oturumda "Hilafet ve saltanat makamının ve vatan ve milletin kurtuluşu ve bağımsızlığından başka gaye takip etmeyeceği..." ifadelelerin olduğu bir yemin metni okutmuştur.⁴⁸ Ferit Paşa hükümetinin diğer bir icraatı ise Ankara Hükümeti'yle teşriki mesai ettikleri suçlamasıyla Sivas, Erzurum, Bitlis, Van ve Diyarbakir valilerinin azil sürecini başlatmasıdır.⁴⁹ Ferit Paşa'nın talebi üzerine Sevr'in de imzalandığı tarih olan 10 Ağustos 1336(1920) tarihinde yayımlanan irade-i seniye ile Sivas, Erzurum, Bitlis, Van ve Diyarbakir valileri azledilmişlerdir.⁵⁰ Aynı dönemde Enver Paşa başta olmak üzere bazı İttihatçı eski Osmanlı paşalarının Bolşeviklerle işbirliği yaptıklarını, İran'da önemli gelişmelerin yaşandığını ve Bolşevik etkisinin İran coğrafyasında da tesirini göstermeye başladığını görürüz. Tahran sefaretinden alınan 20 Temmuz 1920 tarihli yazıda Bolşeviklerin kuzey İran'daki harekâta devam ettikleri, İran Hükümeti'nin bir taraftan Bolşeviklerle müzakere yolu ararken öte yandan askerî harekâta da başladığı, bir haftadan beri Mazenderan tarafında yoğun çatışmaların sürdüğü, Bolşeviklerin Tahran'a yaklaşması tehlikesine karşı payitahtın İsfahan'a alınmasının düşünüldüğü bilgisi paylaşılmıştır.⁵¹ Temmuz ayı başlarında İngilizler Batum'u tümüyle terk ederek Kafkaslardan çekilmiş (Karabekir, 2012: 912), bu durum Ermenistan'ı Ankara ve Moskova'ya karşı daha mukavemetsiz bir durumda bırakmıştır. Yine Temmuz 1920 başlarında Batı Cephesi'nde Yunan kuvvetleri Bursa'ya girmiştir (911). Bu gelişmeler sonucunda Ankara Hükümeti adına Hariciye Ve-

48 TBMM Zabut Ceridesi, Devre 1, cilt 2, s. 312 (akt. ABE, cilt 9. s. 54).

49 BOA, 1.DÜİT: 115 - 3 Dâhiliye Nezaretinden Sadaret Makamına 4 Ağustos 1336 (1920) tarihli tahrirat; BOA, 1.DÜİT, 115 - 3, 8 Ağustos 1336(1920) tarihli Meclis-i Mahsusa kararı.

50 BOA, 1.DÜİT: 115-3, 10 Ağustos 1336(1920) tarihli irade-i seniye.

51 BOA, HR.SYS: 2341-86, Osmanlı Devleti Tahran Sefaretinden Hariciye Nezaretine 20 Temmuz 1920 tarihli tahrirat.

kili Bekir Sami Bey ve heyeti 19 Temmuz'da Moskova'ya varmıştır (914).

Bekir Sami Bey başkanlığındaki Ankara heyetinin Moskova'ya gittiği dönemde orada bulunan İttihatçı Halil Paşa, Karabekir Paşa'ya gönderdiği 5 Ağustos 1920 tarihli telgrafında Rusların göndermeyi vaat ettiği paranın bir kısmının geleceğini, silah ve mühimmatla alakalı yapılan hazırlıkları aktarmıştır. Halil Paşa, "Yoldaş Halil" imzasıyla gönderdiği telgrafta kendisinin de İran İnkılap Ordusu başkumandanı olacağını ifade eder.⁵²

Sevr Antlaşması'na gidilen bu süreçte Anadolu'ya muhacir olmuş bölge ahalisinin geri dönüş sürecinin de devam ettiğini, Ankara Hükümeti'nin hem bölge mebuslarının ısrarı hem de antlaşma taslağında bölgenin önemli ölçüde Ermenistan'a terki hususuna karşı, bölgedeki Müslüman unsurların mevcudiyetini korumak amacıyla dönüş sürecini hızlandırma çabası içine girdiğini görüyoruz. Ankara Hükümeti, 8 Temmuz 1920 tarihli kararnamesinde İzmir cephesinde göçün önlenmesi için Garp Cephe Kumandanlığı'na gerekli tedbirlerin alınması talimatı verdiği gibi ikinci maddede Şark ahalisi için aşağıdaki kararı almıştır.⁵³

Velayat-ı Şarkiye ahalisinden harp hali sebebiyle Anadolu'ya muhaceret etmiş olan ahalinin mali zorluk ve mevcut vasıtaların azlığı nazarı dikkate alınmak şartıyla en kolay ve tatbik edilebilir bir tarzda memleketlerine sevki için Sihhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletince bir proje hazırlanmasına karar verilmiştir.

Ankara Hükümeti her ne kadar sistemli bir geri dönüş projesi hazırlama kararı alsa da dönem koşullarında Şark muhacirlerinin geri dönme sürecinin hedeflendiği gibi yürütülemediği anlaşılmaktadır. Misalen Diyarbekir, Bitlis, Van, Siirt, Erzurum, Muş, Malatya ve Kangırı mebuslarından bazılarının im-

52 Halil Paşa'dan Yoldaş Halil imzasıyla Karabekir Paşaya 5 Ağustos 1336(1920) tarihli telgraf sureti (bkz. Karabekir, 2012: 945).

53 BCA: 30-18-1-1/1-4-2.

zasıyla verilen 17 Ağustos 1920 tarihli önergede Erzurum-Van-Bitlis muhacirlerinin sefalet ve perişanlığına değinildiğini görüyoruz. Önergede, bu muhacirlerin meclise defalarca müracaatta bulundukları, iâşe ve memleketlerine geri gönderilmelerine ilişkin gerekli çalışmaların yapılması önemle istenmiş, konuya dair tartışmalarda çoğu muhacirin çaresizlikten ötürü tren istasyonlarında açlıktan hayatını kaybettiği dile getirilmiştir.⁵⁴

54 TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 3, s. 402. Söz konusu bu önerge 22 Ağustos 1920 tarihli oturumda gündeme alınmıştır.

Sevr Antlaşması ve Etkileri

11 Mayıs 1920'de Versay'da Osmanlı heyetine taslağı verilen antlaşma metni Osmanlı Hükümeti tarafından hemen kabul edilmemiş, Paris'te bulunan heyet üyeleri üzerinden bazı itirazlarda bulunulmuştur. İtilaf devletleri temsilcilerince değerlendirilerek hazırlanan cevap metni 16 Temmuz 1920'de Paris'te bulunan Reşid Bey'e teslim edilmiştir.¹ Osmanlı Hükümeti'ne verilen cevap metnine baktığımızda, Osmanlı Devleti'nin antlaşma içeriğine ilişkin Kürdistan konusunda Kürtler aleyhinde herhangi bir itirazda bulunmadığını, itirazların İzmir, Trakya, Suriye hududu, Boğazlar ve bazı mali konular ile ABD Başkanı Wilson'a havale edilen bağımsız Ermenistan sınırlarına ilişkin olduğunu görürüz.

Müttefiklerden Osmanlı Hükümeti'ne son ihtar

Osmanlı Devleti'nin Versay'da şekillenen taslağa ilişkin yaptığı itirazlara cevaben Reşid Bey'e verilen yazıda, öncelikle, itirazların tümünün dikkatle incelendiği, Osmanlı Hükümeti'nin umumi harpteki sorumluluğunu müttefiki olan devletle-

1 BOA, HR.SYS: 2718-5. Paris Barış Heyeti Azası Reşid Bey'den Hariciye Nezareti'ne 17 Temmuz 1920 tarihli telgrafın sureti.

rin sorumluluğundan daha az görmek istediği fakat bunun kabul edilemeyeceği ifade edilmiştir. Devamında Osmanlı Devleti sebepsiz yere harbe katılmak, savaşın uzamasına ve büyük bir insani yıkımın meydana gelmesine sebep olmak ve böylece yarım asırdan beri kendisine pek çok yardımda bulunan devletlere ihanette etmekle suçlanmıştır. Buna yönelik beyanattan sonra da “Türklerin sair milletler üzerine hâkimiyetine artık ebediyen nihayet verme zamanının geldiği” ifadesine yer verilir. Söz konusu bu yazıda Osmanlı Hükümeti Ermeni meselesi üzerinden de çok sert eleştiri ve suçlamalara tabi tutulmuştur. Bu bağlamda, “son yirmi sene zarfında Ermeniler işitilmemiş vahşetle katliam edilmişlerdir” ifadesinin yanı sıra şunlar da eklenmiştir:

Osmanlı Hükümeti sahte bir ihtilale dayandırarak makbul olmayan bahanelerle erkek, kadın, çocuk sekiz yüz bin Ermeni’yi katliam ve iki yüz bin Rum ile iki yüz bin Ermeni’yi vatandaşlarından tehcir ve teb’id etmiştir.

Devamında özetle Osmanlı Hükümeti’nin Türk olmayan tebaaya zulmettiği, bundan dolayı müttefik devletlerin Türk çoğunlukla meskûn olmayan araziye Türk tebaasından çıkarmaya karar verdikleri dile getirilir. Cevap metninde çeşitli izahatlar çerçevesinde Trakya, İzmir ve Suriye ile Türkiye arasındaki sınıra ilişkin itirazlar kabul edilmemiş, ayrıca ABD başkanının çizeceği sınırlara göre bir Ermenistan teşkilinin asla tadil edilmeyeceği net olarak ifade edilmiştir. Osmanlı Devleti’nin ana metindeki bazı küçük kelime değişiklikleri dışında kabul edilen yegâne itirazı, Boğazlar komisyonuna üye verme talebidir. Cevap metninin sonunda müttefik devletlerin her şeye rağmen İstanbul’u payitaht olarak kabul ettiği, hükümetin bu antlaşmayı imzalamaması ya da imzaladığı halde Anadolu’da icra edememesi durumunda İstanbul’dan da ebediyen çıkarılacakları gibi tehditvari beyanlara da yer verilmiştir. Bu halile antlaşmanın imzalanması için Osmanlı Hükümeti’ne on günlük son bir süre tanınmış, “eğer muahedename işbu şartlar dâhiline imza edilmeyecek olursa düveli müttefike icap eden

ahvale uygun gördükleri tedbirleri alacaklardır” ifadesiyle Osmanlı Devleti’nin antlaşmayı imzalamak zorunda olduğu tehditvari bir lisanla vurgulanmıştır. Bu cevap metninin Paris’te Reşid Bey’e verildiği tarihte İstanbul’da olan Sadrazam Ferit Paşa İngiliz Yüksek Komiseri Sir Robeck’i ziyaret ederek, antlaşma koşullarının büyük bir yıkım anlamına geldiğini, yine de başka bir alternatif görmediğini belirterek kabul etme eğilimini paylaşmıştır. Britanya’nın Osmanlı Hükümeti’ne kati desteği olmadan antlaşmanın imzalanıp uygulanabilmesinin mümkün olmayacağını da belirten Ferit Paşa, Ankara’daki harekete atfen, Müslüman âlemi ve Bolşeviklerin yardımını umanların antlaşma koşullarını kabul etmediğini, Kemalist hareketin başarısız olması gerektiğini ifade etmiştir.² Barış Konferansı’nın nihai kararının İstanbul’a iletilmesi üzerine hükümet, padişahın riyasetinde bir meşveret meclisinin toplanması kararını almış ve 22 Temmuz 1920’de bu toplantı gerçekleştirilmiştir. Bu toplantı neticesinde Hadi Paşa, Rıza Tevfik Bey ve Bern Sefiri Reşad Halis Bey delege heyeti seçilmiş, Paris’e gitmelerine karar verilmiştir.³

Ferit Paşa’dan İngilizlere: M. Kemal’e karşı “Kürtleri kullanalım!”

Sultan Vahdettin’in başkanlığında gerçekleşen meşveret meclisi toplantısı neticesinde antlaşmanın imzalanmasının kesinleşmesi üzerine, Sadrazam Ferit Paşa’nın Ankara Hükümeti’ne karşı itilaf devletlerince organize edilecek 15 bin kişilik nizami yeni bir ordu kurmayı tasarladığını görüyoruz.⁴ Ferit Paşa, İngilizlerle temaslarında bu yeni nizami ordu yapılan-

2 FO. 406/44, p.69-70, No.46, Sir J.de Robeck’ten Lord Curzon’a 16 Temmuz 1920 tarihli telgraf (akt. Şimşir, 2000a: 222-224).

3 *Alemdar* gazetesi, 23 Temmuz 1336(1920) tarihli nüshası. *Alemdar* gazetesinin konuya ilişkin haber sütununda yirmi bir satırın sansürlendiği görülür; söz konusu bu toplantıda antlaşmanın kabul edilip edilmediğine dair farklı görüşler ve tartışmalar günümüzde de devam ediyor.

4 Ferit Paşa’nın Ankara’ya karşı yeni bir nizami ordu kurma meselesine dair onlarca İngiliz arşiv belgesi için bkz. (Şimşir, 2000a).

masının yanı sıra Ankara'yla yapılacak sıcak bir savaşta, muhalif Kürt kuvvetlerinden de istifade edilebileceğini öne sürmüştür. Paşa bu projesinde, Ankara'nın Bolşeviklerle ilişkisinin bölgede yaratacağı karşı hissiyattan istifade edilebileceğini hesaplamış, antlaşma taslağında Kürdistan'a özerkliğin yer almasından dolayı Kürt temsilcilerinin bu projeye onay verebileceğini düşünmüştür. Bu konuya ilişkin detaylara, İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri General Robeck'in bir raporundan ulaşıyoruz. Ferit Paşa ile görüşen Robeck'in Lord Curzon'a yazdığı 28 Temmuz 1920 tarihli telgrafında şu ifadeler yer alıyor:

Sadrazam, şu an anlaşmayla güvence altına alınan özerkliği savunan fakat Bolşevizm hayaletini ve Mustafa Kemal'in arkasındaki eski-moda Kürt sisteminin parçalanışını gören muhafazakâr Kürt görüşüyle temas halinde. Sadrazam'ın pozisyonu şudur: Kürdistan antlaşmayla özerk bir devlet⁵ olmalıdır. Kürt liderler Mustafa Kemal'den nefret eder çünkü o kendisini desteklemesi için Bolşevizm'i getirmek istiyor. Ben Mustafa Kemal'den nefret ediyorum çünkü o memleketi yıkmak⁶ istiyor. Siz Mustafa Kemal'den nefret ediyorsunuz çünkü o sizin "Antlaşmanızı" istemiyor. Bu yüzden izin verin de Kürtleri birlikte ona karşı kullanalım..⁷

General Robeck'in raporuna konu olan "Kürt muhafazakâr kesimin" Seyit Abdülkadir'in başkanı olduğu Kürt Teali Cemiyeti geleneğinin mi, yoksa Emin Ali Bedirhan'ın başkanlığındaki Kürt Teşkilat-ı İltimaiye Cemiyeti'nin mi olduğuna yönelik kesin bir bilgi yok, fakat Ferit Paşa'nın bu kesimlerin biri ya da her ikisiyle de görüştüğü anlaşılıyor. Zira başka bir yazışmada Ferit Paşa, İstanbul'da Kürt liderlerle görüştüğünü, Kürtlerin Mustafa Kemal'e karşı bir enstrüman olarak kullanılabileceğini ifade ederek şunları söylüyor:

5 "State" kelimesi kullanılmıştır.

6 "Ruin" kelimesi kullanılmıştır.

7 FO. 371/5069/E. 9076, Admiral Sir J. De Robeck to Earl Curzon, Constantinople, 28th July 1920 (akt. Şimşir, 2000a: 233).

Buradaki Kürt liderler, Kürdistan'ın geleneksel sistemi içine sirayet eden herhangi bir Bolşevik mayası tehlikesinin şiddetle farkındadırlar ve bundan dolayı Mustafa Kemal'e karşı koymak için en isteklidirler...⁸

Ferit Paşa'nın "Kürtleri kullanma" önerisi Londra'da da pek mühim bir karşılık bulmamıştır. Bu telgraf üzerinde İngiliz Dışişleri "mevcut siyasetten ayrılmak için bir sebep görülmediği ancak Kürtlerin bizzat böyle talepte bulunması ya da Fransızların Kürtleri Mustafa Kemal'e karşı silahlandırması halinde durumun değişebileceği" not düşülmüştür (Şimşir, 2000a: 233). Bu durum, mezkûr projenin İstanbul'da zaten tefrika içinde olan ve Kürdistan ile rabitaları oldukça zayıflamış Kürt temsilcilerinden gelmediğini gösterir. Görüldüğü üzere İngilizler de İstanbul Hükümeti'nin tek taraflı bu yaklaşımına karşı temkinli olmuş, Ferit Paşa'nın önerisini dikkate almamıştır.

Sevr Antlaşması imzalanıyor

Netice itibarıyla Osmanlı Hükümeti heyeti Paris'e gitmiş ve antlaşma nihai haliyle 10 Ağustos 1920 tarihinde Fransa'nın Paris kentine yakın Sevr kasabasında imzalanmıştır.⁹ Toplamda 433 maddeden oluşan Sevr Antlaşması'nın başlangıç paragrafında taraf devletler tanımlanmış, bir tarafta başlıca müttefik devletler Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya ve Japonya hükümetlerinin yanı sıra Ermenistan, Belçika, Yunanistan, Hicaz, Lehistan, Portekiz, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven-Çekoslovakya yer alırken diğer tarafta ise Türkiye'nin yer aldığı ifade edilmiştir. Antlaşma metninde hükümetten "Hükümet-i Osmaniye" diye bahsedilirken, devlet kurumu olarak "Osmanlı Devleti" yerine "Türkiye" tabiri kullanılmıştır. Giriş metninde, Osmanlı Hükümeti'nin talebi üzerine sulh görüşmelerinin başladığına değinilerek, Türkiye'nin Almanya ile birlikte müttefik

8 FO. 406/44, Admiral Sir J. De Robeck to Earl Curzon, Constantinople, July 30 1920 (akt. Şimşir, 2000a: 241-246).

9 BOA, HRSYS: 2310 - 5, Sevr Muahedesinin Osmanlıca tercümesi.

devletlere karşı yürüttüğü savaşın başlangıcı, Mondros Mütarekesi ve sonrasındaki gelişmeler kısaca özetlenmiş, taraf devletlerin delege bilgileri verilmiştir.¹⁰

Sevr Antlaşması'nın birinci kısmı "Cemiyet-i Akvam Ahitnamesi" başlığı altında yirmi altı maddeden müteşekkil olup Cemiyet-i Akvam'ın kuruluş ve çalışma ilkelerine ve konuya dair çeşitli detaylara ilişkindir. İkinci kısım ise "Türkiye'nin Hudutları" başlığı altında olup dokuz maddede Türkiye'nin kabul edilen sınırları ve buna ilişkin bazı hususlar detaylandırılmıştır. Tayin edilen bu sınırlarla ilgili konumuzla alakalı en önemli husus antlaşmanın yirmi yedinci maddesinde yer alan, Türkiye'nin Güney ve Doğu sınırlarıdır. Güney'de Suriye ile çizilen sınıra baktığımızda kabaca Ceyhan Nehri'nden doğuya doğru Antep, Bilecik, Urfa, Mardin ve Cizre'nin kent merkezlerinin kuzeyinden geçen ve bu şehirleri Suriye'ye bırakacak şekilde bir sınır hattının tanımlandığını görüyoruz. Devamında "El-Cezire" başlığı altında Habur suyundan sonra İmadiye üzerinden İran hududuna kadar doğuya doğru devam ettirilerek Irak sınırı da tanımlanmıştır.¹¹ Doğuda ise mevcut İran sınırının ta-

10 Sevr Muahedesi'nin Osmanlıca metninde taraf devlet isimleri yer almakla birlikte delege isimleri boş bırakılmıştır.

11 Sevr Antlaşması'nın yirmi yedinci maddesinde güney sınırları şu şekilde detaylandırılmıştır (BOA, HRSYS: 2310 - 5): "Suriye ile; Hasan Dede geçidinin şark sahilinden Karataş Burnunun tahminen üç kilometre kadar kuzeybatısında seçilecek bir noktadan kuzeydoğu istikametinde Babelinin tahminen bir kilometre kadar kuzeyinde Ceyhun Nehrinin üzerinde seçilecek bir noktaya kadar. Karataş'ın kuzeyinden geçmek üzere arazi üzerinde tayin olunacak bir hat. Oradan Kesikkale'ye kadar. Ceyhun Nehri'nin kaynağına doğru mecrası. Oradan Karspazar'ın 15 kilometre kadar doğu-güneydoğusundan Ceyhun Nehrinin üzerinde seçilecek bir noktaya kadar kuzey-doğuya doğru. Karatepe'nin kuzeyinden geçmek üzere arazi üzerinde tayin edilecek bir hat. Oradan Deldel Dağının batısına vakı Ceyhun Nehrinin dirseğine kadar Ceyhun Nehrinin kaynağına doğru mecrası. Bundan sonra güneydoğu umumi istikametinde ve Gavur Gölün takriben 15 kilometre güney ve güneybatısında Emir Musa Dağı üzerinde seçilecek bir noktaya kadar. Şimendifer hattından takriben 18 kilometre mesafeden geçmek ve Düldül Dağını Suriye'de bırakmak üzere takip edilecek bir hat. Oradan doğuya doğru Urfa'nın 5 kilometre kuzeyine kadar Bahçe, Ayıntap, Birecik ve Urfa şehirlerini birbirine bağlayan yolların kuzeyinden geçmek ve bu şehirlerden son üçü Suriye'ye bırakmak üzere Urfa'dan doğuya bir umumi istikamette arazi üzerinde his olunacak derecede müstakim olarak tayin edilecek bir hat. Oradan doğuya doğru Dicle'nin Azah'ın takriben 6 kilo-

nınacağı, kuzeydoğu sınırı olarak da “89. Madde hükümleri geçerli kalmak kaydıyla” savaş öncesi Türkiye-Rus hududunun kabul edileceği ifade edilmiştir.¹² Burada en önemli husus, her ne kadar bu sınırlar tayin edilmişse de sınırlar dahilinde özerk bir Kürdistan ve bağımsız Ermenistan’a terk edilecek bölgele-
rin de varlığıdır ki sonraki başlıklarda detaylıca ele alınmıştır.

Sevr Antlaşması’nda özerk/bağımsız Kürdistan

Sevr Antlaşması’nın üçüncü kısmı “Mevad-ı Siyasi”, yani “Siyasi Konular” başlığı altında on üç fasıldan müteşekkildir. Birinci fasıl “İstanbul”, ikinci fasıl “Boğazlar”, üçüncü fasıl “Kürdistan”, dördüncü fasıl “İzmir”, beşinci fasıl “Yunanistan”, altıncı fasıl “Ermenistan”, yedinci fasıl “Suriye, El Cezire, Filistin”, sekizinci fasıl “Hicaz”, dokuzuncu fasıl “Mısır, Sudan, Kıbrıs”, onuncu fasıl “Fas, Tunus”, on birinci fasıl “Trablusgarp, Bingazi, Adalar Denizi’ndeki Cezair”, on ikinci fasıl “Tabiiyet”, on üçüncü fasıl “Ahkâm-ı Umumiye” başlığı altında yer almıştır.

Siyasi konular içerisindeki Kürdistan faslı üç maddeden müteşekkil olup öngörülen sınırlar dahilinde özerk bir Kürdistan’ın çerçevesi çizilmiştir.¹³ “Kürdistan Faslı” altındaki ilk iki madde şu şekildedir:

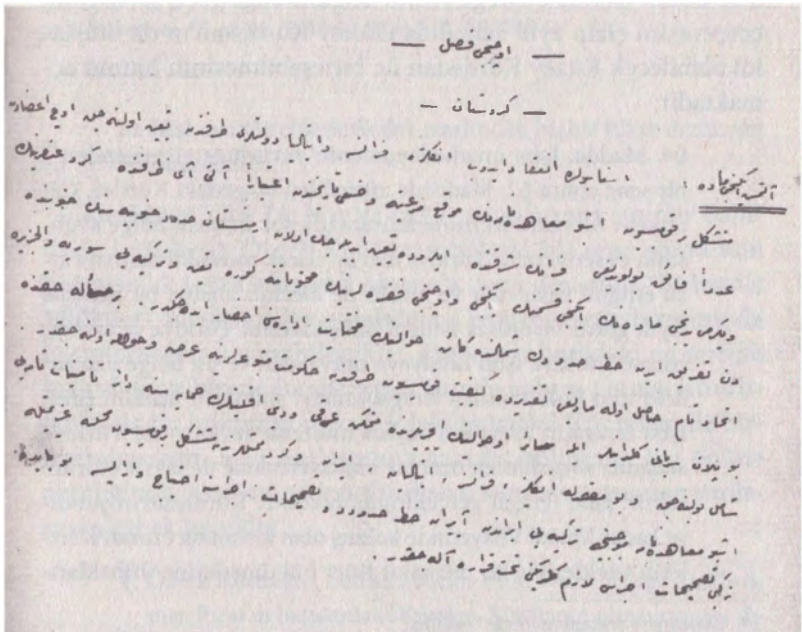
metre güneyinden teşkil ettiği dirseğin güneybatıdaki son ucuna kadar. [Cezire-i İbn-i Ömer’in 10 km batısında] Batıdan doğuya doğru umumi istikamette ve Mardin şehrini Suriye’de bırakmak üzere his olunacak derecede müstakim olarak tayin edilecek bir hat. Oradan Habur Suyu ile Dicle’nin kavuştuğu mahal ile bu mahallin takriben 10 km güneyinde Dicle dirseği arasında ve Dicle’nin üzerinde seçilecek bir noktaya kadar. Cezire-i İbn-i Ömer şehrinin kaim olduğu adayı Suriye’de bırakmak üzere Dicle’nin mansabına doğru mecrası...

3- El Cezire ile: Oradan batıdan doğuya doğru umumi bir istikamette Musul Vilayetinin doğu hududu üzerinde seçilecek bir noktaya kadar arazi üzerinde tayin edilecek bir hat. Oradan doğuya doğru giderek bu hattın Türkiye ve İran hududuna tesadüf ettiği noktaya kadar Musul Vilayetinin İmadiye’nin güneyinden geçecek bir surette muadil kuzey hududu. 4- Doğu ve Kuzeydoğu: 89. Madde hükümleri geçerli kalmak üzere, yukarıda tayin olunan noktadan Karadeniz’e kadar Türkiye ile İran arasındaki hali hazırdaki hudut ve Türkiye ile Rusya arasındaki eski hudut. ...”

12 BOA, HR.SYS: 2310 - 5, Sevr Muahedesi 27. Madde.

13 BOA, HR.SYS: 2310 - 5, Sevr Muahedesi Kürdistan Faslı, 62., 63. ve 64. maddeler.

62. Madde: İstanbul'da kurulup İngiltere, Fransa ve İtalya Devletleri tarafından tayin olunacak üç üyeden müteşekkil bir komisyon işbu muahedenamenin yürürlüğe girmesi tarihinden itibaren altı ay zarfında; Kürt unsurunun sayıca üstün bulunduğu Fırat'ın doğusunda ileride tayin edilecek olan Ermenistan güney hududunun güneyinde 27. Maddenin 2. Kısımının 2. ve 3. Fıkralarının içeriğine göre tayin ve Türkiye'yi Suriye ve Elcezire'den ayıran hudut hattının kuzeyinde bulunan bölgenin "Muhtariyet" idaresini hazırlayacaklardır. Bir mesele hakkında ittihat tam hâsıl olamadığı takdirde keyfiyet komisyon tarafından mensup oldukları hükümetlere arz ve havale olunacaktır. Bu plan Süryani ve Keldaniler ile o bölgede oturan sair ırki, dini ekaliyetlerin himayesine dair tam teminatı şamil bulunacak ve bu maksatla İngiltere, Fransa, İtalyan, İran ve Kürt temsilcilerden müteşekkil bir komisyon mahalline giderek işbu muahedename gereğince Türkiye'yi İran'dan ayıran hudut

Sevr Antlaşması'nda Kürdistan Başlığı, 62. Madde (BOA, HR.SYS:2310-5).

hattında düzenlemelere¹⁴ ihtiyaç olur ise bu konuda ne gibi düzenlemelerin lazım geleceğini karar altına alacaktır.

63. Madde: Osmanlı Hükümeti 62. Maddede mevzubahis olan komisyonlardan her ikisinin de kararları kendisine tebliğ olunduğu tarihten itibaren üç ay zarfında yürürlüğe koymayı şimdiden taahhüt eder.

Bu iki maddeden görüldüğü üzere, tarif edilen sınırlar dahilinde, yani batıda Fırat Nehri, kuzeyde ileride şekillenecek Ermenistan sınırı ile güneyde Suriye ve Elcezire sınırları ve doğuda İran sınırı arasında kalan bölge, Türkiye devletine bağlı özerk bir Kürdistan olarak kabul edilmiştir. Süryani ve Keldaniler de bu özerk Kürdistan'da azınlık hukukuna tabi milletler olarak tanımlanmış, bu özerk bölgenin hazırlık çalışmaları İngiltere, Fransa ve İtalya devletlerinin tayin edeceği üyelerden oluşacak İstanbul merkezli bir komisyona havale edilmiştir. Sevr Antlaşması'nda yer alan "Kürdistan Faslı"nın son maddesi Özerk Kürdistan'ın gelecekte bağımsızlığa geçiş şartlarının çerçevesini çizip aynı zamanda Güney Kürdistan'ın da müstakil olabilecek Kuzey Kürdistan ile birleşebilmesinin önünü açmaktadır:

64. Madde: İşbu muahedenamenin yürürlüğe girmesinden¹⁵ bir sene sonra 62. Maddede zikredilen bölgedeki Kürtler, Cemiyet-i Akvam Meclisine müracaatla söz konusu bölge ahalsinin ekseriyetinin Türkiye'den ayrılarak müstakil kalmayı arzu ettiğini ispat eder ve Meclis de mezkûr ahaliyi bu istiklale layık görür ve onlara istiklal bahşetmesini Türkiye'ye tavsiye ederse Türkiye işbu tavsiyeye muvafakat ve bu bölge üzerindeki tüm hukukundan feragat etmeyi şimdiden taaddüt eder. İşbu feragatin teferruatı başlıca müttefik devletler ile Türkiye arasında akdedilecek özel bir mukavelename ile tahrir ettirilecektir. İşbu feragat gerçekleştiği takdirde Kürdistan'ın şimdiye kadar Musul Vilayetinde kalmış olan kısmında oturan Kürtlerin istekleriyle bu müstakil Kürt hükümetlerine iltihakları-

14 Osmanlıca orijinal metinde "tashihat".

15 Osmanlıca orijinal metinde "mevki-i meriyete vazından"

هاتون تخمیناً آنکه این ماده ده موضوع بحث اولان فریبیدر ده آید
آنکه این ماده ده موضوع بحث اولان فریبیدر ده آید
آنکه این ماده ده موضوع بحث اولان فریبیدر ده آید
آنکه این ماده ده موضوع بحث اولان فریبیدر ده آید
آنکه این ماده ده موضوع بحث اولان فریبیدر ده آید
آنکه این ماده ده موضوع بحث اولان فریبیدر ده آید
آنکه این ماده ده موضوع بحث اولان فریبیدر ده آید
آنکه این ماده ده موضوع بحث اولان فریبیدر ده آید
آنکه این ماده ده موضوع بحث اولان فریبیدر ده آید
آنکه این ماده ده موضوع بحث اولان فریبیدر ده آید

Sevr Antlaşması, 63. ve 64. maddeler (BOA, HR.SYS:2310-5).

na başlıca müttefik devletler tarafından hiçbir itiraz dermiyan edilmeyecektir.

Görüldüğü gibi Türkiye'ye bağlı tanımlanmış sınırlar dahi-
linde kurulacak Özerk Kürdistan bölgesi bir sene sonra tam
bağımsızlık için Cemiyet-i Akvam'a, yani dönemin "Birleşmiş
Milletler" meclisine başvurabilecek ve uygunluk durumunda
bağımsızlığına kavuşabilecektir. Kuşkusuz buradaki en önemli
hususlardan biri de İngiliz işgali altında kalmış Güney Kürdis-
tan'ın da bu hükme göre kuzeydeki müstakil Kürdistan ile bir-
leşebilmesidir. Sevr Antlaşması'ndaki bu hükümler göz önüne
alındığında tasavvur edilen Kürdistan sınırları açısından şunla-
rı söylemek kabildir.

1. Özerk Kürdistan hududu batıda Fırat Nehri ile sınırlandırıl-
mış, Fırat'ın batısındaki Kürtler, Kürdistan oluşumunun dı-
şında bırakılmıştır.

2. Doğuda İran-Osmanlı sınırı baz alındığından İran Kürdistanı müstakbel Kürdistan devletinin dışında tutulmuştur.
3. Kuzeyde Van, Bitlis, Erzurum vilayetlerinin yanı sıra Kars ve ötesinin Ermenistan'a terkinden dolayı, Kürtlerce Serhat bölgesi olarak tanımlanan, siyasal, tarihsel ve sosyolojik anlamda Kürtlerin önemli merkezlerini havi bu bölge, gerek özerk ve gerek gelecekteki bağımsız Kürdistan devleti sınırlarının dışında tutulmuştur.
4. Güney hududunda, Fırat Nehri'nin gerek doğu gerek batısındaki Antep, Birecik, Urfa, Mardin ve Cizre gibi kentler Suriye'ye bırakılarak Güneybatı Kürdistan tümüyle gerek özerk gerek olası bağımsız Kürdistan sınırlarının dışında tutulmuştur. Güney Kürtleriyle alakalı sadece Musul vilayeti içinde kalan Kürt bölgesinin ileride Kürdistan'la birleşmesi ihtimaline kapı aralanmış, Kuzey Suriye'deki Kürt toplumu görmezden gelinmiştir. Bu bölgelerin genel akıbeti Sevr Antlaşması'nın doksan dördüncü maddesi çerçevesinde Filistin, Suriye ve Elcezire'de bir manda yönetimi kurulmasına karar verilerek yürütme işlemleri Fransa, İngiltere ve İtalya'dan müteşekkil bir komisyona havale edilmiştir.

Sevr Antlaşması'nda bağımsız Ermenistan

Sevr Antlaşması'nın gerek Türkiye'yi gerek Kürtleri ilgilendiren en önemli içeriğinden biri de kuşkusuz "Ermenistan" devletine ilişkin maddelerdir.¹⁶ Antlaşmanın üçüncü kısmındaki "Siyasi Konular" bölümünün altıncı faslı "Ermenistan" başlığını taşır ve şöyle başlar: "88. Madde: Türkiye, Ermenistan'ı müttefik devletlerin şimdiden tanıdıkları gibi hür ve müstakil bir devlet olmak üzere tanıdığını beyan eyler."

Bu madde ile Türkiye'nin Ermenistan devletinin bağımsızlığını kabul ettiği hüküm altına alınmıştır. Devamındaki seksen dokuzuncu madde Türkiye'nin Osmanlı mülkünden feragat edeceği vilayetlere dairdir:

16 BOA, HR.SYS: 2310-5, Sevr Muahedesi Ermenistan Faslı, 88-93. maddeler.

89. Madde: Devlet-i Osmaniye ile Ermenistan Hükümeti ve akitleşen büyük devletler¹⁷ Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis Vilayetlerinde Türkiye ile Ermenistan arasındaki hududun tayinini Cemahir-i Müttehide-i Amerika¹⁸ Reisicumhurunun hakemliğine havale ve bunun vereceği kararı ve Ermenistan'ın mahrec-i bahriyesine ve söz konusu sınıra mücavir Osmanlı arazisi üzerinde tertibat-ı askeriyenin ilgasına “demilitrizasyon”¹⁹ müteallık olmak üzere tayin edeceği tüm hükümleri kabul etmeyi kararlaştırmışlardır.

Bu madde ile Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis vilayetlerinin Ermenistan'a terkine karar verilerek gerek nihai Ermenistan-Türkiye sınırının gerek Ermenistan deniz sınır bölgesi ile kara sınırının Türkiye tarafının askerden arındırılması çalışmalarına yönelik hususlar Amerika Birleşik Devletler Başkanı Wilson'a havale edilmiş ve tüm devletlerce peşinen kabul edilmiştir. Devam eden doksanıncı maddede sınır tespit çalışmalarının seksen dokuzuncu madde çerçevesinde tamamlandığında söz konusu vilayetlerin kısmen ya da tamamen Ermenistan'a bırakılması kararı çıktığında Türkiye'nin bunu hemen kabul ederek bölgeden çekileceğine ve buna benzer bazı hususlara yer verilmiştir. Devam eden maddede Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınır komisyonunun teşkiline değinilmiş, doksan ikinci maddede Ermenistan ile Azerbaycan ve Gürcistan sınır tespitine ilişkin hükümler dile getirilmiştir. Ermenistan faslına ait son madde olan doksan üçüncü maddede ise Ermenistan sınırları içinde kalan dinî, ırki ve lisani ekaliyetlerin haklarının muhafazasının Ermenistan Hükümeti'nce taahhüdüne ve uluslararası ticari haklara ilişkin kısa hükümlere yer verilmiştir.

17 Osmanlıca orijinal metinde “düvel-i aliye-i müteakide” şeklindedir.

18 Amerika Birleşik Devletleri

19 Demilitarizasyon kelimesi Osmanlıca metinde bu şekilde kullanılmıştır.

İngiltere-Fransa-İtalya üçlü mutabakat metninde Kürdistan

Sevr Antlaşması'nın imzalanmasını müteakip aynı günde İngiltere, Fransa ve İtalya devletlerinin temsilcileri²⁰ arasında on bir maddelik ilave bir antlaşma metni imzalanarak, Sevr Antlaşması'nın uygulanması sürecinde Türkiye'ye yönelik hususlara ilişkin üç devlet arasında "karşılıklı menfaatlerin tanınması ve korunması" için ilkesel bir mutabakat zemini sağlandığını görüyoruz.²¹ İmzalanan metnin içeriği özü itibarıyla, özerk Kürdistan dahil Sevr Antlaşması'nın öngördüğü Türkiye'de, üç egemen devlet arasında uzlaşılan "iktisadi paylaşım mutabakatı" mahiyetindedir. Bu mutabakat zaptının en önemli konularından biri Kürdistan'a yönelik hususlardır. Giriş kısmında bu mutabakatın, Türkiye'ye²² yardım, kaynaklarını geliştirme, devletlerarası eski rekabetleri ortadan kaldırma, Osmanlı Hükümeti'nin adliye, maliye, jandarma ve zabıta işlerini düzene sokmasına yönelik yardım talebi ile dinî, ırki ve lisani azınlıkların himayesine yönelik düzenlendiği ifade edildikten sonra Kürdistan konusuna aşağıdaki şekilde yer verilir:

Kürdistan'ın muhtariyet ve ihtimal ki istiklalini tasdik edeceklerini mülhaza ve bu memleketin iktisadi gelişimini [inkışaf-ı iktisadiye] kolaylaştırma ve idare işlerinin muhtaç olacağı bütün yardımları yetiştirmek için bu gibi meselelerde milletler rekabetten sakınmak şayan-ı temenni bulunduğu mülhaza-sı ile;

Aşağıda tarif edildiği şekilde Güney Anadolu'da İtalya'nın ve Kilikya ile Kürdistan'ın Ceziretül İbn-i Ömer'e²³ kadar Suriye'ye hemcivar olan büyük kısmında Fransa'nın karşılıklı ola-

20 Bu antlaşma metninin altında George Graham (İngiltere temsilcisi Sir George Dixon Graham), I. Millerand (Alexandre Millerand, Fransa Dışişleri bakanı) ve Bonin (İtalyan temsilci Kont Lelio Bonin Longare) imzaları yer alır.

21 BOA, HR.SYS:2308-10, 10 Ağustos 1920 tarihli İtilafnamenin Osmanlıca tercümesi. Ayrıca Fransızca metin için bkz. BOA, HR.SYS:2308-3.

22 Bu metinde de Sevr Antlaşması'nda olduğu gibi hükümet kastedilirken Osmanlı Hükümeti, devlet kastedilirken ise "Türkiye" ifadesi kullanılmıştır.

23 Günümüzde Şırnak iline bağlı Cizre ilçe merkezi.

rak haiz oldukları hususi menfaatleri tasdik eyleyerek, aşağıdaki hükümler hakkında ittifak eylemişlerdir.

Yukarıdaki ifadelerde öne çıkan önemli bir husus bu uzlaşma metnine imza koyan devletlerin Sevr Antlaşması hükümleri çerçevesinde ileride bağımsız bir Kürdistan'ın teşkil edileceğine kanaat getirdikleri ve bu sürecin kendi aralarında bir rekabete konu olmamasına yönelik ilkesel bir karar almalarıdır. Devam eden ifadelerden, Irak Kürdistanı'nın İngiliz işgalinde olduğu göz önüne alındığında, İtalya'nın Kilikya ve Fransa'nın Kürdistan'daki imtiyaz bölgelerinin bu üç egemen devlet arasındaki olası bir rekabetin dengelenmesine yönelik şekillendirildiği anlaşılmaktadır. Bu izahattan sonra genel maddelere geçilmiş, birinci maddede dinî, ırki ve lisani ekalliyetlerle alakalı İstanbul merkezli beynelmilel bir komisyonun teşkiline değinilerek şu açıklamalara yer verilmiştir:

Bununla beraber, eğer Osmanlı Hükümeti veya Kürdistan Hükümeti, Fransa ve İtalya'nın hususi menfaatleri karşılıklı olarak tanınmış olan mıntikalardaki idare veya zabtiye-i mahalliyeye²⁴ için bir harici yardım elde etme arzusunu gösterecek olursa, akitleşen devletler söz konusu mıntikalarda hususi menfaatleri tasdik edilmiş olan devletin bu yardımını yerine getirme hususundaki üstünlük hakkına itiraz etmeyeceklerdir. Bu yardım bilhassa söz konusu mıntikalardaki dini, ırki, lisani azınlıklara bahş olunan himayenin en uygun bir surette ifasına yönelik olmalıdır.

Görüldüğü üzere, İstanbul merkezli komisyonun yetkilerinin yanı sıra, İtalya ve Fransa nüfuz bölgelerinde, özerk Kürdistan Hükümeti'nin ya da Osmanlı Hükümeti'nin idari ya da yerel güvenliğe ilişkin konularda yardım talebinde esas belirleyici merciin o bölgede imtiyaz hakkı tanınmış devletin olduğu ifade edilmiştir. Mutabakat zaptının devam eden maddelerinde Sevr Antlaşması'na dayanılarak Fransa ve İtalya devletlerinin imtiyaz bölgelerinin sınırları detaylandırılmış, Adalar Deni-

24 “Yerel emniyet gücü” anlamında.

zi (Ege) ve Akdeniz dahil olmak üzere ticari ve siyasi tüm imtiyazların çerçevesi detaylandırılarak son maddede Sevr'in yürürlüğe girmesiyle resmileşeceği kayıt altına alınmıştır.

Sevr Antlaşması Kürt ve Kürdistan meselesi bağlamında, Kürtlerin uluslararası arenada siyasal statülerinin tanınmasında oldukça önemli bir gelişme olmakla birlikte, dönemin konjonktüründe öngördüğü sınırlar itibarıyla Kürt toplumu tarafından sahiplenilmemiştir. Bunun yanı sıra, Ankara Hükümeti'nin Kuzey Kürdistan'daki varlığı ve kontrolü, İstanbul Kürt temsiliyetinin kendi içindeki çelişkileri, gerek Irak gerek Suriye bağlamında Güney Kürdistan'daki belirsizlik ve İran Kürdistanı'ndaki gelişmeler Kürtlerin bir bütün olarak Paris'teki süreci lehlerine çevirmeye uygun bir durum yaratamamıştır.

Sevr imzalanırken Antep cephesi ve Hacı Bedir Ağa

Sevr Antlaşması'nın imzalandığı dönemde Antep bölgesi Fransız işgalindeydi; Fransızlara karşı organize edilen mücadelede sadece kimi yakın bölge aşiretlerinin değil, aynı zamanda Malatya Mebusu Kâhtalı Hacı Bedir Ağa'nın da ciddi bir rol üstlendiğini görüyoruz. Antep Mebusu Yasin Bey, bölgedeki gelişmelere ilişkin Mustafa Kemal'e yazdığı 24 Ağustos 1920 tarihli telgrafta²⁵ Hacı Bedir Ağa'nın meclise geldiğini ve kendisiyle görüşeceğini haber vermiştir. Yasin Bey Mustafa Kemal'e bu görüşmede Bedir Ağa'ya Siverek ve Milli aşiretinden bazı İbrahimpaşazadeler ile arasındaki meseleyi sorması halinde pek çok hakikate vâkıf olacağını dile getirmektedir. Yasin Bey'in Mustafa Kemal ile Bedir Ağa'ya ilişkin paylaştığı en önemli husus, Hacı Bedir Ağa'nın kuvvetleriyle Antep'teki mücadeleye yeniden yardım etmesi meselesi olmuştur. Bedir Ağa'nın istifade edilebilecek taze ve azimli kuvvetleri olduğunu, kendisinden Antep'e son yardımını istediğini, Bedir Ağa'nın güçlü bir vaatte bulunduğunu ifade eden Yasin Bey, yine de Mustafa Kemal'den bu

25 CUA, A.III-5, D:16, F:25-63, Paşa Hazretleri hitabıyla, Ayıntab Mebusu Yasin imzasıyla Mustafa Kemal'e 24.8.36(1920) tarihli tahrirat sureti.

konuda “emir buyurmasını” istemiştir. “Ayıntab pek yorgun ve bitkindir,” ifadeleriyle mevcut durumu özetleyen Yasin Bey bu kuvvetlerden çok istifade edileceğini, paraya ihtiyaç duyulduğunu, iâşe sorununun ise olmadığını ayrıca dile getirir. Yasin Bey, uygun görüldüğü takdirde Bedir Ağa’nın bayram sonrası döneceğini,²⁶ kendisinin de onunla dönmek istediğini, Bedir Ağa’dan alacağı kuvvetlerle Antep’e koşmak istediğini, bu kuvvetleri Selahattin Adil Bey’in emrine verdikten sonra Urfa’daki aşiret reisleriyle görüşmeye gideceğini ifade eder. Yasin Bey, ifadelerinde söz konusu aşiret reislerini tanıdığını ve üzerlerinde etkisi olduğunu da ekler. Yasin Bey aşiretlerle anlaşarak Fransızların son hareketine karşı bu kuvvetleri kullanmak için müsaade istemiş ve muvaffak olunacağına dair ümitlerini paylaşmıştır. İleride göreceğimiz üzere Hacı Bedir Ağa kendisine bağlı güçlerle Antep cephesinde Fransızlara karşı bizzat savaşacaktır.

26 Yazışmaya konu bayram 1920 yılının kurban bayramıdır. Zira söz konusu yazışma tarihi Hicri 9 Zilhicce 1338’e tekabül edip kurban bayramının arife günüdür.

Sevr Sonrasında Kafkaslar ve Kürdistan

Ankara-Bolşevik Rusya ilişkileri

Sevr Antlaşması'nın imzalandığı dönem, Ankara Hükümeti ile Bolşevik Rusya arasındaki diplomatik ilişkilerin de oldukça yoğunlaştığı bir dönemdir. Bakü'de kurulan Türkiye Komünist Partisi merkez bürosundan Süleyman Sami'nin Ankara'ya gelerek Mustafa Kemal ile yaptığı görüşme,¹ Ankara'nın "Komünizm" ile mücadele hususunda Rusya ile daha temkinli ve ihtiyatlı bir siyaset gütmesine de vesile olmuştur. Süleyman Sami bu görüşmede Mustafa Suphi'nin bir mektubunu Mustafa Kemal'e sunmuştur.² Bu görüşmelerin cereyan ettiği dönemde Moskova'da diplomatik faaliyetler yürüten Bekir Sami Bey'in 29 Ağustos 1920 tarihli raporu Ankara'ya ulaşmış, Heyeti Vekile 2 Eylül 1920 tarihli değerlendirmesinde bu rapor çerçevesinde Rusya'nın Türkiye ve Kafkaslara ilişkin siyasetini analiz ederek çeşitli hususların yanı sıra, "Türkiye'de Komünist bir inkılap düşündükleri" kanaatine varmıştır.³ Ankara Hükümeti bu

1 Akt. ABE, cilt 9, s. 272.

2 Mustafa Kemal'den Mustafa Suphi'ye 13 Eylül 1336(1920) tarihli mektup (akt. ABE, cilt 9, s. 328-329).

3 Heyet-i Vekile'nin "Ruslarla Siyasi Münasebetimiz Hakkında Hükümetin En Son Görüşü ve Kararı" başlıklı 2 Eylül 1920 tarihli Heyet-i Vekile kararı (akt. ABE, cilt 9, s. 282).

genel çerçeve dahilinde dört maddede ihtiyatlı yeni bir yol haritası hazırlamıştır; bunu şu şekilde özetlemek kabildir.

1. Bolşevik gizli teşkilatlanmasına mani olmak.
2. Doğu Müslüman memleketleri Türkiye'nin Rusya'yla ittifak halinde olunduğu algısıyla Bolşevizm'i bir kurutuluş olarak gördüğünden, bunun bir neticeye vardırılması, ittifak olmayacaksa bunun alenen ilan edilmesi ve ona göre hareket edilmesi.
3. Ermeniler aleyhinde bir emrivaki hareket için Rus rızasına bağlı kalınmaması..
4. Harp vasıtaları kifayetsiz olsa bile verilecek altınlarının olduğu, yine de Ruslardan çok yüklü yardımlar beklemeyip düşük yardımların da kabulü ve derhal elde edilmesine gayret gösterilmesi.

Ankara Hükümeti'nin Rusya siyasetine ilişkin şekillendirdiği bu yeni çerçevenin Kürt ve Kürdistan meselesi bağlamında en önemli maddesi, Ermenistan meselesinde Rusların rızasına bağlılıktan vazgeçilmesine ilişkin olan maddedir. Bu yeni yaklaşım, Ruslarla münasebetten ötürü durdurulan Kafkasya hareketinin yeniden başlatılması anlamına gelmiştir.⁴ Bu yeni yaklaşıma rağmen Rus mali yardımlarına büyük ihtiyaç duyulan bu dönemde Mustafa Kemal, Bolşevizm ve komünizme karşı aleni bir aleyhtarlığı uygun görmemiş,⁵ Ankara'daki hareketin özünde bir halk hareketi olduğunu ileri sürmüş, memlekette Müdafaa-i Milliye Teşkilatı dışında bir yapılanmaya gerek duyulmadığı yönünde bir siyaset yürütmüştür. Ankara Hükümeti delegasyonunun da katılım gösterdiği Bakü Konferansı sonrasında Ankara Hükümeti'ne yardım babında Rus altın külçeleri Karabekir Paşa üzerinden alınmıştır (Karabekir, 2012: 979-980).⁶

4 Mustafa Kemal bu yeni çerçeveyi Batı Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa'ya gönderdiği 16 Eylül 1920 tarihli yazıda detaylıca yorumlamaktadır (bkz. ABE, cilt 9, s. 347-349).

5 Mustafa Kemal'den Batı Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa'ya 16 Eylül 1920 tarihli yazı (bkz. ABE, cilt 9, s. 347-349).

6 Bkz. TBMM Reisi Mustafa Kemal'den Batı Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa'ya 16 Eylül 1920 tarihli yazı (akt. ABE, cilt 9, s. 347-349). Süreç içerisinde sonra-

Ankara Hükümeti'nden Teşkilat-ı Esasiye Kanunu taslağı

Ankara Hükümeti'nin Bolşevik Rusya ile ilişkilerinin oldukça önem kazandığı bu dönemde, ileride Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na dönüşecek bir kanun layihası hazırladığını görüyoruz. Hükümetçe hazırlanan kanun tasarısı 18 Eylül 1920 tarihli Meclis oturumuna Mustafa Kemal imzasıyla sunulmuş, tartışılmıştır.⁷ Bu önemli reform paketinin oluşmasında Bolşevik Rusya ile yaşanan sürecin payı oldukça büyüktür. Ankara, bu adıyla “halkların kendi kaderini tayin hakkı” ilkesine mutabık olarak Bolşeviklerle ilişkiler başta olmak üzere uluslararası siyaset arenasında meşruiyetini perçinlemeyi hedeflemiş ve eşzamanlı Bolşeviklerin Mustafa Suphi ve ekibi üzerinden tasavvur ettiği komünist yapılanma girişimlerini dengelemeyi düşünmüştür.⁸

Hazırlanan taslakta Kuvayı Milliye hareketinin üzerine bina edilen Misak-ı Milli prensipleri ile Bolşevik Ruslarla münasebetin gereklilikleri hassas bir denge içerisinde harmanlanmıştır. Zira birinci maddede, BMM'nin milli sınırlar dahilinde “hilafet ve saltanat makamının” kurtarılması için teşekkül ettiği ifade edilirken, ikinci maddede ise BMM'nin halkı emperyalizm ve kapitalizmin tahakküm ve zulmünden kurtarıp irade ve hâkimiyetin gerçek sahibi kılma amacı güttüğü ibaresine yer verilmiştir. Yine üçüncü maddede emperyalizm ve kapitalizm düşmanlığına atıfta bulunulmuş, dördüncü maddede ise BMM'nin halkın refah ve saadeti için sair konularda gereken yenilikleri hedeflemesiyle Bolşeviklere sıkça dile getirilen “toplumsal re-

ki yıllarda da Bolşeviklerin altın desteğinin devam ettiğini görüyoruz. Misalen 2 Nisan 1922'de 25 bin adet Rus altını Ankara'ya ulaşmıştır. Bkz. Başkumandan Mustafa Kemal'den Doğu Cephesi Kumandanlığına 2 Nisan 1922 tarihli tahrirat (akt. ABE, cilt 12, s. 365).

7 *TBMM Zabut Ceridesi*, cilt IV, s. 201-209, 67. İçtima olarak gözüken bu oturumun tarihi 19 Eylül 1920 olarak yazılmış, daha sonra 18 Eylül olarak düzeltilmiştir. Söz konusu kanun layihası için ayrıca bkz. BCA:30-18-1-1/1-11-16.

8 Bkz. Mustafa Kemal'den Batı Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa'ya 16 Eylül 1920 tarihli yazı (akt. ABE, cilt 9, s. 347-349, BCA, 30-18-1-1/1-11-16 ve ayrıca *TBMM Zabut Ceridesi*, Devre 1, c.4, s. 179-181).

form” yapılacağı mesajı verilmek istenmiştir. Taslakta devam eden “Esas Maddeler” kısmında daha sonra Teşkilat-ı Esasiye Kanunu olarak karşımıza çıkacak, hilafet ve saltanatın korunması ilkesine rağmen idarenin halkta olacağı ve on dokuzuncu maddede ileride üzerinde duracağımız vilayetlerin özerkliği hususlarına yer verilmiştir.⁹ Halkçılık programının mecliste tartışmaya açıldığı gün (13 Eylül 1920) itibarıyla Mustafa Kemal Bakü’de bulunan Mustafa Suphi’ye “Mustafa Suphi Bey ve Mehmed Emin Yoldaşlara” başlığıyla şöyle bir mektup göndermiştir:

Büyük çoğunluğu rençber ve köylüden meydana gelen milletimiz, Batının emperyalizm ve kapitalizm mahkûmiyetinden kendini kurtarabilmek için bunlara karşı birleşmiş olarak mücadele ve mübarezeyle karar vermiştir ve bu kararı tatbik etmektedir.

Mustafa Kemal devamında Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin bu toplumsal zemine dayandığını dile getirir:

Bugünkü Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, işbu teşkiltan doğmuştur ve dolayısıyla Sovyet idari teşkilatından fark-sızdır. Toplumsal inkılâp dahi lüzumlu safhalarını geçirmek-te olup, bu inkılâbı halktan doğmuş olan Büyük Millet Meclisi sevk ve idare etmektedir.

Mustafa Kemal esasında Süleyman Sami ile yapılan görüşme-den aldığı izlenimler çerçevesinde hem Bolşevik desteğini sağ-lamlaştırmak ama aynı zamanda komünist hareketin Anado-lu’da başka bir toplumsal teşkilatlanmaya girmesinin gereksiz-liğini kabul ettirmek istemiştir.

9 Söz konusu taslak büyük oranda özetlenerek 18 Kasım 1920’de Halkçılık Beyannamesi olarak ilan edilmiş, genel ifadelerle BMM’nin meşruiyeti, emperyalizme karşı mücadele ifadeleri ile çeşitli alanlarda toplumsal reformların yapılacağı hedefine vurgu yapılmıştır (bkz. ABE, cilt 10, s. 102-103). İdari düzenlemelerle alakalı taslakta yer alan kısımlar ise Teşkilat-ı Esasiye Kanunu olarak daha sonra ilan edilmiştir.

Milli aşireti ve Siverek hadisesi

Sevr Antlaşması'nın imzalandığı dönemde Urfa ve Viranşehir bölgesinde cereyan eden Milli aşireti hadisesi, özü itibarıyla aşiretler arası husumete dayalı bir hadise olmakla birlikte, Türk resmî ağızlarında Fransız ve İngiliz propagandası ve bölgede Büyük Ermenistan kurulması söylentileri üzerine Kürdistan teşkiline yönelik bir ayaklanma olarak değerlendirildiği için¹⁰ üzerinde durmamız gereken bir hadisedir.

Haziran 1920'de cereyan eden bazı olaylardan sonra Fransız bölgesine iltica ettiği anlaşılan Milli aşireti reisi Mahmut Bey, 1920 yılı Ağustos'unda dönüp Viranşehir'i yağmalamış, bu durum Milli aşireti ile rekabet içine girdikleri Karakeçili aşireti arasındaki gerilimi tırmadığı gibi,¹¹ Elcezire Cephe Komandanlığı'na bağlı birliklerin askerî harekâtına sebep olmuştur.¹² Genelkurmay kaynakları, Milli aşiretinin Siverek baskını 2 bin kişi ile gerçekleştirdiğini ve bu olaylarda Karakeçili aşiretinden bazı kişilerin idam edildiği bilgisini vermektedir.¹³

Milli aşireti meselesi o dönemde BMM'ye de konu olmuş, meselenin hükümet çevrelerinde “siyasi” bir olay olarak dilendirilmesi bölge Kürt vekillerinin tepkisine yol açmıştır. Bu yaklaşıma ilk tepki koyanlardan biri Diyarbekir Mebusu Kadri Ahmet Bey olmuş, Meclise sunduğu 20 Eylül 1920 tarihli soru önergesiyle konuyu tartışmaya açmıştır. Kadri Ahmet Bey, Milli aşireti reisi İbrahimpasazadelerin, bilhassa Mahmut Bey'in, Osmanlı Devleti'ne vatanperverane hizmetleriyle bilindiklerini, elan iftirakcuylene (ayrılıkçı) bir siyasi harekâta bulundu-

10 TIH, cilt VI, s. 179.

11 İki aşiret arasındaki rekabet ve Siverek hadisesine ilişkin 18 Ocak 1921 tarihli Vekiller Heyeti kararında yine aynı olaya değinilerek iki aşiret arasında gerçekleşen husumet ve Milli aşireti tarafından Viranşehir mal sandığının zapt edilmesi olayına ilişkin ilave mali kararların alındığını görüyoruz (BCA:30-18-1-1/2-29-7).

12 Bu hadisede, Milli aşiretinin bazı mensuplarınca adliye teşkilatı memurlarına ait malların yağma ve gasp edildiğini görüyoruz (bkz. BCA:30-18-1-1/1-13-3. Heyeti Vekile 16 Eylül 1920 tarihli kararnameyle gasp ve yağmaya uğrayan memurlara iki maaş avans verilmesine karar vermiştir).

13 TIH, cilt VI, s. 179.

ğuna dair haberlerden ötürü fikirlerini beyan etme gereğini dile getirmektedir. Kadri Ahmet Bey, özetle, bölgede aşiretler arası çekişmelerin sıradan bir durum olduğunu, devlet memurlarının aşiretlerle ilişkilerinde muhalif dengelere göre hareket etmesi gerektiğini, yaşanan hadiselerin genelde siyasi olmamakla beraber, memurların kifayetsiz idare usullerinden dolayı sebep oldukları hadiselerin rengini iftiralarda bulunarak değiştirip kuvvet kullanma yoluna gidebildiklerini dile getirmiştir. Kadri Ahmet Bey buna mukabil aşiretlerin de siyaset dışı sair sebeplerle memurlara karşı kötü hareketlerde bulunabildiklerini ifade etmeye çalışmıştır. Ahmet Kadri Bey devamında yolsuzlukları ve tarafgirliklerinden ötürü hükümeti bu olayın içinde sevkeden memurların tespitini ve haklarında tahkikat yapılmasını istemiş, bu şekilde hadiseyi idarecilerin kötü yönetiminin kaynaklandığını dile getirmiştir. Konunun araştırılmasını isteyen Kadri Ahmet Bey, dindar ve vatanperver hissiyata sahip Mahmut Bey'in, güçlü teminat verilmesi durumunda her halin sükûn bulacağına dair telgrafına ilişkin neden bir çalışma yapılmadığını da sormuş, bölgeye Diyarbekir mebuslarının da içinde yer alacağı bir heyetin gönderilmesini istemiştir.¹⁴

Konuya dair görüşmelerin içeriğinden, o dönemde Seyit Abdülkadir'in İngilizler tarafından Musul'a vali tayin edildiğine dair "teyit edilmemiş haberlerin" Ankara'da ciddi bir yankı yarattığı, hükümetin bu minvalde Elcezire Cephesi bölgesindeki en ufak bir hadiseyi güçlü bir şekilde bertaraf etme düşüncesi taşıdığı anlaşılmaktadır. Bu önergeden cevap alamayan Kadri Ahmet Bey, 22 Eylül 1920 tarihli oturumda da yeni bir önerge vererek, soru önergelerine on gün içinde cevap vermesi gerekirken, Milli aşireti ile ilgili önergesine bir cevap verilmediğini dile getirmiş, hükümetten izahat istemiştir.¹⁵ Söz konusu oturumda hükümet adına açıklama yapılmamış, mebuslar arasındaki tartışmalarda Kadri Ahmet Bey, "İsyana sebebiyet veren, oradaki memurların asabiyetle muamele yapmasıdır," demiştir. Hükümet adına izahat babında meclisin 25 Eylül 1920 tarihli

14 TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 3, s. 467-468.

15 TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 4, s. 262.

toplantısında söz alan Müdafaa-i Milliye Vekili İsmet Paşa, Milli aşireti hadisesine ilişkin şu sözleri sarf etmiştir:

Son zamanlarda Elcezire cephesinde Millilerin kıyamı vaki olmuştur. Milli Aşireti, öteden beri Viranşehir civarında bulunduğunu bilmiş olduğunuz Millilerdir. Bunlar kıyam etmişlerdir. Hatta bazı emareye göre bu kıyam, o esnada Fransızların faaliyetleriyle aynı zamana tesadüf ediyordu. Bu isyan mühim tertibatı gerektirdi. Kuvvetler toplayarak, takriben on, on beş gün devam eden sefahat ve harekât esnasında, belki şimdiye kadar kanun kuvvetinden yedikleri en şiddetli darbeye duçar edilmişlerdir. Mesele bu gün bitmiştir. Hadise yoktur.¹⁶

İsmet Paşa bu ifadelerle Milli aşireti hadisesini bir isyan olarak nitelemiş ve Fransızlarla irtibatı şüphesine işaret etmiştir. Söz alanlardan biri de, 6 Eylül itibarıyla dahiliye vekili görevini üstlenen Refet Bey'di. O, Milli aşireti hadisesini şu şekilde betimlemiştir:

İşe başladığım zaman orta yerde bir hareket başlamış ve hemen bitmek üzere bulunmuştu. O da, Diyarbekir havalisinde Millî Aşiretinin hareketi. Bu hareketin saiki, diyebilirim ki, alelaide, mahallin her vakit yarattığı haleti ruhiye idi. Az çok bir şekavet meselesi, az çok bir intifa meselesi ve bunun içerisinde, uzaktan, yakından karışmış, İngiliz propagandası. Bu mesele kâmilten halledildi. Bu gün artık o havalide, bizim millî emellerimize, bizim büyük gayelerimize karşı tevcihe edilmiş bir silah kalmadı ve o mesele tamamen sükûn bulmuştur, Şarkta hiç bir şey yoktur.¹⁷

Görüldüğü üzere Dahiliye Vekili Refet Bey Milli aşireti meselesini –her ne kadar İngiliz propagandasına da değinmişse de– alelaide bir aşiret meselesi olarak yorumlamaktadır.

Sonradan Ankara Hükümeti, 18 Ekim 1920 tarihli kararnameye Sivererek'teki olayları gerçekleştiren eski Milli aşireti reisi Mahmud Bey, biraderleri ve Şeyh Eyüp müstesna olmak üzere

16 TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 4, s. 337.

17 TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 4, s. 342.

gerek son olay gerek beş ay evvelki hadiseye karışanlar hakkında kanuni kovuşturmaların ertelenmesi kararı almıştır.¹⁸ Milli aşireti meselesinin siyasi bir olay gibi değerlendirilmesinde El-cezire Cephe Kumandanı Nihat Paşa'nın yaklaşımının önemli etkisi vardır. Nihat Paşa'nın sonraki dönemde görevden azli üzerine konuya dair verdiği savunmasındaki değerlendirmeleri bunu açıkça ortaya koymaktadır.¹⁹ Nihat Paşa bu hadiseyi "Milli rüesası 1336 Ağustosunda Viranşehir'i zapt ederek ilanı isyan ettiği" diye yorumlamaktadır. Nihat Paşa ayrıca şunları da ekler:

1336(1920) Ağustosunda zuhur eden Milli aşireti isyanı siyasi mahiyette ve yayılma hazırlığında bir hareket olup hızlıca bastırılması için ancak pek yakındaki birliklerden istifade edilebilmiş ve hadisenin güçlüğünden ötürü sadık aşiretlerin yardımına müracaat mecburiyeti hâsıl olmuştur.²⁰

Nihat Paşa'nın beyanatlarına göre Siverek baskınından sonra Milli aşireti Karacadağ'a sığınmış, civardaki aşiretler askerin bu takibatını fırsat bilip ovadaki Milli aşireti köylerini yağma ve tahrip etmişlerdir. Nihat Paşa bu yağmayla tahribatın önüne geçmenin o hengâmede mümkün olmadığını, Milli aşireti reislerinin suçlarının sabitliği nedeniyle bunların zararları-

18 BCA:30-18-1-1/1-15-1, Ankara Hükümeti'nin 18 Teşrinievvel 1336 (18.10. 1920) tarih ve 265 nolu kararnamesi.

19 Nihat Paşa yaklaşık bir buçuk yıl bu görevi yapmış, yaşanan bazı hadiseler ve şikâyetler üzerine gasp, usulsüzlük ve yolsuzluk ithamlarıyla görevden alınmıştır. Paşanın Siverek hadisesine ilişkin söz konusu bu ifadeleri olaylardan yaklaşık iki sene sonra cephe kumandanlığından azline sebep davaların konuşulduğu 22 Temmuz 1922 tarihli BMM gizli oturumunda okunan 5 Nisan 1338(1922) tarihli savunma metninde yer almaktadır. Siverek'te yaşanan bazı olaylar Nihat Paşa'nın suçlandığı ve görevden azline matuf konulardan biri olmuştur. Nihat Paşa savunmalarında bu hadiseyi siyasi bir olay olarak değerlendirerek, Milli Aşireti köylerinin diğer aşiretlerce talanı ve diğer teferruatta kendisine yönelik suçlamaları bertaraf etmeye çalışmış görülmektedir. Paşanın beyanatu ve meclisteki tartışmalar için bkz. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, cilt 3, s. 543-574.

20 Bkz. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, cilt 3, s. 563. Nihat Paşa aynı yıl "İkinci fırkanın Musul üzerine sevki sırasında Midyat'ta isyan eden Haço tenkil edilmiş, fakat maateessüf ele geçmemiştir," ifadeleriyle Haco Ağa olayını da bir isyan olarak nitelendirmiştir.

nın tazmininin mevzubahis olamayacağını iddia etmiştir.²¹ Nihat Paşa'nın bu ifadelerine en sert tepki Siverek Mebusu Lûtfü Bey'den gelmiştir. Lûtfi Bey konuyu şöyle özetlemektedir:

Efendiler, bugün bendeniz Kürdistan mebusuyum, Kürdistan hakkındaki böyle bir telâkiyi katiyen ret ederim. Kürdistan ahalisi ihaneti, isyanı katiyen hatırına getirmemiştir. Yalnız öteden beri hükümeti işgal, Kürt aşiret reisleri arasında hissiyattan ibarettir. Bundan dolayı, yoksa değil hükümete karşı isyan. Bunu da Kürdistan namına kemâli şiddetle red ederim. Bu katiyen varit değildir. Kürdistan hakkında isyan kelimesi kullanmak günahtır, vatana ihanettir!²²

Lûtfi Bey, uzun izahatlarında, gelinen noktadan Nihat Paşa'yı sorumlu tutarak, "isyanıcı" yaklaşımını Urfa örneği üzerinden sertçe eleştirmiştir:

Efendiler, Fransız ordusunu Urfa'da mağlup eden hakikatte isyan telakki ettiği Kürt askerleridir, hakikatte isyan ettiği Kürt aşiretleri sayesinde olmuştur. Nihat Paşa'nın askerleri sayesinde değil!²³

Lûtfi Bey devamında, Kürdistan'da isyanın olmadığını, bunun Nihat Paşa tarafından ihdas edildiğini, Sultan Abdülhamid'in eski Milli aşireti reisi İbrahim Paşa'ya "oğlum" diye hitap ederken, bu dönemde Mahmud Bey'in²⁴ Halep'e gidip Fransızlara iltica etmişse, nedeninin Nihat Paşa'nın kendisi olduğunu öne sürmüştür.²⁵ Konuya ilişkin belgeler incelendiğinde sonraki aylarda Mahmut Bey'in aşiret içerisinde riyasetten azledildiğini ve yerine Mehmedağazade Mahmut Bey'in seçildiğini görüyoruz.²⁶

21 Bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 3, s. 563.

22 Bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 3, s. 564-565.

23 Bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 3, s. 565.

24 Milli aşiretinin dönem reisi, İbrahim Paşa'nın oğlu.

25 Bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 3, s. 566.

26 Meclisin 27 Aralık 1920 tarihli oturumunda okunan Dahiliye Nezareti'nin bir takririnde, Milli aşireti reisi iken sık sık hadise çıkaran Mahmud Bey'in hal-i firarda olduğu, Mahmud Bey'in riyasetinden şu ya da bu sebeple zarar gören aşi-

Kars üzerine harekât emri ve Kürt aşiretleri

Bolşeviklerle dengeli yürütülen ilişkilerden ötürü Haziran 1920’de harekât emrinin durdurulmasından sonra yeni siyasi perspektif dahilinde 20 Eylül 1920’de Kars istikametinde askerî harekât kararı alınmıştır. Ankara Hükümeti’nin 20 Eylül 1920 tarihli kararnamesiyle²⁷ Şark Ordusu’na derhal Kars umumi istikametinde taarruza geçmesi, Ermenilerin bu harekâttan hiçbir surette haberdar edilmeden aniden başlatılması emri verilmiştir. Konuya ilişkin kararnamede, “esas maksadın Ermeni silahlı kuvvetlerinin imha edilmesi, silahsız Ermeni ahali aleyhinde her türlü saldırıdan katiyetle sakınılması” hususuna da yer verilmiştir.

Şark Cephesi’nin yeni hareket planlamasında bölgedeki aşiret alayları nizami ordu birliklerinin konumlarına göre destekleyici unsurlar olarak yoğun bir şekilde değerlendirilmiştir. Burada Kürt aşiretlerinin yanı sıra Karapapak gibi Hamidiye Alayları’nda da yer almış Türkmen bir aşiretin de yer aldığını görürüz. Harekât öncesi planlamada, Karaköse’de bulunan ve Kağızman hattına ilerleyecek 1. Tugay’da 11 ve 12. Hafif Süvari Aşiret Alayları’nın, Doğubeyazıt’ın güneybatısında yer alıp Iğdır Ovası’ndan Aras’a kadar ilerleyecek olan 2. Tugay’da 8 ve 13. Hafif Süvari Aşiret Alayları’nı görüyoruz. Yine Ağrı Dağı-Hama Dağı bölgesine konuşlanmış 3. Tugay’da 14. Hafif Süvari Aşiret Alayı ile ayrıca Sekanlı, Halikanlı, Keçelamlı gönüllü aşiret süvarileri yer almıştır. Bunlarla beraber Hınıs bölgesinde 5. Aşiret Alayı ile Karaköse bölgesindeki 6. Karapapak Alayı²⁸ 12. Tümen emrine verilmiştir. Hasankale-Malazgirt bölgesindeki 4 ve 7. Aşiret Alayları da Kars Ovası’na hareket edecek şekilde tertip edilmiştir. Yine 12. Tümen, iki aşiret alayıyla desteklenmiştir.²⁹ Genelkurmay’ın ait *Türk İstiklal Harbi* isim-

retin Mahmud Bey’i reislikten düşürerek yerine hüsnühal ve sadakatla maruf Mehmedağazade Mahmud Bey’i seçtikleri dile getirilmiştir.

27 BCA,30-10-0-0/54-354-12.

28 Karapapaklar günümüzde ekseriyetle Ağrı Vilayeti bölgesinde varlığını devam ettiren bir Türkmen aşiretidir.

29 TİH, cilt III, s. 149-151.

li kaynağında ve Karabekir Paşa'nın notlarında, aşiret alaylarının nizami birliklere ikinci dereceden destekleyici kuvvet olarak tasarlandığı ve mevcudun 3.500-4 bin tahmin edildiği ifade edilmektedir.³⁰

İngiliz Komiserliği: Kürtler, Ermeni egemenliğini reddediyor!

Ankara Hükümeti'nin Şark Cephesi'nde Kars üzerine harekât kararı aldığı dönemde İngilizler de İstanbul Yüksek Komiserliği üzerinden Anadolu ve Kürdistan'daki gelişmeleri yakından takip etmişlerdir. İstanbul'da bulunan İngiliz Komiseri Sir J. De Robeck'in Lord Curzon'a gönderdiği 28 Eylül 1920 tarihli bir yazı ekinde yer alan Mr. Ryan imzalı bir memorandum, dönem Kürt toplumunun Sevr Antlaşması'na bakış açısına dair önemli değerlendirmeler sunuyor.³¹ Söz konusu raporda Sevr Barış Antlaşması, Kuvayı Milliye Hareketi,³² İstanbul Hükümeti'nin durumu, Yunanların vaziyeti gibi başlıkların yanı sıra değerlendirmeye tabi tutulan temel başlıklardan biri de “Kürtler” olmuştur. Söz konusu raporda Sevr Antlaşması'na ilişkin Türk kesiminin genel bakışı şöyle özetleniyordu: “Tüm Türkler bunu sert ve haksız görüyor. Bazıları bunu bütüncül bir yıkıma alternatif görürken, diğerleri hâlâ mücadele edilebileceğini düşünüyor!”

Raporda ayrıca İstanbul Hükümeti'nin otoritesini göstermeye çalışsa da, pratikte iflas ettiği ifade edilmiş, Sadrazam Ferit Paşa'nın aktif siyaset içerisinde birkaç takipçisinin kaldığı, popülaritesinin düşük ve terk edilmiş durumda olduğu da söylen-

30 Karabekir Paşa aşiret alaylarına ilişkin çok detaylı bilgiler paylaşmamakla beraber, Mustafa Kemal'in sonraki bir tarihte Karabekir Paşa'ya gönderdiği bir telgraftan Bitlis bölgesi Kürt milis güçlerinin de bu harekâta katıldığını, örneğin Bitlisli Küfrevizade Şeyh Abdülbaki Efendi'nin yakın adamlarının da Gümürü Muharebesi'nde yer aldıklarını görüyoruz. Mustafa Kemal, şeyhin talebiyle Karabekir Paşa'dan bu isimlere iltifat edilmesini istemiştir (bkz. TBMM Reisi Mustafa Kemal'den K. Karabekir Paşa'ya 21.11.1336(1920) tarihli şifreli telgraf, akt. ABE, cilt 10, s. 109).

31 FO.406/44, p. 168-169 no. 144 ve p. 169-172, no.144/1 (akt. Şimşir, 2000a: 327-333).

32 Raporda “National Movement” diye geçiyor.

miştir. Raporun en önemli maddelerinden biri de dönemin genel Kürt hissiyatına ilişkindir; Kürtlerle alakalı şu ifadelere yer verilmektedir:

Çoğu milliyetçi³³ etki altında olup politik olarak Türklerden ayırt edilemez. Geri kalanı değişken derecelerde Kürt milliyetçi özelemleri içinde ve orantılı şekilde Türk karşıtıdır. Bunlar kuşkusuz, bölünmüş olup, fakat eğer majestelerinin hükümeti tarafından dikkatlice ele alınırsa Kemalizm, Bolşevizm ve sırf düzeni bozan³⁴ güçlere karşı bir denge olarak kullanılabilir. Gerçeği hesaba katmalıyız ki onlar, barış antlaşmasıyla Kürdistan'a verilen alanın kısıtlanmasından, yine bu bölgenin büyük bir parçasının Fransız etki alanında kalmasından ve her şeyden önemlisi Ermenilerle gelecekteki sınırlarının belirsizliğinden ötürü oldukça hoşnutsuzdurlar. Bütün Kürtleri birleştiren tek şey; Kürt bölgelerinde Ermeni egemenliği fikrine olan nefrettir!

Görüldüğü üzere bu raporda Sevr Antlaşması'yla belirlenen Kürdistan sınırlarının Kürt toplumunda kabul görmediği, Ermenistan egemenliğine karşı Kürt toplumunda oluşan nefretin siyasal eğilimlere etkisi, ayrıca Kürdistan'ın önemli bir kısmının Fransız egemenliğinde tanımsız ve hüviyetsiz bırakılmasının Kürtlerde yarattığı olumsuz hissiyat açıkça dile getirilmiştir. Rapordaki en önemli tespit ise Kürt toplumunun Kürt bölgelerinde Ermeni egemenliğine karşı nefretin bütün Kürtleri birleştiren en önemli motivasyon olduğu vurgusu olmuştur. Bu mektubun yazıldığı tarihte Karabekir Paşa komutasında fiilen başlayan askerî harekât başarıyla devam ederken, 30 Eylül 1920'de Şark Ordusu'nun Sarıkamış'ı ele geçirmesiyle önemli bir mevzi elde edilmiştir.³⁵ Ermeni Hükümeti, Türk-Ermeni ilişkilerinin sulh yoluyla çözümüne dair Rusların verdiği garantiyi hatırlatmış, bu harekâttan haberdar olup olunmadığını sormuş, tatmin edici bir cevap alamamıştır.³⁶

33 Kuvayı Milliye hareketi kastediliyor.

34 "Forces of sheer disorder" ibaresi kullanılıyor.

35 TİH, cilt III, s. 178.

36 TİH, cilt III, s. 186-187.

Bolşevik Rusya-Türkiye ilişkilerinde Van-Bitlis krizi

Ankara Hükümeti bir yandan Ermenistan üzerine harekâta başlamışken hassas bir dengede Moskova ile yürütülen eşzamanlı diplomatik temaslar, Kars üzerine düşünülen harekâtın uzamasına sebep olmuştur. Hükümet, Moskova'da resmî bir ittifak zemini için uğraş veren Bekir Sami Bey üzerinden Kars'ın alınmasını da hedefleyen askerî harekâtın Bolşevik Rusya'nın engeline takılmaması, Rus askerî ve mali yardımlarını etkilememesi için büyük gayret göstermiştir.³⁷ Mustafa Kemal bu dönemde aynı zamanda Ruslarla ilişkilerin zedelenmemesi için eski İttihatçı paşalarla da yoğun temas kurmuştur.³⁸

Bu süreçte Bolşeviklerden Bitlis ve Van'ın bir bölümünün Ermenistan'a terk edilmesini şart koşması ilişkilerde önemli bir krize yol açmıştır. Bu teklif kuşkusuz dönemin Kürt toplumunu açısından da hayati bir önem taşır. Sevr Antlaşması ile Kürdistan'ın coğrafi anlamda minimize edilmesinin tesirleri devam ederken, küresel siyaseti dengeleyebilecek alternatif bir güç olan Bolşeviklerin de buna benzer bir teklifi öne sürmeleri Kürt toplumundaki travmayı kuşkusuz daha da büyütülmüştür. Bekir Sami Bey Bolşeviklerin bu konudaki ısrarı üzerine, taslak metni imzalamaya yetkisi olmadığını öne sürerek, nihai durumu Ankara'ya iletmiş, Mustafa Kemal meclisin 16 Ekim 1920 tarihli oturumunda sürecin detaylarını mebuslarla paylaşmış, konuyu meclisin tartışmasına sunmuştur.³⁹

Bolşeviklerin Kürtler açısından da büyük önem arz eden Bitlis ve Van vilayetlerinden Ermenistan'a arazi terkine yönelik ta-

37 Mustafa Kemal'den Bekir Sami Bey'e 6 Ekim 1920 tarihli telgraf (akt. ABE, cilt 10, s. 33).

38 Bolşeviklerle temas hem Moskova'da bulunan Bekir Sami Bey heyeti üzerinden yürürken öte yandan Mustafa Kemal, Berlin'de bulunan Talat Paşa ve Rusya'da bulunan İttihatçı Enver ve Cemal paşalarla da yazışarak Ankara-Moskova ilişkilerinin güçlendirilmesine ve Ermenilere karşı harekâtın bu ilişkilere olası negatif etkilerini minimize etmeye gayret etmiştir. Yazışmalar için bkz. ABE, cilt 10, s. 21, s. 30 ve s. 71.

39 Bkz. ABE, cilt 10, s. 41-44. Ayrıca bkz. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, cilt 1, s. 158.

lebinin muhteviyatı BMM'nin 16 Ekim 1920 tarihli gizli oturumuna konu olmuştur.⁴⁰ Mustafa Kemal Paşa, Bolşeviklerle bazı konularda mutabakat sağlanmakla beraber, Şark'tan Ermenilere arazi verilmesinde ısrar ettiklerini, Moskova'daki heyetin Rusları ikna edemediğini ifade ederek bu bağlamda Moskova'daki delegasyonda yer almış Yusuf Kemal Bey'e söz vererek meclisi aydınlatmasını istemiştir.⁴¹ Tartışmaların 17 Ekim 1920'de de devam ettiğini görüyoruz.⁴² Söz konusu tartışmalarda söz alan Hakkâri Mebusu Mazhar Müfit Bey, Çiçerin'in Bekir Sami Bey'le görüşmesinde "iki taraf arasındaki anlaşmanın tasdikini Bitlis ve Van vilayetlerinden Ermenilere arazi terkine" bağlamasını sertçe eleştirmiş, bunun "empyralist devletlerin" tekliflerinden bir farkı bulunmadığını dile getirmiştir. Mazhar Müfit, bunun tatbikinin mümkün olmadığını, Misak-ı Milli'yi ve buna yönelik mücadeleyi hatırlatıp yemininde kalmayan bir meclisin kıymetinin kalmayacağını söyleyerek "Millet bizi telin edecektir, dolayısıyla verilecek bir karış yerimiz yoktur," ifadesiyle sözlerini sonlandırmıştır.⁴³ Burdur Mebusu İsmail Suphi Bey bölgede halkoylaması yapılabileceğini söylemiş, Diyarbekir Mebusu Hacı Şükrü Bey söz alarak "plebisit (halkoylaması)" önerisini de eleştirerek, bu teklifin İstanbul Hükümeti'yle yapılan Sevr Antlaşması'ndan bir farkı bulunmadığını, tümüyle reddedilmesini istemiştir.⁴⁴ Değerlendirmelere baktığımızda dönemin konjktürü içerisinde Ruslarla antlaşma ve Rus yardımlarına azami ihtiyacın olmasına rağmen evliye-i selasenin yanı sıra Van ve Bitlis'ten Ermenilere arazi terki hususunun reddine yönelik bir genel eğilimin olduğunu görürüz. Yapılan tüm değerlendirmeler

40 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 1, s. 157-174.

41 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 1, s. 158. Hariciye Komiseri Çiçerin ve muavini Karahan ile yaptıkları görüşmeleri anlatan Yusuf Kemal Bey, Çiçerin'in sekizdokuz dil bildiğini, Halil Paşa'yla da görüşmüş olduklarını, Karahan'ın Fransızca bilmediğini, Rusça konuştuğunu ifade etmektedir. Yusuf Kemal Bey, Karahan'ı komünist bir Ermeni diye tanıtır (bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 1, s. 159-160).

42 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 1, s. 175-187.

43 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 1, s. 179-180.

44 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 1, s. 182.

melerden sonra Mustafa Kemal Paşa, “Mevzubahis olan mesele hakkında Heyet-i Vekilemiz, yüce meclisinizin hissiyatını, bakış açısını tamamen anlamıştır. Elbette kendi sorumluluğunu idrak etmektedir. Heyeti Vekile, bu daire dâhilinde vazifesini ifaya devam edecektir ve elbette neticesinden yüce heyetinizi haberdar edecektir,”⁴⁵ sözleriyle mutabık kalınan yaklaşımı özetlemiştir. Kuşkusuz BMM’nin elviye-i selase konusunun yanı sıra Van ve Bitlis’ten Ermenistan’a arazi verilmesi teklifini reddeden bu net karşı duruşu, dahili ve harici hakkaniyetli bir hamisi kalmayan Kürt toplumunun BMM’ye olan bağlılığını pekiştirmiş, Ankara hareketinin meşruiyetini azami derecede artırmıştır.

BMM’den Moskova’ya ret yanıtı ve Kars’a harekât emri

Meclisteki tartışmalar sonucunda BMM Hükümeti’nin Bekir Sami Bey’e gönderdiği 21 Ekim 1920 tarihli telgraf, Türkiye-Sovyetler barış görüşmelerinin içeriğini ve dönemin siyasi atmosferini yansıtan önemli bir muhteva taşır.⁴⁶ Bekir Sami Bey’e gönderilen yazıda iki tarafın emperyalizme ve kapitalizme karşı mücadelesi söz konusu iken Ankara Hükümeti’nin bu teklife yönelik hayal kırıklığı şu sözlerle ifade edilmektedir:

Uygun görülen söz konusu maddelerin kesin kabulü için Van ve Bitlis Vilayetlerinden belirli bir bölümün ifraz edilerek Ermenilere terki hususunun şart kılınmış olması durumu, Ankara Hükümeti’ni emperyalizm ve kapitalizme karşı kanlı bir mücadelede iştirak hasebiyle şimdiye değin kendisine doğal bir müttelik addetmekte haklı bulunduğu Rusya Şuralar Cumhuriyetinin bu bahisteki samimiyet, efkâr ve hissiyatından çok şüpheyi düşürdü.

Devamında bu hususunun, heyetin ve meclisin hissiyatına uygun düşmediği vurgusu yapılarak, söz konusu şartın “Türki-

45 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 1, s. 187.

46 BCA, 30-18-1-1/1-15-9, Vekiller Heyetin’den Moskova’da bulunan Bekir Sami Bey’e 21 Teşrinievvel 1336 (21 Ekim 1920) tarihli tahrirat.

ye milletince kabul edilemeyecek bir mahiyette” olduğunun altı çizilmiştir. Devamında, mütareke sonrası emperyalist devletlerin Türkiye hakkındaki kötü niyetleri üzerine bilhassa Anadolu’da emperyalist girişimlere karşı oluşan mukavemet ve mücadeleye, Misak-ı Milli’de tayin edilen milli sınırlara, bunu müstakil bir Türkiye devletinin her ne olursa olsun müdafaa ve muhafazasına yönelik mukaddes bir ahit olduğuna değinilmiştir:

Gerek Büyük Millet Meclisinin gerek onun emniyet ve itimadını haiz bulunan Vekiller Heyetinin coğrafı, ırkı, siyasi ve iktisadi hiçbir prensiple telif ve izahı mümkün olmayan söz konusu teklifi her ne pahasına olursa olsun kabul edemeyeceği açıktır!

Görüldüğü gibi Van ve Bitlis vilayetlerinden bir bölümün Ermenilere terki şartı açıkça reddedilmiştir. Devamında Van ve Bitlis vilayetlerinin tarafsız yabancı uzmanlarca tetkik edilip hazırlanan istatistiklerde de Ermeni bir çoğunluğun bulunmadığı, bilakis o bölgede Müslüman nüfusun kahir ekseriyette olduğu, bunun bilinmesine rağmen böyle bir teklifin sosyalist-Sovyetist bir cihetten gelse dahi emperyalist bir fikirden farkı bulunmayacağı dile getirilmiştir.

Devamında, Ankara Hükümeti’nin Misak-ı Milli’de tayin edilen sınırlar dahilinde istiklalin korunmasına yönelik olduğu, millet tarafından buna sadık kalma şartıyla yetkilendirildiğı, en ufak bir kısmının terkinin müdafaa edilen mukaddes davanın düşmesi ve netice itibarıyla milli mukavemetin dağılması anlamına geleceğı ifade edilmiştir. Ayrıca bunun İstanbul Hükümeti’nin ve İngiltere’nin Anadolu’daki nüfuzunu artıracığı ve dolayısıyla böyle bir neticenin emperyalizm aleyhinde mücadele eden Bolşevik Rusya Hükümeti’nce takip edilen asli maksadı telafisi mümkün olmayan bir zarara uğratacağı hatırlatılmıştır. Böylelikle, bu teklifin Ankara Hükümeti’nce konuşulması halinde kuzeyde, doğuda ve batıda birkaç büyük vilayeti Ermenilere ve Rumlara terk eden, millet nazarında ilelebet lanetlenen İstanbul Hükümeti’nden hiçbir farkı kalmayacağı, üstelik Anadolu halkının Ankara Hükümeti’ne güven ve itimadının

tümöyle biteceği dile getirilmiştir. Bu minvaldeki ifadelerden sonra Ankara Hükümeti'nin yaklaşımı iki maddede özetlenmiş, Bekir Sami Bey'den bunların Çiçerin'e iletilmesi istenmiştir:

1. Van ve Bitlis Vilayetleriyle ilgili olarak evvel ve ahirde yerli ve yabancı tetkik uzmanları tarafından tanzim edilmiş olan istatistiklere nazaran Ermeniler mezkûr vilayetlerde oranın İslam ahalisine nispetle hiçbir zaman çoğunluk olmamışlardır. Binaenaleyh muayyen bir kıta arazinin bir ekalliyete (azınlığa) terkini istemek emperyalist bir fikr-i mahsus ile hareketten başka bir şey değildir. Ankara Milli Hükümeti emperyalizme karşı müdafaa ve mücadele kastıyla teşkil etmiş bir hükümet olduğundan emperyalizmin eşkal-i marufesinden⁴⁷ olan böyle bir talep ve iddiayı kabul edememekte mefturdur.⁴⁸
2. Ankara Milli Hükümeti Türkiye'den hicret etmiş olan Osmanlı Ermenilerinin hicretten evvel sakin bulundukları mahallere dönmelerine muhalefet etmemeyi ve bu suretle gelecek ahaliye sair memleketlerde azınlıklara temin edilen hukuku tamamen bahşetmeyi tümöyle vazifesinden sayar.

Göröldüğü üzere Ankara Hükümeti varlık sebebini emperyalizme karşı müdafaa ve mücadele olarak niteleyip Ermenilere arazi terkini hem İngiliz siyasetine hizmet, hem Misak-ı Milli'yi ihlal olarak değerlendirip açıkça reddetmiş, Ermeni nüfusunun bu vilayetlerde azınlıkta olduğunu dile getirmiştir. Bununla beraber ikinci maddede göröldüğü üzere tehcir edilmiş Osmanlı Ermenilerinin yerlerine dönuşünü de net olarak kabul etmiştir.

Bu yazının Bekir Sami Bey'e gönderildiği tarihte, yani 21 Ekim 1920'de, şark Cephesi Kumandanlığı'na da Kars üzerine harekât devam emri verilmiştir.⁴⁹ Karabekir Paşa 30

47 "Bilinen şekillerinden" anlamında.

48 "Yaratılıştan gelen, yaratılışta olan, doğuştan, fıtrî, tabii" anlamında. Ankara Hükümeti'nin böyle bir iddiayı kabul etmesinin var olma nedenine aykırı olduğu anlatılmaya çalışılmıştır.

49 TİH, cilt III, s. 193.

Ekim 1920'de Kars'ı Ermenilerden almış, sonraki gün Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa'ya Kars'tan gönderdiği telgrafta Kars'taki ganimetlerin on yıl İstiklal Harbi'ne yetecek düzeyde olduğu bilgisini vermiştir (Karabekir, 2012: 996). Kars'ın alınması Ankara için kuşkusuz hem siyasi hem de psikolojik olarak çok önemli bir kazanımdı. Bu gelişme üzerine hükümetçe Karabekir Paşa'ya Feriklik unvanı verilmiş,⁵⁰ Türkiye kuvvetleri harekâta devam ederek 7 Kasım 1920'de Gümrü şehrine girmiştir. Kars harekâtı ve bunu müteakip Gümrü Antlaşması'na kadar harekâta Kürt aşiret alaylarının da Şark Cephe Kumandanlığı saflarında savaşa iştirak ettiğini görüyoruz. Şemdinan, Van, Erciş-Arnês, Varto, Malazgirt, Hınıs, Pasinler, Hasankale, Tutak ve Karaköse, Eleşkirt ve Bayezit'e kadarki geniş bir bölgede münferit yerlerde toplanan aşiret güçleri cephede aktif olarak savaşmışlardır. Döneme ilişkin Genelkurmay kaynaklarında, yirmi sekiz farklı birlikten oluşan bu aşiret alayları arasında Şeyh Abdülkadir (Küfrevi), Bruki, İsa Bey, Haydaranlı-Kör Hüseyin Paşa, Cemedanlı, Milanlı, Keçiranlı-Derviş Ağa, Beşiri, Celali, Hacı Tahir Ağa aşireti ve Çarık, Dilhıran, Hurmik, Lolan, Kirani,⁵¹ Edemanlı, Cinikanlı, Sekanlı, Geçelanlı aşiretlerinin isimlerine rastlıyoruz.⁵² Bu aşiret mevcutları hakkında kesin bir sayı verilmemiş, alayların ekseriyetle yüz-yüz elli kişiden mürekkep olduğu düşünülmüştür.⁵³ Aşiret alayları cephe hattında Gümrü Antlaşması imzalanana kadar bağlı hareket ettikleri nizami birliklerle teyakkuza geçmişlerdir.

BMM Hükümeti'nin bu siyasi ve askerî adımının Bolşeviklerle ilişkilere büyük bir zarar vermemiştir. Zira Bekir Sami Bey Kars'ın alındığı 30 Ekim 1920 tarihinde Moskova'dan yazdığı telgrafında, çeşitli hususlara değindikten sonra Çiçerin'in mühimmat ve para hususunda yapacağı kati yardımı bir haftaya

50 BCA, 30-18-1-1/1-16-18, TBMM Hükümeti'nin 31 Teşrinievvel 1336(31 Ekim 1920) tarih ve 301 Nolu Kararnamesi.

51 Van bölgesinden olduğu ifade edilen bu aşiret "Bekiran" olmalıdır.

52 TİH, cilt III, s. 222-225.

53 TİH, cilt III, s. 236.

kadar netleştireceğini ifade etmektedir.⁵⁴ Bekir Sami Bey ayrıca Moskova'ya bir heyet bırakıp kendisinin Almanya-İtalya yoluyla döneceğini, İtalya'dan alınacak tüfengler için Rus tarafından tahsisat sözü aldığını dile getirir.

Güney cephesinde Fransızlarla çatışmalar ve Hacı Bedir Ağa

Kafkas cephesinde Kürt aşiretlerinin de katılımıyla siyasi dengeleri derinden etkileyecek bu askeri harekâtın devam ettiği dönemde Antep cephesinde de Fransızlara karşı mücadelenin sürdüğünü görüyoruz. Bu mücadelede yer alan önemli isimlerden biri daha evvel de sözünü ettiğimiz, aynı zamanda Malatya mebuslarından Kâhtalı Hacı Bedir Ağa'ydı. Hacı Bedir Ağa, Mustafa Kemal'in de bilgisi dahilinde üç yüz⁵⁵ kişiden oluşan birliği ile Antep cephesine giderek Fransızlarla savaştı. Bedir Ağa, Kâhta Kuvayı Milliye K. (Kumandanı) ve Malatya mebusu unvanıyla BMM Riyaseti'ne Birecik'ten çektiği 29 Ekim 1920 tarihli telgrafında, Fransızlarla "iki gün evvelinde" cereyan eden çatışmalara ilişkin detaylı bilgiler paylaşmıştır.⁵⁶ Bedir Ağa bizzat iştirak ettiği çatışmada, Maraş Taburu Kumandanı Mahmud Bey ile görüşüldüğü şekliyle iki topun çatışma bölgesinde planlanan noktaya yerleştirilmemesinden ötürü, Fransızların yoğun ateşi altında ciddi zayıyat verildiğini, yirmi نفرinin hayatını kaybettiğini, kendisinin üç yerden yaralandığını ve hemen yanındaki mitralyöz çavuşunun şehit olduğunu dile getirmektedir. Bedir Ağa, ilgili komutanın bu ciddi hareketini Mustafa Kemal'e sertçe şikâyet etmiş, kendisinin de halihazırda tedavi amacıyla Birecik'te bulunduğunu söylemiştir.⁵⁷

54 CUA, A: III-7-a, D:19, F:9-1.

55 Genelkurmay kaynakları birliğin nefer sayısını üç yüz olarak vermektedir. Bkz. TİH, cilt IV, s. 239.

56 CUA, A:III-7, D:18, F:10-4.

57 Bu dönemde Antep bölgesinde Kuvayı Milliye Kumandanlığı yapan isimlerden biri de ileride Revanduz meselesinde Özdemiş Bey olarak tanıyacağımız Ali Şefik Bey'dir (bkz. TİH, cilt IV, s. 233).

İngilizlerden Sevr yorumu: Sevr ölü doğdu!

Ankara'ya bağlı ordu güçlerinin Kafkasya'ya doğru Ermenistan içlerine harekâtı İngilizlerin Tiflis'teki yetkilisi Albay Stokes tarafından Lord Curzon'a gönderilen sair yazışmalara konu olmuştur. Stokes, 22 Kasım 1920 tarihli telgrafında Kemalist kuvvetlerin Ermenistan'ı işgalinin ortak bir Bolşevik-Kemalist planının sonucu meydana geldiğinden şüphe duyulmadığını ifade etmektedir. İngiliz yetkili, bu harekâtın amacının, kuvvetlerin birleştirilmesi ve Ermenileri itilaf devletleriyle ilişkisini tamamen koparmaya zorlamaktan ileri geldiğini, planın başarısının sadece itilaf güçlerine karşı Bolşevik-Kemalizm kombinasyonu anlamına gelmeyeceğini, aynı zamanda “dünyaya, Sevr Antlaşması'nın ölü bir belge olarak kaldığını” da göstereceğini ifade etmiştir.⁵⁸ Şark Cephesi ordularının bu askeri başarısı üzerine, Ohan Canyan başkanlığındaki Ermenistan Hükümeti istifa etmiş, yeni kabine Monsieur Varazyan tarafından kurulmuş, Varazyan BMM Reisi Mustafa Kemal'e barış yapılmasına yönelik bir iyi niyet mektubu göndermiştir.⁵⁹

Şark Cephesi'nde yaşanan bu süreci dönemin Kürt toplumu açısından özetlersek, Sevr Antlaşması şartlarının yanı sıra, Bolşevik Rusya'nın Bitlis ve Van'dan Ermenistan'a arazi terki teklifi de göz önüne alındığında, Gümrü Antlaşması ile neticelenecek bu gelişmelerin Kuzey Kürtlerinin BMM hareketine olan bağlılığını daha da pekiştirdiğini söylemek mümkündür.

58 FO.406/44, p.57-59 no.36 (akt. Şimşir, 2000a: 413-417).

59 Bkz. TBMM Reisi Mustafa Kemal'den Ermenistan Cumhuriyeti Nazırlar Riyasetine 29 Teşrinisani 1339 (29 Kasım 1920) tarihli yazı. Akt. ABE, cilt 10, s. 124-125

1920 Sonbaharı: Koçgiri Hadisesinin İlk Perdesi

Koçgiri meselesi dönem tarihi açısından üzerinde en fazla çalışılan konulardan biridir. Bu bağlamda meseleyi farklı perspektiflerle işleyen, yayımlanmış çeşitli kaynaklara ulaşmak mümkündür. Burada Koçgiri meselesini çalışmanın genel çerçevesi içinde değerlendireceğim. Şark Cephesi'nde Gümrü Antlaşması'na giden sürecin yaşandığı dönemde, Sivas-Koçgiri bölgesinde meydana gelen bazı olaylar, 1921'de büyük bir mesele haline gelecek Koçgiri hadisesinin ilk evresini teşkil etmektedir. Koçgiri hadisesi dönemin Kürt meselesi bağlamında önemli altbaşlıklar ve detaylar içerdiğinden kronolojik anlamda önceki bölüm içerisinde yer almakla beraber, konuyu ayrı bir başlık altında değerlendirmeyi uygun gördüm.

Koçgiri hadisesinin tarihsel gelişimi

Koçgiri aşiret bölgesi Mondros Mütarekesi sonrasında sadece Kuvayı Milliye hareketinin değil, dönem Osmanlı Hükümeti'nin de sıkı takibindeki bir bölge olmuş, bu bağlamda hükümet, Sivas bölgesindeki Kürt nüfusunun ağırlığı ve bölge aşiretlerinin siyasal tutumuna ilişkin çeşitli incelemeler yapmıştır. Sivas Valisi Reşid Bey 2 Temmuz 1919'da Dahiliye Nezare-

ti'ne verdiği bir raporda, Zara kazasına bağlı Ümraniye,¹ Beypınarı ve Bulucan nahiyelerinin nüfusunun kâmilten Kürt olduğunu, bu üç nahiyenin 122 köy ve 20.600 nüfustan oluştuğunu, hükümetten ayrılmaya yönelik herhangi bir hareketin görülmediğini aktarır.² Yine bu bilgiye ilaveten başka bir raporunda ise Zara kazası dahilinde iki yüze yakın köye dağılmış dört Kürt aşireti olduğu belirtilmiş fakat aşiret isimleri zikretmemiştir.³ Reşid Bey'in verdiği bu bilgiler sadece Zara kazası ile alakalıdır. Koçgiri aşiret bölgesi ile alakalı Genelkurmay kaynakları şu bilgi veriyor: "Büyük kısmıyla Hafik (Koçhisar), Zara, İmranlı, Suşehri, Refahiye, Kemah, Divriği, Kangal, Ovacık, Kuruçay ilçeleriyle Hamo, Zımara bucakları ve bunları çevreleyen 135 köyü kapsayan bir alan."⁴ Nuri Dersimi ise Dersim kökenli Koçgiri aşiretinin Sivas vilayetine bağlı Zara ilçesinin Omraniye (İmraniye), Karacaviran, Bulucan ve Beypınar nahiyeleri mıntıkasında 300 köyde yerleşik olduğunu, aşiretin Zara ile Divriği kazaları arasındaki Doğu bölgesi ve Erzincan'ın Refahiye, Kercanis, Suşehri ve Kuruçay ilçeleri hududundaki köylere de dağıldığını belirtmektedir. İlgili tüm kaynaklarda Alevi inancına mensup Koçgiri aşiretinin esasında birçok alt kolu olan bir aşiret konfederasyonu olduğu anlaşılıyor.

Osmanlı Hükümeti bölgedeki nüfuzunu korumak için Kürt ileri gelenlerinin taltifi politikasını burada da sürdürmüş, Koçgiri aşireti içerisinde önemli bir aile olmaları hasebiyle Ekim 1888'de Zara hanedanından Alişanbeyzade Mustafa Bey'e kapıcıbaşılığı rütbesi verilmiş⁵ ki bu isim sonraki dönemde Mustafa Paşa olarak tanınmıştır. Mütareke sonrasında Koçgiri aşiretinin önemli simalarından Haydar ve Alişan Beyler, Mustafa Paşa'nın

-
- 1 Kaynaklarda bazen Ümraniye, çoğunlukla İmraniye olarak geçer. Günümüzde Sivas'a bağlı İmranlı kazasıdır.
 - 2 BOA, DH.ŞFR:636-11, Sivas Valisi Reşid Bey'den Dahiliye Nezareti'ne 2 Temmuz 1335(1919) tarihli şifreli telgraf.
 - 3 BOA, DH.ŞFR:636-68, Sivas Valisi Reşid Bey'den Dahiliye Nezareti'ne 8 Temmuz 1335(1919) tarihli şifreli telgraf.
 - 4 TIH, cilt VI, s. 259.
 - 5 BOA, DH.MKT:1555-86, Dahiliye'den Sadaret makamına 12 Safer 1306 tarihli tezkire.

oğludur. Alişan Bey⁶ 1919'da Zara kazasına bağlı İmraniye nahiye müdürü iken Sivas Valisi Reşid Bey'in 19 Ağustos 1919 tarihli talebiyle⁷ 30 Ağustos 1919 tarihli irade-i seniye ile devlete olan hizmeti ve sadakatine istinaden dördüncü rütbeden mecidi nişanıyla taltif edilmiştir. Bu irade-i seniye metninde Alişan Bey "Koçgiri aşireti reisi" olarak nitelendirilmektedir.⁸

Osmanlı hükümet ve saltanatının tanıdığı bu ailenin Koçgiri bölgesindeki Kürt yapılanma çalışmalarına Kürt Teali Cemiyeti ile başladığını görmekteyiz. Genelkurmay kaynaklarına göre Haydar Bey o dönemde bu cemiyete kaydolmuş, İmraniye'de bir şube açmış, bu şube sekreterliğini de Alişir Efendi üstlenmiştir; ayrıca *Jepin* diye bir gazete de çıkarılmıştır.⁹ Koçgiri meselesinin aktörlerinden Nuri Dersimi de İstanbul'da KTC'de olduğu dönemde Haydar Bey'in de KTC'ye üye olduğunu doğrulamaktadır (Nuri Dersimi, 1952: 120). Dönemin koşullarında yeni bir yol arayışındaki Kürt Teali Cemiyeti içinde yaşanan ve Nuri Dersimi'nin hatıratında aktardığı bazı tartışma konuları, Koçgiri hadisesinin dönemin Kürt sosyopolitiği açısından da üzerinde durulması gereken bir husus olduğunu göstermektedir. Nuri Dersimi'nin dönemin Kürt toplumuna ilişkin olarak Sünnilik-Alevilik ayrışmasına işaret eden ifadeler paylaşması önemli bir detaydır. Dersimi, bir toplantıda, Sünni ve Alevi Kürtler arasındaki soğukluğa işaret ettiğini, bunun ortadan kaldırılmasına yönelik Alevi Kürt bölgelerine özel bir heyetin gönderilmesi gereğini dile getirdiğini belirtmiştir (Nuri Dersimi, 1992: 103). Nuri Dersimi bu tartışmaların yaşandığı bir toplantıda şu tespiti yapmıştır:

Çünkü yapılacak herhangi bir teşkilat neticesinde yapılacak harekâtın Alevi Kürt mıntıkalarında icrasında Sünni Kürtlerin ilgisiz kalacağı ve Sünni Kürt mıntıkalarında vaki olacak milli kurtuluş harekâtında ise Alevi Kürtlerin ilgisiz kalacağı ha-

6 Alişan Bey'in dedesinin ismini aldığı görülmektedir.

7 BOA, DH.ŞFR:642-82, Sivas Valisi Reşid Bey'den Dahiliye Nezaretine 19 Ağustos 1335(1919) tarihli şifreli telgraf.

8 BOA, DH.KMS:55-15, 30 Ağustos 1335(1919) tarihli irade-i seniye sureti.

9 TİH, cilt VI., s. 261.

tıra gelebilir. Ve Türk Hükümeti kuvvetleri de bu ayrılıştan istifade eder.

Bu tespite yönelik önerileri ise KTC karar organlarınca kabul görmemiştir (Nuri Dersimi, 1992: 103-104). Neticede, Nuri Dersimi, KTC içindeki birçok tartışmadan sonra kendisinin Sivas-Koçgiri Alevi Kürt aşiretlerinin Dersim aşiretleriyle münasebetlerini tesis etmek ve bu suretle teşkilat yapmak üzere Sivas'a gitmesine karar verildiğini belirtmektedir. Bunun için Kangal-Divriği-Zara mıntuka veterinerlik vazifesi verilmesine yönelik KTC Reisi Seyid Abdülkadir tarafından Ziraat Nezaret-i'ne bir tavsiye yazısı yazılmış, nezaret bu atamayı gerçekleştirmiştir. Nuri Dersimi Haziran 1919'da Haydar Bey'le İstanbul'dan hareket ettiğini söyler (105). Dersimi, Giresun üzerinden İmraniye'ye geldiğini, Alişan Bey'le kurulacak teşkilatın ana hatları üzerinde görüştüklerini, Alişan Bey'in kâtibi Alişir Efendi'nin de teşkilatın kurulması için Dersim'e gönderildiğini dile getirmektedir (106).

Sivas bölgesinde Kürt Teali Cemiyeti örgütlenmesinin arttığı dönem Mustafa Kemal'in de bölgede Kuvayı Milliye hareketini başlattığı döneme denk gelmektedir. Bu dönemde Erzurum'dan Sivas'a gelen Mustafa Kemal Sivas Valisi Reşit Bey aracılığıyla Alişan Bey'le görüşmüş, bu görüşmede hangi maksatla çalışma yürüttüğünü kendisinden öğrenmek istediğini belirtmiştir. Alişan Bey bu görüşmede, Wilson prensiplerine dayanılarak Şark vilayetlerinin Sivas'ın Kızılırmak hududuna kadar Ermenistan'a verildiğini, Kürtlerin haklarının nazar-ı dikkate alınmadığını, Kürt çoğunluğu bulunan mıntikalarda, Osmanlı saltanatına bağlı muhtar bir Kürdistan idaresinin kurulmasına yönelik çalışmalar yapmaktan başka bir maksat takip etmediklerini ifade etmiştir (Nuri Dersimi, 1952: 123). Mustafa Kemal "Wilson prensiplerinin, şark milletlerinin azim ve iradesi karşısında paçavraya döndüğünü ve yırtılıp atıldığını" belirterek, Dersim temsilcileri sıfatıyla kendilerine iştirak etmelerini istemiş, aynı zamanda Binbaşı Noel ve Bedirhanilerin Sivas'ı işgal planından da haberdar olduğunu Alişan Bey'e iletmiştir (123).

Mustafa Kemal bu görüşmede KTC adına teşkilatlandıklarından haberdar olduklarını belirterek Seyid Abdülkadir'i de Ferit Paşa'ya ve İngiliz politikasına alet olmakla suçlamıştır. Mustafa Kemal ayrıca Erzurum Kongresi'nde bütün Kürdistan'ın kendisine müzaharet edeceğine dair söz aldığını, bu sebeple kendisinin bilhassa Şark vilayetlerini temsil ettiklerini de dile getirmiştir (123). Neticede, Mustafa Kemal'in 1919 dönemindeki bu önerisi muhataplarınca kabul görmemiş, Nuri Dersimi, Alişan Bey ve Alişir Efendi üzerinden Koçgiri ve Dersim bölgelerinde KTC adına propaganda ve teşkilatlanma çalışmasını yürütmüştür. 1920 sonbaharına gelindiğinde Kuvayı Milliye hareketinin Anadolu ve Kürdistan'da ulaştığı nüfuz, KTC'de eşzamanlı başlayan fikir ayrılıkları ile bölünmeler ve Avrupa-Bolşevizm dengesinde yeniden şekillenen dengeler, cemiyetin Kürdistan bölgesindeki fiilî nüfuz alanını oldukça azaltmıştır. BMM Hükümeti'nin saha hâkimiyeti, İstanbul ile iletişimin kontrol altına alınması neticesinde, 1920 yazına gelindiğinde Koçgiri ve Dersim bölgelerinde de KTC'nin kurumsal ve bütünsel hâkimiyetinin kalmadığını söylemek mümkündür. Nuri Dersimi 1920 başlarında Koçgiri bölgesinde KTC adına yürütülen siyasi faaliyetler içerisinde Kangal ilçesi, Yellice nahiyesinin Hüseyin Abdal tekkesinde Canbegan, Kurmeşan ve diğer Kürt aşiretlerinin iştirakiyle gerçekleşen bir toplantıdan bahseder ve buna büyük önem atfeder. Dersim haricinde Elaziz'de de KTC şubesinin teşkil edildiğini söyler (126).

Bu çerçevede, Kuvayı Milliye hareketinin Nisan 1920'de Ankara'da meclisi toplamaya muktedir olarak şekillendirdiği yeni atmosfer dahilinde Koçgiri bölgesinde 1920 sonbaharında Alişir öncülüğünde bazı olayların yaşandığını ve konunun BMM'nin de gündemine geldiğini görüyoruz. 1920 yazında Alişir Efendi'nin liderliğinde başlayacak bu hadiselerde önem arz eden bir husus, Koçgiri ileri gelenlerinden Alişan ya da Haydar Beylerin bu olaylarının içinde yer almadıkları, Kürt Teali Cemiyeti'nin de saha hâkimiyetini, iletişimi kaybettiği ve bu hadiselerin hamisi olmadığı gerçeğidir.

Koçgiri bölgesinde ilk hadiseler

Koçgiri bölgesinde 1920 Temmuz’unda ilk önemli hadisenin yankı bulunduğunu görüyoruz. Dersimi’nin aktardığına göre Mısto kumandasındaki müfreze, Zara’nın Çulfa Ali karakolunu basarak askerleri esir almış, 1920 Ağustos’unda da Refahiye ilçesinin Şadan aşiret reisi Paşo ordu birliklerinin Kuruçay’a gönderdiği cephaneyi zapt etmiş, askerleri esir almış, Refahiye ilçesini işgal etmiştir. Bölgede tırmanan bu gerilim üzerine Ankara Hükümeti durumu kontrol edebilmek için Koçkiri aşireti reisi Alişan Bey’i Refahiye Kaymakam Vekâleti’ne, kardeşi Haydar Bey’i de İmraniye Nahiye Müdürlüğü’ne tayin etmiştir (127). Yine Dersim’den hareket eden bir kuvvet 20 Ekim 1920’de Kuruçay ilçesi civarında askerî bir konvoyu saldırarak cephanelerine el koymuştur (127-128). Genelkurmay kayıtlarına göre Ekim 1920’de Alişir başkanlığındaki 150 kadar kişi Kemah’ın köylerinde saldırıya geçmiş, bölgede yağmacılık faaliyetlerine girişmiştir.¹⁰

İzol aşireti: “Hükümete bağlıyız”

Koçgiri bölgesinde yoğun hareketlenmenin başlaması üzerine buna mukabil bazı bölge aşiretlerinden BMM’ye bağlılık telgraflarının çekildiğini görüyoruz ki bunlardan biri bölgenin önemli aşiretlerinden İzol aşiretine aittir. “Dersim İzol Reislerinden Aziz” imzasıyla BMM Riyaseti’ne çekilen telgraf 19 Ekim 1920 tarihli meclis oturumunda okutulmuştur. Aziz Bey telgrafında şöyle demektedir:

Arnavut ve Arap kardeşlerimizin başlarına getirilen ibretimiz felakete Kürtleri de maruz bırakmak isteyen birtakım vicdansızların teşebbüsat-ı hainanelerini bütün mevcudiyetimizle reddediyoruz. Yedi asırdan beri İslamiyet’i muhafaza eden din ve kan kardeşlerimiz olan yüksek Türk milletiyle tevhi di mukadderat etmeye ahdi Peyman eyledik. İngiliz ve Fransız parasıyla aramıza girmek isteyen bu mülevves nifakı kır-

10 TIH, cilt VI, s. 261.

maya azmettik. Meclisi alinin arzu ve emeline hadim ve muvaffakiyetine duahan olduğumuza itimad-ı fehimanelerini istirham eyleriz.¹¹

Aynı oturumda Pötürge belediye reisi, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti başkanı ve üç azanın imzasıyla Yunan saldırılarına karşı vatani muhafazaya yönelik icra edilen toplantıya ve düşmanla çarpışmaya dair edilen yemine değinilmiştir.¹²

BMM’de Koçgiri tartışmaları

Koçgiri bölgesinde yukarıda söz edilen hadiseler, Şark Cephesi’nde Ermenistan güçlerine karşı Kars hareketinin yürütüldüğü ve bu hareketin bölge Kürt kamuoyunca yoğun destek gördüğü döneme denk gelmektedir. Mesele BMM’nin de gündemine gelmiş, 18 Kasım 1920 tarihli oturumda bazı mebusların Dersim’in ahvalı ve Kürdistan’da bazı propagandaların yapıldığına dair evvelce verilen önergeye istinaden söz alan Dahiliye Vekili Dr. Adnan Bey Dersim’de kayda değer endişe edilecek bir durumun olmadığını belirterek şöyle devam etmiştir:

Dersim’de Kürtlük ve Türklük diye bir mevzubahis değildir. Yalnız Alişir isminde birisi başına birkaç kişi toplamış o havalede dolaşıyormuş. Kemah’ın birkaç mahallesine tecavüz etmiş ve orada birkaç ev yakmış ve bir iki yağmada bulunmuştur. Bunun üzerine Sivas Koçgiri rüesasından Alişan Bey tayin edilmiş, onu takip ediyor. Bu defa aldığımız bir telgrafta ve netice-i takibatta; Alişir’in dehalet ettiği ve istimanı için merkezi hükümete müracaat ettiği yazılıyor.¹³

Adnan Bey devamında Alişir’in “Kürdistan istiklali namına” propaganda yaptığını, bu propagandanın köklerini uzaklardan aldığını, bunun henüz yayılmamakla beraber bazı aşiretler arasında bir fesat tohumunun atıldığının muhakkak olduğu yoru-

11 TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 5, s. 91

12 A.g.e., s. 91.

13 TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 5, s. 430-431.

munu yapmıştır. Adnan Bey konuşmasının devamında “Kürdistan’da, yani Dersim tarafında propagandacılığın geniş ölçüde devam ettiğine dair elimizde büyük bir emare yoktur” ifadelerinden sonra alınan her ihbarın hakikat kabul edilemeyeceği vurgusunda bulunmuştur. Bu görüşmelerde söz alanlardan Maliye Vekili Ferit Bey “Dersim meselesi, Kürt ve Türk meselesi değildir, maalesef hazarilik (*kentlilik*)-bedevilik meselesidir,” ifadeleriyle konuyu başka bir açıdan değerlendirmiştir.¹⁴

Yusuf Ziya Bey: Bağımsızlık hareketi Şark’ta başladı

Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey söz alarak, Kürdistan’da propaganda ve fenalığın olduğuna yönelik sözler üzerine bazı izahatlarda bulunmak zorunda kaldığını hissettiğini belirterek, Kürtlerin bütün siyaset ve mefkûrelerinin dinleri olduğunu, içinde bulundukları meclisin de İslâmiyet’i kurtarmaya azmettiğini, dolayısıyla Kürtlerin bu meclise karşı fena fikir beslemeyeceklerini dile getirmiştir. Yusuf Ziya Bey devamında şu ifadelerle yer vermektedir:

Hatırlarsınız ki, halaskar-ı muazzamın ilk yükselttiği yüksek ses¹⁵ ilk defa Kürdistan’da başarı zemini¹⁶ bulmuştur. 16 Mart feci vakasından bu güne kadar Kürtler sizi huzursuz edecek, zannederim hiçbir hal ve hareket göstermemişlerdir. Bütün sizin mefkûrenizle, bütün sizin kanaatinizle yürümüşlerdir. Kürtler, koşular, sürüleri durdurdular. Kürtler Şark savaşlarına iştirak ettirler, zulüm ve şenaat¹⁷ ordularını durdurdular. Kendi kanaatiyle hareket eden bu Meclis’e yaslandılar ve mefkûreleri bu Meclisle beraberdir. Rica ederim kalbinize zerre kadar bir şey gelmesin...¹⁸

14 TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 5, s. 432.

15 Osmanlıca metinde “sada-yı bülent”

16 Osmanlıca metinde “Cay-ı Muvaffakat”

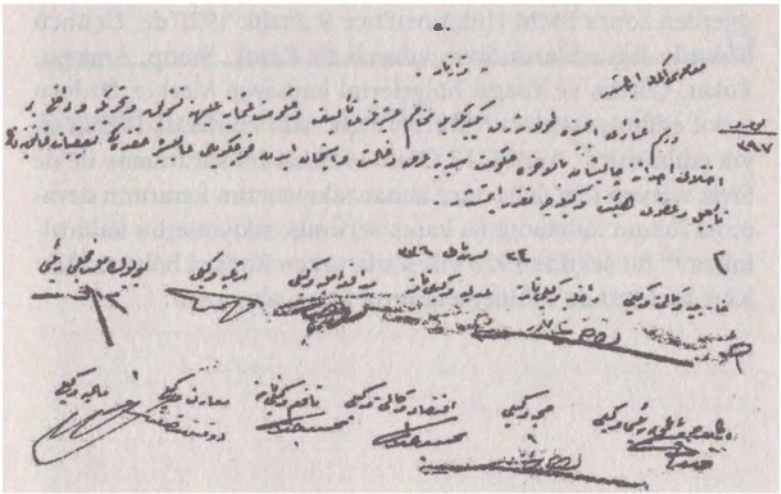
17 “Alçaklık, kötülük, fenalık” anlamındadır.

18 TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 5, s. 432.

Yusuf Ziya Bey bu ifadelerinde Erzurum Kongresi'ne atfen bağımsızlık hareketinin doğuda başladığını, Kürt kamuoyunun meclise yaslandığını hatırlatmıştır. Süreci başka bir açıdan değerlendiren Nuri Dersimi, Alişan Bey'in Refahiye kaymakam vekili sıfatıyla Dersim kuvvetlerini takip bahanesiyle Ovacık'a geldiğini, Ovacık, Hozat (Dersim merkez) ve Çemişgezek bölgesi aşiret reislerini toplayarak Kürdistan'ın bağımsızlığı için yemin aldığını, Hozat aşiretlerine itimadı olmayan Seyit Rıza'nın buna iştirak etmediğini ifade etmektedir (Nuri Dersimi, 1952:127-128). Dersimi Hozat'ta gerçekleşen bu toplantıda Dersim mutasarrıfı Aziz Bey'e ulaştırılmak üzere 15 Kasım 1336(1920) tarihli altı maddelik bir mektubun yazıldığını ifade etmektedir. İstanbul Hükümeti'nin kabul ettiği Kürdistan'a muhtariyetin Mustafa Kemal hükümetince kabul edilip edilmediği ve bu konuda görüşünün ne olduğu; Elaziz, Malatya, Sivas, Erzincan'daki mahpusların bırakılması; Kürt çoğunluğu bulunan mahallerden Türk idari memurlarının ve Koçgiri mıntıkasına gönderilen askerî müfrezelerin çekilmesi hususunu ihtiva ettiği söylenen bu mektubun resmî kaynaklarda herhangi bir örneğine ulaşabilmiş değilim. Nuri Dersimi bu mektubun babası İbrahim Efendi tarafından kaleme alınarak Dersim mutasarrıfı Rıza Bey'e ulaştırıldığını, Rıza Bey'in bunun üzerine Dersim'i terk ederek Elaziz'e gidip oradan Ankara Hükümeti'ni bilgilendirdiğini, hükümetin bu yazılı çağrılara herhangi bir cevap vermediğini aktarmıştır (128-130). Nuri Dersimi'nin bu aktarımlarında 1920 sonbaharında Koçgiri ve Dersim havalisindeki bu gelişmelerin KTC ile müşterek bir hareket ya da cemiye-tin kontrolünde cereyan eden bir olay olduğuna dair herhangi bir emare yoktur.

Alişir'in teslim olması ve serbest bırakılması

Neticede, Alişir Efendi'nin de BMM kuvvetlerine teslim olduğunu, hükümetin aldığı bir kararnameyle hakkındaki kanuni kovuşturmanın da tecil edildiğini görüyoruz. Konuya dair 24 Kasım 1920 tarihli hükümet kararnamesi şöyledir:

Koçgirili Alişir hakkında kararname (BCA:30-18-1-1/2-21-14).

Dersim aşiretleri içinde dolaşarak yekdiğeriyle muhasım aşiretleri telif ve Hükümet-i Osmaniye aleyhinde teşvik ve tahrike ve dâhili bir ihtilal ihdasına çalışan, bilahire hükümet-i seniye-ye arz-ı dehalet ve iltica eden Koçgirili Alişir hakkındaki kanuni takibatın tecil vekueti heyet-i vekilecve takarrür etmiştir.¹⁹

Görüldüğü üzere Dersim aşiretleri arasında faaliyet gösterip “dâhili bir ihtilal” yapmakla suçlanan Alişir, hükümete dehalet etmesi üzerine hakkındaki kanuni kovuşturma da tecil ettirilmiştir. Hatıratındaki aktarıma göre Baytar Nuri de 20 Aralık 1920’de Divriği’de tutuklanmış, bir süre Divriği hapishanesinde kalmış, daha sonra Dersim aşiretlerinin talebi üzerine Mustafa Kemal Paşa emriyle serbest bırakılmıştır (Nuri Dersimi, 1992: 109). Nuri Dersimi, Sivas Valisi Reşid Bey’in davetiyle Sivas’a giderek kendisiyle görüşmüş, Reşid Bey Dersim aşiretlerinden hükümete destek istemiş ayrıca kendisine Koçhisar’da Kurmeşan aşireti mıntıkasında bir çiftlik de tahsis etmiştir.²⁰ Bu hadi-

19 BCA:30-18-1-1/2-21-14, Heyeti Vekile’nin 24 Teşrinisani 1336 (24 Kasım 1920) tarih ve 397 nolu kararnamesi.

20 M. Nuri Dersimi, 1952:135,136.

selerden sonra BMM Hükümeti'nce 9 Aralık 1920'de, Üçüncü Kolordu lağvedilerek Sivas vilayeti ile Canik, Sinop, Amasya, Tokat, Çorum ve Yozgat bölgelerini kapsayan Merkez Ordusu teşkil edilmiş, Mirliya Nurettin Paşa ordu kumandanlığına tayin edilmiştir.²¹ Ayrıca, 12 Ocak 1920 tarihli kararname ile de Sivas vilayeti için daha önce alınan sıkıyönetim kararının devamına lüzum kalmadığına karar verilmiş, sıkıyönetim kaldırılmıştır.²² Bu şekilde 1920 yılı sonlanırken Koçgiri bölgesindeki Kürt hareketi de suhuletle kontrol altına alınmıştır.

21 BCA:30-18-1-1/2-22-4, 9 Kânunuevvel 1336(9 Aralık 1922) tarih ve 407 nolu kararname.

22 BCA:30-18-1-1/2-23-4, Heyeti Vekile'nin 12 Kânunuevvel 1336(12 Aralık 1920) tarih ve 427 nolu kararnamesi.

Gümrü Antlaşması ve Etkileri

Kafkas harekâtı neticesinde Ermenistan Hükümeti ile Ankara Hükümeti arasında 3 Aralık 1920’de Gümrü’de imzalanan antlaşma,¹ Sevr’in bazı hükümlerini ilga etmesi ve Şark vilayetleri üzerindeki Ermenistan taleplerine resmen son vermesinden ötürü, sosyopolitik anlamda “Ermenistan” travması yaşayan dönemin Kürt toplumu açısından da oldukça önemli bir eşiği temsil eder. Türkiye ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında savaş haline son verildiği ibaresinin yer aldığı birinci maddeden sonra, sınırlara ilişkin detaylar, Ermenistan’ın silahlanma kapasitesi, sefaretler konusu gibi hususlara değinilmiş, altıncı maddede ise, her iki tarafın muhacir olmuş ahalisini yakından alakadar eden şu ifadelere yer verilmiştir.

6. Anlaşan taraflar umumi harp esnasında düşman ordularına iltihak ederek tabi olduğu hükümetine karşı silah kullanmış veya işgal altındaki arazi dâhilinde yapılan katle iştirak ey-

1 BOA, HSD.AFT: 6-99, 2 Kânunuevvel 1336 (2 Aralık 1920) tarihli taslak metin. Antlaşmayı Türkiye Hükümeti adına Şark Cephesi Umum Kumandanı Ferik Kazım Karabekir Paşa, Erzurum Valisi Hamid Bey, Erzurum Mebusu Süleyman Necati Bey imzalamıştır. Ermenistan Cumhuriyeti adına ise eski Başvekil Mösyö Aleksandır Hanişyan, eski Maliye Nazırı Mösyö Averam Külhandanyan, Dahiliye Nazırı Muavini Mösyö Istipan Goragnıyan imza koymuşlardır.

lemiş olanlar dışında muhacirlerin eski hudut dâhilindeki yurtlarına dönüşlerine müsaade eder. Ve bu suretle memleketlerine avdet edenlerin en medeni memleketlerdeki ekaliyetlerin yararlandıkları hukuktan tamamıyla istifadelerini karşılıklı taahhüt ederler.

Devamındaki yedinci maddede, yukarıdaki izahat çerçevesinde bir yıl içerisinde yurtlarına dönmeyen muhacirlerin bu haktan yoksun olacakları ifade edilerek, geri dönüşler için antlaşmanın imzalanmasını müteakip bir yıllık takvim öngörülmüştür. Görüldüğü üzere bu madde ile “her ne kadar öngörülen kistaslar muğlak ise de” savaşa bulaşmamış muhacirlerin karşılıklı olarak kendi yurtlarına geri dönebilmeleri üzerine ilkesel bir mutabakat sağlanmıştır. Dikkat çekici bir detay da Türkiye’ye dönüş yapabilecek Ermenilerin azınlık statüsünde olacaklarının kabulüdür. Bu madde işletilebildiği takdirde Osmanlı Ermeni’si² olup Aras’ın ötesine muhacir olan Ermenilerin geri dönüşleri mümkün olabileceği gibi yine Kafkasya’dan bölgeye muhacir olan Bruki ve diğer Kürt aşiretlerinin Kafkasya’ya geri dönebilmelerinin önü de açılmış görünüyor. Fakat savaşın her iki tarafta yarattığı psikolojik, sosyolojik ve politik tahribat böyle bir sürecin sistemli olarak gerçekleşmesine mani olmuştur. İki taraf arasında birbirini tanıma, barış ve ilişkilerin geliştirilmesine yönelik çeşitli ayrıntılara yer verilen Gümrü Antlaşması’nın en önemli maddelerinden biri de Erivan Hükümeti’nin Sevr Antlaşması’nı reddetmeyi kabul ettiğine yönelik onuncu maddesidir. Bu antlaşma ile dönemin Ermenistan Hükümeti, Ankara Hükümeti’ni resmen tanımış, antlaşma şartları çerçevesinde Kürdistan ve Şark vilayetleri üzerindeki Ermenistan talepleri resmen sona ermiştir. Gümrü Barış Antlaşması’ndan sonra, ordu birliklerinin bir kısmı Batı Cephesi’ne kaydırıldığı gibi aşiret alayları da terhis edilmiştir.³ Antlaşmayı müteakip Ermenistan’da “Bolşeviklik ilan edilmiştir” (Karakir, 2012: 1001).

2 Buna, 93 Harbi ile Osmanlı idaresinden çıkan elviye-i selase içindeki Kars ve Ardahan bölgesi Ermenileri de dahildir.

3 TİH, C:III, s. 225.

Wilson'ın Ankara ve Ermenistan arasında arabulucu olma önerisi

Ermenistan'ın uluslararası kamuoyunda büyük bir siyasi desteğe sahip olduğu ve Sevr Antlaşması ile büyük bir coğrafyanın Ermenistan egemenliğine terk edildiği bir dönemde Gümrü Antlaşması'nı imzalamak durumunda kalması, kuşkusuz maksimalist Ermeni siyaseti temsilcileri açısından büyük bir yenilgi olmuştur. Burada dikkate alınması gereken diğer önemli bir husus Umumi Harb'in muzaffer devletlerinin, özellikle İngilizlerin bu süreç karşısında Ermenistan lehine güçlü bir girişimde bulunmadıkları gerçeğidir. Kuşkusuz Bolşevik Rusya üzerinden oluşan yeni siyasi dengeler bu tutumda etkili olmuştur.

Ermenistan'da meydana gelen gelişmelere karşı başkanlığının son aylarını yaşayan ABD Başkanı Wilson'un şahsi girişimleri de yetersiz kalmıştır. Wilson, Cemiyet-i Akvam riyasetine başvurarak Ermeniler meselesinin çözümüne yönelik taraflar arasındaki arabuluculuk rolünü üstlenmeyi talep etmiş, bu taleplere ilişkin malumatlar Bern Sefiri Münir Süreyya Bey tarafından Hariciye Nezareti'ne de iletilmiştir.⁴ Hariciye Nezareti'nden Sadaret'e yazılan 6 Aralık 1920 tarihli tezkirede, Ermenistan ile Mustafa Kemal arasında Cemiyet-i Akvam adına arabuluculuk görevini üstlenen Wilson'un Ankara ile haberleşme yapılmasını talep ettiği ifade edilmektedir. Fransa Fevkalade Komiserliği de Ankara ile iletişimin gerçekleşmesi hususunda girişimlerde bulunmakla birlikte, Gümrü Antlaşması'nın imzalanması bu ve benzeri girişimleri anlamsız kılmıştır.⁵

4 HR.SYS: 2886-37, Münir Süreyya'dan Hariciye Nezareti'ne 3 Kânunuevvel 1920 (3 Aralık 1920) tarihli tahrirat ve ekinde Wilson'un Cemiyet-i Akvam'a verdiği telgrafın Fransızca metni.

5 HR.SYS: 2886-45, Hariciye Nezareti'nden Sadaret'e 6 Kanunusani 1336 (6 Aralık 1920) tarihli tezkire.

Gümrü Antlaşması sonrası Ankara Hükümeti-Sımko Ağa ilişkisi

BMM Hükümeti'ne bağlı Şark Cephesi kuvvetlerinin Ermenistan'a karşı kazandığı, dönemin Kürt toplumunun en önemli travmalarından “bölgenin Ermenistan'a terki” meselesine son veren kesin galibiyet de genel Osmanlı Kürt toplumunda olduğu gibi⁶ İran Kürdistanı'nda da büyük bir yankı yapmıştır. Zira İran Kürdistanı'nda büyük bir nüfuz elde eden Şıkak aşireti reisi Sımko Ağa, Gümrü Barış Antlaşması'nın imzalanması üzerine Mustafa Kemal Paşa'ya bir tebrik telgrafı çekmiş, bölgede meydana gelen yeni siyasi dengede Mustafa Kemal Paşa ile yakın temas kurma girişimlerinde bulunmuştur.⁷ Van Valisi Kadri Bey bu çerçevede 7 Aralık 1920 tarihli telgrafla BMM Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya Sımko Ağa ile münasebet geliştirme hususunda detayları aktarmıştır.⁸ Kadri Bey bu yazışmasında, Sımko Ağa'nın Saray telgrafhanesinden “Sağ Cenah Kumandanlığı'na” çektiği bir telgrafın içeriğini de aktarmış, buna göre Sımko'nun Mustafa Kemal ile münasebet kurması için Tebriz valisi de devreye girmiş, bu hususta Sağ Cenah Kumandanlığı'ndan aracılık yapıp yapmayacağı sorulmuştur.⁹ Kadri Bey'in burada aktardığı Sağ Cenah Kumandanlığı'nın Osmanlı ordusundaki hangi birime tekabül ettiğine dair bir malumata, ayrıca meseleye Tebriz valisinin hangi zeminde müdahil olduğuna yönelik bir bilgiye ulaşamadım. Kadri Bey 7 Aralık tarihli bu telgrafında, Sımko'yu “hilekâr ve menfaatçi” biri olarak değerlendirip şu yorumlarda bulunmuştur:

- 6 Örneğin BMM'nin 14 Aralık 1920 tarihli oturumunda Van Belediye riyasetinden, Van vilayetinden, Vastan'dan, Erciş ahalisinden, Adilcevas ahalisinden, Haydaran aşireti rüesasından tebrik telgraflarının meclise ulaştığının ifade edildiğini görüyoruz (bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, cilt 6, s. 357).
- 7 CUA, A:III-5,D:16,F:20-3, Van Valisi Kadri Bey'den BMM Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya 7 Kânunuevvel 1336 (7 Aralık 1920) tarihli telgraf sureti.
- 8 CUA, A:III-5,D:16,F:20-3, Van Valisi Kadri Bey'den BMM Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya 7 Kânunuevvel 1336 (7 Aralık 1920) tarihli telgraf sureti.
- 9 CUA, A:III-5,D:16,F:20-3, Van Valisi Kadri Bey'in 7 Aralık 1920 tarihli telgrafının ekinde Sımko Ağa tarafından gönderildiği ifade edilen söz konusu telgraf sureti.

Umumi harp esnasında bir müddet Ruslarla teşrik-i mesai etmiş iken, Van'ın geri alındığı esnada ordumuzun ilerlemesi üzerine bize bir “cemile” olarak Nasturilerin ruhani ve cismani reisi Şemun'u seksen kadar adamlarıyla beraber cümle ile katletmiş olduğu günden beri Ermeni ve Nasturilerle arası açılmış ve bittabi bunları himaye eden İngilizlerden ve sair devletlerden mütecanip bulunmuştur.¹⁰

Görüldüğü üzere Kadri Bey, Sımko Ağa'nın Mar Şemun hadisesini Osmanlı ordularına karşı bir “güzellik” olarak nitelendirmiş, bu olaydan sonra İngiliz, Fransız ve Rusları kastederek Hıristiyan halkın hamisi olan devletlerle yollarının ayrıldığı gerçeğine işaret etmiştir. Kadri Bey, Tebriz umumi valisinin böyle bir şeye arabuluculuk yapma isteğini ihtimal dışı görmediğini, Sımko Ağa'nın Ermeni sulhu üzerine tebrik mesajı çektiğini hatırlatarak onunla ilişki kurmanın bir mahzurunun olmayacağını söylemiştir.

Bu yazışma sonrasında Sımko Ağa'nın Van'ın İran sınırındaki Saray kazasına gelerek, BMM Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben bir dostluk telgrafı gönderdiğini öğreniyoruz.¹¹ Sımko Ağa 17 Kânunuevvel 1336 (17 Aralık 1920) tarihli telgrafında İslâmiyet'in muhafaza ve tealisi uğrunda sarf-ı mesai ettiğini, hayatı devam ettikçe bundan ayrılmayacağını belirtmiştir. Osmanlı Hükümeti'nin saltanatının terakkisi uğrunda birçok fedakârlıkta bulunduğu da Mustafa Kemal Paşa tarafından muhtemelen işitildiğini hatırlatmıştır. Sımko Ağa devamında, “kongre” ibaresiyle BMM'yi İslâmiyet'in yegâne hamisi nitelemiş, kongrenin bu yöndeki her emrini malen ve bedenen tüm kuvvetiyle yerine getirmeye hazır olduğunu ifade etmiştir. Sımko Ağa, meclisin mukaddes emel ve maksadı uğrunda hareket etmeye hazır riyasız bir İslâm mücahidi olduğunu da sözlerine ilave edip Ermenilerden ele geçirilen mavizer, cepthane ve toplardan kendisine de bir hisse verilmesini talep etmiştir. Bu yazış-

10 “Sakınmak, uzaklaşmak” anlamındadır.

11 CUA, A:III-5,D:16,F:20-2, Van-Saray'dan İsmail Sımko imzasıyla Ankara BMM Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben çekilmiş 17 Kânunuevvel 1336 (17 Aralık 1920) tarihli telgraf sureti.

malar ve gelişmeler üzerine Mustafa Kemal Paşa, Kadri Bey'in 7 Aralık tarihli telgrafına cevaben yazdığı 28 Aralık 1920 tarihli telgrafta şöyle der:

Şıkak Aşireti reisi Sımko'nun ahlak ve tabiiyeti nazar-ı dikkate bulundurularak kendisiyle münasebete girişilmesi hakkındaki teklif-i alileri muvafık görülmüştür. Saray telgrafhanesi vasıtasıyla keşide edildiği telgrafname cevabı aşağıda yazılmıştır. Kendisine ulaştırılmasına aracılık edilmesini rica ederim.¹²

Mustafa Kemal bu ifadelerle, Van valisinin ihtiyatlı bir çerçevede Sımko Ağa ile münasebet kurulması talebinin uygun olduğunu ifade etmiş, ayrıca Sımko Ağa'ya iletilmek üzere bir metin de göndermiştir.

Mustafa Kemal'den İsmail Sımko Han'a teşekkür

Mustafa Kemal Paşa'nın Van Valisi Kadri Bey aracılığıyla Sımko Ağa'ya ulaştırılmasını istediği telgraf metni şöyledir:

Şıkak Aşireti reisi İsmail Sımko Han'a;
İslamiyet uğrundaki mücahedenize ve Türkiye Büyük Millet Meclisi hakkındaki samimi hissiyatınıza teşekkür ederim. Zat-ı Alinize icabı veçhile muavenet icrası Van Valisi Kadri Beyefendiye yazılmıştır. Her hususta kendisiyle temas ediniz. Din düşmanlarına karşı olan mücahedatımızda cümlemize mazhar-ı muvaffakiyet eylemesini cenabı Hak'tan temenni ederim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal.¹³

Görüldüğü üzere Mustafa Kemal, Sımko Ağa'nın İran'daki mücadelesini "mücahitlik" olarak nitelemiş ve Van valisi üzerinden kendisine yardımda bulunulacağını beyan etmiştir. Sımko Ağa'nın girişimi neticesinde Ankara ile gelişen yeni ilişkiler Mustafa Kemal Paşa'nın sadece Kürt ve Kürdistan bağla-

12 CUA, A:III-5,D:16,F:20, TBMM Reisi Mustafa Kemal'den Van Valisi Kadri Bey'e 28 Aralık 1920 tarihli şifreli telgraf sureti.

13 CUA, A:III-5,D:16,F:20, TBMM Reisi Mustafa Kemal'den Van Valisi Kadri Bey'e 28 Aralık 1920 tarihli şifreli telgrafın eki.

mında değil, genel bölge siyasetinde de elini daha da güçlendiren bir adımdır. Paşa, Sovyet Misyonu Sekreteri Upmal ile Ankara'da yaptığı görüşmelerde İran Kürtlerine ilişkin şu sözleri sarfetmektedir.¹⁴

Biz İran'la devamlı dostluk münasebetleri içerisindeyiz. Urmiye Gölü çevresinde yaşayan Kürtler bizim emirlerimiz doğrultusunda hareket etmek istediklerini bildirdiler. Silahları ve paraları var. Hepsi silahlanıyor ve İngiliz emperyalizmine karşı harekâta hazırlanıyorlar...

Sonuç olarak Gümrü Antlaşması'yla nihayet bu süreç bölge Kürt toplumunda büyük bir rahatlamaya sebebiyet verdiği ve Kürt toplumunun BMM Hükümeti'ne bağlılığını pekiştirdiği gibi İran Kürdistanı'nda da benzer bir sürecin önünü açmış, daha evvel şark Cephesi üzerinden askerî yardım alagelen Sımko Ağa'nın yüzünü Ankara'ya dönmesine kapı aralamıştır.

14 Bkz. ABE, cilt 10, s. 233-239. Söz konusu görüşme 1 Ocak 1921 tarihinde Ankara'da olmuştur.

1920 Yılı Son Bulurken Elcezire Cephesi ve Güney Kürdistan

1920 yılı son bulurken Kürt toplumu açısından en önemli gelişme kuşkusuz Gümrü Antlaşması ile neticelenen süreçtir. Gümrü Antlaşması bu bağlamda özellikle Serhat Bölgesi Kürtlerinin en önemli korkusu olan bölgenin Ermenistan egemenliğine terk edilmesi hususunu ortadan kaldırmıştır. Bu gelişme, uluslararası hamisi bulunmayan Kürtler açısından, hem Sevr Antlaşması'nın öngördüğü sınırlara hem de Bolşevik Rusya'nın Van ve Bitlis'in Ermenistan'a terki talebine karşı gelişen hayati dönüm noktasıdır. Bu bağlamda sadece BMM Hükümeti'nin hâkimiyet sahasındaki Kürtler için değil, yukarıda görüldüğü üzere komşu İran Kürdistanı üzerinde de önemli bir sosyopolitik etki yaratmıştır. Şark Cephesi'nde bu önemli gelişmelerin yaşandığı dönemde Elcezire Cephesi'nde ve Güney Kürdistan'daki vaziyetin ne olduğuna da bakmak icap eder. Özellikle Irak'ı ve Güney Kürdistan'ın önemli bir bölümünü elinde bulunduran İngilizlerin bu dönemdeki duruş ve yaklaşımları büyük önem arz etmektedir.

Nihat Paşa'nın Güney Kürt ve Arap aşiretlerle teması

Gümrü Antlaşması ile neticelenen bu savaş süresince Koçgiri bölgesindeki kısmi olaylar hariç, Kürdistan genelinde sükûnet hâkimken, Kürt toplumunda dikkatler büyük oranda Ermenistan cephesine çevrilmiştir. Bu dönemde BMM Hükümeti bir yandan Şark Cephesi'ndeki savaşı idare edip Bolşeviklerle stratejik ilişkileri tesis ederken öte yandan Elcezire cephe bölgesinde ve Güney Kürdistan'da İngiliz karşıtı çeşitli faaliyetler yürütmüştür. Elcezire Cephe Kumandanı Nihat Paşa bu bağlamda sadece Güney Kürdistan'da değil, Musul merkezi ve Nəcəf'e kadarki bölgede yer alan Arap aşiretleri ile de yakın bir temas kurmaya çalışmıştır.

Bu çerçevede, Anadolu'daki harekete destek amacıyla kasım ayında Ankara'ya gelen Cezayir asıllı Şeyh Sunusi, Mustafa Kemal tarafından büyük bir saygıyla karşılanarak¹ Anadolu² ve Elcezire Cephesi'nin yanı sıra Musul bölgesindeki Arap aşiretleri arasında BMM Hükümeti'ne desteğe yönelik çalışma yapması için görevlendirilmiş, kendisine bunun için tahsisat da verilmiştir.³ Bu çalışmasında hükümet adına kıdemli Yüzbaşı Kemallettin Efendi de kendisine yaverlik etmiştir.⁴ Şeyh Sunusi, Kürt ve Arap toplumuna yönelik çalışmalarını "İslâm Birliği" üzerine bina etmiş, Irak yönetim bölgesinde Kürtlerin yanı sıra Arap aşiretleri arasında da İngiliz karşıtlığının arttığı bir dönemde, dinî hassasiyetin Ankara'daki harekete destek açısından tahvil edilmesine gayret göstermiştir.

1 Bkz. Mustafa Kemal'in Şeyh Sunusi şerefine verilen ziyafetteki konuşması (akt. ABE, cilt 10, s. 117).

2 Şeyh Sunusi'nin Konya bölgesi faaliyetleri için bkz. BCA, 30-18-1-1/2-22-16.

3 BCA, 30-18-1-1/2-22-16. Şeyh Sunusi'ye verilen tahsisatın dönem dönem artırıldığını görüyoruz. Örneğin 11 Temmuz 1921 (BCA, 30-18-1-1/3-30-14) ve 27 Ekim 1921 (BCA, 30-18-1-1/3-34-17) tarihli kararnamelerle Şeyh Sunusi ve maiyetindeki erkâna verilen tahsisat artırılıyor. Bunun yanı sıra 22 Şubat 1921 tarihli meclis oturumunda görüşülen Dahiliye Vekaleti bütçesinde 151. fasıl altında tahsisat-ı muhtelif kaleminin ne olduğuna ilişkin bir soruya Sivas Mebusu Rasim Bey "Şeyh Sinusi hazretleri ile bazı meşayihe verilen tahsisattır" cevabını veriyor (TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 8, s. 383).

4 BCA, 30-10-0-0/46-298-7.

Nihat Paşa da bu yaklaşımla, tüm dikkatlerin Şark Cephesi'ne çevrildiği 1920'nin ekim ve kasım aylarında Necef merkezli Hilal Cemiyeti ve Musul El Ahd Cemiyeti ile görüşmeler yapmıştır.⁵ Nihat Paşa, bu dönemde Zaho'da, Cizre'den yönetilecek İngiliz karşıtı bir kalkışma da düşünmüş, bu çerçevede İkinci Fırka Kumandanlığı'na Siirt'te nizami birlikler ve aşiret güçleri üzerinden bir hazırlık yapılması emrini vermiş, İngiliz karşıtı Musul Arap aşiretlerinin bu esnada Musul'dan gelmesi muhtemel İngiliz askerî yardımını engellemesini planlamıştır.

Konuya ilişkin yazışmalardan Nihat Paşa tarafından tasarlanan bu hareketin kesinkes gerçekleştiğine dair bir bilgiye ulaşamamakla birlikte, Irak İngiliz yönetiminin sert eleştirilerine muhatap olduğunu görüyoruz.⁶ Gelişmelere istinaden, İngilizlerin tepki ve eleştirilerini içeren, Nihat Paşa'ya hitaben yazılmış bir mektup İngiliz tayyaresi ile Nusaybin'e atılmış, İkinci Fırka Kumandanı Akif Bey, Cizre tabur kumandanı ve Cizre kaymakamı, Musul vilayeti dahilindeki aşiretleri teşvik etme suçlamasıyla İngiliz yetkililerce Nihat Paşa'ya şikâyet edilmiştir. Irak'ın İngiliz ordu başkumandanı bu mektupta, söz konusu gelişmelerin mütareke sonrasında İngilizlerle yapılan antlaşmaya aykırı olduğunu ifade etmektedir. Nihat Paşa bu planlamanın bizzat emrini vermekle birlikte İngilizlerin böyle bir duruma muhalif olacağı zannıyla kendisinden "lisan-ı edele" bu olayların engellenmesini talep ettiklerini belirtmektedir. Görüldüğü üzere Ankara Hükümeti, Elcezire Cephe Kumandanlığı üzerinden Musul ve Güney Kürdistan üzerinde İngiliz karşıtı çeşitli çalışmaları tasarlarken uluslararası mevcut siyasi dengelerden ötürü bunu resmileştirmekten kaçınmıştır.

5 CUA, A:III-7-d, D:22, F:10-1/2, Nihat Paşa'dan TBMM Riyaseti'ne 10.11.1336 (10 Kasım 1920) tarihli telgraf. Hilal Cemiyeti ile ilişkiler için ayrıca bkz ABE, cilt 10, s. 101, 108.

6 CUA, A:III-7-d, D:22, F:15-2, Elcezire Cephe Kumandanı Nihat Paşa'dan TBMM Riyaseti'ne 28 Kânunuevvel 1336(28 Aralık 1920) tarihli telgraf.

İngiliz raporunda “The Kurdish Question”

Birinci Dünya Savaşı’nı sonlandıran Mondros Mütarekesi’nden Gümrü Antlaşması’na gidilen süreçte Güney Kürdistan’ın önemli bir bölümünde egemen olan İngilizlerin temel Kürt politikasını yansıtan önemli belgelerden biri “Revivew of The Civil Administration of Mesopotamia” başlığıyla Britanya Hindistan ofisince hazırlanan raporda yer alan “The Kurdish Question” başlıklı bölümdür. Söz konusu rapor 148 sayfadır, tarihi Gümrü Antlaşması’nın imzalandığı 3 Aralık 1920’dir.⁷

Giriş sayfasında, söz konusu çalışmanın Mezopotamya’da kabul edilen Büyük Britanya manda kararı ve kurulması düşünülen Arap devleti için atılması gereken adımlara ilişkin olduğu ifade edilmiştir. Raporda “The Kurdish Question” başlığı altında yer alan altıncı bölüm on yedi sayfadır; İngilizlerin Kürtlerle ilk münasebetlerinin başladığı 1917 yılından raporun yazıldığı 1920 sonuna kadar Kürdistan’da yaşanan siyasal sürecin bir özeti mahiyetindedir. Rapor aynı zamanda ileride Türkiye ile İngiltere arasında Güney Kürdistan ve Musul üzerinde cereyan edecek mücadeleyi Kürt meselesi bağlamında daha iyi anlamamıza da yardımcı olur.

Coğrafi ve tarihsel olarak Kürdistan

Musul vilayetinin işgalinin İngiliz yönetimine Kürtlerle doğrudan ilişkiye girme fırsatı verdiği yorumuyla başlayan giriş bölümünde, öncelikle Kürdistan coğrafyasına yönelik tespitlere yer verilmektedir. Buna göre, Türk-Pers sınırının her iki tarafından, Xaneqin’in biraz güneyinden Ararat’a kadarki bölgenin Kürt aşiretlerince meskûn olduğu, bu coğrafyanın doğuda İran içlerine ve batıda küçük Asya’nın (Anadolu) dağlık kesimlerinden Kilikya’ya (Çukurova) doğru genişleyip Suriye ile sınırlandığı ifade edilmiştir. Devamında özetle, Anadolu’nun Avrupa ile Asya arasında bir köprü olduğu, pek çok istilacının saldırısı-

7 BOA, HRSYS: 2655-3. Britanya Hindistan Ofisi’nce hazırlanmış 3 Aralık 1920 tarihli İngilizce rapor.

MESOPOTAMIA (REVIEW OF THE CIVIL ADMINISTRATION).

REVIEW
OF THE
CIVIL ADMINISTRATION
OF
MESOPOTAMIA,

NOTE.

This paper gives an account of the civil administration of Mesopotamia during the British military occupation, that is to say, down to the summer of the present year, when, a Mandate for Mesopotamia having been accepted by Great Britain, steps were being taken for the early establishment of an Arab Government.

His Majesty's Government called for a report on this difficult period from the Acting Civil Commissioner, who entrusted the preparation of it to Miss Gertrude L. Bell, C.B.E.

INDIA OFFICE,
3rd December 1920.

Presented to both Houses of Parliament by Command of His Majesty.

LONDON:

PRINTED AND PUBLISHED BY
HIS MAJESTY'S STATIONERY OFFICE.

To be purchased through any Bookseller or directly from
H.M. STATIONERY OFFICE at the following addresses:
IMPERIAL HOUSE, KINGSWAY, LONDON, W.C.2, and
28, ABINGDON STREET, LONDON, S.W. 1;
37, Peter Street, Manchester;
1, St. Andrew's Crescent, Cardiff;
23, FORTH STREET, EDINBURGH;
or from E. PONSONBY, LTD., 116, GRAFTON STREET, DUBLIN.

1920.

Price 2s. Net.

[Cmd. 1061.]

na uğradığı, sıradağlarının çeşitli halklar için iyi bir avantaj alanı sağladığı ve Mezopotamya ovalarından dışarı çıkan fetih dalgalarıyla sürülen topluluklara sığınma yeri haline geldiği yazılmıştır. Bu bölge sakinlerinin çok çeşitli ırk ve inançlara sahip olduğu ifade edilerek bunların Hristiyan Ermeniler, Medlerin muhtemel torunları olup İslâm'ın çeşitli biçimlerini benimseyen ve bir kısmı da İslâm'la yarı asimile olan Kürtler, Selçuklu döneminden gelme bazı Türkmen aşiretler, güneydoğuda Sasani İmparatorluğu'ndan kalma Hristiyan Nasturiler olduğu yorumunda bulunulmuştur.

Devamında, Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl ortalarına doğru imparatorluğun en bağımsız ve en türbülanslı kesimi olan Kürtler üzerinde egemenliğini kurmak için ciddi bir girişim başlattığı vurgulanır. Raporda, doğrudan dile getirilmese de, Osmanlı Devleti'yle kurumsal Kürt emaretleri arasında gerçekleşen ve 1847'de Kürt emaretlerinin kaldırılmasıyla sonuçlanan savaş sürecine atıf yapılmakla beraber, genel Kürt sosyolojisine tamamen aşiret formu üzerinden yaklaşıldığını görüyoruz. Ortaçağ otoritesini silahla birleştiren Kürt aşiret reislerinin sadece Hristiyan unsurların ve devletin başına bela değil, köleden biraz daha iyi durumda olup ezilen kendi yerleşik halkı üzerinde de problem yarattığı yorumu yapılıyor. Devamında Baban Ailesi, Bedirhanlar, İstanbul'da bulunan Seyit Abdülkadir, Milli aşireti reisi İbrahim Paşa'ya kısaca değinilmiş, akabinde Sultan Abdülhamit tarafından teşkil edilen Hamidiye Alayları değerlendirilmiştir.

1915 Ermeni tehcirinde Kürtler

Raporda, Osmanlı Devleti'nin Ermeni politikası bağlamında 1915 olaylarına geline süreç de ele alınıyor, öncesinde Sultan Abdülhamit'le birlikte Ermenileri yok etmeye yönelik sistematik bir girişim başlatıldığı iddiasına yer veriliyor. Bu siyasetin İttihat ve Terakki ile devam ettiği ve resmî bir zulme dönüştüğü ifade edilerek ("The Kurds were used as agents of destruction") Kürtlerin devlet eliyle yürütülen Ermeni halkının "imha-

si” politikasında kullanıldığı yorumu yapıyor. Raporda özetle, Kürt ağalarının kendi başlarına kaldıklarında Hristiyanlara kendi insanlarına davrandığından biraz daha kötü davrandıkları, hükümetin emir ya da işaretiyle çeşitli yağma ve ganimet eylemlerine giriştikleri ifade edilmeye çalışılmıştır. Rapordaki önemli bir yorum da 1915 olaylarına yöneliktir; “Almanların örtülü teşviki ile gerçekleştirilen katliamlar” değerlendirmesinde bulunulmuştur. 1915 Ermeni Tehciri ve sonrasında Kürtlere ilişkin ise şunları ifade edilir:

Kürtler ölü hemşerilerinin⁸ köylerini ve topraklarını miras aldılar ama tamamıyla cezasız kalmadılar. Rus ordusuna katılan Ermeni mülteciler ve Rus Kafkas Ermenileri, Rusların Türk doğu sınırında geçtikleri her yerde Kürtlere kendilerine yapıldığı gibi misilleme yapma fırsatı buldular. Kürtler bir milyon ya da daha fazla Ermeni’ye karşın 400.000 kayıplarının olduğunu teyit ediyorlar.⁹

Bu ifadelerle Ermeni toplumunun yaşadığı yıkımın yanı sıra, 1915 yılı baharında Rus işgali ile başlayan dönemde kuzey Kürtlerinin yüz yüze kaldığı kaotik sürece de değinilmiştir. Raporun devamında Nesturîlerin durumu hakkında da bazı değerlendirmeler yapılarak 1916’da Sımko Ağa ile başlayan çatışmalarına ve nihayetinde İran içerisinde Hemedan’a çekilmeleri özetlenmiştir.

Kürdistan’da maksimalist Ermeni taleplerinin neticesi

Raporun genel havasına bakınca, İngiliz tarafının Osmanlı Kürdistan’ına, Ermeni ve Nesturî sorunu üzerinden bütüncül bir yaklaşımdan ziyade, güney ve kuzey olarak iki farklı alan değerlendirmesiyle yaklaştığını görüyoruz. Rapor bu bağlamda, itilaf devletlerinin Mondros Mütarekesi sonrasında Kürdistan’daki iki Hristiyan toplumla alakalı yüzleşmek zorunda kaldığı temel problemi şu şekilde dile getirmiştir:

8 Orijinal metinde “fellow countrymen” ifadesi kullanılmıştır.

9 Rapor buna örnek olarak Rus ve Ermeni güçlerinin 1916’da Revansız’dan geri çekiliş sürecini örnek veriyor.

Müttefik devletlerinin 1918 zaferi üzerine Hristiyanlarla ilgili olarak her ikisi de hemen hemen sadece Kuzey Kürdistan'la alakalı ele alınması gereken iki ayrı sorunu vardı. Öncelikle Ermenilere ne telafide¹⁰ bulunulabilirdi? İkinci olarak Asurilerin telafisi için ne önlemler alınabilirdi? İlk soru daha büyük ve daha karmaşıktı.

Burada dikkate değer yaklaşım, İngiliz yönetiminin Güney Kürdistan'ı Kürt-Ermeni ve Kürt-Nesturî sorunlarının dışında tutması, her iki sorunun mekânsal olgusunu Kuzey Kürdistan olarak nitelemesidir. Bu ifadelerden sonra, özellikle Ermeni toplumuna yönelik geliştirilen politikalara ilişkin özeleştirilere de yer verilmiştir. Bu bağlamda, müttefik devletlerin Ermenilere karşı hayırsever niyetlerinin “bunların gerçekleşmesinin mümkün olup olmadığı bilinmeden dolaşıma sokulmasının talihsizlik olduğu” yorumunda bulunulmuştur. Devamında Ermenilerin bir Ermeni devletine yönelik açıkça dile getirdikleri yüksek beklenti ve umutlarının sorunun çözüm sürecine zarar verdiği ifade edilmeye çalışılmıştır. Ermeni siyasetinin bu maksimalist talebine konu yerlerin vilayat-ı sitte, yani “Sivas, Erzurum, Mamûretülaziz, Diyarbekir, Bitlis ve Van” vilayetleri olduğu dile getirilmiştir. Değerlendirmenin devamında özetle, bu talepler üzerine “bölgede ezici bir çoğunluktaki Kürtlerin” telaşa kapıldığı, aralarında zaten var olan milliyetçi duyguların esaret altına alınacakları korkusuyla güçlendiği, Kürtlerin birbirlerine karşı işledikleri suçlardan cezalandırılacakları korkusuyla da Batılı güçlere karşı tutumlarının değiştiği izah edilmeye çalışılmıştır:

Bu korku Kuzey Kürdistan'ı Türk propagandası için elverişli bir tiyatroya dönüştürdü ve ateşkesle Türkiye ile barışın sonuçlanması arasında oluşan uzun ve feci gecikme sırasında, sonradan yerel koşulların sunduğu avantajdan yararlanmak için tam bir fırsata sahip oldu.

10 Orijinal metinde “reparation” kelimesi kullanılmıştır. Telafi, onarım, zararın karşılama anlamına gelir.

Burada da Ermenistan egemenliği korkusunun kuzey Kürtlerinde yarattığı sosyopolitik etkilere ve Ankara hareketinin bu duygudan istifadesine atıf yapılmıştır. Ardından, Suriye’de Arap aşiretleri ile münasebetlere değinilerek, neticede Kürt toplumunda İngiliz ve Batı dünyasına karşı korkular üzerine inşa olan hissiyat şu şekilde özetlenmiştir.

Böylece, Kürtlerle ilişkilerimizde yavaş yavaş bize karşı bir dizi müthiş önyargı, Konstantinopol’den karıştırılan Pan-İslâmizm, ırksal gurur, olası güçlü bir Avrupa kontrolünden Türklerinkinden daha fazla korkan Kürt ağalarının hırs ve kib-rini bulduk.

Bu değerlendirmeler, Kuzey Kürdistan’daki mevcut durumun, egemen Avrupa devletlerinin Şark siyasetinde Kürtleri göz ardı eden yaklaşımının bir ürünü olduğunu itiraf eder mahiyettedir.

Güney Kürdistan’ın özerklik çerçevesi

Söz konusu raporda 1917 ve sonrasında Kürt ve Kürdistan meselesine yönelik pek çok ayrıntıya yer verilerek¹¹ üzerinde detaylıca durulan hususlardan biri de Şeyh Mahmud Berzenci konusudur; Albay Wilson ve Binbaşı Noel ile o dönemde gerçekleştirilen faaliyetler detaylandırılmıştır. Geneli itibarıyla Şeyh Mahmud’un o dönem temsil ettiği Kürt sosyolojisinin kurumsal bir özerkliği yürütmede eksik kaldığına yönelik bir yaklaşım dile getirilmiştir. Bu çerçevede, Kürt siyasal hareketlerinin ulusal boyutuyla ilgili olarak da “ulusal bir bağımsızlık hareketi mi yoksa bir Kürt özerkliğini kendi kişisel çıkarları için eşsiz bir fırsat gören Kürt liderlerinin kişisel hırslarının yapay ürünü

11 Raporda KTC’ye atfen Seyit Abdülkadir ve Bedirhanilerin liderliğindeki Kürt ulusal partisinin anti-Türk olup Büyük Britanya tarafından kontrol edilen bir özerklikten yana oldukları da dile getirilmiştir. Ayrıca 1919 yılında Sımko Ağa, Seyit Taha, Şırnaklı Abdurrahman Ağa gibi Kürt aktörlerin mimarı olduğu hareketleri “Pan-İslâmizmin bir tonunu gözetken Türk propagandasıyla beslenen, Hristiyanların geri dönüşü korkusu üzerine ortaya çıkan Kürt bağımsızlığına doğru bir hareketler olarak” nitelemektedir.

mü?” sorusuna cevap vermenin zor olduğu öne sürülmüştür. Raporda 1919’da, Kürdistan’da teşkil edilecek statüyle ilgili olarak, yukarıda bahsedilen aşiret temelli toplumsal yapı dahilinde çok fazla bağımsızlığın tüm yasa ve kısıtlamalardan kurtulmak ve sınırsız saldırılara ruhsat anlamına geleceği yorumunda bulunulmuş, Kürt liderlerinde var olduğu öne sürülen hırs ve ihtirasın sürekli uyarılarla kontrol altına alınması gerektiğine işaret edilmiştir. Devamında, Britanya’nın (Güney) Kürdistan’a onay vermesi durumunda, “insanlar ve seçtikleri liderin, düzen ve adaletin tesisi, ilerleme ve kalkınmanın temini için kural ve prensiplere uyma anlayışını sahiplenmesi gerektiği” ifadelerine yer verilmiştir. Bu çerçevede Şeyh Mahmud yönetimi üzerinden Güney Kürdistan’da oturtulmaya çalışılan özerkliğin çerçevesine şöyle detaylandırılmıştır:

Halka idari personelin mümkün olduğunca Kürt olacağı açıklandı. Kürt vergileri Kürt memurlarının altında organize edilecekken, Kürt dili hükümetin resmî dili olacaktı. Yasalar, yerel gelenek ve kullanıma ve halkın ihtiyaçlarını karşılamak için tasarlanan bir gelir toplama ve vergilendirme sistemine uyacak şekilde değiştirilecekti. Aşiretlerle ilgili olarak, mevcut gelenek ve yasalara saygı duyulacak ve tanınmış reislerin şimdiye kadar olduğu gibi aşiret üyelerinin yönetimini sürdürmelerine izin verilecekti. Finans ile ilgili olarak, ülkenin kendi eyalet bütçesi olacak ve toplanan vergiler ülkenin idaresine ve kalkınmasına tahsis edilecek, ancak Bağdat’taki ana idarenin masraflarına bir katkı ödenecekti. Öte yandan, Mezopotamya ile birliktelik büyük öneme sahip maddi avantajlar sağlayacak; eğitim, kamu işleri, tarım ve iletişim, temel ilham ve itici gücünü¹² Bağdat’tan sağlayacaktı.¹³

Rapor, o dönem bu çerçevede tasarlanan Bağdat’a bağlı kurumsal bir özerk Kürdistan’ın neden gerçekleşmediği hususunu, Binbaşı Noel’in o dönemdeki raporlarına da değinerek Şeyh Mahmud’un kişisel hırslarına bağlanmıştır. Kendisine Güney

12 İngilizce orijinal metinde “main inspiration and impetus” ifadesi kullanılmıştır.

13 BOA, HR.SYS: 2655-3, s. 63.

Kürdistan'da İngiliz gözetimi altında bir özerklik teklif edilmişken, “düşman bir merkez” olarak tanımlanan Şırnak ile de temasa geçtiği, kişisel nüfuz ve güç çemberini genişleterek bir devlet kurmayı tasarladığı ifade edilmiştir. Şeyh Mahmud devamında şöyle eleştirilmiştir: “Etrafı, kafasını ölçsüz¹⁴ fikirlerle dolduran ve kendisini bütün Kürdistan'ın hükümdarı olarak biçimlendirmeye teşvik eden dalkavuklarla çevrildi.”

Ayrıca yerel yönetime sürekli müdahale etmek ve ilişkileriyle idari birimleri işlevsiz kılmakla suçlanmıştır. Bu yaklaşımla, dönemin şartları dahilinde kurumsal özerk bir Kürdistan'da mutabık kalınmışken Şeyh Mahmud'un ihtiraslarından ötürü bunun gerçekleştirilemediği yorumu yapılmıştır. Şeyh Mahmud “ağaların çıkarını temsil eden, vahşi aşiret üyelerinin dinî reisi” gibi sıfatlarla itham edilip raporun devamında 1919'da Şeyh Mahmud'un esir alınmasına kadarki süreç detaylandırılmıştır. Burada birkaç noktaya değindiğim bu rapor, konumuz itibarıyla 1920 sonuna kadarki sürecin İngilizler gözünden bir özeti mahiyetindedir; aynı zamanda Lozan'a gidilen süreçte ilişkilerin merkezine oturacak Musul ve Güney Kürdistan meselesini daha geniş bir perspektiften değerlendirebilmemize yardımcı olmaktadır. Geneline bakıldığında İngiliz siyasetinin Kuzey Kürdistan'ı, zikredilen bazı özeleştirilere ve Kürt çoğunluğu değerlendirmesine rağmen, Ermeni meselesi merkezinde ele aldığını, Güney Kürdistan'ı ise Bağdat yönetimine bağlı özerk bir yapı olarak kurgulandığını görmekteyiz. Raporu kaleme alan Britanya Hindistan ofisi, Güney'de yaşanan olumsuzluğu Şeyh Mahmud'un hatalarına bağlarken, Kuzey Kürdistan'da yaşanan süreci ise maksimalist Ermeni taleplerinin bir sonucu olarak değerlendirmiştir.

14 İngilizce orijinal metinde “extravagant” ifadesi kullanılmıştır.

1921 Yılına Girerken Kürtler

1921 Batı Cephesi'nde Yunan kuvvetleri ile savaşın yoğunlaştığı yıldır. Önceki yılda Şark Cephesi'ndeki Ermenistan savaşı Kürt toplumu üzerinde Ankara'ya bağlılığın temel motivasyon kaynaklarından biriyse Yunanlarla savaş da genel Türkiye toplumu için benzer bir motivasyon kaynağıdır.¹ 1921 yılı Batı Cephesi'ndeki savaşın yanı sıra Londra'da barış görüşmelerinin başlaması nedeniyle Kürtler açısından da oldukça önemli bir zaman dilimini teşkil eder. 21 Şubat 1921'de başlayan görüşmelere katılmak için BMM Hükümeti yoğun bir diplomatik ve siyasi mesai harcamış² ve neticede Hariciye Vekili Bekir Sami Bey başkanlığındaki Ankara Hükümeti heyeti,³ İstanbul Hükümeti ile birlikte bu görüşmelere temsilci gönderebilmiştir.

- 1 Ocak ayı başlarında Çerkes Ethem isyanından istifade ile taarruza geçen Yunan kuvvetlerine karşı İnönü'deki başarının Kürdistan'da da tebriklere konu olduğunu görüyoruz. Örneğin Küfrevizade Şeyh Abdülbaki, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği 14 Ocak 1921 tarihli telgrafla Garp Cephesi'ndeki başarıdan dolayı Mustafa Kemal'i, bütün "Osmanlı ordusunu" ve İsmet Paşa'yı tebrik etmiştir. Şeyhin, BMM kuvvetlerini Osmanlı ordusu olarak nitelemesi, Kürdistan'daki Kürt muhafazakâr önderlik içerisinde Ankara hareketinin hâlâ Osmanlı olarak algılandığının bir nişanesidir.
- 2 BMM Hükümeti'nin Londra Konferansı'na katılımı sürecine yönelik ayrıntılar için bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, cilt 7, s. 410-413.
- 3 BCA,30-18-1-1/2-33-14 ve BCA, 30-18-1-1/2-33-15.

Londra Konferansı'nda Sadrazam Tevfik Paşa'nın milleti temsil etme salahiyetinin BMM Hükümeti'nde olduğu gerekçesiyle sözü Bekir Sami Bey'e bırakması, Ankara Hükümeti'nin Batı kamuoyundaki meşruiyeti bakımından tarihî bir andır. Londra Konferansı'nda Kürt ve Kürdistan meselesi ile ilgili gerçekleşen görüşmeler Kürt tarihi açısından da oldukça önemli bir muhteviyatı vardır.

Londra Konferansı'na gidilen süreçte BMM Hükümeti'nin gerek Avrupa gerek Bolşevik politikası çerçevesinde hayata geçirdiği en önemli programlardan biri kuşkusuz Teşkilat-ı Esasiye Kanunu olmuştur.

Londra Konferansı öncesi Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ilanı

Kanun-u Esasi'yi tümüyle ortadan kaldırmamakla birlikte, Ankara Meclisi'nce 20 Ocak 1921'de kabul edilip 7 Şubat 1921 tarihli Ceride-i Resmîye'de ilan edilen⁴ Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Ankara merkezli devlet oluşumunun ilk anayasası hüviyetindedir.⁵ Teşkilat-ı Esasiye Kanunu öngördüğü ademimerkezî idari yapı ile Ankara Hükümeti'nin gerek Bolşevik siyasetinde gerek Avrupa'daki barış görüşmelerinde Kürt meselesi bağlamında da meşruiyetine dayanak göstereceği en önemli yasal düzenlemelerden biridir. Kanunun genel ruhunu teşkil eden vilayetlerin belirli bir çerçevede özerkliği perspektifi, aynı zamanda Misak-ı Milli'nin “milleti oluşturan tüm unsurların birbirinin ırkı, dinî, içtimai vaziyetine karşı saygılı olması” ilkesinin de vücut bulmuş halidir. Hâkimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğu ibaresiyle başlayan bu metinde devam eden maddelerde BMM'nin milletin yegâne temsilcisi olduğu ifade edilerek bir nevi payitahtı işgal altındaki Osmanlı hükümetinin “gayri meşruluğu” ilan edilmiş, devam eden maddelerde meclisin se-

4 Bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, cilt 7, s. 321-341 ve <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1.pdf>

5 Hatırlanacağı üzere bu kanunun ilk taslağı daha çok Bolşevik siyaseti kapsamındaki süreçte 18 Eylül 1920 tarihli meclis oturumunda gündeme gelmişti. Bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi* cilt 4, s. 201-209.

çim sistemine ve yürütme organına ilişkin çeşitli hususlar detaylandırılmıştır. Onuncu maddede Türkiye'nin idari anlamda vilayet, kaza ve nahiyelere bölüldüğü dile getirildikten sonra vilayetlerin özerkliğine ilişkin yaklaşım on birinci maddede şu şekilde dile getirilmiştir:

Vilayet, mahalli işlerde manevi şahsiyeti ve muhtariyeti haizdir. İç ve dış siyaset, hukuki ve askeri işler, uluslararası iktisadi ilişkiler ve hükümetin genel teklifiyle menfaati birden fazla vilayeti ilgilendiren konular müstesna olmak üzere, Büyük Millet Meclisince çıkarılacak kanunlar çerçevesinde Vakıflar, Medreseler, Eğitim, Sağlık, İktisat, Ziraat, Bayındırlık ve Sosyal Yardım işlerinin düzenlenmesi ve yürütülmesi Vilayet Şuralarının yetkisi dâhilindedir.⁶

Görüldüğü üzere bazı istisnalar dışında BMM'nin çıkaracağı yasalar çerçevesinde vilayetlere geniş bir alanda net bir özerklik yetkisi tanınmıştır. Devam eden on iki ve on üçüncü maddelerde vilayet meclislerinin (şura) vilayet halkının iki seneliğine seçeceği üyelerden oluşacağı, senede iki ay toplanacağı, vilayet meclisinin kendi içinden bir reis ve bir idare heyeti seçeceği, daimi icra yetkisinin bu heyete ait olacağı ifade edilmiştir. Söz konusu maddeler çerçevesinde çizilen bu özerkliğe rağmen, on dördüncü maddede vilayetlere BMM'nin vekili ve temsilcisi olacak bir valinin atanacağı ifade edilmiştir. Vilayete atacak valinin devletin genel ve müşterek işlerini göreceği fakat devletin genel vazifeleri ile yerel işler arasında arıza çıkması durumunda müdahalede bulunacağı belirtilmiştir. Bu çerçevede vali, vilayetlere tanınan özerk alanı kontrol yetkisine sahipti; bu şekilde merkezî-yerel otorite dengesi korunmaya çalışılmıştı.

6 Dönemin Türkçesiyle: "Vilayet, mahalli umurda manevi şahsiyeti ve muhtariyeti haizdir. Harici ve dâhili siyaset, şer'i adli ve askeri umur, beynelmilel iktisadi münasebat ve hükümetin umumi teklifi ile menafi birden ziyade vilayete şamil hususât müstesna olmak üzere Büyük Millet Meclisince vaz'edilecek kavanin mucibince Evkaf, Medaris, Maarif, Sıhhiye, İktisad, Ziraat, Nafia ve Muavenet-i İctimaiye işlerinin tanzim ve idaresi Vilayet şuralarının salahiyeti dâhilindedir."

İleride göreceğimiz üzere Türkiye, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Avrupa'da cereyan edecek barış görüşmelerinde Kürt meselesi bağlamında özerkliği makul bir çözüm olarak kabul gören yaklaşıma bir karşılık olarak öne sürecektir. Türkiye bu hususu ayrıca Ermeniler ve diğer unsurlar için de öne sürecektir, Çiçerin'in, mektubunda ortaya koyduğu "halkların kaderini tayin hakkına" ilişkin ilkesel çerçeveye karşı da bir delil olarak ortaya koyacaktır. Bu bağlamda, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu vilayetlere muhtariyet perspektifini yasal bir zemine oturtmakla politik arenada pek çok tartışmanın önünü kesmiş, gerek Batı ile barış görüşmelerinde gerek Bolşeviklerle münasebette Türkiye'nin elini oldukça güçlendirmiştir. Bu durum Kürt topluma, Sevr Antlaşması'nda minimize edilmiş bir coğrafyada "siyasi bir özerklik" öngören çerçeveye karşı daha geniş bir coğrafyada "idari bir özerklik" imkânı sunmuştur.

Londra barış görüşmeleri

1921 yılının Şubatı'nda Londra başlayan barış görüşmelerinde Kürt ve Kürdistan meselesi de farklı yönleriyle ele alınmıştır. İleride detaylıca göreceğimiz üzere bağımsız bir Kürt temsiliyetinin yer almadığı bu görüşmelerde BMM Hükümeti adına katılım gösteren Bekir Sami Bey, kendini "Türklerin ve Kürtlerin" meşru temsilcisi olarak nitelemiştir. Ankara'nın bu müzakerelerde Kürt meselesi ve diğer benzer konulardaki temel dayanak noktası Misak-ı Milli ve bu çerçevede şekillenen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'dur. TBMM heyeti Londra'dayken Teşkilat-ı Esasiye'nin üzerinde değişiklik önergelerinin meclise gelmesi üzerine konuşan Mustafa Kemal'in aşağıdaki ifadeleri bunun teyidi niteliğindedir:

Bugün Londra'da hazır bulunan delege heyetimizin bütün kudreti, bütün kuvveti ve temsil salahiyeti Teşkilat-ı Esasiye Kanununun sayesinde. Dolayısıyla bu kanunu bozmaya çalışmak bendenizce, bugün için memlekete ve milletin menfaatlerine ve yüce meclisimizin meşru vaziyetine darbe vurmaktır.⁷

7 TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 8, s. 329, 21 Şubat 1921 tarihli oturum.

TBMM heyeti bu yaklaşımla Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu özellikle Kürtlere özerklik verilmesi hususuna karşı en güçlü argüman olarak kullanmıştır. Bu bağlamda, Bekir Sami Bey başkanlığındaki heyetin Londra'da katıldığı 26 Şubat 1921 tarihli toplantının görüşme notları,⁸ Kürdistan ve Ermenistan meseleleri açısından önemli bir muhteviyatı vardır. Gümrü Barış Antlaşması, Sevr'e konu Ermeni taleplerini anlamsız kıldığı gibi İstanbul'daki genel Kürt siyasi elitinin Kürdistan'la fiilî temasının oldukça zayıflaması ve barış görüşmelerinde müstakil bir temsiliyetinin kalmaması uluslararası arenada kuzey Kürtlerini Ankara'nın çizdiği çerçeveye daha da bağımlı kılmıştır.⁹ Müzakerelerde Kürtleri alakadar eden en önemli konulardan biri de kuşkusuz Ermenistan'a yönelik görüşmelerdir.

Londra görüşmelerinde Ermenistan meselesi

Toplantının ilk konusu Ermenistan meselesi üzerinedir; San Remo Konferansı'ndan sonra bölgede değişen askerî ve politik şartlar altında Ermenistan taleplerinin yeniden dinlenmesi, değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Burada dikkate değer husus Ermeni delegasyonunda iki ayrı Ermeni temsiline yer almasıdır; Ermenistan adına Aharonian katılırken Boğos Nubar Paşa da Türkiye Ermenileri adına katılmıştır. Bu konu öncelikle tartışmaya açılıp çeşitli ayrıntılarla iki ayrı temsiline tek bir delegasyon altında yer alması kabul görmüştür. Söz konusu toplantıda Ermenistan meselesiyle alakalı yapılan uzun görüşmeler incelendiğinde, İngiliz yaklaşımının, yeni dengeler dahilinde Ermeni taleplerinin uygulanabilir olmaktan çıktığı yönünde bir çerçeveye evirildiğini, Ermenistan tarafının Sevr'in mutlak uygulanması yönündeki taleplerine şüpheli bir yaklaşım sergilenmeye başladığını söylemek kabildir. Evvela Türkiye Ermenileri adına söz alan Boğos Nubar Paşa özetle, Ermenilerin itilaf güçleri saflarında savaştıklarını, acılar çektiklerini, itilaf devlet-

8 D.B.F.P., Ist series, Vol. XV., p.27-2016, No. 26 (akt. Şimşir, 2000b: 188-199).

9 Bu müzakerelerde İngilizlerle beraber Fransız, İtalya, Japonya heyetleri de yer almıştır.

lerinin zaferine rağmen gelineen durumda kendilerini oldukça kritik ve belirsiz bir vaziyette gördüklerini ifade etmiştir. Boğos Paşa, Ermeni meselesine ilişkin programın Sevr Antlaşması'na dayandığını, Başkan Wilson'un tespit ettiği sınırlar dahilinde Kafkas Ermenistan Cumhuriyeti ile Türkiye'nin dört "Ermeni vilayetini" (Erzurum, Bitlis, Van, Trabzon) birleştirme amacı güttüğünü dile getirmiştir. Ermeni delegasyonu, aynı zamanda Kemalist kuvvetlerce işgal edilen yerlerin boşaltılması için baskı yapılması gerektiği yönünde ifadelerde bulunmuştur. Boğos Paşa devamında Kilikya meselesine de değinerek Türkiye içerisinde özerk bir yapı kurulması gereğini dillendirmiştir.

"Geçici Sovyet rejiminden sonra yeniden kurulan yasal Ermenistan Hükümeti" adına konuşan M. Aharonian ise Türk kuvvetlerinin Kars ve Gümrü'yü almasının bölgede geçici bir Sovyet rejiminin kurulabilmesine yol açtığını, Bolşevizm'in Ermenistan'da Türk güçlerinin ilerlemesi sayesinde yerleşebildiğini dile getirmiştir. Ahanorian bu bağlamda Ermenistan'daki Kemalist yayılmacılığının esasında doğrudan Sevr Antlaşması'na ve itilaf devletlerine karşı olduğunu, yenilgiden sonra Ermenistan'a dayatılan ilk şartın Sevr Antlaşması'nın reddi olmasının bunun en önemli kanıtı sayılabileceğini söylemiştir. Aharonian ayrıca nüfus meselelerine ilişkin çeşitli iddiaları öne sürmüştür. Ahanorian'ın dile getirdiği en ilginç husus ise Ankara Hükümeti ile imzalanan Gümrü Antlaşması'dır. Ahanorian, Ermenistan'ın Gümrü Antlaşması'nı Kemalist ve Bolşevik baskısı yüzünden "zorla imzalandığını" ve kendilerince tanınmadığını dile getirmiştir. Ermenistan delegasyonu devam eden konuşmalarda özetle Gümrü Antlaşması'nı geçersiz kabul ettiklerini, Türkiye Ermenilerinin katliama uğradığını, Ankara Hükümeti'nin Bolşevizm ile ittifakta olduğunu, Sevr'in gerekirse zor kullanılarak icra edilmesi gerektiğini söylemiştir.

İki temsilcinin ifadeleri üzerine Lord Curzon, Sevr'in imzalanması sonrası şekillenen yeni vaziyet üzerine ortaya çıkan temel sorunları üç başlıkta özetler: "Rusya Ermenistanı'nda Bolşevizm, Ermenistan'daki Kemalist işgal ve Ermenistan'a yardımcı kuvvet gönderme imkânsızlığı." Lord Curzon, ABD Baş-

kanı Wilson tarafından belirlenen ve Trabzon'u da ihtiva eden sınırları da hatırlatarak yeni dengeler dahilinde Ermeni tarafının nihai limitinin ne olduğunu ve bunu sağlayacak insan ve maddi kaynaklarının ne olacağını da sormuştur. Bu soru üzerine iki temsilci tarafından dile getirilen ifadeler Ermeni tarafının içine düştüğü siyasi çelişki ve zorlukları ortaya koymaktadır. Boğos Nubar Paşa özetle, Trabzon'un Ermenistan sınırlarına dahil edildiğinde kendileriyle istişare edilmediğini, Ermenilerin Trabzon üzerinde bir iddialarının bulunmadığını, taleplerinin sadece Trabzon limanından Karadeniz'e açılacak bir çıkış olduğunu ifade etmiştir. M. Ahanorian ise yine Gümrü Antlaşması'na değinerek, bu antlaşmanın Kars'ın düşüşünden sonra Ermenistan'a "zorla imzalatıldığını" ifade ederek antlaşmaya konu sınırlar üzerine birtakım bilgiler vermiştir. Kilikya meselesi için yapılan bazı görüşmelerden sonra Ermeni heyeti ile yapılan oturum son bulmuş, Bekir Sami Bey başkanlığındaki Ankara Heyeti ile "Kürdistan" ve "Ermenistan" başlıklarında görüşmelere geçilmiştir.

Bekir Sami Bey: "Türkler gibi Kürtlerin de meşru temsilcisiyim"

Bu oturumun başında İstanbul Hükümeti adına konuşan Tefik Paşa hükümetin görüşlerini açıklayan bir muhtıra okuduktan sonra BMM heyeti konferansça davet edildiğinden dolayı sözü BMM heyetine bırakmıştır¹⁰ Lord Curzon, Sevr'in altmış ikinci ve altmış dördüncü maddelerini yeniden özetleyerek, Bekir Sami Bey'in konuya dair yaklaşımını ve genel kurul öncesinde aktardığı "Kürt mebusların Ankara meclisinde yer aldıkları ve Türk meslektaşları ile işbirliği içinde oldukları" beyanına ilişkin izahatlarını dinleme arzusunu dile getirmiştir.

Bekir Sami Bey, Kürdistan nüfusunun¹¹ BMM'de tümüyle temsil edildiğini, her sancağın bir seçim bölgesi için beş vekil

10 Bu gelişme BMM'de büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. Bkz. Mustafa Kemal'in 26 Şubat 1921 tarihli oturumdaki konuşması, *TBMM Zabıt Ceridesi*, cilt 8, s. 450.

11 Orijinal metinde "Kurdistan population" şeklindedir.

seçtiğini, Kürtlerin Ankara’da tümüyle temsil edildiğini, kendisinin Ankara meclisinden bir vekâlet alarak bu görüşmelerde Türkler gibi Kürtleri de temsil ettiğini ifade etmiştir. Bekir Sami Bey, Kürt Teali Cemiyeti’nin çalışmalarına atfen ateşkes-ten sonra Şerif Paşa ve diğer bir Osmanlı senatörünün başkanlığında¹² İstanbul’da kurulan küçük bir cemiyetin Türkiye’den bağımsız Kürdistan talebinde bulunduklarını, bunların ulusal güdülerden ziyade kişisel bir saikle hareket ettiklerini, Kürtleri temsil etmediklerini, elan İstanbul Kürtlerince dahi reddedildiklerini öne sürmüştür.

Bekir Sami Bey:

“Kürdistan’da referanduma hazırız!”

Bekir Sami Bey’in bu oturumda dile getirdiği en önemli hususlardan biri Kürdistan’da referandum yapılmasını kabul edebileceklerine dair beyanıdır. BMM adına dile getirilen bu ifadeler, Kürdistan’ı bütüncül bir perspektifle ele aldığı için oldukça önemlidir. Bekir Sami Bey şöyle demektedir:

Eğer Yüksek Konsey arzu ederse, Ankara Hükümeti Kürdistan’a bir soruşturma komisyonunun gönderilmesini veya bir referandum yapılmasını kabul etmeye olukça hazır olacaktır.

Bekir Sami Bey bu ifadelerden sonra ayrıca “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’na” atfen Ankara meclisince bazı durumlarda vilayetlere özerklik tanındığını da dile getirmiştir. Bekir Sami Bey devamında, Barış Antlaşması’na göre Osmanlı Devleti’nin bölgesel otonomi vermesi kabul görse dahi Sevr’e göre hazırlanan sınırların Kürt çoğunluğunun olduğu bölgelerdeki etno-coğrafi gerçekliğe uymadığını ifade ederek, Sevr ile şekillendirilen sınırların esasında Kürt nüfusun varlığını tam olarak yansıtmadığı gerçeğini açıkça dile getirmiştir. Bekir Sami Bey örnek olarak Diyarbekir ve Mamûretülaziz (Elazığ) vilayetlerinin batı ve güney kısımlarının, özellikle Dersim’in Kürt olduğunu, Bitlis ve Van vilayetlerinin ve Musul vilayetinin bir kısmının Kürt yo-

12 Bekir Sami Bey, Seyit Abdülkadir’i kastediyor.

ğunluklu olduğunu ifade etmiş, Kürtlerin tüm İran sınırı ve kuzeyde sayıca üstün olduğunu öne sürmüştür. Öte yandan Erbil, Altunköprü ve Tuzhurmatu'nun da Türk yoğunluklu olduğunu beyan etmiştir. Bekir Sami Bey'in bu ifadeleri, Sevr'in Kürtler açısından esasında hakkaniyetli bir sınır tanımlaması yapmadığının Ankara Hükümeti temsilcisi tarafından da teyidinin en açık ifadesidir.

Lord Curzon: “Ankara Meclisi’ndeki Kürt temsil oranı nedir?”

Bekir Sami Bey'in bu izahatından sonra Lord Curzon, Van ve Bitlis dışında Kürtlerin hangi vilayetlerde çoğunlukta olduğu, Ankara Meclisi’nde kaç Kürt mebusun olduğu, bu sayının tüm meclisin ne kadarına tekabül ettiği gibi sorular yöneltmiştir. Bekir Sami Bey cevaben kesin bir bilgi vermenin zor olduğunu, seçim kanununa göre her sancağın istediği kişiyi seçebileceğini, kendisinin Çerkes olmakla birlikte hiç Çerkes topluluğu bulunmayan bir sancaktan seçildiğini Türk sancaklarından da Kürt mebus seçilebileceğini dile getirmiştir. Bekir Sami Bey bu ifadelerden sonra net bir sayı verememekle beraber BMM’de nüfus oranının üstünde bir Kürt temsilinin yer aldığını söylemiştir.

Bekir Sami Bey’e göre Ankara’nın öngördüğü özerkliğin çerçevesi

Bu cevaplardan sonra Lord Curzon, Kürtler çerçevesinde vilayetlere özerklik/otonomi verilmesi hususunun ayrıntılarını sormuştur. Bekir Sami Bey bu otonominin sadece Kürt vilayetleri için değil, tüm vilayetler için uygulanacağını, bu sistemde vilayetlerin kendi bütçesinin olacağını ve kendi iç işlerini yürüteceklerini ifade etmiş, bunun ademimerkezi¹³ bir yönetim biçimi olarak düşünüldüğünü dile getirmiştir. Süregelen konuşmalarda Lord Curzon anlatılan bu sistemin İngiltere’deki ye-

13 Orijinal metinde “administrative decentralisation”

rel yönetim sistemine nazaran biraz daha geniş olmakla beraber aslında Kürtlere, Kürt olarak bir taviz [*concession*] verilmediği yorumunu yapmıştır. Bekir Sami Bey Curzon'un bu yaklaşımına karşı çıkarak Kürtlerin böyle bir taviz istemediğini, istedikleri şeyin yüzyıllardır olduğu gibi Türklerle birlikte kardeşçe yaşamak olduğunu, bir Türk'le bir Kürt arasındaki farkın bir İngiliz'le bir İskoç arasındaki farktan fazla olmadığını ifade etmiştir.

Lord Curzon: “Gümrü Antlaşması geçersizdir!”

İkili arasında Kürdistan meselesinin görüşülmesinden sonra Ermenistan konusu açılmış, Lord Curzon öncelikle Sevr Antlaşması'nın ilgili maddelerini hatırlatarak Kafkas Cephesi'ndeki “Kemalist yayılcılığı” tenkit edip Gümrü Antlaşması'nın geçersiz olduğunu iddia etmiştir. Curzon BMM heyetine, Avrupa'nın ve dünya savaşından zaferle çıkan güçlerin bağımsız bir Ermenistan devleti kurulmasına kati bir şekilde karar verdiğini hatırlatmıştır. Burada en dikkate değer husus, Lord Curzon'un bu çerçevede kurulacak olan bir Ermeni devletinin Kars, Ardahan ve Gümrü'yü kesinlikle kapsayacağı ifadeleridir ki bu husus Sevr ile Ermenistan'a terk edilen Trabzon'un yanı sıra Kürt yoğunluklu Van ve Bitlis vilayetlerinin de bu kapsamdan çıkarılmasının kabulü anlamına gelmesidir. Lord Curzon devam eden ifadelerinde Başkan Wilson'ca hazırlanan sınırların uygulanabilir [*feasible*] olmadığını açıkça kabul etmiş, yine de yeni şekliyle bir Ermenistan devletinin kurulacağını kesin olarak ifade etmiştir.

Bekir Sami Bey özetle, Ermeni yoğunluğunun olduğu bölgede bağımsız bir Ermenistan devleti teşkiline karşı çıkmadıklarını Kars ve Ardahan bölgesinin Türk yoğunluklu olduğunu, bu konuda referanduma hazır bulunduklarını dile getirmiştir. Lord Curzon Kars-Ardahan bölgesinin yıllardır Türkiye'nin (Osmanlı) elinde olmadığını, savaşta zafer kazanmamış bir tarafın bölgede yayılmasının izah edilemez olduğunu söylemiş, Bekir Sami Bey de buradaki iddialarının milliyetler doktrinine

dayandığını, bu konuda kararı yüksek konseye bırakabileceklerini dile getirmiştir. Lord Curzon son söz olarak, bağımsızlığını ve varlığını koruyabilecek bir alanda Ermenistan devletinin teşkil edileceğini, Kars, Ardahan ve Gümrü'nün bu sınırlara mutlak surette dahil edileceğini yinelemiştir.

Mustafa Kemal'den Bekir Sami Bey'e "Kürdistan" eleştirisi

BMM heyetinin başkanı Bekir Sami Bey bu görüşmelerin muhteviyatı üzerine Mustafa Kemal'i bilgilendirmiş, kendisine yazılan 2 Mart 1921 tarihli cevapta Mustafa Kemal, Kürdistan ve görüşmeye konu diğer meseleler üzerine on iki maddelik bir tebliğde bulunmuştur.¹⁴ Mustafa Kemal, tebliğin ikinci maddesinde "Kürdistan birliği [*Kurdistan Unity*] gibi bir mesele yoktur!" ifadesiyle, Bekir Sami Bey'in Kürdistan meselesine ilişkin yaklaşımını eleştirir mahiyette, Ankara'nın konuya bütüncül bir Kürdistan perspektifiyle bakmadığını net olarak ifade etmiştir. Tebliğdeki sair konulara ilişkin maddelerin yanı sıra üçüncü maddede ise Gürcistan ve Ermenistan hududuna ilişkin meselelerin ilgili hükümetlerle paylaşıldığı ve bunun Londra'daki müzakerelere konu edilmesine gerek olmadığı ifadesiyle Lord Curzon'un Ermenistan'la alakalı olarak Sevr'in revizesi anlamına gelen taleplerinin tümüyle reddedildiği Bekir Sami Bey'e bildirilmiştir.

Londra görüşmelerindeki "Kürdistan" konusunun BMM'deki yansımaları

Bekir Sami Bey ile Lord Curzon arasındaki görüşmelerde Lord Curzon'un Kürt ve Kürdistan meselesine yaklaşımı Ankara'da sert tepkilere yol açmıştır. Ankara, Teşkilat-ı Esasiye çerçevesi dışında bir "Kürdistan" olgusuna açıkça karşı çıkmıştır. Bu reddiyedeki temel yaklaşım, özerk de olsa, siyasal anlamda bir Kürdistan yapısının Kuvayı Milliye hareketinin bütüncül bir

14 FO. 371/6466 (akt. Şimşir, 2000b: 201-203). Ayrıca bkz. ABE, cilt 11, s. 78-79.

Türkiye tasavvuru ile uyuşmamasıdır. Ankara'daki hâkim irade, bu bağlamda BMM'nin Kürt temsilini de haiz olduğunu ve bunun dışında özerk bir yapılanmanın "Türkiye" bağlamında sürdürülebilir olmayacağını düşünmüştür. Meclisin 10 Mart 1921 tarihli oturumunda Hariciye Vekili Ahmet Muhtar Bey Londra'daki müzakerelere yönelik meclise verdiği beyanatta, Kürdistan meselesine ilişkin hükümetin yaklaşımını şu şekilde özetlemektedir:

Kürdistan meselesine gelince, böyle bir mesele bizde mevcut değildir. Biz bunu bilmiyoruz. Çünkü yüksek heyetiniz ve onun içinde bulunan Kürdistan Vilayetleri muhterem mebuslarının da her vesile düştükçe söyledikleri gibi, biz infakak kabul etmez bir surette yekdiğerimize rapt-ı mukadderat etmiş olduğumuzdan yalnız Türkiye meselesi vardır, yoksa Kürdistan meselesi yoktur. Bunu Avrupalılar bir defa daha öğrenmek isterlerse heyet-i murahasamız bunu yüksek sesle suratlarına söylesin denilmiştir...¹⁵

Görüldüğü üzere BMM Hükümeti Kürt meselesini Kürdistan olgusu dışında ve Türkiye bütünlüğü içerisinde değerlendirmiş, aksi bir gelişmeyi bir nevi "beka" sorunu görmüştür.

Londra görüşmelerinin Kürt kamuoyuna yansıması ve neticeleri

BMM Hükümeti'nin, Londra görüşmelerine konu olan Kürdistan meselesinin Kürt toplumunda farklı bir akıma sebebiyet vermemesi ve barış görüşmelerinde daha üst bir çizgiye taşınmaması için büyük bir uğraş verdiğini görüyoruz. Bu çerçevede meselenin, Batı egemen devletlerinin Kürt toplumunun hak ve hukukuna ilişkin taleplerinden ziyade, tefrika yaratılıp Sevr'in bazı revizelerle onaylatılması gerektiğine dair bir algı yaratılmış ve başarıya ulaşılmıştır. Kürt toplumunda bu algının oluşumunda pek çok sebep görmek mümkündür. BMM Hükümeti'nin Kuzey Kürdistan'da tam hâkimiyeti, Gümrü

15 TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 9, s. 65-66.

Antlaşması'yla bölgede bertaraf olan "Ermenistan hâkimiyeti korkusu"nun Kürtlerde yarattığı sempati, bütüncül bir liderlikten yoksunluk, aşiretler üzerinden yaşanan toplumsal tefrikalar ve umumi harp öncesi ve sonrasında Batı'ya, özellikle İngilizlere karşı duyulan derin kuşku Kürt toplumunun BMM çatısı dışında bir arayışına mani olmuştur. KTC ya da Kürt Teşkilatı İctimaiye Cemiyeti gibi İstanbul merkezli Kürt siyasal yapılarının da Kürdistan'da bir faaliyet göstermekten uzak durmaları BMM Hükümeti'ni sahada siyaset üretip propaganda yapabilen yegâne kurum haline getirmiştir. Bunun yanı sıra BMM'deki Kürt temsiline de Kürt ve Kürdistan meselesi bağlamında nitelikli ve yeterli bir siyasal arka plana sahip olmadığı bir gerçektir.

Bu çerçevede, hükümet eliyle organize edildiği anlaşılan çeşitli etkinliklerle, Kürt ileri gelenlerinin imzalarıyla Londra'ya çekilen telgraflarda, BMM'nin Kürtleri temsil ettiği ve Kürtlerin BMM'nin öngördüğü çerçeve haricinde herhangi bir taleplerinin bulunmadığı güçlü bir şekilde ilan edilmiştir. Örneğin Van'dan yazılan 14 Mart 1921 tarihli telgrafta, Bekir Sami Bey'in katılımıyla Londra'da gerçekleşen görüşmelere atfen, BMM'nin Kürtlerin de temsil edildiği bir kurum olduğu dile getirilmiştir. Erciş ulema, eşraf ve sadatıyla Haydaranlı, Bikranlı, Sahider, Hamoy, Kalkanlı, Halac, Ummanlı, Alikanlı, Bürükanlı aşiretleri Kürdistan ve Hakkâri sadat ve eşrafiyla Çölemerik, Gevaş, Gerdi, Şitak, Şunlu, Havamur aşiretleri reisleri tarafından çekilen telgrafta şu ifadeler yer verilmiştir:

Bugünkü ajanslarda Londra Konferansı'nda bir Kürdistan meselesi mevzu bahis olunduğunu gördük. Cümlemiz Müslüman ve bu itibarla birdir. Ayrılık gayrılık eskârı bizden uzaktır. Mebuslarımız Büyük Millet Meclisi'nde olup namımıza salâhiyet-name ile idare-i umur ettikleri gibi milletimizi Londra Konferansı'nda ancak Büyük Millet Meclisi'nin murahhasları temsil edebilir. Binaenaleyh Bekir Sami Bey Efendi ve rûfeykayı muhteremesinden başka hiçbir kimsenin namımıza beyanatta bulunmakta salâhiyeti yoktur. Ve bir de kayıtsız şartsız

milli emellerimize uygun surette idare-i hükümet eden Büyük Millet Meclisi'ne tabiyiz. Bu fikir emelimizi mutazammın olarak Londra'da bulunan heyet-i müşarünileyhaya ve bilumum devletler murahhaslarına yazdığımız telgrafnamelerin mahallerine gönderilmesini istirham eyleriz.¹⁶

Bu sürecin yaşandığı dönemde, 16 Mart 1921'de Bolşevik Rusya ile Moskova Antlaşması'nın imzalanması, İngilizler başta olmak üzere umumi harbin egemen devletlerine karşı Ankara'nın elini daha da kuvvetlendirmiş, bu gelişme bölgede Ermenistan hâkimiyeti "riskini" halen hisseden Kürt toplumunda BMM'ye olan memnuniyeti perçinlemiştir. Bu gelişmeden sonra da Kürdistan'dan telgrafların çekilmeye devam edildiğini görüyoruz. Meclisin 17 Mart 1923 tarihli oturumunda Mustafa Kemal'in "Son günlerin hadiseleri münasebetiyle Kürdistan'dan Kürt kardeşlerimizden gelen birçok telgrafname vardır. Kendilerinin böyle bir teşebbüsü olmadığına dairdir. Bir tanesini okuyalım,"¹⁷ diyerek okuduğu telgraf şu şekildedir:

Ankara'da Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celile'sine;
Kürtler küçük lokmanın kolay yutulacağını vaktinden çok önce anlamışlardır. Türk birliğinden ayrılmak zihniyetinde bulunanları Kürtler kendi milletlerinden addetmezler. Kürtlerin mukadderatı Türkün mukadderatıyla eştir¹⁸ Biz Kürtler Türkiye Büyük millet Meclisi Hükümeti'nden başka halaskar beklemediğimiz gibi Düvel-i İtilafiye'den merhamet dilenmeye tenezzül etmiyoruz. Misakı Milli dâhilinde sulh akdedilmesini teminen bütün varlığımızla Hükümetimize müzaheret edeceğimizi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti dâhilinde Kürtlüğün ayrı bir unsur olarak telakkisini hiçbir zaman iştirmek istemediğimizi arz ile muvaffakiyetler temenni ve takdim-i tazimat ederiz.¹⁹

16 Bkz. *Gaye-i Milliye* (Sivas), 15 Mart 1921, Yıl:1, Sayı:10 (akt. Selvi-Cırık, 2020: 382).

17 *TBMM Zabıt Ceridesi*, cilt 9, s. 132.

18 Orijinal metinde "tev'em" ibaresi kullanılmıştır.

19 *TBMM Zabıt Ceridesi*, cilt 9, s. 133.

Bu telgrafın altında İzol aşireti reisi Hacı Feyyaz Sebati, Aluçlu aşireti reisi Mehmet, Barcikan aşireti reisi Halil, Bükler aşireti reisi Hüseyin, Cerdi aşireti reisi Mehmet, Zive aşireti reisi Halil, Diyukan aşireti reisi Hüseyin ile Kürt ulemasından Bekir Sıtkı, Rüştü, Avni, Halil, Hafız Mehmet, Kürt eşrafından İzdelili Fehim, Hüseyin, Halil ve Eşraftan Nail, Sadık, Bulutlu İbrahim isimleri yer almıştır. Benzer bir telgrafın içeriği de 19 Mart 1921 tarihli oturumda şu şekilde kayda geçmiştir:

Kürdistan meselesinin konferansta mevzuu bahis edilmesi mü-nasebetiyle Van Kürt rüesası tarafından, intihap ettikleri vekillerinin Büyük Millet Meclisinde kendi namlarına idare-i Hükümet ettiginden ve konferanstaki Kürtleri ancak Büyük Millet Meclisinin Heyet-i Murahhasası temsil eylediğinden bahisle, Hariciye Vekâletine, Heyet-i Murahhasaya ve Londra'daki Düveli Muazzama murahhaslarına telgraflar yazılmış olduğu Van Vilâyetinden bildirilmekle arzı malûmat olunur efendim.²⁰

Meclisin 24 Mart 1921 tarihli oturumunda benzer muhteviyatlı telgrafların gelmeye devam ettiği ifade edilmektedir. TBMM celse kayıtlarında “Kürdisan meselesi olmadığına dair” ibaresiyle özetlenen bu telgrafların menşei aşağıdaki şekilde verilmektedir:

Midyat'ta Salhan Aşiret Reisi Ramazan Ağa'dan, Çemişkezek Belediye Müfettişliğinden, Hüseyinkef Aşair ve ahalisinden, Şirvan Müdafaa-yı Hukuk Cemiyetinden, Kangal'da Canikli aşireti reisi Mustafa Beyle rüfekasmdan, Bitlis Meşayihinden Abdülbaki Efendi²¹ ve rüfekasından, Palu ahalisinden, Bitlis'te Meşayih'ten Şeyh Alâeddin ve rüfekasından, Hizan'da Salâhaddin Ağadan,²² Ahlat Eşrafından, Şirnak Eşrafından, Şirnak Aşairi Rüesasından, Hısnımansır ahalisinden, Kâhta Aşair Rüesasmdan.²³

20 TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 9, s. 140-141.

21 Mustafa Kemal Paşa'nın aktif iletişimde olduğu Küfrevizade Şeyh Abdülbaki Efendi olmalıdır.

22 Seyit Ali'nin oğlu Şeyh Selahattin olmalı.

23 TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 9, s. 214.

Yine meclisin 31 Mart 1921 tarihli oturumunda benzer içerikte telgrafların geldiği ifade edilip talep üzerine bir tanesi okunmuştur.

Altı buçuk asırdır ki Türkiye idaresinde kemal-i rahat ve refahla yaşıyoruz. Hiçbir zaman Türkiye'den iftirak [ayrılma] ile ayrı bir hükümet ve istiklal, Kürtlerin hatırına gelmemiştir. Hayat-ı tarihiyemiz, dini bağlarımız ayrılık kabul etmeyecek bir maddi ve manevi mahiyetle yekdiğerine merbuttur. Kürdistan namına konferansta söz söylemek salâhiyetini kullanmaya ancak Büyük millet Meclisi Hükümeti'ni temsil eden Türkiye Murahhas Heyeti mezundur. Onlardan gayri Kürdistan namına (söz) söylemek isteyen herhangi bir cemiyet veya ferde bu noktadan idare-i kelama tarafımızdan hiçbir vakit salâhiyet ve vekâlet verilmemiştir.²⁴

Görüşmelerin devamında bu yeni telgrafların Çapakçur, Bitlis, Siirt, Genç ve daha pek çok yerden geldiği belirtilmiştir. Kuzey Kürt toplumundaki bu genel yaklaşım her ne kadar dönemin koşullarında anlaşılabilir bir durum ise de ifadelere yansıyan genel yaklaşım, orta ve uzun vadede yaşanacak gelişmeler göz önüne alındığında, Kürt meselesinin tarihsel süreci bağlamında büyük bir talihsizlik olmuştur. Zira dünya konjonktürünün müsait olduğu bu dönemde, Kürt ve Kürdistan meselesinin Türkiye şemsiyesi altında dahi siyasal zeminde makul ve meşru bir çözüme kavuşmasının Kürtlerce reddi anlamına gelmiştir.

Londra müzakerelerinde Kürt ve Kürdistan meselesinde Ankara'ya nazaran daha liberal bir çizgiyi takip eden Bekir Sami Bey de eleştirilerden payını almıştır. Sürecin sonunda gerek Kürdistan meselesi gerek Fransız ve İtalyanlarla münferiden imzaladığı bazı antlaşma taslakları nedeniyle²⁵ BMM'de yo-

24 TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 9, s. 280-281. Bu telgrafın altında Belediye Reisi Arif, Meşayih'ten Şeyh Eyüp, Eşraftan Mütevellizade İsmail, Ulemadan Yusuf imzaları olmakla beraber hangi bölgeden gönderildiği zikredilmemiştir.

25 Mustafa Kemal Bekir Sami Bey'in Fransızlarla yaptığı antlaşmayı Misak-ı Milli'nin muhteviyatıyla taban tabana zıt ve Sevr muahedesi'ni kabul eder bir antlaşma olarak yorumlamıştır. Bkz. 16 Ekim 1921 tarihli gizli oturum, TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 2, s. 351.

ğun eleştirilere muhatap olmuştur. 8 Mayıs'ta meclise istifasını sunmuş, 12 Mayıs 1921 tarihli gizli oturumda istifası kabul edilmiştir.²⁶

26 Dönemin hariciye vekili Bekir Sami Bey'in Fransız ve İngilizlerle imzaladığı fakat mecliste reddedilen bu antlaşmaların içeriğine dair bir metne ulaşmış değiliz. Bkz. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, cilt 2, s. 73.

1921'in İlk Yarısında Kürtler

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ilanı ve Londra'daki barış görüşmelerinin yoğunluğuyla başlayan 1921 baharı, bir yandan Batı Cephesi'nde Yunan Savaşı devam ederken, öte yandan Mart 1921'de Koçgiri-Dersim hadisesinin de yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu dönem Anadolu'daki 1915-1918 yılları arasında Kürt muhacirlerinin doğuya dönüşlerinin yoğunlaştığı bir zaman dilimini de temsil eder; ayrıca bu dönemde İran-TBMM ilişkilerinde Sımko Ağa faktörünün de ön plana daha çok çıkmaya başlamıştır. Yine Kürt aşiret süvarilerinin de iştirak ettiği Türk-Yunan Savaşı'nın devam ettiği bu süreçte Bedirhanilerin İngilizlere Ankara'ya karşı Musul merkezli bir Kürt ihtilal hareketi teklifinde bulunmaları ilginç bir detaydır. Dönemin en önemli hadisesi ise kuşkusuz Koçgiri hadisesidir.

Sosyopolitik arka planıyla birlikte Koçgiri'de ikinci perde

Koçgiri hadisesinin umumi bir isyana dönüşme sebebiyle alakalı kaynaklar incelendiğinde burada bölge Kürt-Alevi toplumunda hükümetin kendilerine karşı bir kıyım gerçekleştirileceğine yönelik gelişen algının çok büyük bir etkisi olduğunu

görüyoruz. Bu hususu gerek Türk genelkurmay arşivine dayalı ikincil kaynaklarda gerek BMM'nin gizli celse tartışmalarında görmek kabildir. Bu psikolojinin oluşmasında Dr. Nursi Dersimi ve Alişir Efendi'nin Kürt ulusalcılığına yönelik propagandalarının etkisinin olması muhtemeldir.

Genelkurmay kaynaklarına göre (TIH, 1974) Yıldızeli civarındaki “eşkıyalardan” Zalim Çavuş'un¹ Ümraniye bölgesine gitmesi üzerine Altıncı Süvari Alayı'nın kendisini takiben Zara'ya intikal etmesi Koçgiri'deki gerilimi tırmandıran önemli bir faktördür. Buna göre Süvari Alayı'nın uzun süre Zara'da kalarak 14 Şubat 1921'de Ümraniye'ye gelmesi bölgede Türklerin Kürtleri yok edecekleri söylentilerinin artmasına yol açmıştır (TIH, 1974: 262). Bu atmosfer dahilinde, Zalim Çavuş ve asker kaçaklarına ilişkin başarısız operasyonlardan sonra Alişir 5 Mart 1921'de Ümraniye'deki Süvari Alayı'nın çıkmasını istemiş, bu talep gerçekleşmeyince 6 Mart 1921'de bine yakın adamıyla Ümraniye'yi basmıştır. Alişir'e bağlı güçlerle gerçekleşen bu çatışmada Süvari Alayı Komutanı Binbaşı Halit Bey, Jandarma Takım Komutanı Müştak ve dört er hayatını kaybetmiş, doksan er ve diğer subaylar esir düşmüştür. Ayrıca 135 hayvan, 118 eyer takımı ve iki ağır makineli tüfek de Alişir kuvvetlerinin eline geçmiştir (TIH, 1974: 262-263). Ümraniye Nahiye Müdürü Haydar Bey tarafsız bir tavır takınarak, esir subay ve memurları evinde misafir etmiş, o sırada Dersim'deki kardeşi Alişan Bey'e her aşiretten elli kişilik bir yardım gönderilmesini istemiş, bu çağrıya cevaben beş yüzden fazla aşiret mensubu Fırat'ı geçerek Koçgiri tarafına gelmiştir (TIH, 1974: 263). Bu şekilde Ümraniye'deki hadise Dersim aşiretlerinin de iştirak ettiği bölgesel bir kalkışmaya dönüşmüştür.

Konuya dair meclis tartışmalarına bakıldığında ayaklanmayı tetikleyen toplumsal atmosfere yönelik olarak bu aktarımları teyit eden detaylara ulaşıyoruz.² Örneğin Erzincan mebu-

- 1 Nuri Dersimi “Zalim Çavuş” olarak bilinen kişinin Şadan Kürt aşiretinden olup isminin “Hüseyin Ağa” olduğunu öne sürer (bkz. Nuri Dersimi, 1952: 138).
- 2 Bu ifadeler, ayaklanmanın bastırılmasından sonra BMM'nin Ağustos 1921'deki gizli celselerindeki tartışmalarda geçiyor.

su Fevzi Efendi, Alishir ve diğler bazı isimlerin propagandaları ve mülkiye memurlarının idaresizliğinin yanı sıra olayların büyümesinde “Alevi Kürtlerin Ermeniler gibi tehcir edilecekleri hakkında yine müfsitler tarafından ortaya atılan uydurma haberleri” sebep görmüştür.”³

Hadiselerin başlangıcıyla ilgili önemli detaylar paylaşan mebuslardan biri de Erzincan Mebusu Emin Bey’dir. Emin Bey, hadiselerin öteden beri Karacaören nahiyesinde eşkıyalık yapan on sekiz kişilik bir gruba Alishir’in katılmasıyla geliştiğini, Alishir’in adi (sıradan) bir eşkıyalığa siyasi bir renk verdiğini öne sürmüştür.⁴ Emin Bey’e göre, Jandarma Tabur Kumandanı İzzet Bey bu eşkıyalar üzerine gönderilmiş fakat eşkıya üç beş jandarmanın silahını ele geçirmiş, daha sonra (Ümraniye) Nahiye Müdürü Haydar Bey vasıtasıyla silahlar geri alınmıştır. Emin Bey, 3 Mart’ta bölgede olduğunu, jandarmanın Ümraniye’de çeşitli yollarda kırkar ellişer askerle aldığı önlemleri gördüğünü dile getirir. Vaziyet bu şekilde kontrol altında iken, Tortum kaymakamı, Zara kaymakamı ve Jandarma Kumandanı Halis Bey’in, Nahiye Müdürü Haydar Bey’in evine konuk olduğunu, Halis Bey’in akşamüzeri keyif esnasında cebinden bir kâğıt çıkararak “Sizin idam fermanınız benim elimdedir,” sözlerini sarf ettiğini ifade etmektedir. Emin Bey, Dersim’den Koçgiri’ye giden gelenin çok olduğunu, Halis Bey’in sair yerlerde “İşte sizin idam fermanınız. Sizi Ermenilere benzetip tamamıyla imha ederim. İstemezsem size hiçbir şey olmaz...” ifadelerinin kısa sürede her tarafa yayıldığını dile getirmiştir:

Kürtlerin ekserisinde tabii bir galeyan başlamış ve bizi Ermenilere benzetmek ne demektir demişler ve Ümraniye’ye kadar bir saat mesafede Hacer köyünde ikamet ettikleri askerle erlerden birkaç kişi adi münazaa yaparlar. Bu adi münazaa üzerine asker sevk edilir. Kürtler de gider, burada umumi bir mesele olur. Mesele bir şekli umumi oluyor. Burada ehemmiyet-

3 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 2, s. 252.

4 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 2, s. 268-269.

li bir vaka oluyor ve Halis Bey burada şehit oluyor. Kürtlerden de, askerden de ölen oluyor...⁵

Görüldüğü üzere Erzincan Mebusu Emin Bey, adi bir şekavet olayının dönemin jandarma kumandanı Halis Bey'in söylemleri üzerine, bölge Alevi Kürtleri içinde zaten var olan Ermeni tehcirine benzer korkuları harekete geçirdiğini ve hadiselerin bu şekilde istenmeyen bir boyuta evrildiğini ifade etmeye çalışmıştır. Emin Bey'in izahatına göre, bu olaylar üzerine Sivas valisi temyiz mahkemesi azasından Şefik Bey'i nasihat için bölgeye göndermiş, Şefik Bey onlarla görüşmesinde hükümet teklifi olarak, Koçgiri aşiretinin silahlarını hükümete teslim etmesi, asker firarilerinin teslimi, Karacaören nahiyesindeki eşkiyanın teslimi gibi şartları kendilerine iletmiştir. Emin Bey, şartların kabul edildiğini, Alişir ve Haydar Bey'in mühim bir yekûn teşkil eden ve taksitle verilmesi gereken bir meblağı makbuz bile almadan topluca verdiklerini, Cemal Bey'in asker sevkini gerektirecek bir durumun kalmadığını rapor ettiğini ifade etmektedir. Emin Bey, Sivas valisi ile Nurettin Paşa arasında çeşitli yazışmaların yapıldığını ifade ettikten sonra şunları söyler:

Şimdi rica ederim. Asi diyoruz ve üzerine askeri kuvvet sevk ediyoruz. Onlar hükümetin tüm taleplerini kabul etmiş bulunuyorlar. Nurettin Paşa'nın tabirince, ben bunları çember içine aldıktan sonra hükümetin teklifini daha teşdit edeceğim diyerek, çember altına aldım diyor ve tuttuğunu öldürmeye, ırlara geçmeye, namuslara taarruz etmeye kalkıyor. Rica ederim hanginiz bu fecayı karşısında sabredebilirsiniz? Buna üç yaşındaki çocuklar bile tahammül edemezler ve böyle bir şeye maruz kaldığınızda, rica ederim, nasıl karşınıza çıkanlara kurşun atmazsınız?

Emin Bey bu ifadelerle açıkça meselenin kontrol altına alınmış iken Nurettin Paşa'nın olayı yeniden alevlendirdiğini öne sürmüş; en önemlisi, o esnada Koçgirililerin verdiği karşılığı bir nevi "nefsi müdafaa" olarak yorumlamıştır.⁶

5 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 2, s. 269.

6 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 2, s. 269.

Dönemin aktörlerinden Nuri Dersimi ise Zara ve Ümraniye'deki askerî varlığı, Ankara Hükümeti'nin Dersim'e giden yollar açılmadan Koçgiri mıntıkasındaki Kürtlerin teşkilatlanmasını bir şekilde engelleme amacına bağlamıştır. Dersim'i ayrıca hükümetin silah patlatmaksızın bunları kısmen tevkif ve tedip ederek yapılması düşünülen Dersim umumi harekâtından Sivas ve Koçgiri mıntıklarını tecrit etme gayesi de güttüğünü dile getirmektedir (Nuri Dersimi, 1952: 140). Nuri Dersimi, kendisi de Bitlisli Kürtlerden Şefik Bey'in esas amacının Kürtleri oyalamak olduğunu söyler; zira Şefik Bey'in başkanlığındaki nasihat heyeti, Haydar Bey'in konağında aşiretlerle görüşmeler yapılırken ordu birliklerinin harekete geçtiğini dile getirir ve Haydar Bey'i sert şekilde Şefik Bey'in oyalama politikasına alet olmakla suçlar (Nuri Dersimi, 1952: 144-145). Bu dönemde Haydar Bey'in kardeşi Alişan Bey her ne kadar Refahiye kaymakam vekili görevine atanmışsa da Dersim mıntıkasındaydı ve ayaklanmanın önemli figürlerinden biriydi.

Koçgiri'de örfi idare ilanı ve Merkez Ordusu

Netice itibarıyla Bitlisli Şefik Bey üzerinden yürüyen çalışmalar netice vermemiş, BMM Hükümeti 10 Mart 1921'de aldığı kararla Mamûretülaziz vilayetiyle, Erzincan sancağında ve Sivas vilayetinin Divriği ve Zara kazalarında idare-i örfiye, yani sıkıyönetim ilan etmiştir.⁷ Sıkıyönetim ilanından üç gün sonra 13 Mart 1921'de Merkez Ordusu Kumandanlığı Ümraniye havalisinde zuhur olayların bastırılması ve asayişin sağlanmasına memur edilmiş, Karahisar-ı Şarki, Erzincan ve Dersim bölgele-ri de Merkez Ordusu'nun yetki alanına alınmıştır. Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Paşa bu bölge dahilinde gerek askerî gerek mülki tüm merciler üzerinde tam yetki ile donatılmıştır.⁸ Merkez Ordusu nizami birliklerinin yanı sıra Osman Ağa (Topal Osman) liderliğindeki Giresun Gönüllü Müfrezesi de görevlendirilmiştir (TİH, 1974: 266). Bölgeye askerî harekât

7 BCA,30-18-1-1/2-38-14, 10 Mart 1137(1921) tarih ve 727 nolu kararname.

8 BCA,30-18-1-1/2-38-20, 13 Mart 1337(1921) tarih ve 733 nolu kararname.

düzenleneceğinin kesinleşmesi üzerine Sivas vilayetinden bazı Kürt ileri gelenlerin imzasıyla Sivas Valiliği'ne gönderilen 14 Mart 1921 tarihli telgrafta, olaylar telin edilerek BMM'ye bağlılık iradesi arzında bulunulmuştur. Arz-ı merbutiyet, yani bağlılık beyanı başlığıyla kaleme alınan yazı şöyledir:

Ümraniye Nahiyesinde bazı alçakların toplanarak icrasına cüret teşebbüsünde bulundukları şekavet-i adiyeye mütecasirlerinin mücerred hükümet-i müşfikemizin adaletinden kurtulmak için meseleyi siyasi bir şekle inkılâp için bazı bedhahane meydan verdiklerini maalesef duyduk. Bu şayiayı ve şekavet-i bagıye mütecasirlerini lanetlerle karşılar ve misak-ı millinin tamamı hususuna azim olan bu Büyük Millet Meclisi Hükûmetine tamamen merbut bulunduğumuzu meclis-i müşarünileyha riyaset-i celilesine telgrafla arz edildiğinden taraf-ı samilerinden de tekit buyrulmasını arz ve istirham ederiz.⁹

Söz konusu telgraf metninde “Canbeyli aşireti rüesasından İsmail, Canbeyli aşireti rüesasından ve ileri gelenlerinden Musa, Çengeli aşireti reisi Davud Oğullarından Mustafa, Koçgiri aşireti rüesasından ve ileri gelenlerinden Süleyman, Şadıllı aşireti rüesasından Aziz, Şadıllı aşireti reisi İlbeyi, Canbeyli aşireti rüesasından ve Davud Oğullarından Hüseyin” imzaları vardır. Görüldüğü üzere imza sahipleri konunun bir siyasi mesele olmadığını vurgulama gereği duymuştur. Bu dönemde Koçgiri bölgesindeki gelişmelerin merkezî Kürdistan'da da yankı bulunduğunu görüyoruz. Örneğin Elcezire Cephe Kumandanı Nihat Paşa'nın, Sivas vilayetinde zuhur eden Yenihan ve Ümraniye hadiseleri üzerine asilerden silah toplanmaya başlanmasının Elcezire mıntıkasında hükümetin Kürtlerin silahlarını toplayacağı şeklinde şayialara ve galeyana neden olduğunu belirtir.¹⁰ Bu durum Koçgiri bölgesindeki gelişmelerin Kürdistan'ın genelinde bir gerginliğe ve korkuya yol açtığını gösteriyor.

9 Bkz. *Gaye-i Milliye* (Sivas), 16 Mart 1337, Yıl:1, Sayı:11 (akt. Selvi-Cırık, 2020: 335).

10 Bkz. 22 Temmuz 1922 tarihli TBMM gizli oturumunda okunan Nihat Paşa'nın 5 Nisan 1338(1922) tarihli savunma metni, *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, cilt 3, s. 554.

Koçgiri ve Kürt ulusalcılığı

Ümraniye’de başlayan bu hadise kısa sürede Sivas, Erzincan, Elaziz, Dersim bölgelerine yayılmış, daha evvel kararsız bir tutum sergileyen Haydar Bey de bu harekâta iştirak etmiş, Nuri Dersimi (Baytar Nuri), Alışir ve Alışan Beyler hareketin sevk idaresini gerçekleştiren en önemli isimler olmuşlardır. Koçgiri Ayaklanması’nın detaylarına ilişkin yazılı pek çok kaynak bulunduğundan burada tekrar etmeyeceğim. Sadece Kürt ulusalcı karakterini ortaya koyan bazı yazışmalara değineceğim.

Bunlardan biri Alışan Bey’in 26 Mart 1921’de, “Kürdistan bağımsızlığının Avrupa devletleri tarafından bile tanındığına” yönelik Pülümür aşiretlerine yazdığı bir mektuptur (TİH, 1974: 268). Her ne kadar Pülümür aşiretleri Alışan Bey’in bu çağrısına müspet bir cevap vermemişlerse de hareketin dayandığı zemini yansıtmaları bakımından mektup önemlidir. Diğer bir yazışma da, bir müstakil vilayet kurularak idaresine bir Kürt valinin atanmasına yönelik BMM’ye çekilen 8 Nisan 1921 tarihli telgraftır (TİH, 1974: 269).¹¹ Söz konusu bu telgrafta Koçgiri (Zara) ile Divriği, Refahiye, Kuruçay ve Kemah kazalarının bir vilayet şeklinde tertip edilerek bir Kürt valinin atanması talep edildiğini görüyoruz. Koçgiri aşireti reisi Mehmet Naki, ileri gelenlerden Alışir, Dersim aşiretleri adına İbrahim, aşiret reislerinden Mustafa, Mahmut, Mansur ve Seyithan imzalarının yer aldığı bu telgrafta ayrıca bir Türk vali muavininin tayini de talep edilmiştir.¹² Devamında sorunun bu şekilde halledilmemesi durumunda “bütün Dersim’den başka Erzincan, Van, Diyarbakir ve Erzurum’a kadar ayaklanmanın yayılacağı, iki Müslüman millet arasında kan döküleceği, Müslüman düşmanların yüzünün güleceği” ifade edilmiştir ki bu da isyanın Kürt-Alevi mıntıkayla sınırlı bir perspektife dayanmadığına örnek teş-

11 Bu kaynakta yazışmanın tarihi 8 Nisan olmakla birlikte Nuri Dersimi bu yazışmanın tarihini 11 Mart 1921 olarak zikreder (bkz. Nuri Dersimi, 1952: 143-144).

12 Bu bilgiler, Nuri Dersimi’nin eserlerinde ve Genelkurmay’ın “Türk İstiklal Tarihi” serisinde de yer almakla birlikte meclis zabıtlarında bu yazışmaya ilişkin bir malumata ulaşabilmiş değiliz.

kil eder (TİH, 1974: 270). Bu yazışmalar Koçgiri-Dersim kalkışmasının bölgesel Kürt-Alevi kimliğinin ötesinde Kürt ulusalcılığı yönünden önemli bir zemin teşkil ettiğini katiyeyle ortaya koymaktadır.

Dikkate değer bir konu da o dönemde, Sivas vilayeti başta olmak üzere Fırat'ın batısındaki Kürt toplumunun oldukça dinamik bir Kürtlük mefhumu taşıdığı, Birinci Dünya Savaşı'nın ağır koşullarını yaşayan ve toplumsal algısı "Ermenistan egemenliği korkusu" üzerine şekillenen Şark ve merkezî Kürdistan toplumuna nazaran, daha cüretkâr bir eğilim gösterdikleri gerçeğidir.

Koçgiri hadisesi devam ederken İnönü Muharebesi'nde Kürt süvarileri

Koçgiri hadisesinin yaşandığı 1921 baharı, aynı zamanda Batı Cephesi'nde Yunan kuvvetleriyle yoğun çatışmaların yaşandığı dönemdir. Koçgiri hadisesi devam ederken bu çatışmalarda BMM nizami ordularının yanı sıra Kürt süvari güçlerinin de yer alması dikkate değer bir husustur. İstanbul'da yayımlanan *Vahdet* gazetesinin 1 Nisan 1921 tarihli nüshasının Mustafa Kemal Paşa'nın resmini merkeze alarak verdiği manşette Eskişehir civarında yoğunlaşan çatışmalara ilişkin şu ifadelere yer bulur:

Yunan Ordusu birçok esir, silah, top, cephane ve sair levazımı terk edip hezimete uğrayarak firar ediyor. Kürt aşiret süvarileri düşmana soluk aldırıyor. Henüz sayılmamış esirlerin miktarı her an çoğalmaktadır.

Gazetenin aktardığı bu çatışma haberleri, Türkiye resmî savaş tarihi literatüründe "İkinci İnönü Zaferi" olarak yer alacaktır. Haber detayında, manşet kısmındaki bu vurguya rağmen söz konusu süvari güçlerinin hangi Kürt aşiretlerinden olduğuna yönelik bir malumata rastlanmaz. Bununla birlikte, Kürt aşiret güçlerinin sadece Şark ve Güney cephelerinde değil, Batı Cephesi'nde de savaşa aktif bir katılım sağladıklarını görüyoruz. Bu savaşın Dersim-Koçgiri hadisesiyle aynı zaman dilimin-

主

[illegible]

۱. در این کتاب
 ۲. در این کتاب
 ۳. در این کتاب
 ۴. در این کتاب
 ۵. در این کتاب
 ۶. در این کتاب
 ۷. در این کتاب
 ۸. در این کتاب
 ۹. در این کتاب
 ۱۰. در این کتاب

[illegible]

۱۰۰
 ۱۰۱
 ۱۰۲
 ۱۰۳
 ۱۰۴
 ۱۰۵
 ۱۰۶
 ۱۰۷
 ۱۰۸
 ۱۰۹
 ۱۱۰
 ۱۱۱
 ۱۱۲
 ۱۱۳
 ۱۱۴
 ۱۱۵
 ۱۱۶
 ۱۱۷
 ۱۱۸
 ۱۱۹
 ۱۲۰
 ۱۲۱
 ۱۲۲
 ۱۲۳
 ۱۲۴
 ۱۲۵
 ۱۲۶
 ۱۲۷
 ۱۲۸
 ۱۲۹
 ۱۳۰
 ۱۳۱
 ۱۳۲
 ۱۳۳
 ۱۳۴
 ۱۳۵
 ۱۳۶
 ۱۳۷
 ۱۳۸
 ۱۳۹
 ۱۴۰
 ۱۴۱
 ۱۴۲
 ۱۴۳
 ۱۴۴
 ۱۴۵
 ۱۴۶
 ۱۴۷
 ۱۴۸
 ۱۴۹
 ۱۵۰
 ۱۵۱
 ۱۵۲
 ۱۵۳
 ۱۵۴
 ۱۵۵
 ۱۵۶
 ۱۵۷
 ۱۵۸
 ۱۵۹
 ۱۶۰
 ۱۶۱
 ۱۶۲
 ۱۶۳
 ۱۶۴
 ۱۶۵
 ۱۶۶
 ۱۶۷
 ۱۶۸
 ۱۶۹
 ۱۷۰
 ۱۷۱
 ۱۷۲
 ۱۷۳
 ۱۷۴
 ۱۷۵
 ۱۷۶
 ۱۷۷
 ۱۷۸
 ۱۷۹
 ۱۸۰
 ۱۸۱
 ۱۸۲
 ۱۸۳
 ۱۸۴
 ۱۸۵
 ۱۸۶
 ۱۸۷
 ۱۸۸
 ۱۸۹
 ۱۹۰
 ۱۹۱
 ۱۹۲
 ۱۹۳
 ۱۹۴
 ۱۹۵
 ۱۹۶
 ۱۹۷
 ۱۹۸
 ۱۹۹
 ۲۰۰

د. لایق قادری مولانا

(بکتاب) و الاخر منہ ادا ہوئی
میں نے اپنی ساری دولتیں ان کے پاس
دے دی ہیں۔ یہ تو میری طرف سے ہے اور
ان کی طرف سے وہ جو ان کا حق ہے اس میں
کوئی کمی نہیں ہے۔

[illegible]

۱- در صورتیکه اینکسر علی بن ابی طالب
 ۲- در آن روز که در آنجا بود
 ۳- در آنجا که در آن روز

تاریخ و جغرافیہ پر مبنی کتابوں کی تصانیف
کا مجموعہ جو کہ خواتین کے لئے لکھا گیا ہے
اور جو کہ ان کے لئے لکھا گیا ہے
اور جو کہ ان کے لئے لکھا گیا ہے
اور جو کہ ان کے لئے لکھا گیا ہے

A black and white portrait of a man with a mustache, wearing a military uniform and a peaked cap. He is looking directly at the camera. The image is a high-contrast, grainy reproduction, possibly a photocopy or a low-quality print. The man's uniform includes a dark jacket with a light-colored collar and a dark peaked cap. The background is plain and light-colored.

آپنی طرف سے ایک سو سو روپے کا عطیہ کیا ہے

میں نے کہا کہ

هو ابو ابي الطاهر بن علي بن محمد

۱- در این کتاب که در این کتابخانه است
 ۲- در این کتاب که در این کتابخانه است
 ۳- در این کتاب که در این کتابخانه است
 ۴- در این کتاب که در این کتابخانه است
 ۵- در این کتاب که در این کتابخانه است
 ۶- در این کتاب که در این کتابخانه است
 ۷- در این کتاب که در این کتابخانه است
 ۸- در این کتاب که در این کتابخانه است
 ۹- در این کتاب که در این کتابخانه است
 ۱۰- در این کتاب که در این کتابخانه است

ماہنامہ انجمن اسلامیہ پاکستان

[illegible][illegible][illegible]

انچه که در کتاب مذکور است که در این کتاب مذکور است
 که در این کتاب مذکور است که در این کتاب مذکور است
 که در این کتاب مذکور است که در این کتاب مذکور است
 که در این کتاب مذکور است که در این کتاب مذکور است

Vahdet gazetesini manşet sayfası, 1 Nisan 1921.

de gerçekleşmesi Koçgiri bölgesinde yaşanan hadiselerin Kürdistan geneline yayılma etkisi gösteremediğine ve her şeye rağmen Kürt aşiretlerinin BMM'ye bağlılığının devam ettiğine işaret eder.

Merkez Ordusu Koçgiri'ye yürüyor

6 Mart'ta Ümraniye baskınıyla başlayan Koçgiri olayında süregelen pek çok hadiseden sonra Merkez Ordusu birlikleri 11 Nisan 1921'de harekete geçmiştir.¹³ Genelkurmay kaynakları

13 11 Nisan, aynı zamanda Fransız güçlerinin Urfa'yı terk ettiği tarihtir.

bu hareket için Merkez Ordusu'nda toplanan birlikleri 3161 er, 1351 hayvan, 2750 tüfek, 3 hafif makineli tüfek, 18 ağır makineli tüfek ve 13 top olarak belirtmektedir. Buna karşı isyancıların 2.500 tüfeği olduğu kayda geçilmiştir (TİH, 1974: 271-272). Giresun gönüllü müfrezesi de Refahiye'de konuşlanmış ve Kemah müfrezesi ile birlikte Koçgiri'ye yönelmiştir (TİH, 1974: 274). Koçgiri ayaklanmasının safhalarına ilişkin yazılı pek çok eser olduğundan bu hususları burada tekrarlamayacağım. Konuya ilişkin temel kaynaklara bakıldığında çatışmaların başlaması üzerine Seyid Rıza bazı Dersim aşiretlerinin desteğine rağmen bölge aşiretleri arasında tam bir koordinasyonun olmadığı ve hareketin devamına yönelik bir birliğin sağlanamadığı görülmektedir. Netice itibarıyla ordu birlikleri 19 Nisan'da Ümraniye'ye girmiştir (TİH, 1974: 276). 25 Nisan 1921 tarihli BMM oturumunda okunan Adliye Vekâleti Tezkeresi ve Adliye Encümeni Mazbatasında, Koçgirili Alişir Efendi ve arkadaşları hakkında icra kılınan mahkeme neticesinde Alişir ve kırk iki kişinin vatana ihanet kanununun ikinci maddesine göre idamına karar verildiği dile getirilmiştir.¹⁴

Karabekir'in çözüm önerisi: Kürtlük mıntıkasında Türk kanalları açmak

Koçgiri-Dersim hadisesini yakından takip eden isimlerden biri de Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'dır. Karabekir Paşa notlarında, 10 Mayıs'ta Dersim'den üç yüz kişilik Kürt eşkıyasının Kemah'ı bastığını, çıkan çatışmalarda eşkıyadan üç, ahaliden on bir, askerden bir kişinin öldüğünü ve çeşitli yaralılar olduğunu yazmaktadır. Karabekir Paşa'nın kaydettiği bu bilgiler bir tarafa, meseleye getirdiği yorum onun "yeni Türkiye" tasavvurundaki Kürt meselesine yaklaşımını özetler mahiyettedir (2012: 1057-1058):

Dersim'in bu ezeli derdi. Esasen üçte ikisi Türk olan bu halk Kürtleşmiş ve yiyecekleri kalmayınca mücavir köy ve kasaba-

14 TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 10, s. 82.

lara saldırarak talan etmektedirler. Asırlardan beri bu hayat böylece tekerrür ediyor. Bütün bunlar şarkta yüz binlerce halkın ezeli bir derdidir. Kürtlük mıntıkasında Türk kanalları açmak Türk münevverlerinden hocalar, şeyhler ikamesiyle Kürtlüklerini az zamanda kaldırmak, yollar ve zer'iyat (tarım) ile Kürtlere iş bulmak gibi mühim noktalar şimdiye kadar yapılmış olacağı tabii olan program veya layihaların tetkikiyle bütün Kürtlük meselesini halletmek benim için güç bir iş değildir. Çünkü Van'da, Harput'ta senelerce çocukluğumda bulunduğum gibi bütün Kürtlük mıntıkasında Harb-i Umumide ve mütarekeden beri bulundum. Araziyi ve reisleri ve halkı iyi tanıırım. Bakalım Ankara bana bu imkânı bahşedecek mi?

Görüldüğü üzere Karabekir Paşa Dersim hadisesi bağlamında “Kürdistan'da Türk kanalları açma” diye özetlediği asimilasyon politikasını Kürt meselesinde en temel çözüm görmüştür.

TBMM zabıtlarında Nurettin Paşa meزالimi

Koçgiri hadisesinde nihayetinde Haydar Bey mayıs ayında (TİH, 1974: 279), 17 Haziran 1921'de ise kardeşi Alişan Bey ve otuz iki önde gelen isim hükümet güçlerine teslim olmuş, beş yüzden fazla kişi mahkeme edilmek üzere Sivas'a gönderilmiştir (TİH, 1974: 280-281). Koçgiri hadisesi, Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Paşa'nın isyanı bastırmak için uyguladığı yöntemler, BMM oturumlarında tartışılmış ve bölge vekillerinin sert eleştirilerine konu olmuştur. BMM'deki bu tartışmalarda Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey askerî harekâta 180 köyün yakıldığını ifade etmiştir.¹⁵ Yine başka bir oturumda söz alan Erzincan Mebusu Emin Bey, “Orada öyle bir meزالim icra edilmiştir ki tüyleri ürperdir,” değerlendirmesi yapmıştır.¹⁶ Yine Hüseyin Avni Bey “Koçgiri'deki zulmün her tarafta ve Avrupa'da işitildiğini” dile getirmiş,¹⁷ Erzincan Mebusu Emin Bey,

15 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 2, s. 217-218.

16 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 2, s. 248.

17 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 2, s. 251.

bazı örneklerle dünyanın hiçbir yerinde böyle bir hareket görülemeyeceğini¹⁸ belirterek Giresunlu Osman Ağa'nın (Topal Osman) Nurettin Paşa'nın emriyle bölgeye geldiğine işaret etmiştir.¹⁹ Muş Mebusu Hacı Ahmed Efendi ise "Afrika barbalarının bile kabul edemeyeceği" bir tedibata maruz kaldıklarını ve bu fecaatin "Ermenilere bile yapılmadığı"nı vurgulamıştır.²⁰ Erzin-can Mebusu Fevzi Efendi de "Ne Moğollarda, ne de Ermeni ya da Yunan'da görülmeyen bir mezalimin işlendiği"ni öne sürmüştür.²¹ Koçgiri hareketinin bastırılmasından sonra gerçekleşen bu meclis görüşmelerinde Mustafa Kemal Paşa ise Nurettin Paşa'yla alakalı on sebebe dayandırılan suçlamaları ve paşanın izahatlarını incelediğini belirterek, meclisçe alınmış kararların "ağır" olduğu eleştirisinde bulunacak, paşayı korumaya yönelik bir politika izleyecektir.²²

Şark muhacirlerinin dönüşü

1921 baharı Londra'daki müzakereler, Yunan Savaşı ve Koçgiri'deki gelişmelerin yanı sıra Anadolu içlerindeki Şark vilayetleri muhacirlerinin memleketlerine geri dönüş çalışmalarının da yoğunlaştığı bir dönem olmuştur. Bu sürecin hızlanmasında Gümrü ve Moskova antlaşması sonrası Şark Cephesi'ndeki savaş halinin son bulmasının önemli bir etkisi vardır. Şark muhacirlerinin geri dönüşüne yönelik ilgili arşivlerde pek çok belgeye ulaşmak kabildir. Örneğin Ankara Muhacirin Müdüriyeti'nin Muhacirin Müdüriyet-i Umumisi'ne gönderdiği tahriatta Haymana ilçesindeki dört köyde ikamet eden Hüseyin ve Bedri Beylerin aşiretlerine mensup Kürt mültecilerin memleketlerine sevklerini talep ettiklerini okuyoruz.²³ Ankara Muha-

18 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 2, s. 269.

19 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 2, s. 269.

20 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 2, s. 270.

21 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 2, s. 252-253.

22 Bkz. Mustafa Kemal Paşa'nın 16 Ocak 1922'deki gizli oturumdaki beyanati, TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 2, s. 622-623.

23 BCA,272-0-0-12/38-30-15, Ankara Muhacirin Müdüriyetinden Muhacirin Müdüriyet-i Umumisine 16 Mart 1337 (1921) tarihli tahrirat.

cirin Müdüriyeti, bunların²⁴ Ahmed ve Süleyman Bey'in aşiretleri gibi nisan ayında sevk edilmesinin gerekliliğini dile getirmekle beraber yazının içerisinde bu beylerin kim olduğu ya da aşiret ismine ilişkin bir detay yoktur. Bu talep zerine Muhacirin Umum Müdüriyeti Haymana merkez ve mlhakatındaki söz konusu mültecilerin memleketlerine sevk işleminin başlatılmasını kararlatırmıtır.²⁵ Konuyla alakalı dönemin bazı yazımalarına bakıldığında, Yozgat'tan Burdur'a kadar I Anadolu'nun pek çok yerinde ark muhacirlerinin iskân ettirildiği, Muhacirin Umum Müdürlüğü'nün bu mültecilerin kaydı, iaesi ve memleketlerine geri iadesi hususlarında çeşitli çalışmalar yürüttüğü anlaşılıyor.²⁶

Benzer bir yazışma Aksaray'dan yapılmıştır. Aksaray Sıhhiye Müdüriyeti'nden Sıhhiye Vekâleti'ne yazılan 31 Mayıs 1921 tarihli bir yazıya göre, Konya'dan yirmi be hanede 125 kişilik Van muhacir kafilesi Kayseri zerinden Van'a gitmek için yola ıkmi fakat ki şartları yüzünden Aksaray'da mahsur kalmıştır.²⁷ Bayezid Mebusu Süleyman Sudi Bey de 20 Haziran 1921 tarihli oturumda Bayezid ve ark muhacirlerinin perişan vaziyetine değinerek hayatta kalanların memleketlerine geri dnlerinin sağlanması için Heyeti Vekile Riyaseti'yle Maliye ve Sıhhiye ve Muaveneti Itimaiye vekletlerinden mesele- nin çözümünü talep etmiştir.²⁸ Yine aynı oturumda Erzurum Mebusu Mehmet Durak Bey ve altmış sekiz mebusun imzasıyla Anadolu ilerine iltica eden yüz binlerce ark vilayeti muhacirlerinin kötü vaziyetten kırıldıkları, öldükleri dile getirilerek bunların memleketlerine dnlerinin sağlanması talep edilmiştir.²⁹

24 Telgrafta söz konusu bu muhacirler "apulculuk, yol kesme ve hırsızlık" ilerine karımakla da itham edilmişlerdir.

25 BCA,272-0-0-12/38-30-15, Ankara Muhacirin Müdüriyeti'ne cevaben yazılan tahrirat.

26 BCA,272-0-0-74/69-52-3, 272-0-0-14/76-25-4, 272-0-0-12/38-31-7.

27 BCA,272-0-0-12/38-32-12, Aksaray'daki Vanlı Muhacirlerle alakalı Aksaray Sıhhiye Müdüriyeti ile Ankara'daki Sıhhiye Vekâleti arasında sair yazışmalar.

28 TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 10, s. 420.

29 TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 10, s. 419.

Orta Anadolu'nun yanı sıra Şark muhacirlerinin geri dönüşüne konu olan bir güzergâhın da Maraş-Urfa-Diyarbakir hattı olduğu görülüyor. Diyarbakir Muhacirin Müdüriyeti ile Ankara Sıhhiye Vekâleti arasındaki bazı yazışmalarda Urfa'dan gelen elli hanede 150 Erciş muhacire değinilmiş, vekâlet muhacirlere gerekli desteğin verilmeden yola çıkmalarının uygun olmayacağını ifade etmiştir.³⁰ Siverek'ten Ankara'daki Dahiliye Vekâleti'ne çekilen 11 Nisan 1337 (1921) tarihli telgraf Şark muhacirlerinin o dönem yaşadıkları sıkıntılara önemli bir örnektir. "Bayezid muhacirleri namına Şükrü, Erzurum muhacirleri namına Arif ve Van ve mülhakatı mültecileri namına İsmail" imzalarıyla³¹ Ankara'ya çekilen telgrafta tüm müracaatlarına rağmen memleketlerine sevklerinin başlamadığı, hükümetten o güne kadar herhangi bir yevmiye ya da iâşe alamadıkları, Van'a yürüyerek dönebilmeye takati ve imkânı bulunmayanların olduğu ifade edilerek yardım talebinde bulunulmuştur. Dahiliye Vekâleti, bu şikâyet üzerine Diyarbakir Valiliği'ne sevk tahsisatının istenildiğini aktarmıştır. Tahsisat gelene kadar bu muhacirlerin sefaletlerine meydan verilmemesi için gerekli tedbirlerin alınmasını ve durumun kendilerine iletilmesini istemiştir.³² Yine Haziran 1921'e ait bazı belgelerde Maraş'ın Göksun kazasında bulunan altmış dört hane Muş mültecilerinin öncelikle havası ve suyu kendilerine daha uygun olan Sivas Kangal'daki metruk hanelere yerleştirilerek akabinde memleketlerine dönüş için müracaat ettiklerini ve bu hususta Muhacirin Müdüriyeti'nce çalışma yürütüldüğünü görüyoruz.³³ Gümrü'ye gidilen süreçteki savaşlarda bölge aşiret alaylarının Ermenistan ile savaşa katılımı göz önüne alındığında Anadolu'da kalan bu muhacirlerin bölgenin daha çok kentli yerleşik nüfusu olduğunu söylemek kabildir.

30 BCA,272-0-0-11/15-60-15.

31 BCA,272-0-0-12/38-30-16

32 BCA,272-0-0-12/38-30-16, Dahiliye Vekâleti'nden Diyarbakir Vilayeti'ne 12 Nisan 1337 (1921) tarihli tahrirat.

33 BCA,272-0-0-12/38-32-9.

Ankara-İran hudut görüşmeleri ve Sımko Ağa

1921 baharı İran Kürdistanı'nda da önemli gelişmelere tanık olmuştur. Önceki bölümlerde gördüğümüz üzere, İran Kürdistanı'nda büyük bir güç haline gelen Sımko Ağa, Gümrü Antlaşması sonrası Mustafa Kemal ile de iletişime geçmiş, Mustafa Kemal kendisinin çalışmalarını “mücahitlik” olarak niteleyip Van Valiliği'ne kendisine yardım etme talimatı vermişti. Mayıs 1921'e ait bazı yazışmalardan, Sımko Ağa'nın İran Kazak kuvvetlerine büyük bir hezimet yaşattığını, İran tarafının Sımko Ağa'nın bu başarısını Ankara'nın verdiği desteğe dayandırıldığını görüyoruz. Osmanlı Tahran Sefareti'nin Hariciye Nezareti'ne yazdığı 10 Mayıs 1921 tarihli yazıda şöyle deniyor:³⁴

Hudut üzerindeki aşiret hareketleri ve bir aralık güya Sımko'nun yardımına yetişen Anadolu milliyetçi³⁵ kuvvetleri tarafından aşiretler ile müsademe etmekte olan 700 kişilik bir İran kazak kuvvetinden 200'ü itlaf ve 500'ü esir edilerek götürülmesi üzerine bu babda bazı müzakerelerde bulunmak ve hudut hadiselerine son vermek üzere İran Hükümeti'nce Ankara'ya bir heyet-i sefaret-i fevkalade gönderilmesi kararlaştırılmış ve heyet yola çıkmıştır. Heyet riyasetine tarafların itimadını haiz bulunduğu mülahazasıyla sefaret-i seniye münşi-i evveli iken istifa eden Abbas Ali Han Şevket tayin olunmuştur.

Görüldüğü üzere İran tarafı Sımko Ağa'nın İran kuvvetlerine karşı elde ettiği bu büyük başarıda Ankara'nın desteğinin etkisi olduğunu iddia etmiş, hem bu hususu hem de sınır meselelerini konuşmak üzere Ankara'ya diplomatik bir heyet gönderme kararı almıştır. Bu yönüyle Sımko Ağa bir taraftan bu askerî başarılarla imza atarken, öte yandan İran-Ankara diplomatik ilişkilerinin başlamasına ve ileride göreceğimiz üzere iki tarafın yakınlaşmasına da vesile olmuştur. İran tarafının bu diplomatik girişimi Ankara açısından da oldukça önemsenmiş, Ankara'ya

34 HR.SYS: 2341-87, Osmanlı Devleti Tahran Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne 10 Mayıs 1337 (1921) tarihli tahrirat.

35 Osmanlıca orijinal metinde “milliyon” kelimesi kullanılmıştır.

gelmek üzere yola çıkan İran temsilcisi Abbas Ali Han'la alakalı herhangi bir sorun yaşanmaması için gerekli tedbirler alınıp hazırlıklar yapılmıştır.³⁶

Bedirhanilerden İngilizlere Kürdistan ihtilali önerisi

İngiliz arşivlerinde yer alan bazı belgeler, Yunan Savaşı'nın devam ettiği dönemde, İstanbul'da bulunan Emin Ali Bedirhan'ın İngiliz yetkililere Kemalist harekete karşı Musul bölgesinde teşkilatlanacak bir Kürdistan İhtilali teklifinde bulunduğunu gösteriyor.³⁷ İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold tarafından Lord Curzon'a gönderilen 25 Mayıs 1921 tarihli rapora göre Bedirhani ailesinin büyüğü Emin Ali Bedirhan, Kürt milliyetçi hareketin en büyük destekçisi oğlu Celadet Bedirhan'la birlikte Mr. Ryan'la bir görüşme gerçekleştirmiştir. Emin Ali Bedirhan bu görüşmede İngiliz yetkiliye, İstanbul'daki Yunan temsilcileriyle de görüştüklerini, Kemalistlere karşı bir Kürt hareketi önerisini Yunanlara aktardığını ve Yunanların bunu ilgiyle dinlediklerini dile getirmiştir. Emin Ali Bey, Yunanların herhangi bir resmî işbirliği olmaksızın Kürt ve Yunan milliyetçilerinin bu ortak faydasına destek vereceklerini, fakat İngilizlerin onayı olmadan bu çalışmaya başlamayacağını söylemiştir. Emin Ali Bedirhan bu çerçevede, kendisinin ya da harekete katılacak diğer bazı kişilerin Musul'a geçiş için izin talebinde bulunması halinde izin verilip verilmeyeceğini, İngiliz işgali altındaki o bölgede bir organizasyon kurulmasına olumlu yaklaşıp yaklaşılmayacağını sormuştur. Ryan, Emin Ali Bey'e, mütarekeden beri İngiliz hariciyesinin mevcut kritik koşullarda Kürdistan'da bir ayaklanma yaratma girişimine yönelik herhangi bir teşvikte bulunmayacağını açıkça ifade etmiştir. Ryan, Bedirhani ailesi üyelerinin yasal kanallarla Musul'a gitmelerinde bir engel olmadığını da ifade etmiş fakat Kemalist harekete karşı Musul merkezli Kürt hareketi projesini çıkarlarına uygun

36 BCA,30-10-0-0/131-936-22, İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti'nden Dahiliye Vekâleti'ne 13 Haziran 1337(1921) tarihli tahrirat.

37 FO. 406/46, p. 70, No.52 (akt. Şimşir, 2000b: 333-334).

bulmayıp reddetmiştir. İngiliz İstanbul Yüksek Komiseri Rumbold, Ryan'ın Emin Ali Bey'e verdiği bu ret cevabını destekleyerek Lord Curzon'a, mevcut durumda "İstanbul'daki Kürt ileri gelenlerinin bu gibi önerilerine karşı başka bir tutum sergilemeyeceği" yorumunu yapmıştır. Kürt hareketinin idare edilmesinin çok zor olacağını ifade eden Rumbold yine de Fransa ve Britanya'nın Ankara'nın aşırılık eğilimleri nedeniyle Kemalistlerle çatışması durumunda anti-Kemalist Kürt kesimlerinin hesaba katılabileceğini de eklemiştir.

İngilizlerin Emin Ali Bedirhan'a bu ret cevabında, Güney Kürdistan'ı Musul meselesi çerçevesinde değerlendirerek riskli bir durum yaratmama eğilimi etkili olmuştur. Bunun yanında Şeyh Mahmud deneyimi sonrasında Nasturi birlikleri üzerinden teşkil edilmeye çalışılan düzen İngilizlerin Güney Kürdistan'a sadece Kürtler üzerinden bir yaklaşım sergilemediğini de gösteriyor. Örneğin İstanbul'daki bu görüşmeden dört gün sonra, Elcezire Cephe Kumandanlığı'ndan Ankara'ya ulaşan 29 Mayıs 1921 tarihli istihbarat raporuna göre,³⁸ İngilizler Nasturi birliklerini Revanduz, Akrê, Zibar ve Zaho³⁹ taraflarına sevk etmeye başlamış, Akrê'ye mülhak Navkur Hristiyanlardan da iki bin kişiyi silahlandırmıştır. İngiliz tarafı Güney Kürdistan bir şekilde kontrol altında iken Kuzey ve Güney Kürdistan'ı kapsayacak Kürt merkezli bir harekâta Anadolu'daki sürecin yanı sıra genel Kürt, Ermeni ve Nasturi politikası bağlamında olumlu yaklaşmamıştır.

İran'da Sımko Ağa ve İstanbul'da Bedirhaniler üzerinden bu gelişmeler yaşanırken BMM Hükümeti'nin bölgedeki bazı Kürt ileri gelenleri taltif etme politikasına da devam ettiğini söyleyebiliriz. Örneğin Van Valisi Kadri Bey, 9 Mayıs 1921 tarihli bir şifreli telgrafla Van Müftüsü Şeyh Masum Efendi'nin Hakkâri ve Botan bölgesi halkını "milli hükümete" itaat noktasında hizmette bulunduğundan bahisle taltifini teklif etmiştir.⁴⁰ Konu

38 Hariciye Vekâleti'nden Heyet-i Vekile'ye 1 Haziran 1337(1921) tarihli tahrirat (akt. IHIT, 1994: 17-20).

39 IHIT'te "Raco" diye aktarılıyor.

40 BCA, 30-10-0-0/132-952-18, İcra Vekilleri Heyeti namına Mûdafaa-i Milliye Vekilinden Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne 16.6.337 (16 Haziran 1921) tarihli tahrirat.

BMM Hükümeti'nce Şer'îye Vekâleti'ne bildirilmiştir; vekâlet 31 Mayıs 1921 tarihli değerlendirmesinde Şeyh Masum Efendi'nin umumi harpte bir kardeşinin Ermeniler tarafından şehit edildiği, kendisinin de yaralandığı, Hakkâri ve Botan bölgesi halkını milli hükümete itaat ettirdiği, hizmete devam için irşatta bulunduğu ifadelerine yer verilmiştir. Vekâlet, talep edilen dört-beş yüz kadar bir meblağın ödenme imkânının olmadığı ifade etmiştir.⁴¹ Benzer bir durum da Erzurum ve Sivas kongrelerinde Heyet-i Temsiliye üyesi seçilen Hacı Musa Bey'le alakalıdır. Buna göre Muş'ta bulunan Hacı Musa Bey, *Hacı Musa-yı Kürdi* imzasıyla Meclis riyaşetine 26 Haziran 1921 tarihli bir telgraf çekmiş, bu telgraf 28 Haziran 1921 tarihli Vekiller Heyeti toplantısına konu olmuştur. Nihayetinde Hacı Musa Bey'e Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nce elli altın verilmesi kararlaştırılmıştır.⁴² Söz konusu bu kararnamede Hacı Musa Bey'in telgrafının içeriğine ilişkin herhangi bir bilgi yer almamıştır.⁴³ BMM Hükümeti, Güney Kürdistan ve İran Kürdistan'ındaki gelişmelere paralel olarak Kuzey Kürtlerinin Ankara'ya bağlılığının devamı için bu ve benzeri çalışmaları genel bir politik yaklaşım içerisinde sürdürmüştür.

41 BCA, 30-10-0-0 / 132-952-18, Şer'îye Vekâleti'nden İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti'ne 31 Mayıs 1337 (1921) tarihli tahrirat.

42 BCA, 30-18-1-1/3-26-6.

43 Hacı Musa Bey'in aynı telgrafının 10 Temmuz 1337(1921) tarihli Vekiller Heyeti toplantısına da konu olduğunu ve 10 Temmuz 1921 tarihli kararla yine kendisine bin liranın verilmesinin karar altına alındığını görüyoruz. Bu ikinci kararda önceki karara ilişkin elli altının verilip verilmediğine ilişkin bir detay yoktur (bkz. BCA, 30-18-1-1/3-30-10).

1921'in İkinci Yarısında Kürtler

1921 yılının yazı ve sonbaharı, Batı Cephesi'nde Ankara'daki hareketin tarihsel gidişatını değiştirebilecek düzeyde Yunan ordusunun Ankara'ya yürümeye çalıştığı büyük savaşlara sahne olmuştur. Bekir Sami Bey'in iştirak ettiği Londra Konferansı sonrasına denk gelen bu dönem, Yunan ordularının Ankara'ya doğru ilerlediği, Meclis'in Ankara'dan Keskin ya da gerekirse Kayseri'ye taşınmasının düşünüldüğü,¹ Tekâlif-i Milliye kanunlarının çıkarıldığı,² BMM hareketi açısından oldukça hayati bir dönemdir. Batı Cephesi'ndeki bu gelişmeler Kürt toplumunca, özellikle 1915'te Rus işgaline uğramış ve bunun etkilerini hissetmiş bölgelerde yaşayan Kürtlerce yakından takip edilmiş, süreç boyunca bu mücadeleye desteğe yönelik pek çok etkinliğe imza atılmıştır. Sakarya Meydan Muharebesi neticesinde 13 Eylül 1921'de büyük iddialarla bölgeye gelen Yunan ordusunun yenilgiye uğrayarak geriye çekilmesi Ankara Hükümeti açısından gerek içeride gerek dışarıda büyük bir moral üstünlüğe vesile olmuştur.³ Yunan kuvvetleriyle mücadele süre-

1 Bkz. Başkumandan Mustafa Kemal'den Refet Paşa'ya 26/27 Ağustos 1921 tarihli tahrirat (akt. ABE, cilt 11, s. 351).

2 Tekâlif-i Milliye kanunlarının muhteviyatına ilişkin bkz. ABE, cilt 11, s. 293-309.

3 Bkz. TBMM Reisi Başkumandan Mustafa Kemal'den Millete Beyanname, 14 Eylül 1921 (akt. ABE, cilt 11, s. 390-391).

cinde Kürdistan'ın pek çok yerinden destek telgrafları gelmiş, BMM Hükümeti bu savaş sürecini Kürt toplumu ile rabitaların kuvvetlendirilmesine yönelik bir araç olarak kullanabilmiş, Kürtler Yunan saldırılarını Sevr'in cebren kabul ettirilmesine yönelik bir hareket olarak algılamışlardır. Bu dönemin önemli gelişmelerden biri de Sakarya zaferi sonrası Fransızlarla yapılan ve "Misak-ı Milli" sınırları üzerinden mecliste sert tartışmalara konu olan Ankara Antlaşması'dır. Bu antlaşma ile Sevr Antlaşması'nın geçersizliği taraf ülkelerden biri tarafından da teyit edilmişti.

Sakarya Savaşı'nda Kürdistan'dan destek telgrafları

Sakarya Savaşı boyunca Kürdistan'ın sair yerlerinden BMM riyasetine pek çok destek telgraflarının gönderildiğini görüyoruz. Örneğin Şırnak Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Süleyman imzasıyla çekilen 12 Ağustos 1921 tarihli telgrafta Yunanlara karşı verilen mücadelede başarı dileklerine ve dualara yer verilmiştir.⁴ Yine sonraki günlerde Karaköse'den BMM riyasetine çekilen 22 Ağustos 1922 tarihli telgrafta, kaza dahilindeki bütün aşiret halkının ve ahalinin katılımıyla beş bin kişilik bir miting düzenlendiği ifade edilerek ihtiyaç halinde bütün aşiret mensuplarının cepheye hareket için hazır olduğu söylenmiş, dualar edilmiştir. Telgrafın altında Karaköse Kaymakamı Kamil, Karaköse Askerlik Şubesi Reisi Faik, Müftü Sadullah, Müdafaa-i Hukuk Reisi Kadri, Belediye Reisi Nuri, Edemanlı aşireti reisi İbrahim, Zilan aşireti reisi Hasan, Sıbkanlı aşireti reisi Abdülmecid imzaları vardır.⁵ Benzer bir telgraf da 22 Ağustos 1921 tarihi itibarıyla Genç kazasından çekilmiştir.⁶ Erzurum Valisi Münir Bey de 27 Ağustos 1921 tarihli telgrafında Kiğı'da ahalinin büyük mitingler-

4 Bkz. CUA. A:VII-2-b, D:91, F:1-35 (akt. Selvi-Cırık, 2020: 345).

5 Bkz. *Hakimiyet-i Milliye*, 9 Eylül 1921, No:287 (akt. Selvi-Cırık, 2020: 58-59).

6 Bkz. *Hakimiyet-i Milliye*, 7 Eylül 1921, No:285 (akt. Selvi-Cırık, 2020: 103). Telgrafın altında "ahali namına Belediyesi Reisi Mehmed, Ulemadan Molla Mehmed, Şeyhlerden Şeyh Eyüp, Müftü İlyas, Şeyh Abdullah, Ulemadan Ali" imzaları yer alır.

le Misak-ı Milli uğruna her türlü destek ve fedakârlık arzını ifade etmiştir.⁷

Diyarbakır'den de "Belediye Reisi Abdurrahman, Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Namına Arif, Ulemadan Salih, Şeyhlerden Şeyh Ahmet, Şeyh Şükrü, İbrahim Hakkı, Ulemadan Abdurrahman Reşad" imzalarıyla 21 Ağustos 1921 tarihli bir telgrafın çekildiğini görüyoruz. Bu telgrafta, Yunan ordularına karşı verilen mücadeleye değinilerek, "her türlü vatanperver hizmetlerin Diyarbakır ahalisi Sultan Selim'e kalbini bağladığı zamandan daha kuvvetli bir samimiyet ve sadakatle bugünde iştirak ediyor" ifadesiyle Kürt-Osmanlı münasebetinin tarihsel derinliğine de atıfta bulunulmuştur.⁸ Bunun gibi, 22 Ağustos'ta Silvan'dan, 23 Ağustos'ta Lice'den, 25 Ağustos'ta Çermik'ten ve 27 Ağustos'ta Ergani'den benzer şekilde ümera, ulema ve eşraftan isimlerin imzalarıyla dua, destek ve bağlılık telgraflarının çekildiğine şahit oluyoruz (Selvi-Cırık, 2020: 145-147). Konuya dair bir örnek de Erüh kazasındandır. "Umum Buhtan Aşireti namına Müdafaa-i Hukuk Reisi ve Erüh Müftüsü Muhiddin, Erüh Belediye Reisi Hakkı, Şırnak Kazası Müdafaa-i Hukuk Reisi İzzet Süleyman, eşraftan Mustafa, eşraftan Erüh aşireti reisi Yakub" imzalarıyla BMM riyasetine çekilen 22 Ağustos 1921 tarihli telgrafta şöyle denmiştir.

Cenab-ı Hakk'ın yardımı ve Peygamber Efendimizin şefaati ve kahraman ordumuzun fedakârlığı sayesinde düşmanın melun düşüncelerinin her yönüyle sonuçsuz bırakılması Müslümanların kalplerini sevindirmiştir. Alçak düşmanı tamamen mahvedinceye kadar malen, bedenlen her türlü fedakârlığı bütün mevcudiyetimizle yapacağımızı ilan ederiz ve selam ve hürmetimizin mukaddes, muhterem, kahraman ordumuza tebliğini rica eyleriz.⁹

7 Bkz. *Hakimiyet-i Milliye*, 8 Eylül 1921, No: 286; *Açıksöz*, 8 Eylül 1921, No:278 (akt. Selvi-Cırık, 2020: 103-104).

8 Bkz. *Hakimiyet-i Milliye*, 6 Eylül 1921, No: 284 (akt. Selvi-Cırık, 2020: 146).

9 Bkz. *Hakimiyet-i Milliye*, 26 Ağustos 1921, No: 273 (akt. Selvi-Cırık, 2020: 328). Aynı tarihli benzer bir telgrafın da Pervari'den çekildiğini görüyoruz (bkz. Selvi-Cırık, 2020: 328-329).

Yine Diyadin'den 27 Ağustos 1921'de "Reislerden Binbaşı Mehmet, Diyadin Müftüsü Ömer, Belediye Reisi Nusret, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Cezmi ve Reislerden Hamza" imzalarıyla çekilen telgrafta haklı davaya destek ifadesiyle zafer duaları edilmiştir.¹⁰ Bu meyanda yapılan önemli etkinliklerden biri de Bayezit merkezli olmuştur. 27 Ağustos 1921 tarihli telgrafta ordunun zaferi uğruna âmin demek üzere bütün ulema, eşraf ve aşiret reisleri ve binlerce ahaliden oluşan bir miting düzenlendiği belirtilip şöyle denmiştir:

Bayezit Mebusu Şevket ve aşiret reislerinden Mehmet Beyler tarafından pek heyecanlı nutuklar ve kadı efendi tarafından açık dualar takdim edildi. İslam'ın şanıyla dolu olan tarihimizi karalama, paçavralardan ibaret olan Sevr antlaşmasını uygulamak emeliyle her türlü tecavüz ve kötülüklerden geri durmayan düşman emin olsun ki biz Kürtler, değil erkek bir kadın kalıncaya kadar Misak-ı Milli dairesinde her türlü fedakârlığı yapmaya ve Sevr paçavrasının sayfalarını temiz kanımızla iptal edeceğimizi bütün Avrupa devletlerinin kulaklarına bağırsınız. Din ve vatan mücahedeşiyle uğraşan asker kardeşlerimize maddi ve manevi yardım ve destekten geri kalmayacağımızı en sıcak selam ve hürmetlerimizle iletmenizi arz ederiz.¹¹

Yine Cizre'den müftü, belediye reisi ve eşraftan birçok imzayla 28 Ağustos 1921 tarihli telgrafta ordunun kazandığı zafere ilişkin yaşanan sevinç dile getirilmiş, Cizre halkının maddi ve manevi her türlü fedakârlığa hazır olduğu belirtilmiştir.¹² 29 Ağustos 1921 tarihli "İnna Fetahna leke fethan mubina" ifadesiyle başlayan telgrafta Eleşkirt ahalisi adına destek ve dualarda bulunulmuştur.¹³ Benzer bir telgraf da 31 Ağustos 1921'de

10 Bkz. CUA. A:VII-2-b, D:91, F:1-259 (akt. Selvi-Cırık, 2020: 59).

11 Bkz. *Hakimiyet-i Milliye*, 5 Eylül 1921, No:283 (akt. Selvi-Cırık, 2020: 59-60). Telgraf metninde Müftü Mehmet, Mebus Şevket, Belediye Reis Vekili Yusuf, Hilal aşireti reisi Ali Şefik, Aşiret Reisi İsa, İsmail, Mustafa, Ahmet imzaları yer alıyor.

12 Bkz. *Hakimiyet-i Milliye*, 1 Eylül 1921, No: 279 (akt. Selvi-Cırık, 2020: 346).

13 Bkz. *Hakimiyet-i Milliye*, 31 Ağustos 1921, No: 278 (akt. Selvi-Cırık, 2020: 60). Telgrafın altında Eleşkirt Kaymakamı Kasım, Müftü Mehmed Salim, ahalî na-

Beşiri'den çekilmiş, Yunanlara karşı verilen mücadeleye destek ifadeleriyle dualar sunulmuştur:

Bunlar emin olsunlar ki hiçbir zaman bu gayeye ulaşamazlar. Çelik gibi bir mukavemette bulunan şanlı ordumuz, Allah'ımız, Kuran'ımız, Peygamberimiz vardır. Bütün dini ve tarihi mukaddesatı ayaklar altına alan Yunan Milleti(nin) bilmedikleri, Türklerle mukaddesatı ve tarihi bir olan Kürt kavmi beraberdir. Daha asrın idrak eylemediği büyük inkılâbı her hükümetten evvel meydana getiren Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin adalet vasıtası olan bu mübarek ordunun arkasında çökmüş Avrupa gayelerini yıkacak milyonlara İslam kılıcı olduğu unutmamalıdır.¹⁴

Yine Suruç'tan çekilen 1 Eylül 1921 tarihli telgrafta, İslâm milletini kurtaracak başka bir çare olmadığı vurgusuyla Yunanlara karşı verilen mücadeleye destek dile getirilmiştir:

Kürt kavminin bugünkü samimi toplantısında şanlı ordumuz zafer elde edinceye kadar malen bedenlen hiçbir fedakârlıktan çekinmeyeceğini ve icabında eli silah tutan evlatlarıyla birlik cihada iştirake şimdiden hazır ve amade bulunduğunu ahd ve yemin eyledik!¹⁵

Görüldüğü üzere Sakarya Meydan Muharebesi'nde zaferle neticelenen bu süreç Kürdistan bölgesinde de yakından izlenmiş ve ortak bir hissiyatın oluşumuna büyük bir katkı sunmuştur. Sakarya zaferi sonucunda Kürdistan'dan tebrik telgraflarının

mına Mehmed Bahaddin imzaları vardır. Benzer bir telgraf da Sakarya zaferi üzerine "Kürtlerin nüfuzlularından Karaköse'deki Fethi Bendeleri" imzasıyla çekilmiştir (bkz. CUA. A:VII-2-b, D:91, F:4-110 [akt. Selvi-Cırık, 2020: 60]).

14 Bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 8 Eylül 1921, No: 286 (akt. Selvi-Cırık, 2020: 97). Telgrafın altında "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Münir, Ulema ve şeyhlerden Celal, Abdurrahman, Belediye Reisi Ömer, Behram Nahiyesi eşrafından Ahmet" imzaları vardır.

15 Bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 6 Eylül 1921, No:284 (akt. Selvi-Cırık, 2020: 378). Söz konusu telgrafın altında "Suruç Belediye Reisi Baki, Kenan Aşireti Reislerinden Haşmet, Müsellem Şiran aşireti reisi Salim, Badıllı aşireti reisi Mustafa, Suruç kazası umum Aşiret Reisi Şahinbeyzade Mustafa, Zeydanlı Aşiret Reisi Ramazan, Şeyhanlı Aşiret Reisi Nuh, Dina Aşiret Reisi Salih, Niyazi, Eşraftan: Halil, Abdülkerim, Ahmet" imzaları vardır.

gelmeye devam ettiğini görüyoruz. Misalen “Diyarbakir ahali si namına Belediye Reisi Abdurrahman” imzasıyla 13 Eylül 1921 tarihli telgrafta şanlı zaferin haber alınması üzerine memleketin baştan aşağı sancaklarla donatılarak bir bayram sevinci yaşandığı ifade edilmiş, şükran ve tebrik dilekleri dile getirilmiştir.¹⁶ Gerek savaş süresince gerek zafer üzerine Siirt, Elaziz, Malatya, Adıyaman, Urfa, Van, Muş, Mardin, Dersim, Sivas, Maraş, Erzincan, Erzurum, Iğdır ve bazı ilçelerinden de BMM’ye benzer telgraflar gönderilmiştir (Selvi-Cırık, 2020). Öte yandan başkumandan olarak bu savaşı yöneten ve akabinde müşir ve gazi unvanlarını da alan Mustafa Kemal Paşa’yı ilk tebrik edenlerden biri de BMM hareketine para ve silah yardımında bulunmuş Bolşevik Rusya’nın dışişleri bakanı Çiçerin’dir.¹⁷

Refet Paşa’dan İngilizlere: “Kürdistan Türkiye’nin bir parçasıdır”

Ağustos-Eylül 1921’de cereyan eden Sakarya Meydan Muharebesi’nin Ankara Hükümeti ordularının galibiyetiyle sonuçlanması kuşkusuz Ankara’daki hareketin uluslararası siyasi arena da büyük kazanım sağlamış, özellikle Yunanistan kuvvetleri üzerinden Ankara hareketinin bastırılabilmesi üzerine bina edilen egemen İngiliz politikasında da değişime yol açmış, Ankara ile siyasi temasların sıklaştırılmasını sağlamıştır. Bu görüşmelerden biri 27 Kasım-5 Eylül 1921 tarihlerinde İnebolu’da İngiliz temsilci Major J. Douglas Henry ile Milli Müdafaa Vekili Refet (Bele) Paşa arasındadır.¹⁸ Pek çok konunun detaylıca müzakere edildiği bu görüşmede, Ankara Hükümeti’nin kendi lehinde değişen siyasi koşullar altında Kürdistan ve Ermenistan meselelerine bakış açısını yansıtacak ifadeler de ulaşabiliyoruz.

Refet Paşa, Osmanlı Ermenistanı’na atfen, etnik anlamda bir Ermenistan olmadığını, bunun üzerinde dağınık Ermeni top-

16 Bkz. CUA. A:VII-2-b, D:91, F:1-94 (akt. Selvi-Cırık, 2020: 148).

17 Bkz. Mustafa Kemal’den Çiçerin’in tebrik mektubuna 29 Eylül 1921 tarihli cevap mektubu (akt. ABE, cilt 11, s. 428).

18 FO. 371/6480 (akt. Şimşir, 2000c: 95-111).

lulukların da yaşadığı geniş bir coğrafya olduğunu, bunun savaştan önce %6, savaştan sonra %2,5'lik bir nüfusa tekabül ettiğini, Ermeni çoğunluğun yaşadığı tek bölgenin Sovyet Ermeni Cumhuriyeti olduğunu ifade etmiştir. Paşa ayrıca, Sovyet Ermenistanı'nda katledilen "Türk" nüfusuna da atıfta bulunmuş, yapılan antlaşma (Gümrü) ile gönüllü olarak dileyen Ermenilerin Sovyet Ermenistan'ına geçebilme hakkı bulunduğunu, aynı şekilde Türk nüfusun da Türkiye tarafında geçebildiğini dile getirmiştir. Paşa Erzurum ve Bitlis gibi kasabalarda geniş Ermeni topluluğu olduğunu da zikretmiştir.

Paşanın Kürdistan meselesi ile alakalı ifadeleri Bekir Sami Bey'in Londra'da Lord Curzon'a hitaben dile getirdiği çerçeveye paralel bir perspektifi yansıtıyor. Paşa Kürdistan'ın Türkiye'nin bir parçası olduğunu, yeni yasalar altında Türkiye'deki her vilayetin kendi yerel hükümetini (*government*) şekillendirebileceğini, dolayısıyla Kürt çoğunluğun da kendi bölgelerini yönetebileceklerini ifade ederek, Kürtler arasındaki hissiyatın da bu plandan yana olduğunu dile getirmiştir.

Fransızlarla güney sınırı meselesinde Kürtler

Bu dönemin en önemli gelişmelerden biri de Yunan kuvvetlerinin yenilgisi ile şekillenen yeni dengeler dahilinde BMM Hükümeti ile Fransa arasında imzalanan ve Suriye hududunun büyük oranda şekillendiren Ankara Antlaşması'dır. Konu, Ekim 1921'de BMM'nin gizli oturumlarında özellikle Misak-ı Milli sınırları üzerinden sert tartışmalara konu olmuştur.¹⁹ Meclisteki muhalif isimler, yapılacak antlaşmayla tayin edilen sınırın Misak-ı Milli'nin çizdiği sınırla mutabık olmadığını öne sürerken, Mustafa Kemal Paşa konuya daha farklı yaklaşmıştır. Paşa, Mondros Mütarekesi'nde net bir sınırın çizilmediğini²⁰ Erzurum Kongresi ile başlayan süreçte Wilson prensiplerine göre bir hudut göstermenin gerektiğini belirtmiştir. Mustafa Kemal buna göre, "behemehâl Türklerle ve behemehâl mu-

19 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 2, s. 288-372.

20 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 2, s. 355.

kaddeyatımızla teşrik-i mesai etmiş olan Kürtlerle meskûn milli hudut” ilkesi geliştirdiklerini ifade etmiş, fakat şartlar dahilinde mesut ve müstakil yaşanabilecek sınırların “milli hudut” olmasını savunmuştur. Paşa, Iskenderun-Antakya meselesinin de dile getirildiği çeşitli eleştirilere karşılık hudut meselesindeki yaklaşımını şu şekilde özetlemiştir: “Bu hudut Misak-ı Milli’mize aykırı değildir. Misak-ı Millimizde muayyen bir hat yoktur. Kuvvet ve kudretimizde tespit edeceğimiz hat, hudut hattı olacaktır.”²¹

Mustafa Kemal’in bu ifadelerle, Misak-ı Milli’nin sınır ilkelelerine ilişkin dönemin iç ve dış siyasal dengeleri içerisinde pragmatist bir yaklaşım sergilediğini, itilaf devletlerinin güçlü bir üyesi olan Fransa ile yapılacak bir antlaşmanın BMM’nin uluslararası meşruiyetine vereceği katkıyı göz önünde bulundurduğunu söylemek mümkündür. Bu yaklaşım öngörülen sınırın haricinde yer alan Kürt ve Türkmen yerleşim ve aşiret bölgelerinin Fransız Suriye’sinde kalmasının önünü açmış, 20 Ekim 1921’de imzalanan antlaşma ile Osmanlı Kürdistanı’nda coğrafi olarak ilk önemli bölünme de gerçekleşmiştir.

Kürdistan İstiklal Cemiyeti

Bu dönemin önemli gelişmelerden biri de Kürt İstiklal Cemiyeti ismiyle bir teşkilatın kurulduğuna yönelik bilgilerdir. Elcezire Cephe Kumandanlığı, Kürt İstiklal Cemiyeti mührüyle bir beyanname dağıtıldığını ilgili yerlere ihbar etmiştir (Karabekir, 2012: 1220). Buna göre cemiyetin dağıttığı ve “Bismillah” ile başlayan beyannamenin altında şöyle bir mühürlü ibare vardır:

Innâ Fetahnâ Leke Fethan Mubînâ²²

Kürdistan İstiklal Cemiyeti

Nasrun Minallâhi ve Fethun Karîb²³

21 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 2, s. 355.

22 Kuran-ı Kerim’deki Fetih Suresi’nin birinci ayetinden: “Şüphesiz biz sana açık bir fetih ihsan ettik...”

23 Kuran-ı Kerim’deki Saff Suresi’nin on üçüncü ayetinden: “Allah’tan bir destek ve yakın bir zafer...”

Konuyu değerlendiren Kâzım Karabekir Paşa, bunun yanı sıra, cemiyetin 12 Kasım 1921 tarihli on beş maddelik bir beyanname de neşrettiğini, buna göre her merkezde bir fırka olacağını, iptidai, tali ve âli olmak üzere kırkar mektep açılacağını ve kanunun Kuran-ı Kerim olacağını beyannameye yer aldığını dile getirir (Karabekir, 2012: 1220). Karabekir Paşa, Erzurum'a kadar yayıldığı anlaşılan bu beyannameyi “zehirli propaganda” diye nitelemiş, kendi ifadesiyle “Kürt beyannamesi”ni tekzip etme amacıyla karşı bir beyanname yayımlamış, bunların “düşmanlar” tarafından uydurulduğunu, halkın avlanarak Ermenistan yapılmak istenildiğini öne sürmüştür (1220). Karabekir'in bu aktarımlarının dışında söz konusu cemiyetin kimler tarafından kurulduğuna yönelik herhangi bir malumata ulaşamadım.

İran güçlerinin Sımko Ağa karşıındaki hezimet

1921 yılının sonlarında Sımko'nun İran'daki mücadelesi tüm hararetiyle devam ediyordu. Karabekir Paşa, bölgeden aldığı istihbarata göre; Sımko Ağa güçlerinin 23 Aralık 1921'de kendisine taarruz eden İran kuvvetlerini perişan ederek bir Rus cebel topu, üç mitralyöz, birçok tüfek ele geçirdiğini, bu çatışmalarda üç şehit ve altı yaralı olduğu aktarmıştır. Karabekir Paşa Sımko Ağa'yı şu şekilde tanımlamıştır (1171):

Rumiye²⁴ havalisinde Kürt sergerdesidir. Mütareke kıtaatımız o havaliyi terk ettikten sonra o civara hâkim olmuştur. Ermeni ve Nesturîlerle muharebelerde bulunuyordu. Bilhassa Ermenilerin Van'a sarkıntılık etmemesi için Sımko'yu tutuyordum.

Karabekir'in bu ifadeleri, Mondros Mütarekesi döneminde Tebriz'e kadar giden Osmanlı ordularının mütareke gereği geri çekilmesi üzerine İran Kürdistanı ve Azerbaycan'ındaki askeri boşluktan azami derecede istifade ettiğini gösteriyor. Paşa bu ifadeleriyle o dönemde Osmanlı Devleti'nin Sımko Ağa'ya verdiği lojistik ve mühimmat desteğinin arka planını da işa-

24 Urmiye.

ret ediyor. Karabekir Paşa, Sımko Ağa hareketine ilişkin temel politikasını “Osmanlıya sınır bölgede Ermeni ve Nasturilerin toplanıp hududa tesir etmesine mani olmak” diye özetlemiştir (1247). Bu şartlar dahilinde Sımko Ağa, 1921 yılı nihayetinde Salmas ve Urmiye’den Mehabad’a ve hatta daha güneye kadarki bölgeyi egemenlik altına almıştır.²⁵

Kürt Mustafa Paşa Süleymaniye’de

1921 sonlarına doğru gelindiğinde sonraki dönemde Güney Kürdistan’daki hadiselerde önemli bir aktöre dönüşecek Kürt Mustafa Paşa’nın²⁶ İstanbul’dan Süleymaniye’ye geçtiğini görüyoruz. Süleymaniyeli olan Mustafa Paşa Osmanlı ordusunda subay olup mirlivalığa (tuğgeneral) kadar yükselmiş, Divan-ı Harb-ı Örfi azası iken 25 Eylül 1919’da Hüdavendigar (Bursa) valisi olmuştur.²⁷ Akabinde Damat Ferit Paşa tarafından tehcir ve katliam suçlarına bakmak üzere Dersaadet’te kurulan Divan-ı Harbi Örfi başkanlığına 10 Nisan 1336(1920) tarihinde atanmıştır.²⁸ Ferit Paşa’nın son hükümeti döneminde yaklaşık yedi aylık riyaseti süresince Mustafa Kemal, Ali Fuat Paşa, Halide Edip²⁹ ve Ankara hareketine katılması üzerine eski Harbiye Nazırı Fevzi Paşa³⁰ gibi pek çok kişi hakkında gıyaben idam kararlarına imza atmış, muhalif çevrelerce “Nemrut” Mustafa Paşa olarak anılmıştır.

Mustafa Paşa’nın İngilizlere yakın olması sebebiyle bölgeye gidişi Ankara’nın dikkatini çekmiş, Ankara’daki genel algı İngilizler tarafından Süleymaniye’ye gönderildiği yönünde olmuştur. Elcezire Cephe bölgesinde BMM adına faaliyetler gösteren Şeyh Sunusi’nin konuya dair raporu Hariciye Vekâleti’nin 9 Aralık 1921 tarihli tezkiresine konu olmuştur. Söz konusu

25 Gnkur. Harp Tarihi D. Arşiv No. 1/4282, Dosya No. 17 (akt. TIH, 2009: 263).

26 Nemrut Mustafa Paşa, Kürt Mustafa Paşa ya da Mustafa Paşa Yalmuki gibi farklı sıfatlarla bilinir.

27 BOA, I.DUIT: 41-96 ve BEO: 4592-344384.

28 BOA, I.DUIT: 175-45 ve MV.: 261-30.

29 BOA, I.DUIT: 175-46 24 Mayıs 1336(1920) tarihli irade-i seniye.

30 BOA, I.DUIT:175-71.

raporda³¹ İngilizlerin Irak'ta Kürdistan kısmını Emir Faysal'a bağlamayarak İngiliz himayesinde bir Kürdistan teşkilini düşündükleri, bu münasebetle İstanbul'dan Nemrut Mustafa Paşa'yı Süleymaniye'ye gönderdikleri ifade edilmiştir. Bu gelişmeyi "bir tehlike" olarak yorumlayan Şeyh Sunusi, bunun gerçekleşmesi halinde diğer bölgelere de sirayet edeceği konusunda Mustafa Kemal'i uyarır. İleride göreceğimiz üzere Mustafa Paşa Şeyh Mahmud'un sürgün dönüşünden önce Süleymaniye'de Türkiye karşıtlığı üzerine ve İngilizlere yakın bir çizgide çeşitli Kürt siyasi çalışmalarına imza atacaktır.

31 BCA, 30-18-1-1/4-49-9.

1922 Yılına Girerken Kürdistan ve Kürtler

1922, Kürtler için gerek güney (Irak) gerek İran Kürdistanı'nda önemli gelişmelerin yaşandığı bir yıldır. İran Kürdistanı'nda Sımko Ağa'nın yükselen gücü döneme damga vururken, güneyde ise Ankara ve Londra'nın yoğun mücadelesine konu olan bir süreç başlamıştır. Bu süreçte BMM Hükümeti her iki bölgedeki gelişmeleri yakından takip etmiş, bir yandan Özdemir Bey müfrezesi ile Güney Kürdistan'a direk müdahil olurken, doğu ve güneyde cereyan eden hareketlerin Türkiye Kürdistanı'nda farklı bir gelişmeye evrilmemesi için içeride de çeşitli faaliyetler yürütmüştür. Ankara'nın Güney Kürdistan'a temel bakış açısı, Musul'un Türkiye'ye katılımı mümkün olmaz ise Kürt-İngiliz ilişkilerinin derinleştirilerek güneyde siyasi bir Kürdistan oluşumunun engellenmesi minvalindeydi.

Güney Kürdistan ve Özdemir Bey hareketi

Kürt Mustafa Paşa'nın İstanbul'dan Güney Kürdistan'a geçip siyasi çalışmalara başlamasından bir süre sonra Türkiye'nin de Şubat 1922'nin başlangıcında Güney Kürdistan'a yönelik "milis kaymakam rütbesini haiz Özdemir Bey" üzerinden Revanduz mıntıkası merkezli askerî ve siyasi bir harekât başlattığını görü-

yoruz.¹ Irak'ta İngiliz destekli Faysal Hükümeti'nin otoritesini Güney Kürdistan'a da şamil kılmak için yoğun çabalar verdiği bu dönemde başlatılan Özdemiş Bey hareketi, BMM Hükümeti tarafından resmî değil, örtülü bir harp operasyonuydu. Mustafa Kemal, söz konusu emirnamenin ikinci maddesinde bölgede özel menfaatleri bulunan İngilizlerle bir barış konferansında temas ve müzakere ihtimali bulunduğundan, "Özdemiş Bey'in yapılmasını üstlendiği beyan olunan vazifeyi özel bir mahiyette ve şahsi bir teşebbüs şeklinde idare etmesi ve harice karşı böyle bir manzara göstermesi şimdilik daha uygun görülmiştir,"² diyerek çalışmanın gayri nizami bir surette yürütüleceğini açıkça belirtmiştir. Bu çerçevede milis kaymakam rütbesindeki Özdemiş Bey'e ve maiyetine ait kadrolar Elcezire Cephesi'nce gizli bir surette ordu icmaline kaydedilmiş, iâşe ve tahsisatlarının bu şekilde ödenmesi planlanmıştır. Ayrıca Elcezire Cephesi'nden maaşlar haricinde, Özdemiş Bey'e yürüteceği çalışmalar için örtülü ödenekten tahsisat da ayrılmıştır. Bu çerçevede Özdemiş Bey'in teşkil edilen kadro cetveli bir fahri kaymakam, bir binbaşı, altı yüzbaşı, altı mülazım-ı evvel, dokuz mülazım-ı sani, altı zabıt vekili ve bir hesap memuru olmak üzere bağlı askerler harici otuz kişilik bir ekiptir. İleride göreceğimiz üzere Özdemiş Bey Haziran 1922'de Revanduz'a ulaşır etkili bir çalışma

- 1 TBMM Reisi Mustafa Kemal'den Özdemiş Bey'e, Müdafaa-i Milliye Vekâletine ve Elcezire Kumandanlığına 1 Şubat 1338(1922) tarihli özel emirname (akt. ABE, cilt 12, s. 257). Aslında Ankara'nın Revanduz üzerinden Güney Kürdistan'daki faaliyetleri daha önceye dayanmaktadır. Elcezire Cephe Kumandanlığı'nın kuruluşunu müteakip 1920 yılı sonlarında üç subay ve yüz erlik bir piyade bölüğü Revanduz'a gönderilmiş, 9 Ağustos 1921'de ise Binbaşı Şevki, Süleymaniye ve çevresi kumandanlığına atanmıştır. Şevki Bey'e İngilizlerle mecbur kalınmadıkça çatışmaya girilmemesi emri verilmiş, bu askeri birlik 21 Ağustos 1921 tarihinde Revanduz'a varmıştır (TİH, cilt IV, s. 297-298). Refik Hilmi de Türkiye'nin Revanduz bölgesindeki çalışmalarının Özdemiş Bey'den önce 1921 yılı ortalarında başladığını teyit eder. O dönem Van valisi olan Kadri Bey'in telkinleriyle ilişki kurulduğunu, Türk Hükümeti'yle Kürtler arasındaki aracı rolünü üstlenen Ahmet Taki başkanlığındaki bir heyetin Van'a gidip valiyle görüş-tüğünü, görüşmeler neticesinde Muhittin Bey ve on iki kişilik bir grubun bölgeye gelerek çalışma başlattığını söyler (bkz. Hilmi, 1995: 92, 104-105).
- 2 TBMM Reisi Mustafa Kemal'den Özdemiş Bey'e, Müdafaa-i Milliye Vekâletine ve Elcezire Kumandanlığına 1 Şubat 1338(1922) tarihli özel emirname (akt. ABE, cilt 12, s. 257).

yürütecek, Şeyh Mahmud'un Süleymaniye'ye dönüşünden sonra yeni dengelerin kurulmasında önemli bir aktör haline gelecektir.³ Mustafa Kemal Paşa bu gelişmeyi mecliste şu genel ifadelerle dile getirir:

Dikkate değer vakalardan bulunduğu için arz edebilirim ki, güneydoğu cephemizde bir Kürdistan meselesi ihdas etmek ve oradaki masum ahalinin fikirlerini teşviş ve ihlâl, ihdas etmek ve umumi vahdeti için her türlü teşebbüse kıyam etmişlerdir. Şüphe yok ki hükümetimizce bunların vaktinden evvel önüne geçmek için lazım gelen tedbir dahi alınmıştır...⁴

Görüldüğü üzere bu hareketin öncelikli stratejik hedefi Güney Kürdistan'da siyasal bir Kürdistan oluşumunu engellemektir.

Bu gelişmeler yaşanırken, Elcezire Cephe Kumandanı Cevat Bey 22 Şubat 1338(1922) tarihli raporunda⁵ Kral Faysal'ın Bağdat'ta silahlaltına aldığı kuvvetlerden bahsederek, bunların bir kısmının talimleri tamamlanmadan Revanduz hududuna, bir kısmının ise Musul'a sevk edilmeye başlandığını haber vermiştir. Cevat Bey, "Bu sevkiyatın İngilizlerin ilkbaharda yaptırmak istedikleri ihtilal ile alakadar olduğunu ve Revanduz'daki mücahedemize karşı istihdam edilmesi de muhtemel bulunduğunu arz ederim," ifadeleriyle İngilizlerin Revanduz üzerine askerî bir harekât yapabileceklerini öngörmüştür.⁶ 9 Mart 1922'de Revanduz'a gitmek üzere Ankara'dan hareket eden

3 Elcezire Cephe Kumandanı Nihat Paşa, azli üzerine 5 Nisan 1922'de verdiği savunmasında bu süreci şöyle aktarır: "Oralarda meclisi idarelerin teessüsünü ve nihayet Süleymaniye'de Hükümet-i Milliyemize tabi mahalli bir hükümetin teşekkülünü temin ve Revanduz'a müfreze ile işgal ettirdim. Bu gün Musul Vilayetinin bütün aşiretleri Anadolu'dan daha sağlam ve Milli Hükümete daha bağlı Osmanlıdır. Cepheden ayrıldığım tarihe kadar Musul vilayeti Faysal Hükümeti tabiiyetini kabul etmediği gibi, İngiliz himayesinde müstakil bir hükümet teşkili hakkındaki İngiliz tekliflerini de ret ederek, Hükümet-i Osmaniye camiasına girmekten başka sureti tesviye kabul etmeyeceklerini İngilizlere bildirdiler" (bkz. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, cilt 3, s. 563).

4 Bkz. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, cilt 3, s. 1-2.

5 CUA, A: III-7-a, D: 19, F:9-1.

6 Cevat Bey'in bu istihbarat raporu Erkân-ı Harbiye Riyaseti'nce 27 Şubat 1922'de Başkumandanlık ve Hariciye Vekâleti'yle paylaşılmıştır (CUA, A: III-7-a, D: 19, F:9).

Özdemir Bey, 22 Nisan'da Diyarbekir'e gelerek Elcezire Cephe Kumandanı Cevat Bey'le görüşmüş; harekât için yüz kişilik bir müfreze teşkil edilmiştir.⁷ Özdemir Bey maiyetiyle birlikte 13 Mayıs 1922'de Diyarbekir-Siirt-Beytüşşebap yoluyla 22 Haziran 1922'de Revanduz'a varmıştır.⁸

Mısır Çerkes kökenli ve asıl adı Ali Şefik olan Özdemir Bey'le ilgili olarak döneme tanıklık eden Kürt isimlerden Refik Hilmi⁹ anılarında Özdemir Bey müfrezesinin düzenli bir birlikten ziyade bir çete görüntüsü verdiğini, müfrezeyi beş subayın komuta ettiğini, askerlerin içinde Erbilli ve Kerküklü Kürtlerin de yer aldığını ifade etmiştir (Refik Hilmi, 1995: 106).¹⁰ Genelkurmay kaynaklarına göre ise Özdemir Bey müfrezesinde Tunus, Ceza-yir ve Suriyeli Arap askerler de yer almıştır; bu durum bölgede iyi karşılanmamış, bir kısmı Revanduz'a geldikten sonra daha fazla ücret düşüncesiyle İngiliz tarafına kaçmış, bu da bölgede Türkiye aleyhine propaganda vesilesi olmuştur.¹¹

Revanduz'a geldiği dönemde çoğu Kürt aşireti ile İngilizler arasındaki savaş ve husumet durumu, Özdemir Bey'in kısa sürede bir çekim merkezi olmasını sağlamıştır. Dönemin tanıklarından Refik Hilmi, İngilizlere karşı Kürt başkaldırılarının Özdemir Bey'in kuvvetlenmesine neden olduğunu söylemiştir (51):

Ali Şefik (Özdemir) zeki ve kültürlü bir insandı. Kürt adetlerini ve aşiretlerini biliyordu. Hükümdarlarından daha başarı-

7 Revanduz Müfrezesi her ne kadar Elcezire Cephe Kumandanlığı'na bağlı olarak teşkil edilmişse de cephe hattına yapılacak lojistik desteğin Van-Hakkâri üzerinden daha elverişli olması nedeniyle 11 Ağustos 1922'de Şark Cephesi Kumandanlığı kapsamında Van'daki Sekizinci Tümen Kumandanlığı'na bağlanmıştır (bkz. TIH, cilt IV, s. 306).

8 TIH, cilt IV, s. 299-302. Refik Hilmi, Özdemir Bey'in Revanduz'a geliş tarihini 15 Haziran 1922 olarak verir; bu bilgi ile Genelkurmay kaynakları arasında (TIH, cilt IV, s. 299-302) bir haftalık boşluk göze çarpar (bkz. Refik Hilmi, 1995: 92).

9 Süleymaniye Askerî Rüştiyesi'nde okumuş Refik Hilmi, matematik öğretmenliği yapmış, Şeyh Mahmud'un her iki dönemine de tanıklık etmiştir. 1922'de Şeyh Mahmud'u temsilen Ankara'ya gelen heyet arasında yer almıştır.

10 Refik Hilmi grubun toplamını iki yüz kişi olarak verir.

11 TIH, cilt IV, s. 302.

hydı. Kısa bir sürede aşiretlerin desteğini kazanmıştı. Aynı zamanda aşiretlere para, gıda maddesi ve silah yardımıyla bulunuyordu. (...) İngiliz karşıtı olan ve Türkleri seven Kürtler Revanduz'da toplanıyordu. Revanduz bu kişilerin karargâhı olmuştu...

Özdemir Bey, Revanduz'daki çalışmalarına başladığında bölgedeki aşiretlere ilişkin raporlar düzenlemişti; pek çok küçük aşiretin yanı sıra Surci, Barzan ve Zibar aşiretlerini en önemli aşiretler olarak görmüştü. Buna göre Surci aşireti Musul ile Erbil arasında Şeyh Ragıp Efendi liderliğinde 250-300 kişilik silahlı mevcuda sahipti. Barzan aşireti ise Revanduz'un kuzeybatı ve güney bölgelerinde yer alan 800-1000 silahlı gücü ile bölgenin en kuvvetli aşiretiydi. Barzan aşireti ayrıca "eskiden beri hükümet karşıtı ayaklanmalarıyla tanınmasına rağmen İngilizlere ısınamadıkları dolayısıyla Revanduz Hareketi'nde Türk Hükümeti'ne bağlı kaldıkları" diye rapor edilmiştir. Barzan ve Surci aşiretlerinin arasının açık olduğu da önemli bir detay olarak kayda geçmiştir. Zibar aşireti ise İmadiye bölgesinde Barzan ile Surci aşireti arasında bulunan üçüncü büyük aşiret olarak tanımlanmış, başlarında Zibar Kaymakamı Faris Ağa'nın ve 200-300 silahlı adamın olduğu kaydedilmiştir. Özdemir Bey'in önemle üzerinde durduğu bir aşiret de Revanduz-Van yolu üzerinde, İran sınırındaki Kanşim geçidi bölgesini elinde tutan Balık aşiretidir.¹² Balık aşiretinin Revanduz-İran istikametini kapatabilme ihtimali nedeniyle Özdemir Bey bu aşirete davetnameler göndermişse de icabet etmemeleri üzerine Balık üzerine askerî harekât düzenlemiş, neticede aşiret reisi 2 Temmuz 1922'de Revanduz'a gelerek Özdemir Bey'e tabi olmuştur. Bunun üzerine Navdeşt ve Pişdar aşiretleri de Özdemir Bey'e dehalet etmişlerdir.¹³

Refik Hilmi de anılarında, süreç içerisinde İngilizlerle çatışma halinde Hemavend, Caf¹⁴ gibi önemli aşiretlerin de Öz-

12 TIH, cilt IV, s. 303.

13 TIH, cilt IV, s. 303.

14 BMM'nin 1920 kesinleşmiş bütçesinde "Hidemat-ı Vataniye Tertibinden Muhasas Maaşat" listesinde, yani vatana hizmetten ötürü maaş bağlananlar liste-

demir Bey ‘in saflarına katıldığını ifade etmiştir (Refik Hilmi, 1995: 92). Özdemir Bey bu şekilde Revanduz’da kısa sürede durumu tahkim etmiş, Kürtler arasında İngiliz karşıtlığını daha da artmasına yönelik propaganda faaliyetlerinde de bulunmuştur. Bu propaganda da yaratılan algılardan biri de Batı Cephesi’nde “nihai zafere” yaklaşan Türkiye’nin Musul’u siyaseten ya da askeri yolla yeniden alacağına ilişkin etkili algı yöntemidir. Dönemin tanıklarından Refik Hilmi İngiliz karşıtı propaganda’nın Erbil, Kerkük, Süleymaniye’ye kadar sirayet ettiğini ve karşılık bulduğunu ifade etmiştir (92).

İran Kürdistanı ve Sımko Ağa hareketi

Rumiye’de Kürt aşiret toplantısı

Güney Kürdistan’da bu gelişmeler yaşanırken İran Kürdistanı’nda da nüfuz alanını oldukça genişleten Sımko Ağa, Rumiye’de mart ayı ortalarında Kürt aşiret reislerinin davet edildiği büyük bir toplantı düzenlemiştir. İran’daki bu gelişme Şark Cephesi’nce yakından takip edilmiş, Erkân-ı Harp Reisi Fevzi Paşa buradan aldığı istihbaratı, 2 Nisan 1922’de Başkumandanlık’la paylaşmıştır.¹⁵ Fevzi Paşa’nın aktardığı bu istihbarat raporunda, toplantı için İran Kürdistanı ve Güney Kürdistan aşiretlerine davet gönderildiği belirtilmişse de BMM’nin hâkim olduğu Kuzey Kürdistan’dan bir davet ya da katılımın olup olmadığına dair bir malumata yer vermemiştir. Fakat Şark Cephe Kumandanlığı’nın söz konusu toplantıdan sonraya ait başka bir raporunda, Van bölgesinde “endişe yaratacak” bir durum olmadığı, herkesin işiyle meşgul olup Sımko’ya karşı bita-

sinde Kürt toplumundan Caf aşireti reisi Mahmud Paşa ve Van Müftüsü Mehmed Sıddık Efendi’nin de ismi yer aldığını görüyoruz (bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, cilt 7, s. 458, 1336 Senesi Muvazene-i Umumiye Kanunu Layihası ve Muvazene-i Maliye Encümeni Mazbatası).

- 15 CUA, A:III-7-a,D:19,F:43, Erkân-ı Harbiye Umum Reisi Fevzi Paşa’dan Başkumandanlık makamına 2 Nisan 1338(1922) tarihli şifreli telgraf ve eki. Toplantının mart ayı ortalarında yapıldığı anlaşılmaktadır. Zira Sımko toplantıyı müteakip 17 Mart 1922 itibarıyla asıl idare merkezi olan Çehrik’e dönmüştür.

raf bir fikrin hâkim olduğu rapor edilmiştir ki¹⁶ bu durum Kuzey Kürdistan aşiretlerine yönelik bir davet ya da toplantıya etkin bir katılım sağlanmadığını gösterir. Bununla beraber Karabekir Paşa 25 Mart 1922 tarihli bu raporda Elcezire Cephesi'nden gelip Şemdinan ve Revanduz'a geçecek Tetkik Heyeti'nin seyahat sebebinin, Kürtler arasında Sımko'nun "krallık" için liyakatinin tetkiki amacına yönelik yorumlandığını ifade etmiştir. Bu durum, Sımko Ağa'nın Kuzey-Doğu Kürdistan aşiretleri ile Kürt toplumu arasında çok önemli bir itibar kazandığını gösteriyor.¹⁷

Sımko Ağa'nın Rumiye'de gerçekleştirdiği bu toplantıya ilişkin Fevzi Paşa'nın aktardığı istihbarat raporu şöyledir:¹⁸

Savuçbulak¹⁹ ve Sakız taraflarından Rumiye'ye gelen Kürt reislerinin yaptıkları toplantıya Kerkük ve Süleymaniye aşiret reisleri de çağrılmıştır. Sımko, 17 Mart'ta Rumiye'den Çehri'ye dönmüştür. (okunamadı)²⁰ ve diğer aşiret reisleri Sımko'ya tabi olmuştur. Kendisine paradan gayrı at ve kısraklar dahi hediye etmişlerdir. Sımko, ağalardan ikisine birer makineli tüfek ve diğerlerine altın saat gibi şeyler vermiştir. Bütün ağalar, Sımko'nun "vasıtaı icraiyesi" olmaya karar verilen Seyit Taha ile muhaberele [haberleşme] yapacaklardır.

Görüldüğü üzere Sımko'ya, Şıkak aşiret federasyonunun yaşam alanı sayılabilecek İran Kürdistanı'nın "Kurmanci" lehçesini konuşan Rumiye ve kuzeyindeki bölgelerin yanı sıra Maha-

16 CUA, A:III-7-a, D:19, F:43-1, Fevzi Paşa'dan Başkumandan Paşa Hazretlerine 28 Mart 1338(1922) tarihli şifre telgraf sureti ve ekinde Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir'den alınan 25 Mart 1922 tarihli rapor.

17 CUA, A:III-7-a, D:19, F:43-1, Fevzi Paşa'dan Başkumandan Paşa Hazretlerine 28 Mart 1338(1922) tarihli şifre telgraf sureti ekindeki Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir'den alınan 25 Mart 1922 tarihli rapor.

18 CUA, A:III-7-a, D:19, F:43, Erkân-ı Harbiye Umum Reisi Fevzi Paşa'dan Başkumandanlık makamına 2 Nisan 1338(1922) tarihli şifreli telgraf ve eki.

19 Mahabad.

20 Söz konusu raporda "Diyukiri" 'دیوکیری' diye yer alıp şifrenin telgraf çözümünden ötürü yanlış okunduğu anlaşılıyor. Bu ibarenin "Mukri" olması kuvvetle muhtemel olmakla birlikte bunu teyit edecek elimizde başka bir veri yok. Mukri aşiretine, İran-Van hududunda, her iki tarafta yer alan bir aşiret olması hasebiyle, bu şekilde, özellikle değinilme gereği duyulmuş olabilir.

bad (Savuçbulak) ve Sakız gibi “Soran” lehçesini konuşan güney bölgelerinin de tabi olduğu anlaşıyor. Raporda Süleymaniye ve Kerkük aşiretlerinin de davet edildiği ifade edilmekle birlikte katılıma yönelik net bir ifade yoktur. Diğer önemli bir husus, Şemdinanlı Seyit Taha’nın Sımko’nun bir nevi icra işlerini yürüteceğinin kararlaştırılması ve aşiretlerin Seyit Taha ile etkin haberleşmelerine yönelik vurgudur.

Sımko Ağa’dan Ankara’ya bağlılık beyanı

Sımko Ağa üzerinden cereyan eden gelişmeler Ankara tarafından dikkatle takip edilmiş ve Van’da bulunan kumandan Veyssel Bey üzerinden aktif bir iletişim içinde kalınmıştır. Sımko Ağa bu süreçte Ankara ile ilişkilerinin bozulmamasına azami gayret göstermiş, daha evvel Mustafa Kemal Paşa’ya yazdığı bağlılık mesajlarını yineleme gereği duymuştur. Sımko Ağa’nın bu çerçevede Veysel Bey’e yazdığı ve Ankara Hükümeti’ne bağlılığını beyan ettiği yeni bir mektubu Karabekir Paşa tarafından 20 Nisan 1922 tarihli telgrafla Erkân-ı Harbiye Riyaseti’ne iletilmiştir.²¹ Sımko Ağa’nın bu mektubunun muhteviyatı haricinde şekil itibarıyla yeni yorumlara sebebiyet verdiğini görüyoruz. Zira Karabekir Paşa, Sımko Ağa’nın yazışmalarında daha evvel imza kullandığını fakat bu yeni mektubunda, oturan bir aslan figürü üzerinde “Sımko 1338”²² şeklinde bir mühür kullanmasını ilgi çekici bir ayrıntı olarak paylaşmıştır. Karabekir Paşa’nın raporuna göre Sımko Ağa bu mektubunda özetle İslâm âlemine hizmet ve sadakatle İslâm’ı düştüğü durumdan kurtarmak amacıyla ciddiyetle çalışacağını, İngilizlerin fikirlerine hiçbir vakit alet olmayacağını dile getirmiştir. Sımko Ağa bu çerçevede Ankara Hükümeti’nin İslâmiyet’in yegâne hamisi olduğuna tamamen kanaat getirdiğini, bu itibarla Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarına sadakatle bağlı olduğunu ifade etmiş

21 CUA, A:III-7-a, D:19,F:50-1, Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa’dan Erkân-ı Harbiye Umum Reisi Fevzi Paşa’ya 20 Nisan 1338(1922) tarihli telgraf sureti.

22 CUA, A:III-7-a, D:19,F:50-2, Fevzi Paşa’dan Başkumandanlığa “mühür meselesine ilişkin” 2 Mayıs 1922 tarihli ilave telgraf.

ve ömrü yettiğince bu inancının baki kalacağını beyan etmiştir. Veysel Bey’le hukukundan da bahseden Sımko Ağa ayrıca Ruslardan ele geçirdiği bir topu tamir için Veysel Bey’e göndermiştir. Karabekir Paşa, Veysel Bey’den Sımko Ağa’nın söz konusu tamir işinin yapılarak kendisine iadesini emrettiğini ifade ederek raporuna şu sözlerle son vermiştir:

Yazılacak cevapta vaziyetimizin mükemmeliyetinden ve İngilizlerin entrikalarından ve İslam âlemini birbirine düşürmek istediklerinden ve Rumiye, Van havalisine Nasturi ve Ermenileri yerleştirmek arzularından vesaireden bahs olunması Veysel Bey’e emrolunmuştur.

Görüldüğü gibi Karabekir Paşa İngilizlerin İslâm karşıtlığı söylemlerinin yanı sıra, Sımko Ağa üzerinden Van ve bölgesindeki Ermeni talepleri ve Rumiye bölgesinde Nasturilere ilişkin süreci de propaganda aracı olarak kullanmış, ayrıca Türkiye tarafında “vaziyetin mükemmelliği” vurgusuyla Sımko Ağa’nın bağlılığını kuvvetlendirmek istemiştir.²³ Sımko Ağa da her ne kadar İran Hükümeti’ne karşı İran Kürdistanı’nda önemli bir iktidar alanı elde etse de –içinde bulunduğu somut koşullardan ötürü– Ankara’ya karşı daha bağımsız bir duruş sergileyebilme iradesini gösterememiştir.

Mustafa Kemal’den Kürdistan’a özel göreve mahsus mebuslar gönderilmesi

Özdemir Bey müfrezesi üzerinden Güney Kürdistan’da örtülü bir siyasi ve askerî hareketin başlatıldığı ve İran Kürdistanı’nda bu gelişmelerin yaşandığı dönemde Mustafa Kemal tarafından bazı bölge mebuslarının özel bir çalışma çerçevesinde bölgeye gönderildiğini görüyoruz. Mustafa Kemal tarafından isimleri belirlenen bazı bölge mebusları üzerinden gerçekleşen bu özel çalışmayla, hem bölge halkının nabzının tutulmasının hem de

23 Karabekir Paşa’nın bu raporu, 25 Nisan 1922 tarihi itibarıyla Fevzi Paşa tarafından Başkumandan Mustafa Kemal Paşa’ya iletilmiştir (CUA, A:III-7-a, D:19,F:50).

İran ve güneydeki gelişmelerin Türkiye Kürdistanı'nda "müstakil Kürdistan'a yönelik" bir siyasal eğilime sebebiyet vermemesinin amaçlandığı anlaşıyor. Bu çalışmanın gerçekleşmesinde İran Kürdistanı ve Güney Kürdistan'daki gelişmelerin yanı sıra Kürdistan İstiklal Cemiyeti adı altındaki oluşuma ait istihbaratın da önemli bir etkisinin görüldüğü kuşkusuzdur. Mustafa Kemal Paşa konuyu 6 Mart 1922 tarihli BMM gizli oturumunda meclise bilgi olarak sunmuştur. Buna göre, Siirt Mebusu Halil Hulki Efendi, Van Mebusu Haydar Bey, Muş Mebusu Rıza Bey, Diyarbakir Mebusu Zülfi Bey, Siverek Mebusu Abdül-gani Bey, Bitlis Mebusu Sadullah Bey ve yine Muş Mebusu İlyas Sami Beylerin "mühim vatani vazifeler" için görevlendirildiklerine dair malumat mecliste okunmuştur.²⁴ Meclise verilen bu bilgi tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bitlis mebuslarından Yusuf Ziya Bey verdiği önergeyle birkaç gündür meclis koridorlarında Kürdistan'da bazı vakaların gerçekleştiği ve bunun önüne geçmek için bir heyetin Kürdistan'a sevk edildiği ifadelerinin dolaştığını dillendirir. Ziya Bey istihbarat dairesinde de benzer kayıtlar olduğu için meselenin mahiyeti, gönderilen heyetten beklentilerin ne olduğu ve neden meclis oyuyla bu işlemin yapılmadığına dair bilgi verilmesini istemiştir.²⁵ Meclis Başkanlığı, bu görevlendirmenin BMM reisi ve başkumandan sıfatıyla yapıldığını, tezkerenin sadece meclise bilgi babında okunduğunu belirtmiş, Yusuf Ziya Bey'in önergesi reddedilmiştir. Mustafa Kemal yine de mebusları aydınlatmak için sadece bu isimlerin bir heyet olarak gönderilmediği bilgisini paylaşmış, detaya girmemiştir.²⁶

Mustafa Kemal Paşa, bir yandan bu çalışmayı başlatmışken öte yandan BMM reisi sıfatıyla bölgede evvelden tanıdığı isimlerle temasını devam ettirmiştir. Örneğin Bitlisli Küfrevizade Şeyh Abdulbaki'ye gönderdiği mektupta²⁷ umumi harp esna-

24 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 3, s. 41-42.

25 Yusuf Ziya Bey'in Meclis Başkanlığı'na sunulan yazılı önergesi önceden hazırlanmış olup 4 Mart 1922 tarihli dir.

26 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 3, s. 41-42.

27 TBMM Reisi Mustafa Kemal'den Bitlis'te Küfrevizade Şeyh Baki Efendiye 4 Mart 1922 tarihli mektup (akt. ABE, cilt 12, s. 301).

sındaki temas ve münasebetlerini sevgi ile hatırladığını, memleketin kurtuluşu için o dönemde ve halihazırda harcadığı me-saiden ötürü memnuniyetini dile getirmiştir. Mustafa Kemal Şeyh Baki'ye “düşmanın o dönemde millet ve memlekete fela-ket getirmek için bir Kürdistan meselesi çıkardığını, bazı cahil insanları bu zehirli teşviklerle aldatmak için yine aynı şeylerin yapıldığını” söylemiştir:

Nüfuzunuzun geçerli olduğu mıntıkada bütün memleketi mahvetmek maksadıyla vuku bulan bu tür teşvikleri ve tesir-leri boşa çıkararak memleketin saadeti yolundaki hizmetlere hararetle devam buyrulmasını rica ederim. Buradan bazı ar-kadaşlar da aynı maksatla çalışmak üzere o havaliye gönderil-mişlerdir. Gözlerinizden öper ve muvaffakiyetler temenni ede-rim, Efendim.

Görüldüğü üzere Paşa 1916-1917'de Bitlis bölgesindeyken tanıdığı Küfrevizade Şeyhi Şeyh Abdülbaki'den²⁸ Kürdistan me-selesinin düşmanlarca tertip edilen bir fesatlık olduğu telkini-yle o minvalde çalışmasını ve bölgeye gelecek heyete destek ver-mesini istemiştir. İleride görüleceği üzere özellikle Van Mebu-su Haydar Bey bölgede önemli çalışmalar gerçekleştirecektir. Bu dönemde bölgede BMM adına “İslâm birliği” temelinde pro-paganda faaliyetlerinde bulunan isimlerden biri de Şeyh Sunu-si'dir.²⁹

28 Küfrevi ailesi Mustafa Kemal'in sürekli iletişim halinde olduğu ailelerden bi-ridir, Küfrevi dergâhına mali yardımlarda da bulunulmuştur. Örneğin Vekil-ler Heyeti'nin 22 Şubat 1921 tarihli toplantısında Bitlis ve Muş livaları dahil-indeki Şeyh Muhammed el-Küfrevi hazretlerinin mahdumların Şeyh Abdülbaki efendinin mülkiyet suretiyle mutasarrıf olduğu altı-yedi köyün daha evvel za-viye masrafları, gelip gidenlerin yemekleri vesairesine harcandığı, savaş şartla-rı ve istiladan dolayı tamamen harp olduğu ifade edilmiş, halihazırda köylerin bayındır olmadığı ve ziraat yapma imkânı bulunmadığından dolayı varidat el-de edilemediği, bu çerçevede Maliye Nezareti'nin 5 Şubat 1921 tarihli tezkire-si çerçevesinde kendisine yardım edilmesi hususu gündeme alınarak Şeyh Ab-dülbaki Efendiye 3.000 liralık ödenek tahsis edilmesi, Maliye ve Dahiliye vekâ-letlerinin konuyla alakadar olması karar altına alınmıştır (bkz. BCA,30-18-1-1/2-36-6, Vekiller Heyetinin 22 Şubat 1337 [1921] tarihli kararnamesi).

29 Anlaşıldığı kadarıyla Şeyh Sunusi Elcezire bölgesinde yaptığı çalışmalardan is-tediği verimi alamamıştır. 1922 Nisanı'nda Diyarbekir'deki memurların ken-

Karabekir Paşa'dan Kürt ıslahat programı teklifi

BMM'nin mebuslar üzerinden bölgeye çıkarma yaptığı bu dönemde bölgeyi ve Kürt toplumunu iyi bildiğini sürekli yineleyen Karabekir Paşa 16 Mart 1922'deki notlarında çeşitli değerlendirmeler yapmıştır. Paşa ayrıntı vermese de, Kürdistan İstiklal Cemiyeti'nin Kürtleri taassupla ayaklandırmaya çalıştığının görüldüğünü iddia etmiştir. Bunların nüfuslarından ziyade işgal ettikleri sahanın genişliğinin mühim olduğunu dile getiren Karabekir Paşa, Kürt şeyhlerinin şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da büyük roller oynayacaklarını, bunların darülfünun ya da hukuk fakültelerinden çıkmış ve “Kürtçe öğrenmiş” aydınlarla bir an evvel değiştirilmeleri gerektiğini öne sürerek şunları söylemiştir (2012: 1220):

Van Gölü etrafı olduğu gibi boyuna ve enine ikişer Türk kanalıyla Kürdistan'a yalnız askeri değil dini ve siyasi hâkim olmamız da geleceğimiz için elzemdir. Şimdiye kadar esaslı bir program dahi hazırlandığını iştmemiştim. Birçok layihalar vardı. Fakat Ankara Hükümeti'nin muhtelif idare şubeleri henüz işlemiyordu. Bu Kürtlük meselesi pek basitti, fakat bilmeyen ellerde en basit yara da kangren olabilirdi.

Paşa bu ifadelerden sonra Ankara ile anlaşarak bir program hazırlanması gerektiğini, kendisinin “vatanın selameti için” böyle bir işi üstlenmek istediğini dile getirip bu iş için şimdiden Aşiret Fırka Kumandanı Sabri Bey ve kendi erkân-ı harbiyesi ile müzakerelerde bulunacağını ifade etmiştir. Karabekir Paşa bu yerlere 16 Mart 1922 itibarıyla konuyu tebliğ etmiş ve 1 Mayıs 1922'de Aşiret Fırka Kumandanı Sabri Bey ve erkân-ı

disine yaklaşımdan üzüntü duyduğunu belirten Şeyh Sunusi Ankara Hükümeti'nden kendi memleketine dönme imkânı olmadığından yüz kişiye yakın aile efradıyla hükümetin himayesinde Adana'ya yerleşip ziraatla iştigal etmek için izin ve beş adet haneye yeterli arazi talebinde bulunmuştur. Mustafa Kemal üzerinden hükümete iletilen talep değerlendirilmiş, 16 Nisan 1922 tarihli kararname ile her ne kadar bu talep uygun görülümüşse de mevcut durumda Elcezire'den ayrılması uygun olmadığından bir müddet daha orada kalmasına karar verilmiştir (bkz. BCA, 30-18-1-1/4-54-12).

harbiyesiyle konuyu değerlendirmeye almıştır. Karabekir Paşa'nın bu görüşmede dile getirdiği ve toplantıya katılanlarca da uygun görüldüğünü söylediği hususları aşağıdaki başlıklarda özetlemek mümkündür (2012: 1231):³⁰

1. 12 yaşından küçük kabiliyetli çocukların gece yatılı mekteplere alınması
2. İşsizlere tarım müfrezeleri ve yol inşaatı gibi işlerde iş bulunması
3. Bu bağlamda aşiret müfrezelerinin tarım müfrezelerine dönüştürülmesi
4. Kürt şeyhlerinin, darülfünun mezunu ve “Kürtçe bilme şartını” haiz münevver Türk hocalarıyla değiştirilmesi
5. Van Gölü etrafı dahil önemli merkezlerin ve güzergâhların Türk unsuru ile takviye edilmesi

Karabekir Paşa bu başlıklara zemin teşkil edecek düşünsel propaganda düzlemini ise şu şekilde izah etmiştir (2012: 1231):

Sıkı kontrol ve daimi propaganda ile Kürtleri Türklük camiasından ayrı bir unsur olmadıklarını ve Kürtlük meselesi diye yapılan işlerin büyük Ermeni yurdu tesisi ile Kürtleri imha için olduğunu anlatıyordum. Fakat Şark'ta bir umumi müfettişlik ihdasıyla uygulanabilir bir programla uzun seneler uğraşılması lüzumu görülüyordu...

Karabekir'in bu ifadeleri mebuslar üzerinden gerçekleştiren çalışmanın önemli sebeplerinden birinin Kürdistan İstiklal Cemiyeti olduğunu teyit ediyor. Karabekir'in aktarımlarından bu cemiyetin Kürt şeyhlerinin etkinliğinde “İslâmi” bir hüviyete sahip olduğu anlaşılıyor. Karabekir Paşa bu konudaki fikirlerini Ankara'dan gelen mebuslarla da defalarca paylaştığını, Ankara'nın umumi müfettişlikten “hidiviyet” diyerek korktuğunu ifade etmiştir. Bu ifadeleriyle Ankara'dan talep ettiği umum müfettişliğinin “Mısır Hidivliği” olarak algılandığını belirten Karabekir Paşa, Kürt meselesinin kendi umum müfettişliği altında ve önerdiği reçeteyle halledilebileceğini ifa-

30 Bkz. K. Karabekir, 2012:1231

de etmiştir.³¹ Görüldüğü üzere Karabekir Paşa'nın Kürdistan meselesinde Kürt asimilasyonu temelinde önerdiği bu hususlar Cumhuriyet Türkiye'sinin Lozan sonrasında geliştireceği Kürt politikasının genel çerçevesiyle büyük oranda benzerlik teşkil eder.

31 Karabekir Paşa bu minvaldeki raporları Ankara'ya geldikten sonra ısrarla öne sürdüğünü dile getirerek kendince o dönemde bunun tatbik edilmemesi üzerine yaşadığı hayal kırıklığını şu şekilde kaydetmektedir: "1922 senesi niha yetinde Ankara'ya geldiğim zaman ne şarka ne de Kürtlüğe dair kimsede değil malumat, düşünceye karar dahi görmedim. Verdiğim layihaları tekrar yazdım. Şifahen de alakadarlara lazımı gibi anlattım fakat dinletemedim ve akıbet korktuğum oldu, Kürt ve Türk kanı beyhude döküldü. Gurur, inat, vehim gibi muvaffakiyetin doğurduğu zararlı hâsılat hakikati kapadı" (2012: 1231).

Sımko Ağa Hareketinin Seyri ve Türkiye Kürdistan'ındaki Yansımaları

1922 yılının mayıs ve haziran ayları İran Kürdistanı'nda Sımko Ağa ile İran Hükümeti arasında yoğun çarpışmaların devam ettiği, o sıralarda Mustafa Kemal'in bazı bölge mebusları üzerinden Van, Diyarbakir, Erzurum gibi vilayetlerde daha önce bahsini ettiğimiz saha çalışmasını yaptığı dönemdi. Ankara Hükümeti, daha önce bahsedildiği üzere Sımko Ağa'yı belirli bir çerçevede konjonktürel olarak desteklemekle beraber aynı zamanda nüfuzunun Türkiye Kürdistan'ına sirayeti karşısında teyakkuza geçmiş, güçlü bir istihbaratla sürekli takipte kalmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği özel görevle bölgeye gönderilen mebuslardan Van Mebusu Haydar Bey ve Bitlis Mebusu Sadullah Bey'in yanı sıra Karabekir Paşa'nın döneme ait raporları, muhteviyatları itibarıyla hem dönemin Kürt toplumunun sosyopolitik vaziyetine hem de BMM Hükümeti'nin İran Kürdistan'ına yönelik şekillenen politikasına ışık tutar. Bu dönemde İran Kürdistanı'ndaki en önemli gelişmelerden biri İran ordusunun büyük bir yenilgiyle neticelenen Mahabad saldırısıdır.

İran'ın Mahabad saldırısı ve Sımko Ağa'ya karşı yenilgisi

İran güçleri ile Sımko Ağa liderliğindeki Kürt güçleri arasında 27 Mayıs 1922'de şiddetli çarpışmalar cereyan etmiş, bu gelişmeler Şark Cephesi Kumandanlığı'nca da dikkatle takip edilmiştir. Ankara'ya ulaşan konuya dair istihbarat raporlarına göre, mayıs ayı sonlarında Tebriz'den harekete geçen iki bin kişilik İran askerî birliği Sımko Ağa'nın üzerine yürümüş, Bahtiyari aşireti reislerinden Halo Kurban'a bağlı gönüllüler de İran birliklerine iştirak etmiş, İran kuvvetleri bu şekilde Savuçbulak'ı, yani Mahabad'ı iki günlüğüne işgal etmiştir. Bunun üzerine taarruza geçen Sımko Ağa'ya bağlı güçler Ramazan bayramı arifesinde altı saat süren bir muharebe neticesinde İran kuvvetlerini dağıtmış, İranlıların seri ateşli iki Rus sahra ve yedi yüz atımlı bir cebel topu ile yedi adet mitralyözünü ele geçirmiş, Bahtiyari reisi Halo Kurban da bu muharebede maktul düşmüştür. Ramazan ayının son gününe tekabül eden bu çatışmaya dair bilgiler bizzat Sımko Ağa tarafından 1 Şevval (28 Mayıs) itibarıyla Van Kumandanlığı'na bildirilmiştir. Karabekir Paşa, bu çatışmada İran yüksek komuta heyetinin de öldürüldüğü, Serdar Satvetüssaltana'nın esir alındığı, Sımko güçlerinin kaçan İran güçlerini Miyandab'a kadar takip ettiği bilgisini de ayrıca paylaşmıştır (Karabekir, 2012: 1246-1247, 1273-1279). Ankara Hükümeti bu gelişmeleri dikkatle takip ediyordu; döneme ilişkin bazı askerî yazışmalarda Sımko Ağa hareketinin bu raddeye ulaşmasından pek memnuniyet duyulmadığını ve bu hareketin Türkiye lehine bir çerçevede kalmasına yönelik bir arayış içine girdiğini de görüyoruz. Örneğin Elcezire Cephe Kumandanı Faik Bey Erkân-ı Harbiye'ye yazdığı 23/24 Nisan 1922 tarihli yazısında, Revanduz bölgesinde düşünülen harekâtın başarıyla yürütülmesi halinde Sımko hareketinin de “bastırılabilmesinin mümkün olduğunu” ifade etmiştir.¹

1 TIH, cilt IV, s. 302-303.

Haydar Bey'in ilk raporunda Sımko Ağa ve Nasturi meselesi

Bölgede incelemelerde bulunmak üzere özel olarak görevlendirilen önemli isimlerden biri kuşkusuz Van Mebusu Haydar Bey'dir. Van'ın 1918'de geri alındığı dönemde Van valisi olması, Mondros Mütarekesi sürecinde bölgedeki Kürt ve Ermeni meselelerine, ayrıca Sımko Ağa üzerinden İran Kürdistanı ve Azerbaycan'ına da hâkim olması kendisini bu yeni çalışmada önemli kılmıştır. Haydar Bey'in Van bölgesine geçmeden Kafkas Cephesi'ne de gittiğini görüyoruz. Bu seyahatinde Tiflis'e de geçip ileride Ankara'ya İran Hükümeti sefiri olarak atanacak Mümtazüddeve ile de görüşmüştür. Bu görüşmede Mümtazüddeve'nin Sımko meselesini detaylıca görüşme isteğini beyan etmesi üzerine Haydar Bey İran tarafında bu konuyu hükümet adına görüşmeye yetkisinin olmadığını ifade etmiştir.² Bu görüşmelerden sonra Kars'a geri dönen Haydar Bey Kars'tan çektiği 18 Nisan 1922 tarihli telgrafında karargâha hareket ettiğini, oradan Bayezid üzerinden Van'a geçeceğini bildirmiştir.³

Haydar Bey'in Van'a geldikten sonra Ankara ile paylaştığı ilk raporlardan biri 10 Mayıs 1922 tarihliydi ve Nasturiler üzerine uzun bir mütalaaydı.⁴ Haydar Bey, Diyarbakir'den Basra'ya kadarki bölgenin bir şekilde birbirini etkilediğini ve hükümetin tüm bu hatta nüfuzunu tesis etmesi gerektiğini ifade ederek Hakkâri bölgesi üzerinden Nasturilere ilişkin gelişmelere değinmiştir. Haydar Bey, İngilizlerin daha evvel Seyit Taha üzerinden bölgede yaptığı çalışmalara atıf yaptıktan sonra şöyle demiştir:

İngilizler şimdi silahlı Nasturileri pişdar yaptı. Hakkâri'nin güneyine getirmeye başladı. Evvelce arz eylediğim veçhile bu

-
- 2 CUA, A:III-7-b, D:20, F:62-6, Van Mebusu Haydar Bey'den Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya Gevaş'tan çekilen 11 Haziran 1338(1922) tarihli telgraf.
 - 3 CUA, A: III-7-b, D: 20, F: 62-16, Van Mebusu Haydar Bey'den Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya Kars'tan çekilen 17 Nisan 1338(1922) tarihli telgraf.
 - 4 CUA, A:III-7-b, D:20, F:62-12, F:62-13, F:62-14, F:62-15, Van Mebusu Haydar Bey'den Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya Van'dan çekilen 10 Mayıs 1338(1922) tarihli şifreli telgraf sureti.

İngilizlerin Hakkâri'yi mukaddemen istilalarıdır. Öyle görüyorum ki Revanduz'a halleri şüpheli adamlardan mürekkep heyetler göndermesi Nasturilerin dönüşlerinin menedilmesinden daha mühim görülüyor. Lütfen haritada tatbikat icra ediniz. Noktayı harekât Diyarbekir ve Basra'dır. Bu mıntıka baştanbaşa birdir. Silahlı Nasturiler Çölemerik'e tabi Çal askerinin karşısında Zap'ın sağ sahilinde Serpesi, Aşut, Deşna, Derava, Malk köylerine kadar geliyorlar. Biz Revanduz'la uğraşıyoruz!

Görüldüğü üzere Haydar Bey, hükümetin Nasturi hareketine ilişkin ciddi bir tavır geliştirmemiş, Hakkâri bölgesindeki gelişmelerin Revanduz harekâtından çok daha önemli olduğunu düşünmüştür. Sımko Ağa ile Nasturiler arasındaki çekişmelere de değinen⁵ Haydar Bey, bu denklemde Türkiye'nin Sımko'ya yönelik yürütmesi gerektiği siyaseti şu sözlerle özetlemiştir: "Sımko, bizim aşiretlerimiz üzerindeki nüfuzunu idame edemeyeceği kadar azalması fakat Dilman Nasturi ve Ermenilerine mukavemet edebilecek kadar kuvvetli kalmalıdır."

Raporunun devamında bölgede toplanan Nasturi güçleri üzerine mutlak surette harekât yapılması gerektiğini, bunun için Hakkâri ve Van'ın Şark Cephesi içine alınabileceğini ya da Elcezire'den kuvvet sevkini lazım olacağını ifade etmiştir. Haydar Bey Van'da iken İran serdarının (Rıza Han) davetiyle Maku'ya da geçmiş, serdar hastalandığı için bu görüşme gerçekleşmemiş, serdarın amcazadesi ve kâtibi ile görüşmüştür.⁶

Sadullah Fevzi Bey'in Bitlis Vilayeti raporu

Van Mebusu Haydar Bey'in Van'a geldiği ve faaliyetlerini yürüttüğü bu dönemde Bitlis Mebusu Sadullah Fevzi Bey de Elaziz

5 Haydar Bey bu raporda verdiği ayrıntılarda, Nasturilerin Sımko'yu talan ettikleri bir harekâta biraderinin akrabasından ikisinin haremelerini (eşlerini) götürdüğünü ve bunlardan birinin Tiyyar reisinin zevcesi olduğunu dile getirmiştir.

6 CUA, A:III-7-b, D:20, F:62-6, Van Mebusu Haydar Bey'den Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya Gevaş'tan çekilen 11 Haziran 1338(1922) tarihli telgraf sureti.

ve Diyarbekir üzerinden Bitlis'e geçerek benzer çalışmalar yürütmüştür. Bitlis Mebusu Sadullah Fevzi Bey 13 Mayıs 1922'de Bitlis'ten Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta çalışmalarına yönelik şu bilgileri paylaşmıştır.⁷

Elaziz'den itibaren bilhassa Diyarbekir Vilayetine dâhil olduktan sonra güzergâhtaki reisler ile görüşüp Garzan'da Seyidzade Şeyh Ziyaddedin Efendi'ye⁸ misafir oldum. Reisler, milli hükümet namına hürmette ve sözlerimi kabulde kusur etmediler. Şeyh Ziyadeddin'in günden güne muhitte hayra harcanmış olarak artmakta olan manevi tesirini milli maksatlara muntazam olarak sarfı hususu temin eylemekle beraber Bitlis'e kadar teşrifleri de rica edilmişti. Hakikatten de, (Bitlis'e) varışımın beşinci günü Mutki Şeyhlerinden Şeyh Alaeddin Efendiyle Bitlis'e geldiler. Ve bu vesile ile Hacı Musa Bey,⁹ Mutkili Şar Ağa da Bitlis'e gelerek görüşüldü. Vazifenin maksadı dâhilinde başarılı görüşmeler yapıldı. Bunlar bölgelerine, şeyhler de Çukur¹⁰ ve sair aşiretlere doğru gönderildi. Bayram ertesi de icap eden yerlere bizzat gidilecektir.

Bunları aktaran Sadullah Fevzi Bey son söz olarak seçim bölgesi dahilinde ve muhitinde endişeye mahal bir duruma rastlanmadığını belirtmiştir. Burada dikkate değer bir husus, bölgedeki şeyhlerin de milli hükümet namına aşiretlerle görüşme noktasında görevlendirildikleri hususudur. Sadullah Bey'in telgrafı, Garzanlı Şeyh Ziyaddedin ile Mutkili Şeyh Alaeddin Efendilerin bu hususta çalışmayı kabul ettiklerini gösteriyor.

7 CUA, A:III-7-b, D:20, F:62-11, Bitlis Mebusu Sadullah Fevzi Bey'in Bitlis'ten çektiği 13 Mayıs 1337(1922) tarihli şifreli telgraf sureti.

8 Şeyh Hazret ismiyle müsemma olup Abdurrahman-i Taği'nin torunu, Norşin ekolünün kurucusudur. Kürt milis kuvvet kumandanlarından biri olarak 1915-1916'da Ruslarla yapılan muharebelerde bir kolunu kaybetmiştir. O dönemde 17. Kolordu kumandanı olarak Bitlis'e gelen Mustafa Kemal'in ziyaret ettiği isimlerden biri olmuştur (bkz. Hakan, 2013: 40).

9 Erzurum ve Sivas kongrelerinde temsil heyetine seçilen Mutkili Musa Bey'dir.

10 Muş Ovası'nı da Norşin'in kuzey istikametinde Nemrut Dağı eteklerindeki bölge.

döneminde Sımko'nun sadece Çehrik ve Dilman tarafında nüfuzu olduğunu, talan getirme ümidiyle Saray¹² ve Hakkâri bölgesi aşiretlerinin kısmen kendisine destek vermeye meylettiğini, oysa gelinen durumda Sımko Ağa'nın Hoy ve Meşko haric Dilman'dan Sakız'a kadar bütün Batı İran'a hâkim olduğunu ifade etmiştir. Haydar Bey ayrıca gelinen noktada Adilcevaz ve Bitlis'e kadar bütün aşiretlerin Sımko Ağa'nın ittifak dairesine girdiğini belirtmiştir. Devamında Musul merkezli bir komiteye ve çalışmalarına şu şekilde değinmiştir:

Musul'daki Kürt komitesinin neşrettiği bir beyanname esasen bütün Van aşiretlerine de dağıtılmış ve bütün aşiretler yemine bağlanmıştır. Bu konuda bazı vesikalar elde ettim. Sımko'ya arz-ı hürmet ve itaatte tereddüt edenlerden bir kısmı, aşiretlere tabi olanlar tarafından muhtelif şekillerde tazyik edilerek ittifaka girmeye ve yemine tabi olmaya zorlanmaktadırlar.

Haydar Bey, dile getirdiği bu komitenin ne ya da kim olduğuna ya da bunun Sımko Ağa ile rabitasına ilişkin net ifadeler kullanmamıştır. Türkiye tarafındaki aşiretler arasında eksik olmayan arazi ve sair davaların da Sımko Ağa tarafından çözülmeye başlandığını, "Sımko gerek bizde gerek İran'da merci-i enam olmuştur," ifadesiyle Sımko'nun her iki taraftaki bölge halkı için bir çekim merkezi haline geldiğini açıkça zikretmiştir. Haydar Bey raporunun devamında Sımko'nun elde ettiği gücün anlaşılması için harita üzerinde tetkikat icra edilmesini rica etmiş, Sımko'nun ulaştığı nüfuzu ve gayesini, kullanmaya yeni başladığı "mühür" üzerinden örneklendirmiştir. Haydar Bey'in şu ifadeleri, Sımko Ağa'nın yazışmalarında kullandığı yeni mührü Türkiye tarafının yüklediği anlama örnek teşkil eder: "Sımko kullandığı mührü değiştirmiş ve milliyetinin timsali olmak üzere cepheden bakan oturmuş bir aslan üzerine ismini kazıttırdığı yeni bir mühür kullanmaya başlamıştır."

Haydar Bey devamında Sımko'nun kendisine henüz tabi olmayan aşiretlere mektuplar gönderdiğini dile getirerek buna örnek olarak Celali aşireti reislerine gönderilen mektubu ve-

12 Günümüzde Van'ın İran hududundaki Saray ilçesidir.

rir. Haydar Bey'in aktarımlarına göre Sımko Ağa bu mektupta "kardeş Kürt milletin kurtuluş vaktinin yakın olduğundan, bugün Kürdistan bayrağının Sine, Sakız'da dalgalandığından" bahsetmiştir. Haydar Bey, Sımko Ağa'nın Türkiye'ye yönelik siyasetini ise şu cümlelerle özetlemiştir: "Sımko ne zaman İran'ın kendisi aleyhinde bir hareket hazırladığını his eder ve (bir) yeri talan için basmaya karar verirse zayıf noktamızı bildiğinden daima Nasturilerden bahsetmekte ve bu sayede cephane koparmaktadır."

Haydar Bey'in bu ifadeleri Türkiye tarafının İran-Türkiye hudut boyunda Nasturi yerleşimine karşıt temel siyasetinin Sımko Ağa tarafından yardım görmeye yönelik bir araç olarak kullanıldığını işaret ediyor. Bu durumun her fırsatta kullanıldığının cepheye ait dosyalarda da sabit olduğunu dile getiren Haydar Bey raporunda, "Sımko'nun Kazım Paşa'ya İran Nasturileri ve Ermenilerine yerlerine iade için harp açtıklarına dair olan ifadelerinin tebdil-i vaziyet kanaatini hâsıl edecek derecede ehemmiyeti olmadığının kolaylıkla anlaşılacağını" ifade ederek Türkiye'nin Sımko Ağa siyasetini eleştirmiştir.

Haydar Bey: "Sımko Ağa istiklal ilan ederse..."

Van Mebusu Haydar Bey bu yazışmasının devamında bölgede edildiği nihai kanaati "vaziyet değişmiştir, gittikçe fenalaşmıştır ve fenalaşacaktır" sözleriyle özetlemekte, güncel durumun Karabekir Paşa'nın vaktiyle Sımko Ağa'ya verdiği desteğin bir neticesi olduğunu şu şekilde iddia etmiştir:

Sımko'nun az zaman zarfında nüfuzunu bu kadar genişletmesinde birkaç sebep vardır. Van'dan ayrılmamdan¹³ sonra ordu tarafından Sımko'ya iki top, iki mitralyöz verilmiştir. Bunların tetkik edilmesi icap eden sebeplerini biliyorum. İcabında arz ederim. Sımko bu mitralyözler sayesinde İran'dan elde ettikleriyle bu gün top mevcudu ondur. Ve mitralyöz adedini de yirmiye çıkarmıştır.

13 Mebus seçilerek ayrılmasını kastediyor.

Haydar Bey devamında Sımko Ağa'nın esas kuvvetlerinin Türkiye tarafının asker firarilerinin ve yanına iltica eden aşiretlerden oluştuğunu belirtmiştir. Aynı zamanda Van'da hükümetin ve adliyenin tam manasıyla tesis edilmemesi, kuvvetin kıfayetsizliği ve memurların maaş alamaması da Sımko'nun bölgedeki nüfuzunun artışının bir sebebi olarak değerlendirilmiştir. Diğer bir hususu da Van'ın aynı anda iki farklı cephe, yani hem Şark ve hem de Elcezire cepheleri sınırlarında olmasına rağmen her iki cephenin de ahvali layıkıyla teşhis edememesine bağlamıştır. Devamında İngilizlerin Sımko Ağa'yı tenkil için İran Hükümeti'ni teşvik edebileceklerine işaret eden Haydar Bey uzun mütalaasında Yunan savaşı ve Elcezire Cephesi'ndeki duruma rağmen vilayetteki askerî kuvvetlerin mutlak surette artırılması gereğine işaret etmiştir. Haydar Bey, gerekli tedbirlerin alınmaması durumunda Sımko Ağa'nın Türkiye tarafındaki aşiretleri de etkisi altına alarak "bağımsızlığını ilan edebileceği" ihtimaline de dikkat çekmiştir. Haydar Bey, bu bağlamda Kürt toplumu üzerine de bir değerlendirme yapmıştır:

Vakıa her Kürt nefsinı herkesin fevkinde ve en yüksek makama layık görür. Bunlar için Kürtler bir [okunamadı] veya aşiret etrafında ancak "hof-u mazarrat" [zarar korkusu] (ve) menfaat ümidi ile muvakkat [geçici olarak] toplanabilirler. Ve fakat ittifakları payidar olmaz. En zebun ve en fakirleri ilk fırsatta temin-i menfaate kıyam eder...

Haydar Bey bu çerçevede gerekli kuvvetlerin bölgeye gelmesiyle tüm aşiretlerin Sımko Ağa'dan yüz çevireceklerini, kendisine gidip de dönmek isteyen aşiretlerin de döneceğini, talan hırsıyla yardıma giden aşiretlerin de men edileceğini dile getirerek Kazım Paşa'ya da izah ettiği tedbirlerin ciddiyetle alınması gereğini dile getirmiştir. Haydar Bey devamında, "Sımko ilan-ı istiklal ettiği ve bize zararlı harekâta bulunduğı takdirde tenkil edilir. Vilayat-ı Şarkıye elimizde kalır," ifadeleriyle alınması gereken tedbirlerin vilayat-ı şarkiyenin geleceğı açısından taşıdığı "hayati öneme" dikkat çekmiştir. Bu ifade Ankara'nın Sımko Ağa hareketine dair "kırmızı çizgilerini" de gösterir. Bu çerçevede Sımko

Ağa'nın olası bağımsızlık ilanının Türkiye tarafının tenkil hareketine başlaması için bir sebep olarak değerlendirilmiş, "vilayet-i şarkiye elimizde kalır" ifadesiyle Türkiye'nin İran Kürdistan'ına yönelik bir toprak talep edilmeyeceğine atıfta bulunulmuştur. Haydar Bey'in bu sözlerinden, Sımko Ağa'nın bağımsızlık ilanı durumunda Türkiye Kürdistanı'nı Türkiye'den ayırabilecek bir potansiyel barındırabileceği sonucunu da çıkarmak kabildir.

Haydar Bey, 16 Mayıs 1922'de Van'dan Mustafa Kemal'e çektiği başka bir telgrafında¹⁴ ise kendisine hoş geldin ziyaretine gelen aşiret reislerine sürekli nasihatlerde bulunduğunu, bayramın sekizinci günü bütün aşiret reislerini Van merkeze davet ettiğini dile getirmektedir. Haydar Bey bu toplantıya Siirt, Bitlis ve Muş mebuslarını da davet etmiş, katılım için Mustafa Kemal'den de bunlara telgraf çekmesini istemiştir. Haydar Bey ayrıca Sımko Ağa'nın Dir'e yakın Karaçıyan Köyü'ne geleceğini ve çarşamba günü kendisiyle orada görüşmek üzere Van'dan hareket ettiğini bildirmiştir.

Van'daki aşiret toplantısını da icra edip Sımko Ağa ile görüşen Haydar Bey daha sonra Bitlis'e geçmiş, buradan Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği 16 Haziran 1922 tarihli telgrafta bölge valilerine ilişkin bir rapor sunmuştur. Mebus Haydar Bey, Van Valisi Kadri Bey ile Hakkâri Mutasarrıfı Münip Beylerin kifayetsiz olduğunu, kendileriyle görüştüğünü söylemiş, Mutkili Hacı Musa Bey'i de "sahibül-hayr olmayan Hacı Musa Bey" diye nitelmiştir.¹⁵ Haydar Bey Bitlis üzerinden Diyarbakir'e geçmiş, Mustafa Kemal, Diyarbakir Valiliği üzerinden kendisine gönderdiği 28 Haziran 1922 tarihli şifre telgrafında vazifesinin bitimine kadar Binbaşı Faik Bey'in kendisine refakat edeceğini bildirmiştir.¹⁶ Van Mebusu Haydar Bey'in bölgedeki görevini tamamladıktan sonra Ankara'ya döndüğü anlaşıyor.

14 CUA, A:III-7-b, D:20, F:62-5, Van Mebusu Haydar Bey'den Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya Van'dan çekilen 16 Mayıs 1339(1922) tarihli telgraf sureti.

15 CUA, A:III-7-b, D:20, F:62-3 ve 62-4, Van Mebusu Haydar Bey'den Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya Bitlis'ten çekilen 16 Haziran 1338(1922) tarihli telgraf sureti.

16 Bkz. TBMM Reisi Başkumandan Mustafa Kemal'den Van Mebusu Haydar Bey'e 28.6.1338(1922) tarihli şifreli telgraf sureti (akt. ABE, cilt 13, s. 119).

Karabekir Paşa'ya göre Sımko Ağa ve Kürdistan ihtilali

Van Mebusu Haydar Bey raporlarında Karabekir Paşa'nın Sımko Ağa siyasetini eleştirirken, Kazım Karabekir Paşa da Van'daki Sekizinci Fırka Kumandanlığı aracılığıyla Haydar Bey'in faaliyetlerini dikkatle takip etmiştir. Van'daki fırka kumandanlığı bu faaliyetlere istinaden bir rapor hazırlayarak Karabekir Paşa'ya sunmuş, paşa da Başkumandanlığa iletmiştir.¹⁷ 24 Haziran 1922 tarihli bu rapor, muhteviyatı itibarıyla dönemin Kürt kamuoyunun genel ahvaline dair önemli bilgi ve değerlendirmeleri içeriyor.

Öncelikle Haydar Bey'in Sımko Ağa'ya yönelik faaliyetlerine değinilen raporda, Haydar Bey'in hudut boyundaki "Sermarçıyan"¹⁸ Köyü'ne giderek Sımko ile görüştüğü, sonrasında iki günlüğüne Sımko Ağa'nın evinde misafir edildiği ve karşılıklı hediyelerin verildiği dile getirilmiştir. Devamında, "Bu mülakatın Sımko'yu hedefinden çevirememiş olduğu şüphesizdir," ifadesinden sonra, hem askerî idarece yürütülen Sımko Ağa siyasetinin doğruluğuna değinilmiş hem de Haydar Bey'in bu ziyaretinin Sımko'nun nüfuzunu azaltmaktan ziyade artırdığı dile getirilerek bu faaliyet eleştirilmiştir:

Esasen Sımko İran'da kuvvetlice yerleşmedikçe bizimle bir ihtilaf çıkarmayacağı, İran'daki teşebbüslerine yardım etmemiz, hiç olmazsa mani olmamamız için her nevi dalkavukluk ve yaltaklanma¹⁹ ile bizimle iyi ilişkilere devama çalışmakta olduğu ve çalışacağı öteden beri anlaşılmış bir keyfiyettir. Bu seyahatin Sımko'nun aşiretler nezdindeki itibarını arttırmaktan başka bir şeye yaramadığı mütalaası mevcuttur.

17 CUA, A:III-7-B, D:20, F:62 ve 62-1, 61-2, Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'dan Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya Kars'tan çekilen 24 Haziran 1338(1922) tarihli telgraf ve ekinde Van'daki Sekizinci Fırka Kumandanlığının aynı tarihli raporunun sureti.

18 Haydar Bey'in önceki raporunda Karaçıyan diye yer almıştı. Her iki isim arasındaki fark şifreli telgrafların çözümünden kaynaklı olmalıdır.

19 Osmanlıca metinde "temelluk ve tabasbus"

Raporun diğerk bir maddesi de Van'da Haydar Bey tarafından icra edilen aşiret reislerinin davet edildiğı toplantıyla ilgilidir. Raporda aşiret reislerinin Van'da toplandığı, itimat ve ittifak lüzumuna dair nutukların söylendiğı, bir kısım reislere hediyeler verildiğı, hediye almayanların gücendiğı belirtilmiştir. Raporda, aşiretlerin “hükümetin kuvvetli, kendilerinden korkmaz ve gerektiğinde bir kolordu gönderebileceğı” algısına sahipken, Haydar Bey'in bu toplantısıyla birlikte aşiret reislerinde “hükümetin zayıf ve kendileriyle iyi geçinmeye mecbur olduğı” algısının oluştuğı yorumu ağır basar. Bu yoruma destek olacak şekilde Haydaran aşireti reisi Kır Hüseyin Paşa'nın aşiretler adına söz alarak “Anlaşıyor ki hükümet bizden şüphe ediyor. Bizze emniyet etmiyor. Bizim de diyeceklerimiz var...” sözlerine yer verilmiş, Haydar Bey'in mahalli makamlardan malumat almadan bu şekilde hediye takdimine konu bir toplantı icrasının yanlış sonuçlara yol açtığı ifade edilmiştir.

Van'daki Sekizinci Fırka Kumandanlığı'nın hazırladığı bu raporun en önemli kısmı dönemin Kürt ve Kürdistan meselesinin Kürt toplumundaki sosyolojik ve politik arka planına dair önemli tespitleri içeren kısmı aşağıdaki gibidir.

Esasen Kürdistan ihtilalinin ortaya çıkmasını gerektiren şartlar mevcut bulmamıştır.

1. Milliyet fikri ağalar ve tealalar (önde gelen, eşraf) tabakasından aşağı geçmemiştir.
2. Reisler birbirini çekemez, kimse kimsenin emri altına giremez ve bir emel etrafında toplanamazlar. Sımko'nun, Seyit Taha'nın uğraşması da sırf şahsidir.
3. Efradın ağalara bağıllığı da ciddi değildir ve bağıllık pek çok seyrelmiştir. Ağanın efradına itimadı yoktur.
4. İhtilal edecekler için şimdilik şayan-ı itimat bir istinat noktası yoktur. Bunu Kürtler de hesap ediyorlar.
5. Harb-i Umuminin sebep olduğı fevkalade telefât ve sefaletten dolayı Kürtler de barış ve sükûn ile yaşamaya çalışıp zengin olma ihtiyacını hissediyorlar. Binaenaleyh İngiliz vesairenin bu mntıkada isyan çıkarabilmesi fiilen

kuvvet sevk etmesiyle mümkündür. Gelecekte bu isyanı yapacak, yaptıracak Sımko'dur. Fakat Sımko'nun akıbeti de henüz muhkem değildir. Kürdistan için yapılacak iş; kâfi derecede ve ilmi esaslar dâhilinde icraat yapmaktır.

6. Bazı zeki aşiret reisleri hükümetin Kürdistan meselesinden korkmakta olduğunu keşfetmiş, fırsattan istifade hususi menfaatini temin için müheyyiç²⁰ haberlerle merkeze karşı meseleyi büyüttükleri haber alınmıştır.

Van'daki askerî idarenin bakış açısıyla kaleme alınan bu altı maddelik değerlendirmede en önemli vurgulardan biri, kuşkusuz Kürt ulus bilincinin Kürt toplumsal tabanına yayıldığı ve seçkinler sınıfına ait olduğu tespitidir. Bununla beraber bir Kürdistan ihtilalinin kuvvetli bir dayanağının olmadığına ihtilale meyyal Kürtlerce de hesaba katıldığı önemli bir tespittir. Kürt seçkinlerinin arasındaki klasik çekememezlik duygusuna yönelik vurguların yanı sıra Birinci Dünya Savaşı'nın Kürt toplumunda yarattığı yılgınlığa yönelik ifadeler de önemli vurgulardan biri sayılabilir. En önemli hususlardan biri, her ne kadar İran'daki faaliyetlerine belli bir ölçek dahilinde destek verilmişse de, Sımko Ağa'nın "tüm bu olumsuzluklara rağmen" gelecekte bu ihtilali gerçekleştirebilecek biri olarak görülmesidir.

20 "Heyecanlandıran, coşturan" anlamındadır.

Sımko Ağa Hareketinin Sonu ve Genel Yansımaları

1922, Sımko Ağa liderliğindeki Kürt hareketi açısından hem büyük zaferlerin hem de yenilgilerin yaşandığı bir yıldır. Sımko Ağa'nın İran güçlerine karşı mücadelesi sadece BMM Hükümeti'nce değil, İstanbul Hükümeti'nce de takip edilir. İstanbul Hükümeti'nin İran'daki Osmanlı Sefareti ile yazışmalarına bakıldığında, Sımko hareketinin Osmanlı ve İran Kürdistanı'nı birleştirmeyi amaçlayan bir hareket olarak değerlendirildiği ve Sımko'ya destek verildiği ithamıyla BMM Hükümeti'nin eleştirildiğini görüyoruz.

İstanbul Hükümeti Hariciye Nezareti'nden, Tahran maslahatgüzarına çekilen 28 Haziran 1922 tarihli telgrafta¹ İran Kürdistanı'ndaki Kürt aşiretlerine yönelik gelişmelere değinilmiştir. Telgrafta, Kürt aşiretleri ile İran kabileleri arasında mücadelelerin olduğunun ihbar alındığı dile getirilerek "Hükümet-i Seniye Müslüman kanının akıtılmasını hiçbir zaman arzu etmediğinden, bu hal burada büyük teessüfle karşılanmıştır," sözlerine yer verilmiş, bunun engellenmesi için maslahatgüzardan tüm nüfuz ve iktidarını kullanması istenmiştir. Tahran Sefareti'nin bu yazıya cevaben Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 10

1 HRSYS: 2400-7, Hariciye Nezareti'nden Tahran maslahatgüzarına 28 Haziran 1922 tarihli telgraf sureti.

Temmuz 1922 tarihli şifreli telgrafta, Sımko Ağa'nın İran kuvvetlerine karşı verdiği mücadeleye ilişkin çok önemli detaylar vardır.² Maslahatgüzar Nüzhet Bey, öncelikle meydana gelen çatışmaların Sımko ile İran aşiretleri arasında değil, İran ordusu içerisinde cereyan ettiğini ifade etmiştir:

Birkaç cephede vuku bulan mükerrer hücumlar neticesinde İran Kürdistanı'nın büyük kısmı Sımko'nun kıtaları tarafından işgal olunmuş ve İran Ordusu hezimete duçar olup birçok telef ve esir verdikten sonra hâlihazırda zaten mecburen savunmaya yönelik bir vaziyet almıştır.³

Nüzhet Bey: “Sımko'nun amacı İran ve Osmanlı Kürdistan'ını birleştirmektir”

Maslahatgüzar Nüzhet Efendi, bu önemli başarılarla imza atan Sımko kuvvetlerinin askerî yapısına ve amaçladığı hedefe yönelik şu ifadelerle yer vermiştir:

Kürt kuvvetleri iki kısımdır. Birincisi, Sımko kuvvetleridir ki bunlar Osmanlı Ordusunda iken açıkta kalan Kürt zabıtlar tarafından idare olunmaktadır. Bunların erkân-ı harbiyesi maatteessüf sivil İngiliz zabıtlarından oluşmaktadır. Maksatları Osmanlı Kürdistanı ile İran Kürdistanı'nın birleştirilerek istiklalinin ilanıdır. İşgal ettikleri mahallerde neşrettikleri beyannameler de bu mealdedir.⁴

Nüzhet Bey Sımko kuvvetlerinin ikinci kısmını, Ankara Hükümeti'ne yönelik iddialarla birlikte şöyle ifade etmiştir:

İkinci kısma gelince bunlar mezhebi saiklerle “an-cehlin”⁵ Sımko'nun yardımına koşan ve “Çerik”e⁶ gelen bine yakın hu-

2 HR.SYS: 2400-7, Osmanlı Devleti Tahran Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne çekilen 10 Temmuz 1922 tarihli şifreli telgraf sureti.

3 HR.SYS: 2400-7.

4 HR.SYS: 2400-7.

5 “Bilmeyerek”, “bilmezlikle” manasındadır.

6 Çehrik, Sımko Ağa'nın kalesi ve ana karargâhıdır.

dut üzerindeki Kürt kuvvetleridir ki Sımko'nun hakiki maksadını bilmeyerek yardıma gelmektedirler. İran Hükümeti'nin iddiasına nazaran Ankara Hükümeti'nin de desteğini temin etmektedirler. Zaten öteden beri kâh Ruslara kâh bize hizmet eden Sımko ise anladığım kadarıyla⁷ şimdi İngilizlere alet olmakta ve İngilizlerin bazı vaat ve talimatıyla mühim bir rol oynamaktadır. Hissiyat-ı acizaneme nazaran dolayısıyla Ankara Hükümeti'ni de yanıltmaya çalışmaktadır.⁸

Görüldüğü üzere Nüzhet Bey, Ankara'nın Sımko'ya desteği meselesini, Sımko'nun Ankara'yı kandırdığı ve büyük maksadını sakladığı şeklinde yorumlamıştır. Telgrafının devamında, İran Hükümeti'nin Kürdistan ihtilalini bastırmaktan aciz kaldığını, kabinenin teşkil edemediği bir zamanda harp nazırı defalarca yanına gelerek bu meselenin halli için Ankara Hükümeti'nin dikkatinin çekilmesi ricasında bulunduğunu, aynı zamanda Tiflis'teki Mümtazüddeve heyetine acilen Ankara'ya hareket etmesinin emrolunduğunu dile getirmiştir. Verilen bu izahattan, İran tarafının Sımko'ya karşı yenilgilerde Ankara Hükümeti'nin payının olduğunu düşündüğünü ve Kürt ihtilalinin bastırılmasının birinci adımının Ankara'nın desteğinin çekilmesinde aradığını anlıyoruz.

Nüzhet Bey: “İngilizler Anadolu ve İran arasında müstakil Kürdistan istiyor”

Nüzhet Bey, Sımko'nun İngilizlerden geleceğe matuf bazı sözler de aldığını, hareketin içindeki eski Osmanlı Kürt zabitlerinin bir kısmının Sine ve Hemedan taraflarında Kürdistan'ın birliği ve istiklali propagandası ile meşgul olduklarını öne sürer. Yazısının devamında Binbaşı Noel'e de değinen Nüzhet Bey, Kürt hareketinin İngiliz sefaretinde planlandığını, Noel isminde sivil bir İngiliz kumandan ve Kirmanşah İngiliz Konsolosu tarafından idare edildiğini iddia eder. Osmanlı maslahatgüza-

7 Osmanlıca metinde “İstitle'at-ı çakeraname nazaran” ifadesi kullanılmıştır.

8 HRSYS: 2400-7.

rı, Kürt hareketine verilen İngiliz desteğinin ana gayesini şu şekilde izah eder:

İngilizlerin Kürdistan havalisindeki yegâne maksatları; Osmanlı Kürdistanı ile İran Kürdistanı'nı birleştirilerek Anadolu ile İran arasında zahiren müstakil bir Kürdistan Hükümeti teşkilidir. Bu Kürt ihtilalleri neticesinde elimizdeki araziden bir kısmının da maazallah-ı Teâlâ Kürdistan namıyla elimizden çıkması olası olduğundan⁹ eğer İran Hükümeti'nin iddiası veçhile hudut üzerindeki Kürtler hakikatten Ankara Hükümeti'nin yardımına mazhar oluyolar ise mezkûr maksadın gerçekleşmesine bilmeyerek biz kendimiz yardım etmiş olacağız.¹⁰

Nüzhet Bey'in bu ifadeleri, İstanbul Hükümeti'nin de Sımko Ağa ihtilaline Türkiye Kürdistanı'nı kapsayacak müstakil bir Kürdistan'a yol açabilecek bir oluşum nazarıyla baktığını gösteriyor. Bu, iki hükümeti müstakil Kürdistan karşıtlığında ortaklaştırmış görünüyor.

İran: "Sımko'ya destek ile Türkistan'a destek aynıdır"

Tahran'daki maslahatgüzarın konuya getirdiği diğer bir perspektif İran'ın Türkistan sınırındaki vaziyetidir. Nüzhet Bey'e göre İran tarafı, Kürdistan'daki Sımko hareketine İngiliz sefaretinin desteğinin aşikâr olmasına rağmen Ankara Hükümeti'nin hudut üzerindeki tahrikleriyle Türkistan'daki tahrikleri arasında bir münasebet kurarak bundan ürkmüştür. Bu duyguyla Türkistan hududundan Azerbaycan'a kadarki Hazar Denizi güney sahilinde mühim bir kuvvet bulundurmak zorunda kalmış ve bu hususta İngilizlere müracaata mecbur kalmıştır. Bolşevik donanmasının Hazar Denizi güneyinde dolaştığı, İngilizlerin temel amaçlarından birinin Türkistan ile Anadolu'nun irtibatını kesip buraya bir set çekerek Hindistan yolunu İran devletine muhafaza ettirmeyi düşündüğü gibi düşünceleri de var-

9 Osmanlıca metinde "müstab'ad olmadığından" ifadesi kullanılmıştır.

10 HR.SYS: 2400-7.

dır. Maslahatgüzarın bu izahatları, İran'ı bir set olarak elde tutmak isteyen İngilizlerin yine İran'a karşı Kürtleri neden desteklediği sorusunun da ifadesidir.

Nüzhet Bey, devamında Bolşeviklerin güneye inmek için fırsat kolladıkları, İngiliz nüfuzuna karşı yüz bin kişilik bir ordu-
nun hazır tutulduğu bilgisini Rus sefirine dayandırarak dile getirmiştir. Hudut üzerindeki Kürt hareketinin daha fazla genişlemesi durumunda İran Hükümeti'nin bu durumun Azerbaycan'a da sirayetinden endişelenerek tüm kuvvetlerini Hazar Denizi sahiline götürebileceğine ve bunun durumu daha da kötüleştirme ihtimaline değinmiştir. Nüzhet Bey yazısının sonunda, İran Hükümeti'nin Ankara Hükümeti'nce Kürtlere destek verilmemesi yönündeki temennilerinin anlaşılabilir olmasına rağmen hudut boyundaki askerî kıtaların hafifletilmesinin caiz olmadığını, hayalperver İran tarafının Osmanlı Kürdistanı'nı kendine katmayı düşünebileceğini, İranlıların fırsat bulsa harekete geçebileceğini belirtmiştir. Nüzhet Bey, Kürt hareketiyle Ankara arasındaki ilişkileri İran basınına yansımalarıyla şekilde şöyle özetlemiştir:

Bugünlerde Çerik'e gelen bir Osmanlı özel heyeti tarafından Sımko'ya bir kılınc ve birçok harp mühimmatı getirildiği, Sımko tarafından da karşılık olarak bazı hediyelerin verildiği, bazı mahrem müzakerelerin gerçekleştiği, Kürtlerin elinde bulunan top ve mitralyöz ve tüfeklerin Osmanlı Ordusuna mahsus savaş mühimmatı olduğunda şek ve şüphe kalmadığı İran Hükümeti'nce iddia olunmakta ve basına da yansıyan bu haberler pek fena tesir etmektedir.¹¹

Maslahatgüzarın Osmanlı özel heyetinden kastı Ankara Hükümeti heyetidir. Nüzhet Bey, Sakız ve Bane'nin Kürtler tarafından işgal edildiğinden posta haberleşmesinin şu an için olmadığını, Sine ile de haberleşme gerçekleşmediğinden son malumatlardan bilgi alamadığını ifade ederek şunları da eklemiştir:

İran Hükümeti'nin bu iddiasının doğruluk derecesi malum değilse de herhalde haberlerin gelmesi ve Kürdistan'da birbirinin

11 HR.SYS: 2400-7

maksadından habersiz kuvvetlerin ve karmakarışık cereyanların mevcudiyeti gerek İran Hükümeti'ni gerek bendenizi müşkül bir vaziyette bırakmaktadır.

Nüzhet Bey devamında İran güçlerinin her tarafta savunma pozisyonunda olduğunu, yabancı bir devletten mali yardım alamadıkları takdirde başarı kazanmalarının mümkün görünmediğini, Sine'nin de yakın zamanda düşmesinin muhtemel olduğunu dile getirerek Sımko'yla alakalı Ankara Hükümeti'nin dikkatinin çekilmesinin gereğini arz edip yazısını sonlandırmıştır.

Ankara'nın Sımko Ağa siyasetinde değişim

Sımko Ağa'nın İran kuvvetlerine karşı üstünlüğünün arttığı bu dönemde İran Hükümeti ile Ankara arasında da ilişkiler yoğunlaşmış ve sefaret düzeyinde Ankara'ya bir görevlendirme yapılması Ankara tarafından da memnuniyetle karşılanmıştır. Mümtazüddevle İsmail Han'ın sefir olarak Ankara'ya görevlendirilmesi üzerine Mustafa Kemal kendisine 30 Haziran 1922'de memnuniyetini ileterek İran milletinin "Türkiye halkı hakkında gösterdiği özel hissiyattan" ötürü teşekkür etmiştir.¹² İran sefiri şerefine 14 Temmuz 1922'de Ankara'da bir etkinlik düzenlenmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın İran tarafının beyanlarına atfen dile getirdiği "Türkiye halkının ve Türkiye milli ordusunun muvaffak olması için vuku bulan temennilere özel olarak teşekkür ederim. Bu mücadeledeki muvaffakiyet, bütün Doğu'yu ve Doğu'daki mazlum milletleri elbette alakadar eder. Biz eminiz ki, mücadelemizde Doğu milletleri, İslam âlemi ve medeniyet cihanı bizimle beraberdir," sözleri İran Hükümeti ile TBMM arasında gelişen "iyi" münasebetleri gösteriyor.¹³ İran'ın Ankara'da sefaret düzeyinde diplomatik ilişki kurmasından sonra BMM'nin Sımko Ağa siyasetinin değiştiğini sezmek mümkündür. Bu değişimin temelinde Sımko Ağa'nın

12 Bkz. ABE, cilt 13, s. 122.

13 Bkz. ABE, cilt 13, s. 145.

umum Kürdistan'a sirayet edebilecek bir güce kavuşacağı yönündeki emarelerin ortaya çıkması vardır. Bu yöndeki algılar İran ve BMM hükümetlerini "olası bir müstakil Kürdistan'a karşı" ortak fayda paydasında bir araya getirmiştir. Bununla beraber iki tarafın yakınlaşması Ermeni ve Nasturi meselesi üzerinden BMM Hükümeti'nin Sımko Ağa'ya verdiği konjonktürel desteği sonlandırmayı da beraberinde getirmiştir. İran tarafının, İngilizlerin Sımko Ağa ile münasebeti olduğuna yönelik yoğun propagandası da BMM Hükümeti'nin Sımko Ağa hareketine karşı yeni politikasında etkili olmuştur.¹⁴ BMM Hükümeti, Musul ve Güney Kürdistan meselesinin çözüm beklediği bir dönemde, tüm bağıllık beyanlarına rağmen, Sımko Ağa'nın İngilizlerin tesirine girebilme ihtimalini, önemli bir tehlike olarak görmüştür.

İran'ın büyük taarruzu ve Sımko Ağa'nın yenilgisi

BMM-İran üst düzey diplomatik ilişkilerinin Kürdistan karşılığı zemininde hızla geliştiği bu süreçte, 1922 Ağustos'unda İran Hükümeti'nin de büyük bir kuvvetle Sımko Ağa'nın üzerine yürüdüğünü görüyoruz. Çatışmalar sonucunda, ağustos ortalarına gelindiğinde İran ordusu Salmas ve Dilman şehirlerini almış, Sımko Ağa Türkiye hududuna doğru çekilmek zorunda kalmıştır. İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf Bey'in Fevzi Paşa'ya ve Başkumandanlığa çektiği 15 Ağustos 1922 tarihli telgraf, bu hadiselerle ilişkin detayların yanı sıra Türkiye'nin yeni vaziyet karşısındaki siyasetine de ışık tutuyor. Hüseyin Rauf Bey'in telgrafı şöyle başlamıştır:¹⁵

14 Örneğin Mûdafaa-i Milliye Vekili Karabekir Paşa, vekâlet bütçesinin tartışıldığı 19 Temmuz 1922 tarihli gizli meclis oturumunda Şark Cephe Kumandanlığı'nın önemine ve kuvvetlendirilmesine yönelik beyanatlarında Revanduz meselesinin yanı sıra İngilizlerin İran dahilinde faaliyet gösterip aşiretleri teşvik ettiklerini de iddia eder (bkz. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, cilt 3, s. 522).

15 CUA, A.III-9-A, D:37, F:33 ve 33-1, İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf Bey'den Başkumandanlık makamına 15.8.1338(1922) tarihli tahrirat ve ekinde Erkân-ı Harbiye'ye çektiği aynı tarihli telgraf sureti.

İranlıların Sımko'yu tazyik ederek Dilman ve Salmas şehirlerini geri aldıkları, Sımko'nun imdadına giden bizim taraf aşiretlerin kendisini terk ile firar eylemekte oldukları, ailesini Hakkâri hududuna bir saat mesafede bir mahale gönderdiği, bir iki gün kadar hududumuzu geçmesinin düşünüldüğü Van Vilâyetinden bildiriliyor.

Hüseyin Rauf Bey'in bu izahatında görüleceği üzere Türkiye tarafındaki aşiretler de Sımko Ağa'nın yardımına gitmekle beraber vaziyet karşısında tutunamayıp kendisini terk etmişlerdir. Raporda, bunların hangi aşiretler olduğuna yönelik malumat yoktur. Hüseyin Rauf Bey devamında Sımko'nun hududa dehâleti durumunda olası iki senaryoyu şu şekilde dile getirmiştir:

Sımko maiyetiyle beraber silahlı olarak hududumuz dâhiline iltica ettiği takdirde hukuken silahlarından tecrit edilerek ileride İran Hükümeti'ne zarar veremeyecek surette ve huduttan bihad [ilişiksiz] bir mahalde ikamet ettirilmeleri lazım gelecektir. Ancak hudut dâhilinde bizim taraf aşiretleri de kendisine destek olması silahlarından tecrit işinin müşkül, belki de bu yüzden olay çıkması akla geliyorsa şimdiden huduttan geçmelerinin kuvvetle engellenmesinin sağlanması icap eder. O havalideki askeri vaziyetimize nazaran bu şıklardan hangisinin icrası muvafık ise Şark Cephesi'ne emir buyurmanızı, neticeden malumat itasını rica ederim.

Görüldüğü üzere Hüseyin Rauf Bey öncelikle Sımko'nun İran Hükümeti'ne ileride zarar vermeyecek şekilde silahsızlandırılarak sınırdan uzak bir yerde ikameti ya da yerli aşiretlerin kendisine arka çıkmasıyla silahsızlanmayı reddetme ihtimaline karşılık sınırdan geçişine izin verilmemesi gibi iki seçenek oluşturmuştur. Genelkurmay harp tarihi kaynaklarına göre Sımko Ağa beraberindeki sekiz yüz süvari, iki top, bir miktar makineli tüfek ve bin kadar silahlı adamıyla Başkale'nin otuz kilometre güneydoğusunda Türkiye sınırlarına girmiştir.¹⁶

16 Gnkur. Harp Tarihi D. Arşiv No. 1/4282, Dosya No.17 (akt. TİH, cilt IV, s. 263).

İran Sefareti: “Sımko’yu tutuklayıp bize teslim edin”

Bu yazışmadan dört gün sonra 19 Ağustos 1922’de İran sefiri ile Hüseyin Rauf Bey arasında konuya ilişkin bir mülakat gerçekleşmiş, Hüseyin Rauf Bey bu görüşmede İran tarafının Sımko Ağa’ya ilişkin verdiği beyanı Mustafa Kemal Paşa ile paylaşmıştır.¹⁷

İran kuvvetleri Sımko’yu birkaç yerde perişan ettiler. Sımko Başkale mukabilinde İran tarafında bulunan Çerik kalesine sığınmış ise de İran kuvvetleri [okunamadı] da zapt ve Sımko kuvvetlerini kısmen ortadan kaldırmış¹⁸ ve kalan kısmını da tamamen esir etmişlerdir. Sımko’nun bir rivayete göre ölümler arasında, diğer rivayete ve kuvvetli ihtimale göre maiyetinden iki kişi ile izini kaybettirmiştir.¹⁹ Bu suretle İran, Türkiye için de zararlı olabilecek bir gaileden kurtulmuştur.

İran sefiri bu görüşmede verdiği bu izahattan sonra Hüseyin Rauf Bey’den Başkale ve Van’a ilticası beklenen Sımko Ağa’nın tutuklanarak İran Hükümeti’ne teslim edilmesini istemiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Garp Cephesi’ndeyken bu yazıya cevaben Sımko Ağa’ya ilişkin görüşünü 27 Ağustos 1922 tarihi itibarıyla Heyeti Vekile’ye şu şekilde iletmiştir.²⁰

Sımko’nun memleketimize ilticası halinde kendisini İranlılara teslim etmek hükümetimizin şeref ve haysiyetiyle kabil-i telif değildir. Mamefih zaruret halinde olmadıkça şimdilik bu hususun Sefire ihsas edilmemesi daha muvafık olur mütalaasındayım, efendim.

17 CUA, A:III-9-A, D:37, F:33-2 ve 33-3, Hariciye Vekâleti Vekili Hüseyin Rauf Bey’den Başkumandan Müşir Mustafa Kemal Paşa’ya 23 Ağustos 1338(1922) tarihli tahrirat ve ekinde İran Sefiri ile 19 Ağustos 1922 tarihli mülakatta Sefirin Sımko Ağa’ya ilişkin beyanatı havi metin.

18 Orijinal Osmanlıca metinde “tenkil” diye geçer.

19 Orijinal Osmanlıca metinde “tagyib etmiştir” diye geçer.

20 CUA, A:III-9-A, D:37, F:33-4 Başkumandan Mustafa Kemal Paşa’dan Heyet-i Vekile Riyaseti’ne 27 Ağustos 1339(1922) tarihli şifreli telgraf sureti.

فوق
تحت

۳۳۸ - ۸ - ۷

01003088-4

تورکيا بويوک ملت مجلای ریاسته

فلم مخصوص مدیری

عدد

A	III-9-A
D	37
F	33-4

لصیحت و بید ریاسته

29

ع ۵۸/۸/۵/۵

سيفه

بمقتضای مملکتیہ التماسی حالہ کدینہ ایرانیہ تسلیم
اینت حکومتک شرف و ~~تسلیم~~ قابل تألیف رکھد
مع تالیف ضرورت حال اولدی ~~بمقتضای~~ بوجھت غیر احساس
ایدلیمسی دھا برفقہ اولو۔ معہ نہ سندیم اقم

باجہ قریب

تیارم

CUMHURBAŞKANLIĞI ARŞIVI	
Yer No. :	
Dos. No. :	
Ves'ka No.:	9331

Mustafa Kemal'den Heyeti Vekile'ye Sımko Ağa hakkında telgraf
(CUA, A:III-9-A, D:37, F:33-4).

Görüldüğü üzere Mustafa Kemal Sımko'nun ilticası durumunda İran'a tesliminin şeref ve haysiyetle bağdaşmayacağını ifade etmiş, fakat bu tutumun İran sefirine hissettirilmemesini de istemiştir. Bu karar üzerine Şark Cephe Kumandanlığı sınırındaki birliklere 28 Ağustos 1922 tarihli emirnameyle Sımko Ağa'nın silahsızlandırılarak İran Hükümeti'ne zarar vermeden

sınırdan uzaklaştırılması emrini vermiştir.²¹ İran tarafının taz-yiki ve Sımko Ağa'nın yeni vaziyet üzerine BMM Hükümeti'ne karşı gelişen güvensizliğinden ötürü süreç uzamıştır ve ileride göreceğimiz üzere Sımko Ağa üzerine bir askeri birlik gönderilecek ve pusuya düşürülecektir.

Sımko Ağa yenilgisi sonrası Ankara-İran ilişkileri

Sımko Ağa hareketinin yenilgiye uğraması, İran-BMM Hükümeti ilişkilerini güçlendirmiş, bu süreç İstanbul Hükümeti'nce de memnuniyetle karşılanmıştır. Tahran Maslahatgüzarı Nüzhet Bey'in yeni vaziyete ilişkin 6 Eylül 1922 tarihinde Dersaadet'e verdiği bilgiler Kürt politikasındaki değişikliğin Ankara-Tahran ilişkilerine etkisine dairdir.²² Nüzhet Bey bu durumu şöyle özetlemiştir:

Vaziyette değişiklik vardır. İran Hükümeti hudut karışıklıklarının teskini içinde Ankara Hükümeti'nce gösterilen hüsn-i niyetten pek müteşekkirdir. Hali hazırda dâhili asayiş teminden başka bir gaye takip etmiyor. Fakat Kürdistan'daki İngiliz tahrikleri devam etmektedir.²³

Maslahatgüzar, telgrafının devamında İran harp vezirinin kendisine, İngiliz sefaretinin Sımko hakkındaki takibatta çok ileri gidilmemesi yönünde bir ihtarda bulunduğunu gizlice beyan ettiğini ifade etmiştir:

Bu ihtar karşısında tereddütlü bir halde kalan kendisi, Kürdistan karışıklığında lakaydane hareket, Rusların müdahalesini gerektireceğinden bunun neticelerinden pek endişe etmektedir. Beklenen müdahalenin gerçekleşmesinden evvel Kürdistan meselesinde Ankara ve İran hükümetlerinin tevhid-i mesai

21 TIH, cilt IV, s. 309.

22 HRSYS: 2400-7, Osmanlı Devleti Tahran Maslahatgüzarı Nüzhet Bey'den Hariciye Nezareti'ne 6 Eylül 1922 tarihli şifreli telgraf sureti. Bu tahrirat Osmanlı Hariciye Nezareti'nin Tahran Sefareti'ne yazmış olduğu 28 Ağustos 1922 tarihli telgrafta cevaben yazılmıştır.

23 HRSYS: 2400-7.

etmelerinden başka çare olmadığı fikrindedir. Bu babda müzakerelerde bulunmak üzere bir askeri heyet bu günlerde müte-nekkiren Ankara'ya azimet etmek üzeredir.²⁴

Görüldüğü üzere İran harbiye nazırı, karışıklıklardan mütevellit bölgeye bir Rus müdahalesi gerçekleşmeden evvel Ankara ile İran'ın Kürtlere karşı ortak bir harekâta girişmesi gereğine inanmış ve buna yönelik Ankara'ya "gizli" bir heyet göndermiştir. Bu süreçte, İran tarafının Sımko Ağa'nın kendilerine teslimine yönelik Mustafa Kemal nezdinde talepleri devam edegelmiştir. Bu bağlamda, İran Harbiye Nazırı Rıza Han'ın,²⁵ Mustafa Kemal'e hitaben yazdığı 9 Eylül 1338 (1922) tarihli tahriyatında²⁶ öncelikle Sımko Ağa'nın hezimete uğratılması hususunda sınırdaki Türkiye askerî memurlarının "muavenetkârane hareketlerinden" ötürü Mustafa Kemal Paşa'ya teşekkür ettiğini görüyoruz. Rıza Han söz konusu bu muavenetin/yardımanın ne olduğu konusunda bir bilgiye yer vermez. Devamında, "Merkum mumailyhin (Sımko'nun) cinayetkâr amellerine nihayet verilmek üzere Türkiye hududunu geçme niyetinde bulunursa Türkiye askerî kıtaları tarafından tutuklanarak İran memurlarına teslim edilmesini bilhassa rica ederim," ifadeleriyle Sımko'nun böyle bir durumda tutuklanarak kendilerine teslimini rica etmiş, bundan duyulacak şükran ve memnuniyeti dile getirmiştir.

İran Kürdistanı'nda Sımko hareketinin büyük bir yenilgiyle yüzleştiği bu dönem, BMM ordularının Batı Cephesi'nde 9 Eylül'de İzmir ve akabinde Bursa'nın alınmasıyla²⁷ büyük bir zafere imza attığı döneme denk gelir. Bu gelişme aynı zamanda BMM Hükümeti açısından büyük bir zaferdir. Bu gelişmeyle BMM Hükümeti uluslararası siyaset arenasında çok büyük

24 HR.SYS: 2400-7.

25 Rıza Han 1925 yılında yeni İran Şahı olacaktır.

26 CUA, Vesika No:10299, "Vezir-i Ceng ve Reis-i Kull-i Kuvayı Nizami-yi İran Rıza Han Serdarsipah" imzasıyla Rıza Han'dan TBMM Reisi Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya yazılan 9 Eylül 1338(1922) tarihli telgrafın Osmanlıca tercümesi.

27 TBMM Reisi Başkumandan Mustafa Kemal'den Millete Beyanname (akt. ABE, cilt 13, s. 274-275).

bir kazanım elde etmiş, içeride de gerek doğu gerek batıda toplumsal destek ve meşruiyetini tahkim etmiş, Güney Kürdistan ve Musul konusunda eli oldukça kuvvetlenmiştir. Bu dönemle eşzamanlı Güney Kürdistan'da da önemli bazı gelişmelerin yaşandığını görürüz.

Süleymaniye'de Kürdistan Cemiyeti ve *Bang-î Kurdistan* gazetesi

Özdemir Bey'in Revanduz'a gelip vaziyetini tahkim ettiği dönemde İngilizlerin denetimindeki Süleymaniye'de memleketine dönen (Nemrut) Mustafa Paşa başkanlığında bir Kürt ulusal cemiyeti kurulmuştu. Mustafa Paşa'nın başkanlığında Refik Hilmi, Ahmet Tevfik Bey, Faik Maruf Bey, Şeyh Ali Serkar, Şeyh Muhammed, Salih Efendi ve Sadık Efendi'den müteşekkil yönetim kadrosuyla Kürdistan Cemiyeti kurulmuştur (Refik Hilmi, 1995: 93). Cemiyetin aldığı ilk kararlardan biri de Kürtçe, Türkçe ve Farsça üç dilde yayın yapacak *Bang-î Kurdistan* isimli bir gazetenin neşridir. Gazetenin ilk sayısı 2 Ağustos 1922'de yayımlanmıştır (93). Mustafa Paşa'nın temsil ettiği siyasal çizgi Ankara hareketine karşı ve İngilizlere daha yakındır. Sımko Ağa ile temas kurmasının Türkiye'yi endişelendirdiğini ve kendisini yok etmeye yönelik bir arayışa girildiğini dile getirir. Refik Hilmi bu ilişkilerde Mustafa Paşa'nın İran'da büyük bir nüfuz elde eden Sımko'yu savaşı Türk tarafına taşıması için ikna etmeye çalıştığını fakat Sımko'nun buna razı olmadığını aktarır (94-95).

Revanduz'da Özdemir Bey hareketi ve Derbent Muharebesi

Bu dönemde Revanduz'da da önemli gelişmeler olmuş, Özdemir Bey kendisine bağlı Kürt aşiretlerle birlikte 31 Ağustos 1922'de Derbent mıntıkasında İngiliz kuvvetlerini yenilgiye uğratarak Ranya ve Hamidiye'yi kontrolü altına almış, nü-

fuz alanını önemli ölçüde genişletmiştir.²⁸ Özdemir Bey, Derbent başarısı üzerine bütün aşiretlerin Türk Hükümeti'nden yana olduğunu, Barzan aşiretinin de Türkiye tarafına geçtiğini Ankara'ya rapor etmiş, takviye birliklerin gönderilmesini talep etmiştir.²⁹ Şeyh Mahmud Berzenci'nin henüz sürgünden geri dönmediği bu süreçte bölgedeki nüfuzunu oldukça artıran Özdemir Bey, Süleymaniye üzerine de yürüme kararı almış, Süleymaniye'de tutunamayacaklarını anlayan İngilizler 5 Eylül 1922'de Süleymaniye'yi terk ederek Bağdat'a çekilmişlerdir. Özdemir Bey'i destekleyen Kürtlerin Süleymaniye'de Mustafa Paşa'yı ev hapsine alacak kadar güçlendikleri bu dönemde Süleymaniye'deki geleneksel Kürt hareketi, Şeyh Kadir Hafid başkanlığında Süleymaniye Milli Meclisi'ni kurarak Özdemir Bey'in olası saldırısına karşı kenti korumaya ve idareye yönelik bir otorite sağlamaya çalışmıştır (96).

28 TİH, cilt IV, s. 308. Türkiye Genelkurmay kaynakları bu muharebede Özdemir Bey'in mevcut ve Hakkâri sınır müfrezesinden gelenlerle beraber bin kişilik askerî birlik ve Hamuvent, Balık, Piştâr, Menkür, Nadoşt, Balıkyan aşiretlerinden de yedi bin kişi olmak üzere sekiz bin kişi olarak vermiş, buna mukabil İngiliz kuvvetlerini Hint, Arap ve Asurilerden müteşekkil iki süvari tugayı, ayrıca bir istihkâm bölüğü, üç batarya ve elli kadar uçaktan mürekkekt altı-yedi bin kişi olarak tespit edip bu taraftaki aşiret güçlerinin de beş binden fazla olduğunu belirtmiştir. Burada İngiliz tarafını destekleyen aşiretlerin kim olduğuna yönelik bir bilgi verilmemiştir. Ayrıca İngilizlerin silah üstünlüğü açısından, uçaklarının yanı sıra Türk tarafındaki bir topa karşılık sahip oldukları on iki top vurgulanmıştır (bkz. TİH, cilt IV, s. 306).

29 TİH, cilt IV, s. 309, Özdemir Bey'in 22 Ekim 1922 tarihli raporu.

1922 Sonbaharında Güney Kürdistan

Fevzi Paşa'dan Musul'a harekât planı

Özdemir Bey'in Derbent Muharebesi'ndeki başarısı ve bunun Güney Kürdistan'da yarattığı sosyopolitik etkiler, Türkiye'yi Musul'a bir askerî harekât düzenlemekte cesaretlendirmiş; bu hususta bazı ön hazırlıklara da başlanmıştır. Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa, Batı Cephesi'nde Yunan kuvvetlerinin büyük bir bozgunla çekildiği günlerde Elcezire ve Şark Cephesi kumandanlıklarına çektiği 7 Eylül 1922 tarihli telgrafta Misak-ı Milli sınırları içerisindeki Musul'un gerekirse silahla kurtarılmasına karar verildiğini bildirmiştir. Paşa, gerektiğinde Elcezire birliklerinin tüm kuvvetlerle Dicle'nin iki tarafından Musul'a doğru harekete geçeceğini dile getirmiştir. Harekât planlamasına Şark Cephesi kuvvetleri de dahil edilerek Van, Hakkâri ve Iğdır sınır kıtaları, dağ bataryaları, piyade tümeni, süvari tugayı, aşiret süvari tümenleri ve yerli halk ile Özdemir Bey müfrezesi ile birleşerek İmadiye üzerinden taarruza geçileceği bildirilmiş, buna göre hazırlıklara başlanması istenmiştir.¹ Musul'a askeri harekât meselesi çokça tartışılmış ve cephe kumandanlıkları ile çeşitli yazışmalara sebep olmuşsa da neticede her

1 TİH, cilt IV, s. 310-313.

iki cephe kumandanlığının böyle bir askerî harekâta ilişkin çekinceleri ve hazırlıklara yönelik somut talepleri nedeniyle sü-rüncemede kalmış, Lozan sürecinin başlaması üzerine gerçek-leşmemiştir.

Şeyh Mahmud Berzenci'nin Süleymaniye'ye geri dönüşü

İngilizler Güney Kürdistan'da Şeyh Mahmud Berzenci'nin sür-gününden sonra otoriteyi tam olarak sağlayamamıştır. Son as-kerî ve siyasal gelişmelere de istinaden Güney Kürdistan siya-setinde değişikliğe giderek Şeyh Mahmud Berzenci'nin Süley-maniye'ye geri gelmesine müsaade ettiğini görüyoruz. Bolşe-vikler ve İran'la münasebetler neticesinde şark sınırını tahkim etmesi Fransızlarla yapılan Ankara Antlaşması ve en önemlisi Batı Cephesi'nde Yunan güçlerine karşı kazanılan kesin zafer, BMM Hükümeti'nin elini her alanda olduğu gibi Musul ve Gü-ney Kürdistan konusunda da oldukça güçlendirmiş, bu da İn-gilizleri yeni arayışlara sevk etmiştir. Ankara'nın Özdemiş Bey üzerinden İngiliz otoritesiyle problemlili bir süreç yaşayan Gü-ney Kürdistan'da gerçekleştirdiği askerî faaliyetler de bu politik yaklaşım değişikliğinin tetikleyicisidir. Bu süreçte, İngilizlerin Güney Kürdistan'da Nasturi askerî birlikleri üzerinden oturt-maya çalıştığı yapının da sonuçsuz kaldığı ortaya çıkmıştır.

İngilizler Şeyh Mahmud'un geri dönüş yolunu açarak hem güney Kürtleri arasındaki yoğun İngiliz karşıtlığını kırmayı hem de Kürt kartını kullanarak Türkiye'nin Güney Kürdis-tan'daki siyasi ve idari yapılanma çalışmalarını frenlemeyi he-deflemiş ve nihai olarak Türkiye'nin Musul vilayeti üzerindeki taleplerine engel olmaya çalışmıştır.

Sürgünde olduğu Hindistan'dan hareket edip Kuveyt üzerin-den Bağdat'a getirilen Şeyh Mahmud Berzenci orada Irak Kralı Faysal ve İngiliz temsilcilerle görüşmüş, akabinde Süleymani-ye'ye doğru yola çıkmıştır. Şeyh Mahmud'un dönüş haberi Gü-ney Kürdistan'da büyük bir yankı bulmuş, Süleymaniye mil-li meclisi Berzenci'nin gelişi için hazırlıklara başlamıştır (Refik

Hilmi, 1995: 97-99). Dönemin tanıklarından Refik Hilmi Bağdat'taki görüşmelerde Şeyh Mahmud'un Kürdistan yöneticisi olarak kabul edildiğini, Irak Hükümeti'nin emriyle Tevfik Vehbi, Emin Revanduza, Aziz Kazzaz ve Faruk Kak Emin gibi Irak ordusunda görev yapan Kürt subayların Şeyh Mahmud'a yardımcı olmaları için önceden Süleymaniye'ye doğru yola çıkarıldıklarını belirtmiştir. Refik Hilmi, çevre bölgelerden gelen yaklaşık yirmi bin Kürt süvarinin karşıladığı Berzenci'nin 30 Eylül 1922'de büyük bir coşku içerisinde Süleymaniye'ye girdiğini söylemiştir (98-99). 1919'da Kuzey Kürdistan'da faaliyetlerini gördüğümüz Binbaşı Noel de İngiliz Hükümeti'ni temsilen Şeyh Mahmud ile birlikte Süleymaniye'ye gelmiştir.

Şeyh Mahmud Berzenci ziyaret ve tebrik törenlerinden sonra hükümetini kurmuş, "başkanlar heyeti" olarak adlandırılan kabine, 15 Ekim 1922'de ilan edilmiştir. Buna göre Şeyh Kadir Hefid başbakan, Şeyh Muhammed Garip içişleri bakanı, Abdülkerim Alaka maliye bakanı, Mustafa Paşa eğitim bakanı, Salih Zeki Sahipkıran savunma bakanı, Hacı Molla Said Kerkükizade adliye bakanı, Seyit Ahmet Berzenci ise emniyet genel müdürü olmuştur (100). Şeyh Mahmud'un Güney Kürdistan'a geri dönüşü Ankara tarafından da dikkatle takip edilmiş, hem Özdemir Bey üzerinden hem de farklı kanallardan istihbarat çalışmaları yürütülmüştür. Ankara'ya ulaşan döneme ilişkin genel bir istihbarat raporunda şunlar yazılmıştır:

Ahiren İngilizler Şeyh Mahmud namında birisini külliyetli para ve birkaç bin silah ve bir Nasturi taburu, iki batarya top ve birkaç tayyare ile birlikte ve İngiliz binbaşılardan Noel namında bir zabitin refakatinde olarak Süleymaniye'ye göndermişler ve orada müstakil bir Kürdistan ilan eylemişlerdir.²

Raporun devamında, bu bölgeden daha güneye doğru aşiretlerin para ve çeşitli propagandalarla Şeyh Mahmud'a biat etmesi için tehdit edildiği, Köysancak'taki bulunan müfrezeler bahane edilerek köylerinin tayyarelerle bombalandığı, halka Türklerin

2 BCA, 30-10-0-0/219-479-1. Raporun kaynağı tam olarak belli değilse de 6 Kasım 1922 tarihli olduğu görülüyor.

ihracı için beyanname neşredildiği, halkın ve aşiretlerin ise hükümete³ sadık olduğu ifadelerine yer verilmiştir. Aynı raporda İngilizlerin Musul'da bulunan miralayın idaresindeki bölgedeki askerî varlığına değinilmiştir. Buna göre, bir Nasturi taburu, bir Arap taburu, bir Arap süvari alayı ve on altı makineli tüfek ve bir cebel tabyası Musul'da, bir Arap süvari alayı Telafer'de, bir Nasturi taburu Duhok ve Zaho'da, bir Nasturi taburu ve bir cebel tabyası Akra'da, bir Nasturi taburu ve bir süvari bölüğü Erbil'de, bir Nasturi taburu ise Kerkük ve Süleymaniye'de olup ayrıca bölgede iki Hint piyade bölüğünün de mevcut olduğu dile getirilmiştir. Bunun yanı sıra Musul ve Erbil'de yirmi tayyarenin bulunduğu, Nasturi taburlarının dört yüz ve süvari alaylarının da iki yüz kişilik mevcudu bulunduğu ifade edilmiştir.⁴

Sımko Ağa'nın Türkiye güçlerince pusuya düşürülmesi

Güney Kürdistan'da bu gelişmeler yaşanırken İran tarafının Başkale bölgesine iltica etmiş Sımko Ağa'nın kendilerine teslimine yönelik diplomatik baskısını artırdığını görüyoruz. BMM'den kati bir sonuç alamayan İran, Revanduz'da bulunan Özdemir Bey üzerinden de bir baskı oluşturma yoluna gitmiştir. Bu bağlamda İran Emir-i Leşkeri Emanullah Han Eylül 1922'de, Özdemir Bey'e bir yazı yazarak Sımko'nun yakalanarak kendisine teslim edilmesini istemiştir (Sarıhan, 1996: 677).⁵

Nihayetinde hem İran-BMM Hükümeti ilişkilerinin seyri hem de Güney Kürdistan'daki yeni siyasi vaziyetten ötürü, Sımko Ağa'nın silahsızlanıp Van toprağına yerleşmesine yönelik teklifleri kabul etmemesi üzerine askerî müdahale planı devreye girmiş, Sımko Ağa'ya direk taarruz edilmek yerine "pusu" kurulmuştur. Bu çerçevede, Sekizinci Fırka Kumandan-

3 Türkiye tarafı kastediliyor.

4 BCA, 30-10-0/219-479-1

5 Emanullah'ın Eylül 1922'de gerçekleştiği anlaşılan bu girişimin tarihi kesin belli değilse de söz konusu bu kronolojik kaynakta 16 Eylül 1922 tarihindeki listede yer alır.

lığı'ndan Özdemir Bey'e gönderilen 13 Ekim 1922 tarihli tahriratta Sımko Ağa ile iki saatlik bir mäsademededen sonra Sımko Ağa'nın beş top, on ağır makineli tüfek, 3.600 adet altın ve bir oğlunu esir bırakarak güneye çekildiği, bu çatışmada karısının da hayatını kaybettiği dile getirilmiştir (Sarıhan, 1996: 749).

Türkiye-Sımko Ağa ilişkilerinde en önemli kırılma noktasını teşkil eden bu hadiseye ilişkin ulaştığımız İstanbul merkezli bir istihbarat raporu konunun detaylarına ilişkin önemli bir içeriğe sahiptir.⁶ Buna göre Sımko Ağa, kendisini takibe memur Kaymakam Necmettin Bey tarafından bizzat yapılan teklifi kabul etmeyerek güneye doğru giderken tertip edilen pusuya düşürölmüştür. Türkiye güçleri ile arasında iki saatlik bir çatışma gerçekleşmiş, neticede bir çocuğu ile 10.470 liralık serveti Necmettin Bey tarafından ele geçirilmiş, Sımko Ağa kardeşiyle birlikte bu pusudan kurtulmayı başarmıştır. Rapora göre, Sımko Ağa bu hadiseden sonra İran Hükümeti tarafından Salmas'ın⁷ seçilmiş hâkimi olmak, maiyetinde üç yüz atlı muhafız bulunmak ve o havalinin tahsilatını toplayarak devlete itaat etmek üzere dehalet amade olduğunu İran Hükümeti'ne bildirmiş, İran Hükümeti ise geniş bir maaşla Tahran'da ikamet etmesini teklifini etmiştir. Serdar Emanullah Mirza, hükümetin bu teklifini kabul ettirerek Sımko Ağa'nın dehaletini sağlamak üzere Salmas'a gitmiştir.⁸

Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa da konuyu değerlendirerek, Sımko Ağa'nın silahlarını bırakması teklifine uymayıp bölgede yeniden kuvvet toplama arayışına girdiğini, elindeki silahların alınması için üzerine asker sevk edildiğinde karşılık verince çatışma çıktığını raporlamıştır. Fevzi Paşa bu raporunda, Sımko Ağa kuvvetlerinin dağıldığını, mallarını ve çocuğu Hüsrev'i terk ederek İngiliz mıntıkasına firar ettiğini, oğlu Hüsrev'in Van'daki karargâhta rehine tutulduğunu, on bin altın lirasının ise müsadere edildiğini belirtmiştir.⁹

6 BCA, 30-10-0-0/219-479-1.

7 Günümüzde İran'ın Salmas kenti.

8 BCA, 30-10-0-0/219-479-1.

9 CUA, A:III/11, D:48, F:79-3 ve 79-4, Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa'dan Başkumandanlık makamına 27 Mart 1923 tarihli şifreli telgraf sureti.

Sımko Ağa'ya karşı gerçekleştirilen bu puslu hareketinin 12 ya da 13 Ekim 1922'de gerçekleştiğini biliyoruz. Görüldüğü kadarıyla 22 Ağustos'ta Türkiye hududuna giren Sımko Ağa'nın Türkiye'ye dehaleti için ekim ayına kadar geçen süreçte bir yol alınamamış, neticede İran tarafının da diplomatik tazyiki ve Güney Kürdistan'daki gelişmeler ışığında Türkiye tarafı Sımko Ağa'nın varlığına son verme kararı almış ve "puslu" kurarak bunu gerçekleştirmeye çalışmıştır. Sımko Ağa bu hadise sonrasında İran Kürdistanı'nı terk ederek Güney Kürdistan'a geçmiştir. Konuya ilişkin yazışma ve raporlardan, Sımko Ağa'nın bu hadiseden ve özellikle oğlu Hüsrev'in geride kalmasından oldukça etkilendiğini söyleyebiliriz.¹⁰ Sımko Ağa, Güney Kürdistan'a geçtikten sonra Surci aşireti reisi Şeyh Abdullah'a gönderdiği bir mektupta, Türk Hükümeti'ne çok hizmeti dokunmasına rağmen, karısının öldürülüp 3 yaşındaki oğlunun esir alınarak kendisine karşılık verildiğini vurgular: "Biz Kürt milleti kendimizi bugün muhafaza, vatan ve milletimizi göze alıp kurtarma yolunu seçelim. Osmanlılar bana bu kötülüğü Kürt milletini ele almak için yaptı."¹¹

Mudanya Mütarekesi sonrası vaziyet

Bu dönemde Anadolu'da da önemli hadiseler cereyan etmiş, Yunan ordularının yenilmesi üzerine 11 Ekim'de Mudanya Mütarekesi imzalanmıştır. Bu gelişme aynı zamanda BMM Hükümeti açısından çok büyük bir siyasal kazanımdır. Musul meselesi üzerine dikkatlerin çevrildiği bu yeni dönemde, Ankara'nın yapılacak barış görüşmelerinde izleyeceği yol haritası dış basında da önemli bir tartışma yaratmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Amerikan basınından United Press muhabiri Edward King'e verdiği 22 Ekim 1922 tarihli mülakatta,¹² ba-

10 İleride detaylıca işleneceği üzere, gerek Fevzi Paşa'nın 27 Mart 1923 tarihli raporu gerek Süleymaniye eşrafının Sımko Ağa ile BMM arasındaki arabuluculuk yazışmalarında bu durumun vurgulandığı görülecektir.

11 Bu bilgi Sarhan'ın şu eserinde (1996: 831) 15 Kasım 1922 tarihli kronolojik sırada yer alır.

12 Akt. ABE, cilt 14, s. 30-31.

rış programındaki esas yaklaşımı “Misak-ı Milli” olarak yanıtlamış, “Kürdistan petrol arazisini talep edecek misiniz?” sorusuna ise “Musul vilayeti milli sınırimız dahilindedir,” cevabını vererek, Ankara’nın Musul meselesine ilişkin temel yaklaşımını özetlemiştir.

Anadolu’daki Şark muhacirlerinin memleketlerine geri dönüş sürecinin devam ettiği bu dönemde¹³ en önemli gelişmelerden biri de 1 Kasım 1922 tarihi itibarıyla hilafetin korunarak saltanat makamının kaldırılmasıdır. Bu durum İstanbul Hükümeti’nin fiilen son bulması anlamına geldiği gibi İstanbul merkezli olup Osmanlı saltanatıyla ilişkiler üzerinden çalışmalarını yürüten klasik Kürt siyasal hareketlerinin de nihayeti anlamına gelmiştir. Bu şartlar dahilinde, Musul meselesine daha güçlü bir şekilde yönelebilecek olan Ankara Hükümeti Şeyh Mahmud Berzenci Hükümeti’ni Özdemir Bey üzerinden kontrol altında tutarken, farklı kanallarla da bölge ile alakalı istihbarat çalışmalarını yürütmüştür. Güney Kürdistan’daki son vaziyet, Elcezire Cephe Kumandanlığı tarafından 13 Kasım 1922 tarihi itibarıyla Erkân-ı Harbiye’ye, oradan da 15 Kasım 1922 itibarıyla Başkumandanlığa iletilmiştir.¹⁴

1. Yeni Arap Hükümeti’nin Kürdistan hududu dahiline giren mahallerdeki suçluları Kürdistan Hükümeti’ne teslim etmekte olduğu...
2. Musul vilayetinin Musul merkez kasabasıyla, Dicle’nin batısındaki kısımlarının, yani Kerkük ve Süleymaniye livalarıyla Musul merkez livasına mülhak Dicle’nin doğusundaki kasabaların Kürdistan Hükümeti idadına dahil olduğu ve mafeh bu malumatın muhtacı teyit olduğu...

Buna göre Kral Faysal yönetimindeki Irak Arap Hükümeti dahilindeki Kürdistan sınırı Kerkük’ü de içine alacak şekilde Dicle’nin doğusu olarak şekillenmiş, Dicle’nin doğusunda-

13 Bayezid Mebusu Süleyman Sudi ve Erzurum Mebusu M. Durak Bey’in konuya ilişkin 16 Ekim 1922 tarihli beyanları için bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 3, s. 959, 963-996.

14 CUA, A:III-7-a, D:19, F:97, Erkân-ı Harbiye Umum Reisi imzasıyla Başkumandanlığa yazılan 15.11.1338(15 Kasım 1922) tarihli tahrirat.

آئقە

۹۸/۱۱/۹۰

نور كوردستان مەھكىمىسى

مەھكىمە رەئىسلىكى

شەخس

۵۸۶۶

A	75-7-50
D	13
F	32

باسمە قۇتايە ئۆزبېكسى

اخرىز جەھىتى قۇتايە ئۆلكىسىدە ۹۸/۱۱/۹۰ تارىخى مەلۇماتى :
 ۱- بىر قىسىم غەربىي تۈرەستاندا ھەددى داخىر كېرەك ھەددى كېلىپ قوشۇننى كۆرسەتەلەيدىغان ھەلەتتە بولۇپ قالغان.
 ۲- مەھكىمە رەئىسلىكى تەرىپىدىن ھەلە غەربىي تۈرەستاندا ھەددى كېلىپ قوشۇننى كۆرسەتەلەيدىغان ھەلەتتە بولۇپ قالغان.
 ۳- مەھكىمە رەئىسلىكى تەرىپىدىن ھەلە غەربىي تۈرەستاندا ھەددى كېلىپ قوشۇننى كۆرسەتەلەيدىغان ھەلەتتە بولۇپ قالغان.
 ۴- مەھكىمە رەئىسلىكى تەرىپىدىن ھەلە غەربىي تۈرەستاندا ھەددى كېلىپ قوشۇننى كۆرسەتەلەيدىغان ھەلەتتە بولۇپ قالغان.

بىر قىسىم غەربىي تۈرەستاندا

مەھكىمە رەئىسلىكى

Erkân-ı Harbiye reisinden Başkumandanlığa 15 Kasım 1922 tarihli tahrirat (CUA, A:III-7-a, D:19, F:97).

ki kasabalar Kürdistan'dan addedilmiştir. Yeni gelişmeler ışığında Özdemiş Bey, İran tarafında Caf aşireti bölgesinden geçerek Süleymaniye'ye gitme planı yapsa da bu durum Şark Cephe Kumandanlığı'nca uygun görülmemiş, 21 Kasım 1922 tarihli emirnameyle Revanduz'da savunma pozisyonunda kalması emredilmiştir.¹⁵

Lozan Süreci Başlarken Kürtler

1922'nin sonu Türkiye'nin ve Kürtlerin mukadderatını büyük ölçüde belirleyecek olan Lozan Barış Antlaşması'nın ilk müzakerelerinin başlamasına tekabül eder. Batı Anadolu'da Yunan güçlerinin kesin yenilgisi sonrasındaki süreçte Osmanlı saltanatının kaldırılmasıyla BMM Hükümeti Osmanlı Devleti'nin yegâne siyasi vârisi olarak meşruiyetini tescil ettirmiştir. Saltanatın kaldırılması ve son padişahın ülkeyi terk etmesi İstanbul merkezli Kürt siyasal geleneğinin de bir nevi sonu anlamına gelmiştir. Lozan'a gidilen süreçte Türkiye Kürdistanı'nda BMM Hükümeti çizgisi haricinde Kürtler adına müstakil bir oluşum ya da irade varlık gösterememiş, İran Kürdistanı'nda Sımko Ağa hareketi çok ağır bir yenilgi yaşamış, Güney Kürdistan'da ise Şeyh Mahmud Berzenci'nin geri dönüşüne rağmen belirsiz süreç hâkim olmuştur. Bu dönemde Suriye'de Fransa egemenliği içinde kalan Kürt toplumunun da kayda değer bir siyasal varlık gösterebildiğini söyleyebilmek mümkün değildir. Bu şartlar dahilinde Kürtler adına uluslararası siyaset sahnesinde söz söyleyebilecek kesim BMM'deki Kürt temsilciler ve hükümetin etkin kontrolündeki Kürt aşiret reisleriydi. Lozan'a gidilen süreçte BMM'deki bölge mebuslarının Kürt milletinin hak ve hukukuna yönelik yaklaşımları bu temsiliyetin niteliğine ilişkin bir fikir verdiği gibi, An-

kara'daki hâkim siyasi iradenin Kürt toplumu üzerindeki yıllara sâri algı yönetimindeki başarısına da bir örnektir.

BMM'de “ırki azınlık” kavramı çerçevesinde “Kürt” tartışmaları

Lozan Konferansı'na gidilen süreçte, mecliste evvela Türkiye heyetinin savunacağı ilkesel çerçeve üzerine istişareler yapıldığını görüyoruz. Hariciye Vekili İsmet Paşa, Lozan'da başlayacak konferansta Türkiye delegasyonunun takip edeceği hareket hattı hakkında 3 Kasım 1922'de BMM'de izahatta bulunmuş, takip edilecek temel politik çerçevenin Misak-ı Milli olduğunu belirtmiştir.¹ Delege heyetinden beklentilerin ele alındığı bu görüşmelerde Misak-ı Milli'nin hudut meselesi doğal olarak gündeme gelmiş, bu çerçevede Suriye sınırı da tartışmalara konu olmuştur. Suriye sınırını Kürt toplumu üzerinden de değerlendiren İzmit Mebusu Sırrı Bey şöyle demiştir:

Suriye ile olan Antlaşmada Misak-ı Millinin gereklerini muhafaza edemedik. Misak-ı Milli icabınca bizimle beraber bir toprak ve bir idare altında yaşamaları lazım gelen birçok Türk ve Kürtler vardır. Bunlar bizim Misakı Millimizin gereklerine göre muhalif olarak Avrupalıların kabul etmiş oldukları Milletler prensibine aykırı olarak güneyde kalmışlardır. Yani bizden ayrı bırakılmışlardır, ayrılmışlardır...²

Sırrı Bey devamında, Suriye hududuna atfen, güney hududunun mantık dışılığına vurgu yaparak, büyük kasabaların güneyde kaldığını, özetle ailelerin iki taraf arasında dağıldığını, hiçbir milletin bu gayri tabii duruma cevaz veremeyeceğini dile getirmiştir.

Tartışmaların önemli bir bölümü de Kürt toplumu bağlamında “etnik azınlık” tanımı üzerine gerçekleşmiştir. Bekir Sami Bey'in daha evvel Londra'da yaptığı görüşmelerde gündeme gelen ve istifasının temel sebeplerinden biri olan bu hususa Kürt

1 TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 24, s. 340.

2 TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 24, s. 343.

ve bölge mebuslarının yaklaşımı Kürtler adına Misak-ı Milli'nin vatandaşlık çerçevesinin dahi çok gerisinde kalmıştır.

Örneğin tartışmalara katılan Dersim Mebusu Diyar Ağa din birliği vurgusunu dile getirerek “Hepimiz biriz, ne Türklük ne Kürtlük davası vardır. Hepimiz biriz, kardeşiz,” demiştir.³ Erzurum Mebusu Süleyman Necati Bey ise “Turancı” bir perspektifle Türk ve Kürtlerin ayrı kavimler olmadığını, tarihte Kürt ismine tesadüf edilmediğini, Medya Türklerinin (Diyar Ağa’nın kullandığı terim bu şekildedir) İranîlerle birleşerek Asurluları yenip büyük bir imparatorluk kurduğunu söylemiş, İranîlerin bunlara kahraman anlamına gelen “kürt” kelimesini yakıştırdığını, dolayısıyla Kürtlerin Türk olduğunu iddia etmiştir. Süleyman Necati Bey devamında şunları söylemiştir:

Kürt heyet-i içtimaiyesi asırlardan beri İslamiyet’ten sonra gelen Türklerle o kadar karışmıştır ki, bugün ikiye tefrik edilen millet yine yekvücuttur. Bugün öyle bir Türk yoktur ki, dayısı, damadı veyahut yeğeni Kürt olmasın. Ve öyle bir Kürt yoktur ki onun damadı yeğeni veyahut dayısı Türk olmasın. Binaenaleyh benim annem Kürt...⁴

Süleyman Bey uzun konuşmasının devamında “Türkler ve Kürtler gayrikabili tefriktir. Ne Türk Kürtsüz ne de Kürt Türksüz yaşayabilir,” diyerek özetle ırki esaslara dayalı bir ekalliyetin kabul edilemeyeceğini dile getirmiştir. Kürdistan bölgesi mebuslarından Kürtlerin Türklüğü iddialarına herhangi bir cevap verilmemesi tarihin en önemli kavşaklarından biri yaşanırken BMM’deki Kürt temsiline niteliği ve yeterliliğine dair önemli bir göstergedir.

Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey: “Kürtler hiçbir şey istemiyor”

Konuya dair görüşmede söz alan mebuslardan biri de Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey’dir. Öncelikle Suriye hududuna yönelik

3 TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 24, s. 347.

4 TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 24, s. 350.

benzer eleştirileri dile getirip ırk temelli azınlık meselesine ilişkin şunları söylemiştir:

Avrupalılar diyor ki, Türkiye’de yaşayan ekalliyetlerin en büyüğü, en kesretlisi Kürtlerdir. Bendeniz Kürt oğlu Kürt’üm. Binaenaleyh bir Kürt mebusu olmak sıfatıyla sizi temin ederim ki Kürtler hiçbir şey istemiyorlar. Yalnız büyük ağabeyleri olan Türklerin saadet ve selametini istiyorlar. Biz Kürtler vaktiyle Avrupa’nın Sevr paçavrası ile verdiği bütün hakları hukukları ayaklarımız altında çiğnedik ve bütün manasıyla bize hak vermek isteyenlere iade ettik. Nasıl ki, Elcezire cephesinde çarpıştık, nasıl ki Türklerle beraber kanımızı döktük, onlardan ayrılmadık ve ayrılmak istemedik. Binaenaleyh sözüme son verirken delege heyetimizden rica ederim ki, ekalliyetler mevzubahis edildiği zaman Kürtlerin hiçbir taleplerinin olmadığını ve Kürtlerin kanaatine tercüman olarak buradan söylediklerim söylensin ve iddia edilsin...⁵

Kürdistan bölgesi vekillerinin en yetkin simalarından Yusuf Ziya Bey’in bile meseleye bu minvalde yaklaşması dönemin Kürt toplumu için kuşkusuz büyük bir kayıptır. Devamında söz alanlardan Kırşehir Mebusu Müfid Efendi meseleyi biraz daha ileri götürmüştür:

Türk kelimesinden “vav” harfini kaldırırsak ve kalan “trk” kelimesini sondan önceye okursak “Kürt” kelimesi çıkar ve “Kürt” kelimesini sondan önceye doğru okursak “Türk” kelimesi çıkar. Binaenaleyh, Türk demek Kürt demektir, Kürt demek Türk demektir. Çerkez demek Türk demektir, Laz demek Türk demektir. Bizde ayrılık yoktur...⁶

Bu ifadeler, Misak-ı Milli’nin çerçevesi ve Mustafa Kemal’in “Türkiye Halkı” perspektifinin oldukça gerisinde bir yaklaşımı temsil ediyor. Bu görüşmelerde delegasyona hitaben çeşitli önergeler de verildiğini görüyoruz. Bunlardan Urfa Mebusu Pozan imzasıyla verilen önergede aşağıdaki ifadelere yer verile-

5 TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 24, s. 353.

6 TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 24, s. 364-365.

rek delegasyon heyetinden görüşmelerde bu haksızlığın düzeltilmesi için Avrupalılar nezdinde girişimlerde bulunulması talep edilmiştir.

Efendiler, şimendiferin⁷ güneyinde kalan Türk, Kürt aşiretleri, müstemleke sekenesi olacak ecnebilerin tahakkümü ve tehek-kümü⁸ altında istiklalden mahrum olarak yaşamaktansa ölme-yi canlarına minnet bilmektedirler.⁹

Bölge mebusları: “Türk ve Kürt bir kütle-i vahidedir”

Bitlis mebusları Arif ve Ali Vasıf, Mardin mebusları Necip ve Esad, Muş Mebusu Abdülgani, Siirt Mebusu Necmettin, Urfa Mebusu Pozan, Bitlis Mebusu Derviş, Muş Mebusu Ahmed Hamdi, Van Mebusu Hakkı ve Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemali imzalarıyla meclis riyasetine aşağıdaki teklif önergesi sunulmuştur:

Türk, Kürt bir kütle-i vahidedir. Kürtler, hiçbir vakit Türkiye camiasından ayrılamaz ve bunu ayırmak için hiçbir kuvvetin tesiri yoktur. Avrupa hükümetlerinin Kürtleri müdafaa etmeye salahiyetleri olmadığı defalarca memleketimiz halkıyla beraber protesto edilmiş olduğu halde yine ekalliyetlerin mevzubahis edilmesi şayan-ı teessüftür. Kürtler her vakit Türklerle beraber vatan uğrunda daima ölmüş ve ölmeye hazır bulunmuş oldukları cümlelerin malumudur. Buna binaen Erzurum mebusu Necati, Bitlis mebusu Yusuf Ziya Beylerin ekalliyetler hakkındaki nutuklarının ivedilikle neşriyle cihana ila-nını teklif eyleriz...¹⁰

Görüldüğü üzere bölge vekilleri her iki hatibin ortak fikirlerini kabul ederek dünyaya ilan edilmesini uygun görmüşlerdir. Yine Mardin mebusları adına münferit bir önerge veren Necip

7 Suriye sınırını teşkil eden tren hattı kastediliyor.

8 Alay etmek, birini maskaraya almak anlamında kullanılıyor.

9 TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 24, s. 372.

10 TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 24, s. 373.

Bey, sulh konferansında azınlıklar faslında dile getirilen “gay-ritürk” kelimesine tepki göstererek önergesinde şu ibareleri kullanmıştır:¹¹

Ben Kürdüm ve bu suretle cihana bir defa daha ilan ediyorum ki Misakı Milli dâhilinde böyle bir tabiri taşıyan bir fert dahi yoktur. Çünkü camiasında bulunan Türk, Kürt bir küldür ve yekvücuttur.

Münferiden önerge veren isimlerden biri de Van Mebusu Hakkı Bey’di. Hakkı Bey iki maddelik önergesinin ilk maddesinde şu beyanatta bulunmuştur:

Kürtler hiçbir suretle kendilerini Türklerden ayrı addetmedikleri ve Türklerle beraber son dakikaya kadar ve ilelebet mübarek vatanı müdafaa hususunda kanlarını döktükleri ve ebediyen dönecekleri için ırkı ekalliyetler meselesi yoktur. Avrupalılar bizde Türk ve Kürt’ten başka bir ırk tevehhüm ediyorlarsa hezeyandır. Bunun için söz söyletmeye bile meydan verilmemelidir.¹²

Hakkı Bey, ikinci maddede ise Avrupalıların Ermenilere yurt icat etmek istediğini, “hariçten gelecek bir tek yabancı Ermeni’ye de yer verecek Türk, Kürt tasavvur olunmadığını” ifade etmiştir:

Van’dan Bayezid’den Ermenilere hisse ayırmak istiyorlarsa, bilsinler ki, oraların Türkleri, Kürtleri kendi memleketlerinde değil, Erivan’da bile Ermenilere yer vermeyecek derecede kanlar dökerler ve bir karış yerin verilmesine razı olmazlar.¹³

Bu beyanatların damga vurduğu söz konusu görüşmelerin sonunda Lozan’a gidecek delegasyonun bütçesi ve heyete katılacak bazı mebusların üyeliği oylanmış, Diyarbakir Mebusu Zülfü Bey de müşavir olarak Lozan heyetine seçilmiştir.

11 TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 24, s. 373.

12 TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 24, s. 375.

13 TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 24, s. 375.

Lozan öncesi Güney Kürdistan'da genel durum

Lozan'a gidilen süreçte Musul meselesi üzerinden Güney Kürdistan'da Türk-İngiliz siyasi çekişmesi artmıştır. Döneme ilişkin yazışmalardan çeşitli ayrıntılara ulaşabiliyoruz. İcra Vekilleri Reisi Hüseyin Rauf Bey'in Rafet Paşa'ya¹⁴ gönderdiği 9 Kasım 1922 tarihli tahrirat güneyde cereyan eden hadiseler ve sahada Türk-İngiliz çekişmesine dair önemli izahatlar içeriyor. Hüseyin Rauf Bey bölgeden gelen son haberleri şu ifadelerle paylaşmıştır:

Irak havalisinde bize meyyal olan aşiretleri ve ahaliyi İngilizler tayyarelerden büyük sıklette bombalarla bombardıman ederek kasaba ve köyleri tahrip etmekte ve atıkları beyannamelerde Kürt istiklaline muhalif olan birkaç Türkü kasabanız ve köylerinizden çıkarıncaya kadar bombardımana devam ederiz denilmektedir. Bu beyannamelerden elimizde bir nüsha mevcuttur. Misak-ı Milli ile muayyen hududumuz dâhilinde İngilizlerin bu suretle aleni siyasi tahriklerde bulunarak bir Kürt hareketi ihdas etmek istemeleri ve ahaliyi merdud [kabul edilemez] özel vasıtalarla tedhiş etmek [yıldırımak] yolunda icraata kıyam etmeleri hususunu şiddetle protesto etmenizi ve neticenin işarını rica ederim...¹⁵

Lozan Konferansı'nın açılışının on bir gün öncesine denk gelen bu telgraf, Güney Kürdistan'da Musul meselesi üzerinden Türkiye ve İngilizler arasındaki nüfuz mücadelesinin sıcak çatışmalara kapı aralayacak raddeye geldiğini gösteriyor. BMM Hükümeti Özdemir Bey müfrezesi üzerinde siyasal ve askerî faaliyetlerini yürütürken, Süleymaniye'ye geri dönen Şeyh Mahmud Berzenci de iki taraf arasındaki yoğun güç mücadelesi altında bir yol arayışındadır.

14 Rafet Paşa (Bele), o dönemde BMM Hükümeti'nin İstanbul temsilciliğini yapmıştır.

15 HR.İM.:13-28, Hüseyin Rauf Bey'den Rafet Paşa'ya İzmit üzerinden gönderildiği anlaşılan 9.11.1338(1922) telgrafın metni.

Özdemir Bey'den Şeyh Mahmud'a heyet

Şeyh Mahmud'un Süleymaniye'ye gelişi kuşkusuz Özdemir Bey üzerinden yürütülen harekâtın gidişatını da önemli ölçüde etkilemiş, Güney Kürdistan'da Ankara ve İngilizlerin yanı sıra üçüncü bir aktörü de denkleme dahil etmiştir. Özdemir Bey bu gelişme üzerine evvela Şeyh Mahmud'un yaklaşımını yerinde tespit etmek üzere Yüzbaşı Fevzi Bey'i Süleymaniye'ye göndermiştir. Özdemir Bey'in müttefiklerinden Pişdar aşireti reisi Abbas Mahmut da Şeyh Mahmud Berzenci ile görüşmelere katılmak üzere Fevzi Bey'e iştirak eden isimlerden biri olmuştur.¹⁶ Bu görüşmenin kesin olarak hangi tarihte gerçekleştirildiğine dair ulaşabildiğimiz resmî bir belge bulunmamakla beraber, Başvekil Hüseyin Rauf Bey'in toplantının neticesinden Lozan'da olan İsmet Paşa'yı bilgilendirmesi,¹⁷ toplantının Lozan görüşmelerinin başladığı 1922 yılının kasım ayında gerçekleşmiş olabileceğini gösteriyor. Bu görüşme, Sımko Ağa'nın Türkiye güçlerince pusuya düşürüldüğü olayın da sonrasına denk düşüyor.

Şeyh Mahmud'un Bağdat'ta gerek İngilizler gerek Kral Faysal ile görüşmelerinde Kürdistan'a yönelik belli bir çerçevede mutabakat sağladığı kesindir. Dönemin tanık isimlerinden Refik Hilmi, İngilizlerin Şeyh Mahmud'an temel beklentisinin Türk kuvvetlerini bölgeden uzaklaştırması olduğunu, bu görüşmelerde gerek Bağdat'taki İngiliz temsilcinin gerek Kral Faysal'ın (Güney) Kürdistan'ın bağımsızlığı sözünü verdiklerini dile getirmiştir (Refik Hilmi, 1995: 101). Fakat Şeyh Mahmud'un Süleymaniye'ye gelişi sonrası süreç İngilizlerin beklediği gibi cereyan etmemiş, İngilizlere karşı geçmişten gelen büyük bir güvensizliği olan Şeyh Mahmud bir süre sonra kendini Kürdistan kralı ilan etmiş ve süreç içerisinde Türkiye ile yakınlaşmıştır.

Bu sürecin yaşanmasında dönem siyasal konjonktürünün ve Kürt toplumunun sosyopolitik vaziyetinin etkisi belirleyici-

16 TIH, cilt IV, s. 310.

17 Hüseyin Rauf Bey'den Lozan'da İsmet Paşa'ya 10 Aralık 1922 tarihli telgraf (akt. Şimşir, 2019a: 189).

dir. Şeyh Mahmud'un Süleymaniye'ye döndüğü bu dönem, Batı Anadolu'da BMM kuvvetlerinin kesin zafer kazandığı, Özdemir Bey'in Revanduz merkezli siyasetiyle Güney Kürdistan genelinde İngiliz güvensizliğinin had safhaya ulaştığı, İngilizlerin Kürdistan bölgesinde askerî olarak tutunabilme imkânının azaldığı bir dönemdir. Bunun yanı sıra, bölgede Türkiye'nin barış ya da savaş yoluyla mutlak surette Musul'u alacağı algısının yerleştiği, BMM'nin Misak-ı Milli mefkûresi üzerinden yürüttüğü "kardeşlik" propagandasının kuvvet kazandığı ve Kürdistan aşiretleri arasında Türkiye'ye bağlılığın daha ehven olacağına yönelik duyguların yoğunlaştığı bir dönemin içinden geçildiğini görmek kabildir.

Bu dönem ayrıca Kürt milliyetçileri arasında efsanevi bir hüviyet atfedilen Sımko Ağa'nın İran Kürdistanı'nda gücünün zirvesindeyken Türkiye-İran yakınlaşmasının bir neticesi olarak büyük kayıplar yaşadığı sürece de tekabül eder. Kürtlerle ilişki düzeyi belli bir güven çizgisini aşamayan İngilizlerin Irak'ta düzeni tesiste yaşadıkları sorunların yanı sıra BMM'nin Yunan kuvvetlerine karşı net zaferi kuşkusuz bölgedeki hissiyatı önemli ölçüde etkilemiş, Misak-ı Milli propagandası Kuzey Kürtlerinde görüldüğü gibi Güney Kürtlerinde de güvenli bir liman olarak görülmeye başlamıştır. Şeyh Mahmud Berzenci'nin Süleymaniye merkezli Soran bölgesini temsil eden bir geleneğe sahip olması da süreci etkileyen önemli bir husustur. Bahdinan bölgesinin, özellikle bu bölgedeki Barzan, Surci, Zibari gibi aşiretlerin Süleymaniye merkezli sosyopolitik alanın tesirinin dışında kalması, Şeyh Mahmud'un Güney Kürdistan'ın geneline şamil bir siyasal otorite teşkil etmesi önünde diğer bir engeldi. Şeyh Mahmud, dönemin konjonktürü dahilinde, Kurmanc ve Soran bölgelerini kâmilten kendi otoritesi altında birleştirebilme imkân ve kabiliyetinden yoksun görünüyor. Sair sebeplerin yanı sıra, BMM Hükümeti'nin Özdemir Bey müfrezesi üzerinden başlattığı yoğun propaganda, Berzenci'nin sürgün dönüşünde Güney Kürdistan'da karşılaştığı sosyopolitik ortamın oluşumunda çok büyük bir etkindir. Refik Hilmi'nin aşağıdaki ifadeleri Şeyh Mahmud'un dö-

nüşünde karşılaştığı sosyopolitik vaziyeti özetler mahiyette-
dir (1995: 108):

Şeyh Mahmud'un kafasına Musul'un silah zoruyla da olsa Türklerin eline geçeceği düşüncesi sokulmuştu. Öte yandan İngilizler her taraftan yenilgiye uğramıştı. Kürt aşiretlerinin çoğu Türklerle işbirliği içindeydi. Hatta Süleymaniye şehrinde Türk sempatizanları çoğunlukta idi. Bunun için Şeyh Mahmud Süleymaniye'ye döndüğünde Tahir Efendi onun düşüncelerine etki etmeye çalıştı. Artık yönetici Şeyh Mahmud'un idaresi Tahir Efendi'nin¹⁸ yani Özdemir'in siyasetine göre yönetiliyordu.

Şeyh Mahmud'un genel vaziyetini bu şekilde ifade eden Refik Hilmi, ayrıca desteksizliğinin ve maddi imkânsızlığının, aşiretlere güven hususunda tereddüdünün, Musul'un Türklere bırakılması durumunda Kürtlerin karşılaşacağı durum gibi gelişmelerin de Türklere yaklaşmasında etkili olduğunu söylemiş, Şeyh Mahmud'un bu belirsizlikler içinde yalnız kaldığını dile getirmiştir. Şeyh Mahmud ile Özdemir Bey yakınlaşması, hükümetinde eğitim bakanı olan Mustafa Paşa Yamulki ile arasının soğumasına da sebebiyet vermiş hatta olası bir durumda Türklerle teslim edilmesi müzakerelere konu olmuştur. Ayrıca İngilizler de Türk kuvvetlerini Kürdistan'dan çıkarma talebine yönelik Şeyh Mahmud'a silah, para, ordu kurma gibi işlerde herhangi bir yardımda bulunmamış, Şeyh Mahmud'un güvensizliği daha da artmış, Şeyh Kadir ve Mustafa Paşa Yamulki üzerinden yürütmeye çalıştığı diplomatik çabadan da sonuç alamamış, iki taraf arasındaki karşılıklı ilişkiler gittikçe soğumuştur. Öbür yandan Özdemir Bey'e bağlı subaylar Şeyh Mahmud'u sürekli ziyaret ederek siyaseten tesir altına almayı çalışmışlardır. Refik Hilmi yaşanan süreci "Türk siyaseti başarı kazanmıştı" diye yorumlamıştır (108-109).

18 Refik Hilmi, Tahir Efendi'yi "o günlerin en güçlü adamı, Şeyh Mahmud'un birinci sekreteri ve Türklerin siyasetine hizmet eden biri" (108), ayrıca "Şeyh Mahmud ile Türkleri birbirine yakınlaştıran kimselerden ve Şeyh Mahmud ile Özdemir arasında gidip gelen Türkçe mektupların yazarıydı" diye niteler (118).

Şeyh Mahmud Berzenci: “Osmanlı Devleti’ne bağlıyım”

Dönemin tanıklarından Refik Hilmi’nin aktarımlarına göre (114-118) Fevzi Bey, Şeyh Mahmud’la görüşmesinde;¹⁹ bölgenin Misak-ı Milli sınırları içerisinde bulunduğunu, TBMM Hükümeti’nin Hamrin Dağı’na kadarki bölgeyi mutlak surette almaya niyetlendiğini ve bu karardan vazgeçmeyeceklerini dile getirmiştir. Fevzi Bey bu görüşmede ayrıca Batı Anadolu’da Yunanlara karşı kazanılan zaferden sonra Musul’un alınmasının daha kolay olacağını da belirtmiştir (TİH, 2009: 310).

Refik Hilmi’ye göre Şeyh Mahmud, Müslüman ve Osmanlı devletine bağlı olduğunu, İngilizlerin kendisine yaptığı hakaretleri unutmayacağını, İngilizlere karşı savaşırken kendisine söz veren bazı Kürt aşiretlerinin ihaneti yüzünden yenilgiye uğradığını, mücadelenin aşiretlerle verilmesi imkânının olmadığına dile getirmiştir. Şeyh Mahmud açık konuşmuştur:

Eğer Kerkük, Süleymaniye ve Hamrin Dağına kadar olan bölgeleri kontrol altına alabilecek bir kuvvetiniz varsa hiç durmadan Süleymaniye’ye gelin. O zaman ben de Mustafa Paşa’yı (Yamulki) yakalayıp, sizin buraya varmanızla (size) teslim edeceğim. Hamrin Dağına kadar olan bölgenin alınmasında da size yardım edeceğim. Şayet böyle bir kuvvetiniz yoksa ve ben-den istediğiniz sadece düşmanlarınızla işbirliği yapmamak ve sizinle dostluğu yenilemek ise, ben buna hazır olduğumu belirtmek isterim (akt. Refik Hilmi, 1995: 114-155).

Şeyh Mahmud Türkiye tarafıyla anlaşma yolunu net bir şekilde açık tutmuştur. Bu görüşmelerde Şeyh Mahmud’un dile getirdiği ifadeler, Türkiye genelkurmay kaynaklarında ise şöyle geçer (TİH, 2009: 310):

Osmanlı Hükümeti’nin hizmetindeyim ve kuluyum. İngilizlerden görmüş olduğum zulüm ve hakareti hiçbir zaman unut-

19 Bu görüşmenin kesin tarihi ne Refik Hilmi’de ne de Genelkurmay kaynaklarında (2009) kesin olarak verilmiştir.

muş değilim ve unutmayacağım. Bazı aşiret arkadaşlarım beni yalnız bıraktıkları için Bazyan Geçidi'nde esir düştüm. Aşiretlere de tamamen inanmak ve bel bağlamak doğru değildir. İngilizler, Türklerle Kürtlerin arasını açmak istiyorlar. Benim teklifim şudur:

Kuvvetiniz varsa hemen Süleymaniye üzerine yürüyünüz, ben de size katılır ve Hamrin Dağı'na kadar olan araziye elde ederim. Bana inanmazsanız ve isterseniz bağlılığımı ispat etmek üzere bu gece eşyalarımı yükler, ailemi alır, yüksek hükümetin göstereceği bir yere giderim. Hükümet bana inanır, subay, top ve cephane verirse düzenli askere dahi ihtiyaç göstermeden kendi kendime bu harekâtı yaparım. Kuvvet toplamak için bir süreye ihtiyacınız varsa ben de İngilizlere karşı yumuşaklık gösterip zaman kazanırım.

Görüldüğü üzere her iki kaynağın aktarımları birbiriyle uyumludur. Şeyh Mahmud'un bu açık ifadeleri karşısında Fevzi Bey yazdığı raporda, "Anladığım kadarıyla Şeyh Mahmud bunun karşılığında Vali olmayı ister. Ya Musul Valisi ya da Süleymaniye Valisi olmayı arzu eder," yorumunu yapmıştır (Refik Hilmi, 1995: 114-115).

Lozan Konferansı açılıyor

Lozan Konferansı'nın açılış toplantısı 20 Kasım 1922 günü saat 15.30'da İsmet Paşa başkanlığındaki Türkiye heyetinin de iştirakiyle gerçekleştirilmiş, ilk gün ilgili tüm devletlerin yetkili temsilcilerinin katılımıyla İsviçre Konfederasyonu başkanının ev sahipliğinde açılış konuşmaları başlamıştır (Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, 2001: 1-4-). Türkiye Heyeti, Bekir Sami Bey'in başkanlığında Londra'da gerçekleşen önceki görüşmelere nazaran siyasal ve askerî anlamda çok daha büyük özgüvenle masaya oturmuştur. Lozan Konferansı'nın en önemli hususlarından Musul meselesinin konferansın ilk haftasında gündeme gelmesi planlanmışken, İsmet Paşa'nın Lord Curzon'dan talebi üzerine, iki taraf arasında özel olarak görüşülmesine karar ve-

rilmiştir. Bu özel görüşmelerde Musul meselesiyle alakalı Türkiye'nin tezlerini havi ilk genel rapor İsmet Paşa tarafından hazırlanarak Lord Curzon'a sunulmuştur.²⁰ Lozan Konferansı'nda İstanbul Kürt temsilcilerinin yanı sıra, İran ve Güney Kürdistan'dan da herhangi bir Kürt delegasyonu yer almamıştır.

20 Türk heyetinin Musul'a ilişkin ırkı, siyasi, askeri, tarihî anlamda ilkesel  er evesi yansıtan bir rapor da 6 Ocak 1923 tarihli olup Haşim Nahit imzasını taşır (bkz. BCA, 30-10-0-0/226-522-16).

Lozan Görüşmelerinde İlk Perde

Lozan görüşmelerinin konumuz bağlamındaki en önemli hususları kuşkusuz Ermeni ve Kürt meselesidir. Bekir Sami Bey başkanlığındaki heyetin katıldığı Londra'daki görüşmelerden sonra Osmanlı Kürdistanı'nın bakiyesi olan Türkiye Kürtlerinin BMM tarafından temsil edildiğinin genellikle kabul gördüğünü, Güney Kürdistan konusunun ise bu Musul meselesi çerçevesinde ayrı bir başlık altında ele alındığını anlıyoruz. Türkiye heyeti konferansın açılmasını müteakip Musul'un Türkiye'ye verilmesi gerektiğine dair tezlerini Lord Curzon'la paylaşmış, Lord Curzon da bu tezlere karşı detaylı bir memorandum hazırlayarak Türkiye delegasyonuna sunmuştur. Bu gelişmeler yaşanırken Başvekil Hüseyin Rauf Bey Güney Kürdistan ile alakalı İsmet Paşa'yı bilgilendirmiştir. Özdemir Paşa'nın gönderdiği bir zabıt ile Şeyh Mahmud arasında gizli bir görüşme gerçekleştiğini ifade eden başvekil, bu görüşmede Şeyh Mahmud'un Ankara Hükümeti'ne sadık olduğunu ve harekâta başlandığı takdirde buna fiilen iştirak edeceğini beyan ettiğini belirterek Şeyh Mahmud'un arzusunun mebus ya da Süleymaniye valiliği olduğunu yönünde edinilen izlenimi paylaşmıştır (akt. Şimşir, 2019a: 189).

Lord Curzon'un memorandumunda Musul ve Kürtler

Lord Curzon, İsmet Paşa'nın Musul meselesiyle alakalı öne sürdüğü savlara karşılık hazırladığı memorandumu İsmet Paşa'ya yazdığı 14 Aralık 1922 tarihli mektubun ekinde Türkiye heyetine sunmuştur.¹ Curzon'un mektubunun Osmanlıca sureti şöyledir:

Azizim İsmet Paşa,
Sizinle Musul hakkında muhtelif zamanlarda yaptığımız mü-lakatlarda, siz hükümetinizin Musul vilayetinin iadesi hakkındaki talebini istinat ettirdiği ırki, siyasi, askeri, tarihi dört delili bana bildirmiştiniz. Ben de cevaben ileri sürülmüş iddiaların hepsine itiraz etmiştim. Şimdi gönderdiğim memorandum ile bu itirazların sebeplerini bildiriyorum. Büyük Britanya Cemiyet-i Akvam tarafından mandater tayin edildiği bir kıtayı iade edemeyeceğinden başka memorandumda beyan olunan sebeplerden dolayı da hükümetim Musul vilayetini iade etmeyi tasavvur edemez..."²

14 Aralık 1922 tarihli memorandumun giriş cümlesinde, Türk heyetinin Musul'un Türkiye'ye bağlanmasına ilişkin iddia ve taleplerinin neden kabul edilemeyeceğine yönelik sebeplerin özetlendiği ifade edilerek bunların ırksal, politik, tarihsel ve ekonomik olmak üzere dört başlıkta toplandığı belirtilmiştir.³

İrk

Bu başlıkta, Türk tarafının Musul'un etnik yapısı üzerinden ortaya koyduğu iddiaya geçilmeden evvel detaylı bir nüfus analizi yapıldığını görüyoruz. Musul nüfusunun Kürt, Arap, Türk

1 FO. 424-255, No.788 ve ayrıca BOA, HR.SYS.: 2656-1. Lord Curzon'dan İsmet Paşaya 14 Kânunuevvel 1922(14 Aralık 1922) tarihli mektup ve ekinde İngilizce ve Fransızca hazırlanmış memorandum metinleri.

2 BOA, HR.SYS.: 2656-1 ve ayrıca mektubun İngilizcesi için bkz. FO. 424-255, No.788.

3 FO. 424-255, No.788 ve ayrıca bkz. HR.SYS.: 2656-1.

(Türkmen) ve Hıristiyanlar ile Yezidilerden oluştuğu, bu istatistikî bilgilerin savaştan sonraki yıllarda İngiliz yetkililerince, kısmen at sırtında kısmen de işgalden sonra yapılan yolların ve motorlu araçların sayesinde vilayetin her köşesine gidilerek tespit edildiği dile getirilmiştir. Buna göre iki tablo düzenlenerek, 1919'a ait tabloda dinî taksime göre tahmini bir nüfus, ikinci tabloda ise 1921 yılında yapılan daha sıkı ve uzun bir araştırmaya dayalı tahmini sonuçlar verilmiştir. İki tarih arasındaki toplam nüfus artışı, Musul Ovası'ndaki bölgede Arap ve Türk ordularından dönen büyük oranlı nüfusa, savaş koşullarından kaynaklı açlıktan ötürü İngiliz işgalinden önce terk edilen köylü nüfusun geri dönmesine ve Asuri mültecilerin geri dönüşüne bağlanmıştır. Raporda sırasıyla etnik ve dinî dağılıma ilişkin mekânsal bilgiler de verilmiştir.

Araplar

Araplarca meskûn olan kısımlar şu şekilde ifade edilir: Musul kasabası, Musul'un kuzeyinde Tigris (Dicle) Nehri'nin sağında vilayet sınırına kadar tüm alan, Musul'un güneyinde Tigris'in sağında kalan tüm alanlar ve yine Musul'un güneyinde çoğunlukla nehrin sol tarafında Erbil-Kerkük-Kifri yoluna kadarki kısımlar.⁴

Türkmenler

Türkmenlerle alakalı meskûn olunan alanlardan önce Türkmenlerin bazı özelliklerine dikkat çekilmiştir. Bunların kendini Türk olarak değil, Türkmen olarak tanımladıkları, İstanbul Türkçesinden ziyade Azerbaycan lehçesine yakın bir dil kullandıkları, Osmanlı kurulmazdan evvel Abbasi halifesince savunma amaçlı kiralık olarak buraya getirildikleri bilgileri verdikten sonra meskûn alan tespitlerine geçilmiştir. Buna göre, Musul'un 72,4 kilometre batısında Suriye çölü sınırındaki Telafer'in en yoğun Türkmen kasabası olduğu, burası ile Musul

4 FO. 424-255, No.788 ve ayrıca bkz. BOA, HR.SYS.: 2656-1.

Ovası'ndaki birkaç Türkmen köyü dışında genellikle Musul-Bağdat yolu üzerinde dağıldıkları, Erbil, Altunköprü, Kerkük, Tuzhurmatu, Tauk, Kifri ve Kava Tepe kasabalarının etrafında da bulundukları dile getirilmiştir.⁵

Kürtler

Musul vilayetindeki Kürt nüfusunun Arap ve Türkmen nüfusuna oranı ve bölgedeki dağılımı şu şekilde özetlenmiştir:

Kürtlerin Musul Vilayetinde Arapların iki katı ve Türkmenlerin yedi katı kadar olduğu tahmin edilmektedir. Bunlar, yukarıda bahsi geçen Türkmen kasabaları ve kuzeyindeki dağların eteklerini takip eden bir hatla Araplardan ayrılıyorlar. Bunların, Perslere erken dönemlerde çok yakın olan Medlerin soyundan geldiklerine inanılıyor. Doğru ya da yanlış fakat Farsçaya yakın akraba İranik bir dil konuşuyor ve Türk ve Araplardan daha çok Perslilere benziyorlar.⁶

Gayrimüslimler

Bu bölümde “muhtemelen Kürt orijinli” olarak nitelenen Yezidilerin 30 bin, Asuri, Nasturi ve Katoliklerden müteşekkil Hıristiyanların 62.225 ve Yahudilerin ise 16.865'lik bir nüfusa sahip olduğu ifade edilerek aşağıdaki izahatta bulunulmuştur:

Yezidilerin büyük çoğunluğu Sincar Dağı bölgesinde yaşamakla beraber kuzeydoğu Musul'da pek çok Yezidi köyü vardır. Hıristiyanlar daha çok Musul şehrinde, Erbil bölgesinde, Dicle'nin doğusunda en büyükleri Tall Kaif ve Al Qosh olan bir dizi müreffeh köyde ve Duhok-Amediye kırsalında yer alırlar. Yahudilerin çoğunluğu Musul kentindedir fakat Kürt ve Türk-

5 Bu bölümde Türkmen nüfusunun bölgesel tahmini dağılımı şu şekilde özetlenmiştir: Telafer ve çevre köyler 10 bin, Musul Ovası'ndaki köyler 4.895, Kerkük ve çevre köyler 25 bin, Kifri, Tuzhurmatu, Tauk, Kava Tepe 10 bin, Erbil ve Altunköprü 15 bin olmak üzere toplam Türk nüfusu (Süleymaniye'deki birkaç nüfus hariç) 64.895.

6 FO. 424-255, No.788 ve ayrıca bkz. BOA, HR.SYS.: 2656-1.

men kasabalarında da Yahudiler bulunur ve Kürt aşiretleri arasında şahıs veya aile olarak izole olmuşlardır.⁷

Musul vilayetinin etnik unsurlarına dair bu genel izahattan sonra Türkiye tarafının ırksal sebeplerle Musul Türkmenleriyle Anadolu Türklerinin birliği üzerinden Musul'un Türkiye'ye verilmesi iddiasına karşı aşağıdaki karşı savlar ortaya konarak Türk tarafının tezi çürütölmeye çalışılmıştır.

- Türkmenlerin Musul nüfusunun sadece on ikide biri olduğu
- Nüfusun on ikide yedisini teşkil eden Kürtlerin Türklerle, ortak bir dine mensup olmaktan başka Çinlilere olduğundan daha fazla bir yakınlıklarının bulunmadığı
- Nüfusun on ikide üçünü teşkil eden Arapların Türklerle ne ırk, ne de dil birliklerinin olduğu, kendilerini Türklerden daha ziyade ırk, dil ve sempati olarak Bağdat ve Basra'ya yakın hissettikleri
- Nüfusun on ikide birini teşkil eden gayrimüslimlerin, birbirlerinden farklı olmakla beraber Türklerle din, dil, ırk kültür olarak bir bağları olmadığı.

Bu izahatın devamında izahatı destekleyici mahiyette iki tablo halinde Musul vilayeti demografik yapı istatistiklerine de yer verilmiştir.⁸

TABLO 16.1
Musul Vilayeti Dine Göre Tahmini Nüfus (1919)

<i>Bölge</i>	<i>Sünni</i>	<i>Şia</i>	<i>Yahudi</i>	<i>Hristiyan</i>	<i>Diğer dinler</i>	<i>Toplam</i>
Musul	244.713	17.180	7.635	50.670	30.180	350.378
Erbil	96.100		4.800	4.100	1.000	106.000
Kerkük	85.000	5.000	1.400	600		92.000
Süleymaniye	153.900		1.000	100		155.000
Toplam	579.713	22.180	14.835	55.470	31.180	703.378

7 FO. 424-255, No.788 ve ayrıca bkz. BOA, HR.SYS.: 2656-1.

8 FO. 424-255, No.788 ve ayrıca bkz. BOA, HR.SYS.: 2656-1.

TABLO 16.2
Musul Vilayeti Etnisiteye Göre Tahmini Nüfus (1921)

<i>Bölge</i>	<i>Arap</i>	<i>Kürt</i>	<i>Türk</i>	<i>Hristiyan</i>	<i>Yahudi</i>	<i>Toplam</i>
Musul	170.663	179.820*	14.895	57.425	9.665	432.468
Erbil	5.100	77.000	15.000	4.100	4.800	106.000
Kerkük	10.000	45.000	35.000	600	1.400	92.000
Süleymaniye		152.900	1.000	100	1.000	155.000
Toplam	185.763	454.720	65.895	62.225	16.865	785.468

(*) 30.000 Yezidi dahil.

Siyasi

İkinci bölümde Türkiye delegasyonunun, Musul nüfusunun politik ve tarihsel yakınlıktan ötürü Türk idaresini arzuladığı iddiasına cevap verilmiştir.⁹ Bunun Türk yönetimi altında ayrıcalıklı bir pozisyon yeğleyen Türkmen kasabalarının ekseriyet nüfusu için doğru olsa bile Kürt, Arap ve Müslüman olmayan unsurlar göz önüne alındığında geçerli sayılmadığı dile getirilmeye çalışılmıştır. Musul Araplarının Kral Faysal ve yeni Irak'ın coşkulu destekçileri olduklarının inkâr edilemeyeceği vurgulanmıştır. Devamında 1919 yılında yapılan referandumla Musul, Bağdat ve Basra'nın birleşik bir devlet olmasının oybirliğiyle kabul edildiği, Emir Faysal'ın ülkeye gelişinde Musul Araplarının Kral Faysal'ın yönetiminde Bağdat merkezli bir Arap devletine arzularını gösterdikleri, Emir Faysal'ı alkışlarla karşıladıkları, kral olmasını oybirliği ile kabul edip bağlılık yemini ettikleri dile getirilmiştir. Halkoylamasının daha sonra Süleymaniye, Raniya ve Revanduz Kürtleri hariç tüm vilayette gerçekleştirildiği, Arap bölgeleriyle bitişik Kürt bölgelerinin ve Türkmen kasabalarının tümüyle oy verdiği, Kerkük hariç hepsinin Irak'a dahil olmak ve Faysal'ın Irak tahtına çıkması için oy verdiği iddia edilmiştir.

Siyasal ayağın Kürtlerle alakalı kısmı da detaylı bir izaha tabidir. "Kürtlere gelince, onlar keskin bir milliyetçilik duygusu, ırk ve dilleriyle derin bir gurur duyan insanlardır" ibaresinden

9 FO. 424-255, No.788 ve ayrıca bkz. BOA, HR.SYS.: 2656-1.

sonra özgür olma duygularının ekonomik ilerleme arayışının elverdiği ölçüde gerçekleşeceği dile getirilmiştir. Devamında Türk delegasyonunun Musul Kürtleri ile Anadolu Türklerinin “gayede bir olduğu” iddiasına iki maddede yanıt verilmiştir.

Birinci maddede savaştan önce de buradaki halkın Musul-Bağdat ilişkili ve Süleymaniye ilişkili olmak üzere iki kısma ayrıldığı belirtilmiştir. Devamında Süleymaniye’ye atanan Türk yetkililerinin oraya gitmek için aylarca Musul’da beklediği, Güney Kürdistan’da göreve başlayan çoğu Türk yetkilinin uzakta-ki İstanbul Hükümeti’nin müdahalesini sineye çekmeyen Kürtlerin kararlılığı karşısında sık sık çaresiz kaldığı ifade edilmiştir.

İkinci maddede ise “Musul Kürtleri savaş boyunca Türklerle aynı amaçta birleşmediklerini gösterdiler. Türklerin Müttefiklerle olan kavgasını kendi kavgaları gibi görmediler,” yorumu yapıp 1915 baharında Basra’ya yakın Şuayba’daki çatışmalarda küçük bir Kürt aşiretinin hazır bulunduğu, bunların da çatışmadan sonra çekildiği, bunun tüm operasyonlar içinde kayda değer bir operasyon olmadığı, Türklerin Kürtlerden, Araplardan aldıkları yardımdan daha fazla yardım almadığı ifade edilmiştir. Ayrıca Kerkük ve Kifri Kürtlerinin evlerini terk ettikleri, büyük oranda zorunlu askerlikten kaçtıkları, bu bölgeler Britanya tarafından işgal edildiğinde binlerce yerli Kürt’ün Türkiye ile aynı amaçta olduklarını tanımlamaktan kaçınarak geri döndüğü ifade edilmiştir.

İzahatın devamında, bölgede büyük oranda Hristiyan kesimlerin varlığına değinilerek bunun Türk tezini daha da zayıflattığı dile getirilmiş, son jenerasyonda Yezidi nüfusunda gerçekleşen muazzam azalmanın aktif ya da pasif Türklerin kötü yönetiminden kaynaklandığı iddia edilmiştir. Devamında “Keldaniler, Türk idaresinin restorasyon arzusu yolundaki savaş boyunca dindaşlarının Diyarbekir-Mardin-Cizre bölgesinde neler çektiğini çok iyi hatırlıyorlar” ifadesiyle Tanzimat’ın bölgede uygulanmaya başladığı dönemdeki savaşlarda Hristiyan tebaanın yaşadıklarına atıfta bulunulmuştur. Nihayetinde savaş boyunca Nasturilerin Çölemerik bölgesinden ve İran sınırın-

dan Türk kuvvetlerince sürüldüğü, binlercesinin Irak'a kaçarken öldüğü, kendi topraklarında Türk egemenliğini kabul etme yerine yabancı ülkeye yerleştikleri, özetle baskı ve zulüm sembolü haline gelen bir idareye geri dönmektense ölümüne kavgayı tercih edecekleri dile getirilmiştir.

Tarihsel

Bu başlık altında, Türkiye delegasyonunun uzun tarihsel ilişkilerden ötürü Musul vilayetinin Türkiye'ye bırakılması talebine cevap verilmiştir.¹⁰ Yapılan izahatta, her ne kadar Musul ve Bağdat'ın uzunca bir süre Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmışsa da Araplarca kurulduğu ve Arap karakterini halen devam ettirdiği belirtilmiştir. Esasında Musul-Bağdat bağlantısının Türklerce de tanındığı, eskiden Musul vilayetinin Bağdat Paşalığı'nın bir parçası olduğu, son yüzyılda dahi Mithat Paşa Bağdat valisi iken Musul'un oraya bağlı olduğu, Musul'un sonradan bağımsız bir vilayet haline getirilmesinin idarece dikte edilen bir tedbir olduğu iddia edilmiştir. Nihayetinde konunun böyle bir tarihsel tartışma üzerinden yapılmasının doğru olmayacağı, bu talebin Türkiye'nin kaybettiği tüm alanlara uygulanabileceği, bunun da savaşta kaybeden ülkelerin kaybettikleri yerlere ilişkin hak talebinde bulunmasına yol açacağı vurgulanmıştır. İngiliz tarafı bu izahatta, Musul'un esas itibarıyla Bağdat merkezli bir yapıdan geldiğini ve Musul'un Osmanlı'nın kaybettiği Türk çoğunluklu olmayan herhangi bir araziden ayrı muamele göremeyeceğini vurgulamaya çalışmıştır.

Ekonomik

Bu başlıkta Türk delegasyonunun ekonomiye ilişkin iddiaları değerlendirilerek bunların en zayıf kısım olduğu ifadesine yer verilmiş, Musul'un ekonomik açıdan Misak-ı Milli sınırları dışında bırakılan iki Arap şehri Bağdat ve Halep ile ilişkisi dile ge-

10 FO. 424-255, No.788 ve ayrıca bkz. BOA, HR.SYS.: 2656-1.

tirilmiştir.¹¹ Vilayetteki üç önemli şehir üzerinden değerlendirildiğinde, Süleymaniye'nin tüm ticaretini Bağdat'la yürüttüğü, Kerkük'ün de ekonomik açıdan büyük oranda Bağdat'la Musul ve Süleymaniye arasındaki taşımacılık üzerinde etkili olduğu, çeşitli ürünler üzerinden çeşitli örnekler verilerek temelde Musul'un Türkiye'den ziyade Bağdat merkezli ekonomik bölge içerisinde yer aldığı izah edilmeye çalışılmıştır. Memorandumda, bu dört başlığın haricinde iki ilave değerlendirmenin de yer aldığını görüyoruz.

Stratejik

Bu başlıkta, sınırların stratejik açıdan makul olmasına istinaden Türkiye delegasyonunun Musul vilayetinin güneyinde Hamrin Dağı-Diyala hattının Irak-Türkiye hududu sayılması gerektiği iddiası için de bu hattın kabulünün Irak'ı savunmasız bırakacağı ifade edilmiş, iç ve dış ticaret itibarıyla imkânsızlığına değinilmiştir.¹²

Misak-ı Milli

Bu başlıkta Türkiye delegasyonunun Misak-ı Milli'den mütevellit Musul'un Türkiye'ye bırakılması gerektiği iddiasına karşı, savaşta yenilmiş bir gücün kaybettiği bölgeleri almak için zafer kazananlara böyle bir şeyi dikte etmesinin yeni ve şaşırtıcı bir iddia olduğu yorumu yapılmıştır.¹³ Misak-ı Milli'de yer alan söz konusu sınırlar dışındaki Müslüman Arap unsurların referandum yapabilmesi hususu üzerinden de silah zoruyla fet-hedilen bir alanı kaybeden bir gücün orada referandum istemesinin tarihte örneğinin görülmediği ifade edilmiştir.¹⁴ Musul nüfusuna ilişkin veriler paylaşılarak Kürtlerin 454.720 nüfus ile çoğunluk, Türk ya da Türkmenlerin 65.895 ve Arapların

11 FO. 424-255, No.788 ve ayrıca bkz. BOA, HR.SYS.: 2656-1.

12 FO. 424-255, No.788 ve ayrıca bkz. BOA, HR.SYS.: 2656-1.

13 FO. 424-255, No.788 ve ayrıca bkz. BOA, HR.SYS.: 2656-1.

14 Misak-ı Milli konusu için bkz. (Hakan, 2013: 325-331).

185.763 nüfusundan dolayı Musul'un Misak-ı Milli'ye göre de "Arap çoğunlukla meskûn bir vilayet olmadığından" bu yaklaşım kabul edilse dahi belirtilen koşula uymadığı dile getirilmiştir. Yine 1921 yılındaki referandumla Kürt, Arap ve Türkmenlerin Irak ve Kral Faysal yönetimini oyladığı ifade edilmiş, Misak-ı Milli yaklaşımı çeşitli yönleriyle eleştirilmiştir.

Görüldüğü üzere İngiliz tarafı Türkiye'nin tezlerine karşılık olarak hazırladığı bu memorandumda Musul meselesini Kürt meselesi dahil çeşitli yönleriyle ele alarak Türkiye'ye bırakılmayacağını kendi "delilleriyle" ortaya koymuş, bu hususta herhangi bir politika değişikliğini kabul etmemiştir. Süregelen gelişmeler netice vermemiş, İngiliz tarafı gibi Türkiye heyeti de tez ve taleplerinden geri adım atmamıştır. İsmet Paşa, Ankara'ya gönderdiği 24 Aralık 1922 tarihli telgrafta Lord Curzon'a Musul muhtırasının cevabını gönderdiğini, özetle "Türkiye, vatanın gayr-ı kabili infikak eczasından [ayrılmaz bir parçası] olan Musul üzerindeki hâkimiyet hukukundan feragat etmeyi tasavvur edemez" beyanında bulunduğunu ifade etmiştir (akt. Şimşir, 2019a: 273). İngilizlerle Ankara heyeti arasında ısrarlı bir diplomatik mücadeleye konu olan Musul meselesi bu şekilde zamanla kongreyi kesintiye uğratacak raddeye gelmiş, bu süreçte de Musul meselesinin barış müzakerelerinden ayrılarak ayrıca iki devlet arasında görüşülmesi yönünde görüşler de şekillenmeye başlamıştır.¹⁵

Azınlıklar Komisyonu'nda Kürt, Ermeni, Asuri tartışmaları

Lozan Konferansı'nda Musul meselesi üzerinden bu gelişmeler yaşanırken azınlıklar komisyonunda da Türkiye Kürtleri, Ermeni ve Asurileri üzerine tartışmalar yaşandığını görüyoruz. Ermeni meselesi, tehcir olayı üzerinden konferansın açılışını müteakip sürekli gündemde tutulmuş, devam eden sü-

¹⁵ Bkz. Hüseyin Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya 2 Kânunusani 1339(2 Ocak 1923) tarihli telgraf ve İsmet Paşa'dan Heyet-i Vekile'ye 4 Kânunusani 1339(4 Ocak 1923) tarihli telgraf (akt. Şimşir, 2019a: 313, 328).

reçte Azınlıklar Komisyonu'nda da farklı şekillerde tartışılan bir konu olmuştur. İtalyan delege M. Montagna başkanlığındaki komisyonun 15 Aralık 1922 tarihli oturumunda Kürtler bağlamında BMM'deki tartışmalara konu olan "ırk azınlıkları" kavramının da tartışıldığını görüyoruz. Bu toplantıda Rıza Nur Bey Türkiye'de dinî azınlıkların varlığına değinirken ırk azınlıklarının bulunmadığını söylemiş, M. Montagna ise soy azınlıklarının varlığının bir gerçek olduğu itirazında bulunmuştur. Bunun üzerine Rıza Nur Bey Türkiye'de "yalnız Türklerin ve Kürtlerin bulunduğunu" belirterek Kürtlerin kaderlerinin Türklerin kaderiyle ortak olduğunu dile getirmiş, "Kürtlerin azınlık haklarından yararlanmak istemediklerini" ifade etmiştir. Rıza Nur Bey ayrıca Musevilerin de bu çeşit haklar istemediğini, sadece Rumların azınlık hakları taleplerinin olduğunu ifade etmiştir (Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, 2001: 152-153). Rıza Nur Bey aynı meseleyi "azınlıkların dolaşım özgürlüğü" meselesinde de dile getirerek Kürtlerin Türk halkına bağlı olduğunu ve onlara özel bir koruma sağlamak için kaygılanmanın söz konusu olmadığını belirtmiştir (Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, 2001: 172).

Yine bu toplantıda komisyon başkanı M. Montagna, Ermeniler için ulusal bir yurt yaratma sorunun ele alınması gerektiğini öne sürmüş, Rıza Nur Bey cevaben Türk temsilci heyetinin böyle bir sorunu görüşmeyi reddettiğini ifade etmiştir (156). Yine 30 Aralık 1922 tarihli azınlıklar alt komisyonunda Amerika temsilci heyeti, Amerikan Dernekleri ve kurum temsilcilerinin önerisiyle "Ermeni Ulusal Yurdu" kurulması için alt komisyona bir bildiri sunmuştur (242). Bildiride Ermeniler için özerk bir bölge teklif edilmiştir. Amerika Protestan Kiliseleri Federal Meclisi Temsilcileri ve Ermenistan için Amerikan Derneği adına verilen tekliflere bakıldığında muğlak yaklaşımların olduğu, derneğin Suriye sınırında bir bölge kurulmasını talep ederken Protestan Kilisesi'nin Türkiye içinde dağınık halde bulunan ya da yerlerine geri dönmekte tereddüt eden Ermenilerin yaşayabileceği bir bölge talebinde bulunduğu görülüyor. İki tarafın da yaklaşımı Ermeni azınlığa yönelik böyle bir çözü-

mün Türkiye'nin yararına olacağı düşüncesidir ki coğrafi yaklaşım Sevr'e konu olan büyük Ermenistan çerçevesinden oldukça farklıdır.¹⁶ Yine 6 Ocak 1923 tarihli azınlıklar alt komisyonu toplantısında M. Mongtana Türkiye'nin birliğine, egemenliğine ve ülke bütünlüğüne halel getirirmedi bu meseleyi çözmek istediği ifade etmiştir. Mahalli yönetim şartını haiz bir bölge teşkiliyle gerek yurtiçindeki Ermenilerin gerek çeşitli ülkelere dağılmış Ermenilerin dönüşünün sağlanabileceği ifade edilmiş, yine Asurî-Keldanilerin de böyle bir taleplerinin olduğu, Türkiye'nin hakkaniyet içerisinde bunu da çözmesi gerektiği dile getirilmiştir. İngiliz temsilci heyetinin de benzer şekilde Türkiye heyetine Ermeniler ile Nasturilerin yurt meselesinin çözümüne yönelik çağrılar olmuştur (272-277). Bu çağrılara karşı söz alan Rıza Nur Bey, müttefik devletlerin geçmişte Ermeni ve Asurî halklarını Türkiye'ye karşı kışkırttıklarını, dolayısıyla karşılaştıkları felaketin müsebbibi olduklarını, Türk temsilci heyeti olarak bu meseleye ilişkin sunulan bildirileri yok hükmünde saydıklarını ilan etmiş, karşı itirazlar üzerine Türk temsilci heyeti oturumdan çekilmiştir (280). Nihayetinde Türkiye heyeti çokça eleştirilse de, bu kararlı ve net tavırla, gerek Asurîlere gerek Ermenilere yurt teşkiline ilişkin taleplerin gündem dışına çıkmasını sağlamıştır.

16 Söz konusu dernek ve kilise temsilcilerinin 16, 18 ve 30 Aralık 1922 tarihli talep yazıları için bkz. (Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, 2001: 243-247).

Lozan Devam Ederken BMM ve Kürdistan'da Vaziyet

Seçim kanunu teklifinde “Kürtler”

Lozan görüşmeleri devam ederken, 2 Aralık 1922 tarihli oturumda seçim kanununun değişikliğine yönelik BMM riyasetine verilen bir önerge¹ muhteviyatı ve üzerine yapılan tartışmalar itibarıyla dönemin konjonktüründe BMM'deki genel siyasi perspektifin, Kürt unsurunu Türk unsuruyla eşitleyen bir yaklaşıma yakın olduğunu gösteriyor. Söz konusu önerge, seçilebilme şartları bakımından Mustafa Kemal Paşa'nın tepkisini çekmiş, paşa bu önergenin doğrudan şahsının vatandaşlık hukukundan mahrum edilmesine yönelik olduğunu söylemiştir.² Verilen kanun değişikliği önergesinde Mustafa Kemal'in tepkisini celbeden kısım on dördüncü maddedeki şu paragraftır:

Büyük Millet Meclisine aza seçilebilmek için Türkiye'nin bugünkü hudutları dâhilindeki mahaller ahalisinden olmak şarttır veya seçim bölgesi [daire-i intihabiye] dâhilinde mütemekkin olmak şarttır. Ondan sonra muhaceretten gelenlerden

1 Söz konusu önergenin altında Erzurum Mebusu Süleyman Necati, Mersin Mebusu Salahattin ve Canik Mebusu Emin Beylerin imzaları yer alır.

2 *TBMM Zabıt Ceridesi*, cilt 25, s. 159.

Türk ve Kürtler iskân tarihinden itibaren beş sene geçmişse seçilebilirler.³

Mustafa Kemal Paşa teklifte yer alan yukarıdaki paragrafı okuyarak, doğum yerinin bu hudutlar dahilinde olmadığını ve hiçbir seçim bölgesine beş sene kalmadığını dile getirerek bunun kendi şahsına yönelik bir teklif olduğunu ifade etmiş, gücendiğini gizlemeden duygusal tonda bir konuşma yapmıştır.⁴ İkinci gruba mensup Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey söz alarak konunun yanlış anlaşıldığını, özetle meclis tutanaklarına geçtiği üzere Mustafa Kemal Paşa'nın bundan müstesna olduğunu dile getirmiştir:

Vatandaşlık şu veya bu memlekette oturmak esası üzerine değildir. Burada milletin kürsüsüne yegâne söz sahibi Türk ve Kürt olacaktır. (Her Türkiyeli, sesleri) Siz o seciyeyi taşıdıkça ve siz bu fikre sahip olduğca ebadiyen sizi serfiraz olarak başımızın üstünde tutacağız. Ta ki bu gayeden inhiraf etmeyiniz. (Şiddetli alkışlar) İlminiz, fazlınız, istikametiniz sizi yaşatacaktır. Siz bundan inhiraf ettiğiniz zaman sizi atmak da bizim için bir vazife olur.⁵

Söz alan çoğu vekil Mustafa Kemal Paşa'nın bundan müstesna olduğu üzerine beyanlarda bulunup bazı mebusların "bu ülkede artık Arnavut mebus, Arap mebus olamayacaktır" şeklinde ifadeler kullandıkları Rum ve Ermeni unsurları da kapsayan "Osmanlılık" kavramının eleştirilere konu olduğu fakat Kürtlük mefhumuyla ilgili bir karşı yaklaşımın ortaya konmadığı görülüyor.

Sımko Ağa'nın Erbil'e geçişi ve Şeyh Mahmud'a çağırısı

Lozan görüşmelerinin başladığı dönemde, kendisine kurulan pusudan dolayı büyük bir yıkım yaşayan Sımko Ağa'nın Güney Kürdistan'a geçtiğini, Özdemir Bey'in yoğun politik tazyiki ne-

3 TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 25, s. 159.

4 TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 25, s. 159-160.

5 TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 25, s. 161.

ticesinde Şeyh Mahmud ile İngilizlerin arasının bozulmaya başladığını ve Şeyh Mahmud'un Irak Krallığı'nı tanımama anlamına gelecek şekilde kendisini "Kürdistan Meliki" ilan ettiğini görüyoruz. Hariciye Vekâleti'nin Tebriz Baş Şehbenderliği'nin istihbaratına dayanarak Erkân-ı Harbiye Riyaseti'ne yazdığı bir rapor 1922 yılı sonuna gelindiğinde Güney Kürdistan'daki gelişmelere ilişkin önemli bilgiler içeriyor:⁶

Sonradan Melik unvanını alan Şeyh Mahmud'un Süleymaniye'de Ruz-i Kürdistan yani Kürdistan Günü isminde Süleymaniye Kürtçesiyle resmi bir gazete çıkardığı ve mezkûr gazetenin 3 Kânunuevvel(Aralık) tarihli yedinci nüshasında Şeyh Mahmud'un Melik-i Kürdistan unvanıyla kendisine hitap ile Kürdistan istiklalini tebrik eden İngiliz Bağdat komiserine teşekkür etmekte (olduğu)

Lozan görüşmelerinin başladığı dönemde Şeyh Mahmud'un "Melik-i Kürdistan" unvanını kullanmaya başlaması, gerek Türkiye gerek İngiltere tarafından dikkate değer bir gelişme olarak algılanmıştır. Şeyh Mahmud'un bu adımı, her ne kadar yukarıdaki raporda belirtildiği şekilde İngiliz Bağdat temsilciliğince tebrikine konu olmuşsa da esasında İngiliz tarafının bütüncül bir Irak Krallığı projesine aykırı bir durumdur. Türkiye ve İngiliz taraflarının sahada ve Lozan'daki mevcut siyasal ve diplomatik mücadeleleri her iki tarafın da Şeyh Mahmud'un bu adımına konjonktürel sebeplerden ötürü ihtiyatla yaklaşmasını gerekli kılmıştır.

Söz konusu raporun devamında aktarılan bilgilerden Sımko Ağa'nın da Aralık 1922'de Erbil'e ulaştığını anlıyoruz. Sımko Ağa'nın Erbil'deyken Şeyh Mahmud Berzenci'ye gönderdiği mesajlarda, Türkiye tarafına yönelik yaşadığı büyük hayal kırıklığının da muhtemel etkisiyle, İngilizlere yakın bir tutum içerisine girdiğini görüyoruz. Sımko Ağa'nın Erbil'den Şeyh Mahmud'a çektiği bir telgraftaki ifadeleri bunu açıkça ortaya koyuyor:

6 CUA, A:IV-16-b, D:65, F:2-3 ve 2-4, Hariciye Vekâleti'nden Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne 18 Şubat 1339(1923) tarihli tahrirat. Rapora konu Tebriz Baş Şehbenderliği'nin tahriratı 8 Şubat 1923 tarihlidir.

تورکيايولک ملت مجلہ حکومتی

ارکان حریہ عمومیہ ریاستی

شعبہ

عدد

۱۹/۲/۱۹۲۳

ایکادہ حریہ عمومیہ بابت جملہ سند

اجرا ملک غوثی اولیہ بنج محمود سلیمانہ وہ (رور کور دستانہ) یعنی کور دستانہ کوئی اسندہ سلیمانہ
کور دج سیدہ کج بر غزہ بیقرار دینی و مذکور غزہ نک کا لوند اولیہ بنجی کج کو سند بنج محمود ملک
کور دستانہ غوثیہ کدینہ خطاب اید کور دستانہ استقلاتی تبریک انقلاب بقدر قوسیمین شدرائیکہ
والجہ کی سبقت کدیرینہ انقلاب و عرب قورنارندہ بقدر حقو قری جسہ ایدہ ملک کدیرہ اولیہ بنج
ایکای دولک کدیرینہ بایہ حقو قری لطفہ قورنارندہ بقدر حقو قری جسہ ایدہ ملک کدیرہ اولیہ بنج
اجیرہ ملک محمود ملک بایہ حقو قری لطفہ قورنارندہ بقدر حقو قری جسہ ایدہ ملک کدیرہ اولیہ بنج
وعدہ ایطری معاوندہ لیورہ بری بید اجرا ایطری و لغزہ ایدہ ملک کدیرہ اولیہ بنج
بلا ناملی خاصانہ کریمہ میکی دی طرفانہ خانہ سندہ اقامت ملک مناسب اولیہ بنج حقو قری جسہ ایدہ ملک کدیرہ اولیہ بنج
بولیہ بنج ورنہ اولیہ بنج اجو غزہ ملک سرورہ جھری قورنارندہ کور دستانہ کدیرہ اولیہ بنج کدیرہ اولیہ بنج کدیرہ اولیہ بنج

خارجہ کالی و لیلی نامہ
سندہ

IV-16-b
65
2-4

CUMHURBAŞKANLIĞI ARŞIVI
Yer No. :
Dos. No. :
Vesika No. :

Hariciye Vekâleti'nden Erkân-ı Harbiye Riyaseti'ne 18 Şubat 1923 tarihli tahrirat (CUA, A:IV-16-b, D:65, F:2-3 ve 2-4).

Kendilerine İngiliz ve Arap Hükümetlerinden başka hukuk-larını bahşedecek kimse olmadığı ve bu iki devletin kendileri-ne yapacakları lütfâ karşı hizmet beklediklerinden içlerindeki düşmanı çıkarmak için Melik Mahmud'un canib-i hükümdari-sinden emir beklediğini...⁷

7 CUA, A:IV-16-b, D:65, F:2-3 ve 2-4, Hariciye Vekâleti'nden Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne 18 Şubat 1339(1923) tarihli tahrirat.

Sımko Ağa'nın Erbil'de İngilizlerle yaptığı görüşmeleri Seyit Taha'nın aracılığıyla gerçekleştirmesi kuvvetle muhtemeldir; Lozan görüşmelerinin gerçekleştiği bu dönemde Sımko Ağa'nın Şeyh Mahmud'a bu mesajları göndermesinde İngiliz tarafının telkinde bulunduğu anlaşılmaktadır.⁸ Söz konusu rapora göre, Şeyh Mahmud, Sımko Ağa'nın bu çağrısına da *Ruz-i Kurdistan*'ın 3 Aralık 1922 tarihli yedinci nüshasında cevap vermiştir. Şeyh Mahmud verdiği cevapta İngilizleri eleştirerek, üç aydan beri vatan ettikleri yardımın yüzde birini bile icra etmediklerini, taarruz edenin hangi hükümet olduğunu bilmediklerini, etraflıca düşünmeden mücadeleye girişemeyeceğini ve tarafsız bir şekilde hanesinde ikamet etmenin pek münasip düşeceğinidile getirmiştir.⁹

Hüseyin Rauf Bey: “Şeyh Mahmud memlekete hizmet etmiştir”

Güney Kürdistan'daki bu gelişmelerin zaman zaman BMM oturumlarına da konu olmuştur. Hüseyin Rauf Bey 25 Aralık 1922 tarihli gizli oturumda Urfa Mebusu Saip Bey'in Süleymaniye'de Şeyh Mahmud riyasetinde bir kabine teşekkül ettiğine yönelik sorusu üzerine şunları söylemiştir:

Efendim, Şeyh Mahmud, Berzenci¹⁰ tarikatından, umumi harpte hakikatten memleketimize mücahadesiyle hizmet etmiş ve faydalı olmuş bir zattır. Bu zat mütarekeden sonra Süleymaniye havalisine girmek isteyen İngilizlerin harekâtı dolayısıyla nahoşnidisini (hoşnutsuzluğunu) cepletmiş ve onlar tarafından tevkif edilip sürgüne gönderilmişti. Sonradan İngilizler tarafından iade edilerek bir kabine teşkil eylediğini biz de

8 Refik Hilmi, Sımko Ağa'nın yıllar önce öldürttüğü Nasturi lideri Mar Şemun'un kız kardeşinin Bağdat'ta olmasından ötürü intikam endişesiyle Erbil'e gitmekten vazgeçerek Süleymaniye'ye geldiğini yazmışsa da (Refik Hilmi, 1995: 131) yukarıda bahse konu raporlar Sımko Ağa'nın Erbil'de bir süre kaldığını gösteriyor.

9 Bu haberlerin yer aldığı *Ruz-i Kurdistan* gazetesinin yedinci sayısının bir nüshası Tebriz Baş Şehbenderliği tarafından Şark Cephesi Kumandanlığı'na da ulaştırılmıştır (CUA, A:IV-16-b, D:65, F:2-3 ve 2-4).

10 “Berzenci” kelimesi çeviri eserde yanlış bir şekilde “bir zenci” olarak yeni Türkçeye çevrilmiştir (bkz. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, cilt 3, s. 1152).

işittik. Vaziyet ve eşkâlini derin surette tetkik ediyoruz, yakında icap ederse neticeden de malumat veririz.¹¹

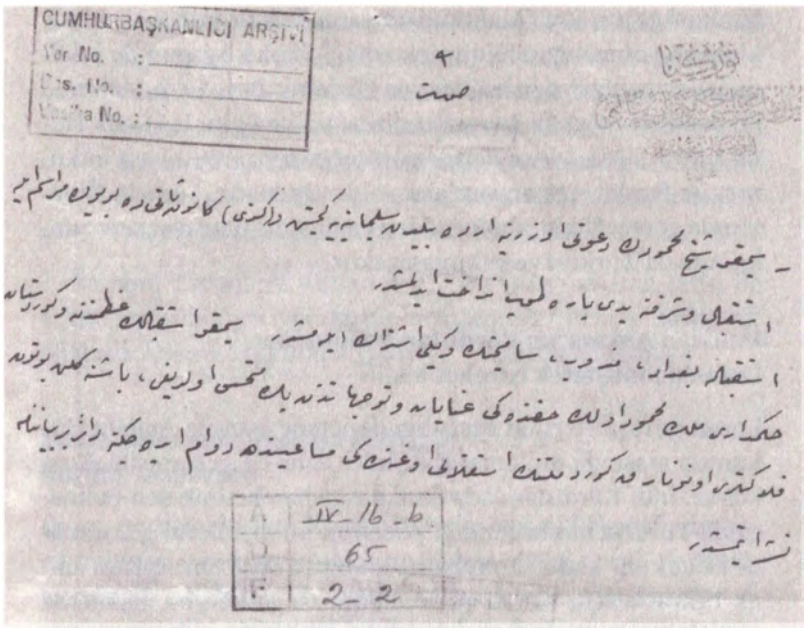
Görüldüğü üzere Başvekil Hüseyin Rauf Bey, Şeyh Mahmud'un İngilizlere karşı sürgünle neticelenen önceki dönem mücadelesini takdir etmiş, konunun yakından takip edildiğini dile getirmiştir.

Şeyh Mahmud'un Sımko Ağa'yı Süleymaniye'ye daveti

Devam eden süreçte Şeyh Mahmud Erbil'de bulunan Sımko Ağa'yı Süleymaniye'ye davet etmiş ve bu daveti Sımko Ağa kabul etmiştir. Sımko Ağa'nın İran Kürdistanı'nda Mar Şemun'un katli sonrası Nasturilerle süregelen düşmanlığının, iltica ettiği Güney Kürdistan'da İngiliz-Nasturi askerî temelli üst düzey ilişkilerinin Sımko'yu zor bir denklemde bıraktığı muhakkaktır. Sımko Ağa'nın İran Kürdistanı'nda Nasturiler, Türkmenler, Farslar ve kısmen Ermeniler arasındaki "kötü şöhreti" kendisinin İran Kürdistanı dışında bütünleştirici bir siyasi liderliği oynamasına engel olmakla kalmamış, Türkiye haricinde İngiliz, İran ya da başka bir egemen devletle güçlü argümanlarla masaya oturmasının yolunu kapatmıştır. Türkiye tarafının da dayattığı koşullar göz önüne alındığında, Sımko Ağa'nın düştüğü sıkışmışlığı hissetmek kabildir. Bu şartlar altında Sımko Ağa Şeyh Mahmud'un daveti üzerine 1923 Ocak ayının ilk gününde Süleymaniye'ye varmış, büyük bir merasimle karşılanarak şerefine yedi pare top atışı yapılmıştır.¹² Hariciye Vekâleti'nin konuya ilişkin raporunun devamında Sımko Ağa'nın Süleymaniye'deki karşılanma merasimine ilişkin şu bilgilere yer verilmiştir:

11 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 3, s. 1152.

12 CUA, A:IV-16-b, D:65, F:2-1 ve F:2-2, Hariciye Vekâleti'nden Başkumandanlığa 19 Şubat 1339(1923) tarihli tahrirat ve ekinde Tebriz Baş Şehbenderliği'nden alınan 8 Şubat 1339(1923) tarihli telgraf sureti. Tebriz Şehbenderliği'nin şifreli telgrafı Hariciye kaleminde çözülürken "غره", yani ayın ilk günü anlamındaki kelime çözülememiş ve (کتری) şeklinde derç edilmiş olup ifadenin "Gurre-i Kânunusani", yani "Ocak ayının ilk günü" olduğu anlaşılmaktadır.

Tebriz Başşehbenderliği'nin 8 Şubat 1923 tarihli tahriratının sureti
(CUA, A:IV-16-b, D:65, F:2-1 ve F:2-2).

Sımko karşılamasının azametine ve Kürdistan Hükümdarı Melik Mahmud'un hakkındaki inayet ve teveccühlerinden dolayı pek uygulandığı, başına gelmiş bütün felaketleri unutarak Kürdistan'ın istiklali uğrunda mesaisine devam edeceğine dair bir beyanname neşretmiştir.¹³

Refik Hilmi de anılarında Sımko Ağa'nın Süleymaniye Hükümeti'nin başbakanı Şeyh Kadir¹⁴ ile birlikte büyük bir coşku eşliğinde şehre girdiğini aktarır (1995: 110-113, 130-131).¹⁵ Lozan'ın yoğun bir gündemle devam ettiği bu süreçte İsmet Paşa'yı bilgilendiren Hüseyin Rauf Bey 6 Ocak 1923 tarihli telgrafında, Seyit Taha'nın Musul'a döndüğünü belirterek

13 CUA, A:IV-16-b, D:65, F:2-1 ve F:2-2.

14 Şeyh Abdülkadir, Şeyh Mahmud Berzenci'nin kardeşidir.

15 Refik Hilmi, Sımko Ağa'nın Süleymaniye'ye geliş tarihi hakkında net bir bilgi vermemiştir.

Sımko Ağa'nın Şeyh Mahmud'un yanında bulunup maiyetinde kimsenin olmadığını bildirmektedir.¹⁶ Sımko Ağa'nın bu şekilde Süleymaniye'ye gelişi üzerine Özdemir Bey, Şeyh Mahmud ile ilişkileri daha da kuvvetlendirme yoluna gitmiş (Refik Hilmi, 1995: 116), ayrıca ileride göreceğimiz üzere Ankara hükümet ile Sımko Ağa arasında aracılık yapmıştır. Sürecin devamında göreceğimiz gibi Erbil'den yaptığı çağrılarının aksine Sımko Ağa da Türkiye'ye yakınlaşacaktır.

İran'dan Ankara'ya: Kürdistan konusunda Lozan'da müşterek hareket teklifi

Lozan görüşmelerinin başladığı dönemde İran ile Ankara Hükümeti arasında diplomatik ilişkiler daha da gelişmiştir. Kuşkusuz, İran Kürdistanı'nda Sımko Ağa hareketinin son bulmasında Türkiye'nin üstlendiği pozisyon bu ilişkilerin gelişmesine büyük bir katkı sunmuştur. Muhittin Paşa'nın Ankara adına Tahran'a sefir olarak atanacak olması gelişen bu ilişkilerde önemli bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. Aynı dönemde Lozan'da devam eden sulh görüşmelerinde Kürdistan meselesinin de masada olması iki tarafı konjonktürel ortak bir menfaatte daha da yakınlaştırmıştır.¹⁷

İran Hükümeti bu süreçte Kürdistan meselesinin görüşülmesinden dolayı Lozan Konferansı'na katılma talebinde bulunmuş, Türkiye tarafını "bunun iki ülkenin ortak menfaatinin gereği olduğu" yönünde bilgilendirerek konferansa kabulü konusunda Türkiye'den yardım talebinde bulunmuştur. İran Hükümeti'nin Ankara Hükümeti İstanbul temsilciliğine ilettiği 9 Ocak 1923 tarihli yazı şu şekildedir:¹⁸

16 Bkz. Hüseyin Rauf Bey'den Lozan'da İsmet Paşa'ya 6 Ocak 1923 tarihli telgraf (akt. Şimşir, 2019a: 337).

17 Bu dönemde Türkiye ordusuna bağlı asker ve subayların Revanduz'a gidiş gelişleri ve bu esnada İran arazisini de kullanmaları İran tarafının eleştirilerine sebep olsa da bu iki taraf arasında kalıcı bir krize evrilmemiştir (bkz. HR.İM: 64-64 İran İstanbul Sefareti'nden BMM İstanbul Temsilciliği'ne 30 Kânunuevvel 1338[30 Aralık 1922] tarihli tahrirat ve ayrıca Hüseyin Rauf imzasıyla İstanbul BMM Temsilciliği'ne yazılan 30.01.1339[30 Ocak 1923] tarihli tahriratlar).

18 HR.İM.:234-87, İstanbul İran Sefir-i Kebiri'nden Ankara Büyük Millet Meclisi

Kürdistan meselesinin Lozan konferansında müzakere olduğuna şu sırada mezkur hususta her iki hükümetin alakadar ve menfaatlerinin müşterek olması ve ileride tarafların emniyet ve huzur-u istirahatının şimdiden temini maksadıyla tabi olduğum devlet dahi iş bu konferansa iştirak emeline olduğundan bu babda Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından müsaade ve gerekli yardımda bulunması...

İstanbul Temsilcisi Adnan Bey,¹⁹ bu yazıyı ve İran sefiri ile yürüttüğü şifahi görüşmelerine ait izlenimlerini aynı tarihli bir telgrafla Ankara Hükümeti Hariciye Vekâleti'ne iletmıştır.²⁰

Lozan sürecinde Mustafa Kemal'in Kürtlük tasavvuru

Lozan görüşmelerinin ilk döneminde Mustafa Kemal yurt gezilerinde ve basına verdiği beyanatlarda Misak-ı Milli ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na büyük önem atfetmiş, yeni Türkiye tasavvurunu dile getirirken bu iki olguyu birbirinin tamamlayıcısı olarak değerlendirmiş, Kürt meselesini de bu çerçevede içerisinde ele almıştır. Mustafa Kemal, BMM'nin tüm programının tam bağımsızlık ve kayıtsız şartsız milli hâkimiyete dayandığını, birinci ilkenin Misak-ı Milli, ikinci ilkenin ise Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda vücut bulduğunu belirtmiştir.²¹ "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ruhunun iyi tahlil edilmesi" gereğini dile getiren Mustafa Kemal, özellikle "Türkiye Halkı" tabirini kullanmıştır. Paşa, yeni dönemde takip edilecek siyasetle alakalı olarak "Bizim için ne İslam birliği ve ne de Turanizm mantıklı bir siyaset mesleği olamaz," ifadesiyle Misak-ı Milli dışında

Hükümeti İstanbul Mümessili'ne 9 Kanunusani 1339(9 Ocak 1923) tarihli tahrirat.

19 Soyadı kanunundan sonra Adıvar soyadını alacaktır. Yazar Halide Edip'in (Adıvar) eşidir.

20 HR.İM.:234-87, Adnan Bey imzasıyla Ankara Hükümeti Hariciye Vekâleti'ne yazılan 9 Kanunusani 1339(9 Ocak 1923) tarihli şifreli telgraf içeriğine ilişkin tahrirat.

21 Bkz. 18 Ocak 1923 tarihli, İstanbul basınına mülakat (akt. ABE, cilt 14, s. 313-319).

ki ırksal rabıtalının Türkiye siyasetinin temelinde yer almaya-
cağına işaret etmiştir.²²

Mustafa Kemal'in Kürt meselesi ve diğer genel meselelerle alakalı Lozan Barış sürecindeki fikirlerini en iyi yansıtan mülakatlardan biri de İzmir'te iken İstanbul basınına verdiği 16-17 Ocak 1923 tarihli mülakattır. Paşa, Moskova Antlaşması'yla Rusların Misak-ı Milli esaslarını kabul ettiklerini, millet hâkimiyetini tesis için yürütülen hareketin Misak-ı Milli ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu zemininde gerçekleştiğini, saltanatın kaldırılması meselesinin yeni Türkiye'nin mahiyetini ortaya koyduğunu belirterek "Delegemizin elindeki düstur, Misak-ı Millidir," demiştir.²³ Mülakatta Lozan'daki tartışmalar üzerinden Musul meselesine de değinen Mustafa Kemal konuyu iki temel başlık altında değerlendirmiştir:

Musul bizim için çok kıymetlidir; birincisi, civarında sonsuz servet teşkil eden petrol kaynakları vardır. İkincisi bunun kadar mühim olan Kürtlük meselesidir. İngilizler orada bir Kürt Hükümeti teşkil etmek istiyorlar. Bunu yaptıkları takdirde bu fikir bizim sınırimız dâhilindeki Kürtlere de sirayet edebilir. Bu fikre engel olmak üzere sınırı güneyden geçirmek lazımdır...²⁴

Görüldüğü üzere Mustafa Kemal, Musul meselesini Kürtlük meselesi zemininde değerlendirmiş ve o bölgedeki olası bir Kürt egemenliğinin Kuzey Kürtlere sirayetini temel bir tehlike görmüştür. Paşa yine de Musul'un savaş yoluyla alınması ile ilgili temkinli bir lisan kullanmıştır. Bu mülakatta, gazeteci Ahmet Emin Bey'in "Kürt meselesine temas buyurmuştunuz, Kürtlük meselesi nedir? Dâhili bir mesele olarak temas buyurursanız çok iyi olur," sorusunu şöyle yanıtlamıştır:²⁵

Kürt meselesi, bizim, yani Türklerin menfaatine olarak da ka-
tieten söz konusu olamaz. Çünkü malumu âliniz milli sınırı-

22 Bkz. 15 Ocak 1923 tarihli Eskişehir Mutasarrıflık Dairesi'ndeki konuşma metni (akt. ABE, cilt 14, s. 231-258).

23 Bkz. ABE, cilt 14, s. 263-306.

24 Bkz. ABE, cilt 14, s. 268-270.

25 Bkz. ABE, cilt 14, s. 273-274.

mız dâhilinde mevcut Kürt unsurlar o surette yerleşmiştir ki, pek sınırlı yerlerde yoğunluğa sahiptir. Fakat yoğunluklarını kaybede ede ve Türk unsurlarının içine gire gire öyle bir sınır hâsıl olmuştur ki, Kürtlük namına bir sınır çizmek istersek Türklüğü ve Türkiye'yi mahvetmek lazımdır. Faraza, Erzurum'a kadar giden, Erzincan'a, Sivas'a kadar giden, Harput'a kadar giden bir sınır aramak lazımdır. Ve hatta Konya çölle-
rindeki Kürt aşiretlerini de nazarı dikkatten hariç tutmamak lazım gelir. Dolayısıyla başlı başına bir Kürtlük tasavvur etmektense, bizim Teşkilat-ı Esasiye Kanunu gereğince zaten bir tür mahalli muhtariyetler teşekkül edecektir. O halde hangi li-
vanın ahalisi Kürt ise onlar kendi kendilerini muhtar [özerk] olarak idare edeceklerdir.²⁶

Mustafa Kemal kendi zaviyesinden bu yanıtı verdikten sonra sorunun çözümüne ilişkin ise şunları söylemiştir:

Bundan başka Türkiye'nin halkı söz konusu olurken onları da beraber ifade lazımdır. İfade olunmadıkları zaman bundan kendilerine ait mesele çıkarmaları daima varittir. Şimdi, Türkiye Büyük Millet Meclisi, hem Kürtlerin ve hem de Türklerin salahiyet sahibi vekillerinden meydana gelmiştir ki bu iki unsur bütün menfaatlerini ve mukadderatlarını birleştirmiştir. Yani onlar bilirler ki, bu müşterek bir şeydir. Ayrı bir sınır çizmeye kalkışmak doğru değildir.²⁷

Paşa bu görüşmede Ermenilerin yurt talebine ilişkin gelen sorular üzerine “Bu yurdu yalnız Ermeniler değil, Keldaniler, Asuriler de istiyorlar. Bunların hepsine yurt vermek lazım gelirse bize yurt kalmaz,” ifadeleriyle bu talebin gerçekleşmesinin mümkün olamayacağını dile getirmiştir.²⁸

26 Bkz. ABE, cilt 14, s. 273-274.

27 Bkz. ABE, cilt 14, s. 273-274.

28 Bkz. ABE, cilt 14, s. 278.

Lozan'da Musul ve Güney Kürdistan Gerilimi

İngilizlerden İsmet Paşa'ya Musul'a karşı Kürdistan teklifi

Türkiye ve Güney Kürdistan'da bu gelişmeler yaşanırken İsmet Paşa Musul meselesiyle alakalı İngilizlerden farklı bir teklif geldiğini Ankara ile paylaşmıştır. Daha önce ifade ettiğim üzere Musul meselesi konferansın ilk haftasında gündeme gelecekken, İsmet Paşa'nın önerisiyle öncelikle Türk-İngiliz heyetleri arasında ikili görüşmeler yapıp konferansın açık ve genel gündemine alınmadan çözüme kavuşturulma yoluna gidilmişti. İsmet Paşa bu süreçte, 6 Ocak 1923 tarihli telgrafında, Lord Curzon'un müsteşarını kendisine gönderdiğini, Musul meselesini değerlendirdiklerini, Curzon'un Musul şehri ni vermeyerek Kürdistan arazisi ve petrolden bir hisse verme teklifinde bulunduğunu bildirmiştir (akt. Şimşir, 2019a: 338-339).

Bizim için Musul bir vatan meselesi, kendileri için petrol meselesidir. Petrol hususunda kendilerini tatmin edecek surette beraber çalışmaya amade olduğumuzu söyledim. Musul şehri ni vermeyeceklerini söyledi.

İsmet Paşa bu ifadeleriyle görüşmenin sonuçsuz kaldığını dile getirmiştir. Bu arada Güney Kürdistan'da yeni gelişmeler cereyan etmiş, Şeyh Mahmud ile İngilizler arasında Kürdistan'ın vaziyetine ilişkin yeni anlaşmaların yapıldığı Ankara Hükümeti'ne ihbar edilmiştir. Başvekil Hüseyin Rauf Bey 8 Ocak 1923 tarihi itibarıyla İsmet Paşa'ya Şeyh Mahmud'un İngilizlere yaptığı bazı tekliflerin İngilizlerce kabul edildiğini bildirmiştir (akt. Şimşir, 2019a: 351-352). Şu özetlenen başlıklarda Şeyh Mahmud ile İngilizler arasında mutabakat sağlandığı dile getirilmiştir:

1. Ödünç üç milyon lira
2. Elli makineli
3. Musul vilayetinin Kürtlere teslimi
4. Beş sene müddetle iç ve dış siyasetlerine müdahale edilmemesi.

İsmet Paşa: “Asurîler Hakkârî'yi istiyor”

1918 ve sonrası olaylarda Bahdinan ve Hakkârî bölgesinde Kürtlerle sıcak çatışmalar yaşayan Asurîlerin (Nasturi) Lozan görüşmeleri esnasında bir heyetle İsmet Paşa'yı ziyaret ederek bazı teklifler yaptığını görüyoruz.¹ İsmet Paşa'nın Ankara'ya 15 Ocak 1923 tarihi itibarıyla bilgilendirmesine bakarsak² Asurîler ve Keldaniler iskânları için Hakkârî sancağını talep etmiş, bunun mümkün olmaması durumunda Gevar³ ve Çölemerik⁴ kazalarının tümü ile Başkale ve Şemdinan'dan⁵ da bir kısım arazinin kendilerine verilmesini istemişlerdir. Bu çerçevede savaştan önce Çölemerik ve Gevar mıntıkasında olup hicret edenlerin yanı sıra, İran, Bağdat vesair yerlerde yaşayan tüm Asurîle-

- 1 Mar Şemun'un Sımko tarafından öldürülmesi sonrası cereyan eden Kürt-Nasturi mücadelesi için bkz. (Hakan, 2013).
- 2 İsmet Paşa'dan Heyet-i Vekile Riyaseti'ne 15 Kânunusani 1339(15 Ocak 1923) tarihli telgraf (akt. Şimşir, 2019a: 389).
- 3 Günümüzde Hakkârî'ye bağlı Yüksekova ilçesi.
- 4 Günümüzde Hakkârî şehir merkezi.
- 5 Günümüzde Hakkârî'ye bağlı Şemdinli ilçesi.

rin hükümetçe kendilerine tahsis edilecek bu yerlere yerleştirilmelerini talep etmişlerdir.

Asurî heyeti, bu taleplerinin kabul edilmesi durumunda Asurîlerin Türkiye ile bir davalarının olmadığını ilan edeceklerini, Musul bölgesindeki Keldanilerin de İngilizlerden ayrılarak Türkiye'ye iltihak edeceklerini, bu durumun Türkiye'nin Musul üzerindeki iddialarını güçlendireceğini de dile getirmişlerdir. Heyet, İsmet Paşa ile anlaşmaları takdirde Ankara'ya da gidebileceklerini beyan etmiştir. İsmet Paşa, bu taleplere ilişkin detayları Ankara'yla paylaştıktan sonra bu meseleye sıcak bakmadığını belirtmiş, Keldanilerin gelmesi için bir taahhüt verilemeyeceğini, memleketteki Keldani ve Asurîlerin de Türk vatandaşları gibi memlekette serbestçe yaşayabileceklerini dile getirmiştir. İsmet Paşa ayrıca heyetin reisi Ağa Petros'un dünya savaşı zamanında "intikam ordusu" komutanı olarak kendilerine karşı feci olaylara karışmış biri olduğu yönündeki duyumlarını da Ankara ile paylaşmıştır.

Hüseyin Rauf Bey, İsmet Paşa'ya yazdığı 18 Ocak 1923 tarihli cevabında⁶ Asurî ve Keldanilerin iskânı hususunda muvafakat edilemeyeceğinin malum, Ağa Petros'un evvelce Rumiye Şehbenderliği'nde tercümanlık yapmış bir Türk vatandaşı olduğunu belirtmiştir. Rauf Bey, yine de meseleye temkinli yaklaşarak herhangi bir taahhütte bulunmadan Petros'un Lozan'dan uzaklaştırılması faydalı olacaksa Ankara'ya gönderilebileceğini de ifade etmiştir.

Lozan Konferansı'nda Musul, Kürt ve Kürdistan tartışmaları

Lozan Konferansı'nın 23 Ocak 1923 Salı günkü gündem maddesi Türkiye'nin güney sınırıydı.⁷ İsmet Paşa kongrenin gidişatını önemli ölçüde şekillendiren 23 Ocak 1923 tarihli oturu-

6 Hüseyin Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya 18 Kânunusani 1339(18 Ocak 1923) tarihli telgraf (akt. Şimşir, 2019a: 399).

7 FO. 424-256, No.178 ve ayrıca bkz. (Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, 2001: 343).

ma ilişkin hem kendi hem de Lord Curzon'un beyanlarını aynı tarihli telgrafla Ankara'ya iletmıştır.⁸ Bu tarihî oturumda söz alan İsmet Paşa, İngilizlere daha evvel yazılı olarak da sunduğu ve aslında Lord Curzon'un da cevapladığı Musul'un etnografik, siyasal, tarihî, coğrafi, ekonomik ve askerî başlıklarda sıralanan nedenlerle Türkiye'ye ait olması gerektiğine dair bildirisini özetleyerek okumuştur.

İsmet Paşa'nın ırki sebepler tezinde Kürtler

İsmet Paşa öncelikle Osmanlı Devleti'nin son istatistiksel verilerine dayanarak bölgenin yerleşik nüfus yapısını şu şekilde verir.⁹

TABLO 18.1
İsmet Paşa'nın Verdiği Son Osmanlı Nüfus Verileri
(BOA, HR.SYS:2656-7)

	Kürt	Türk	Arap	Yezidi	Gayri-müslim	Toplam
Süleymaniye Sancağı	62.830	32.960	7.210			103.000
Kerkük Sancağı	97.000	79.000	8.000			184.000
Musul Sancağı	104.000	35.000	28.000	18.000	31.000	216.000
Musul Vilayetinin Toplam nüfusu	263.830	146.960	43.210	18.000	31.000	503.000

İsmet Paşa bu verilerden sonra bölgenin etnografik olarak Türkiye'ye dahil edilmesi gerektiği tezini bölge nüfusunun kahir ekseriyetle Kürt-Türk toplam nüfusuna sahip olduğu üzerine bina etmiştir.¹⁰ Paşa, bu veriler üzerinden "Demek ki Vilayet nüfusunun beşte dördünden çoğunu Türklerle Kürtler ve beşte birinden azını da Araplar ve gayrimüslimler meydana getirmek-

8 BOA, HR.SYS: 2656-9, Heyeti Murahhasa Reisi İsmet Paşa'dan Heyeti Vekile Riyaseti'ne 23.1.1923 tarihli telgraf ve ekli raporları.

9 FO. 424-256, No.178 ve BOA, HR.SYS: 2656-7, HR.SYS: 2656-9 ve ayrıca bkz. (Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, 2001: 344-345).

10 İsmet Paşa bunlarla beraber Musul vilayeti içerisinde Kürt, Türk ve Arap göçebe aşiretlerinin olduğunu, bunların yılın belli bölümlerinde Diyarbakir'den Bağdat'a kadar kuzey ve güney istikametinde konar-göçer yaşadığını ve bu istatistiklere dahil olmadığını dile getirmiştir.

tedir,” ifadesiyle genel nüfus tablosunu özetlemiştir. İsmet Paşa bunun yanında İngiliz tarafının 1921 yılına ait olduğunu ifade ettiği kendi istatistiklerini de aşağıdaki gibi vermiştir.

TABLO 18.2
İsmet Paşa’ya Göre İngilizlerin 1921 Yılı Nüfus İstatistikleri

	<i>Arap</i>	<i>Kürt</i>	<i>Türk</i>	<i>Hristiyan</i>	<i>Yahudi</i>	<i>Toplam</i>
Musul	170.663	179.820	14.895	57.425	9.665	432.468
Erbil	5.100	77.000	15.000	4.100	4.800	106.000
Kerkük	10.000	45.000	35.000	600	1.400	92.000
Süleymaniye		152.900	1.000	100	1.000	155.000
Toplam	185.763	452.720	65.895	62.225	16.865	785.468

İsmet Paşa İngilizlere ait bu istatistikleri şöyle yorumlamıştır: “Görülüyor ki, Araplarla gayrimüslimlerin Vilayet ahalisinin azınlığını, Kürtlerle Türklerin ekseriyet halinde bulunduklarını İngiliz Hükümeti bizzat tasdik ediyor.”¹¹

İsmet Paşa: “Yezidiler Kürt’tür”

Osmanlı istatistiklerini destekleyen çeşitli ayrıntılara giren İsmet Paşa, bölge Türkmenleri ile Anadolu Türklerinin aynı kökenden ve dilden olduklarını dile getirmiş, Yezidi olgusunu da şöyle yorumlamıştır:¹²

Yezidiler Kürt’türler ve doğal olarak bunlarla adet ve ahlakça birdirler. Aralarında yalnız bir mezhep farkı vardır. Aynı bir milletin efradından bir kısmı Katolik ve diğerleri Protestan oldukları takdirde onları ayrı ırklara mensup addetmek doğru olmayacağı gibi, bunları (Yezidilerle Kürtleri) da yekdiğerinden ayırmak haklı değildir.¹³

11 FO. 424-256, No.178 ve BOA, HR.SYS: 2656-7, HR.SYS: 2656-9 ve ayrıca bkz. (Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, 2001: 346).

12 FO. 424-256, No.178 ve BOA, HR.SYS: 2656-7, HR.SYS: 2656-9 ve ayrıca bkz. (Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, 2001: 346).

13 FO. 424-256, No.178 ve BOA, HR.SYS: 2656-7, HR.SYS: 2656-9 ve ayrıca bkz. (Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, 2001: 346).

İsmet Paşa: “Kürtler Turan kökenlidir”

İsmet Paşa'nın, Kürt-Türk toplam nüfusunun ekseriyetine dayanan tezini güçlendirmek için Kürtlerin kökeni ve Türklerle münasebeti hakkında da farklı iddialarda bulunduğunu görüyoruz. Paşa bu bağlamda İngiliz raporunda yer alan Kürtlerin İran kökenli bir kavim olduğu yönündeki “iddianın”, *Encyclopaedia Britannica* tarafından yalanlandığını, bu ansiklopedinin Kürtlerin Turan kökenli olduğunu kabul ettiğini öne sürmüştür. Paşa, Anadolu'yu tanıyanların bildiği gibi Kürtlerin Türklerden farklı olmadığını, ayrı diller konuşmakla beraber, bu iki halkın soy, inanç ve görenek bakımından tek bir bütünü meydana getirdiğini iddia etmiştir.¹⁴

Gerek İngiliz gerek Türk heyetinin verilerinde ortaya çıkan ortak nokta Musul genel vilayet nüfusunun kahir ekseriyetinin Kürtlerden müteşekkil olduğudur. İsmet Paşa nihayetinde kendi istatistiklerinde Türk-Kürt toplam oranının %85, İngiliz istatistiklerinde ise %66 olduğunu, dolayısıyla bu gerçekliğin Musul'u Arap yoğunluklu Bağdat ve Basra'dan bölünmez bir bütün sayan İngiliz tezinin yanlışlığını ortaya koyduğunu ifade etmiştir.

Siyasi sebepler başlığında Kürtler

İsmet Paşa Musul'un Türkiye'ye bağlanmasının siyasi nedenleri başlığında evvela Lord Curzon'un memorandumunda dile getirdiği tezlerini sıralamıştır.¹⁵ Siyasi nedenler konusunda İngilizlerin Musul'u Arap etnisitesi üzerinden değerlendirmesini ve meseleye “fetih hakkı” mantığı üzerinden yaklaşımını eleştiren paşa, akabinde cevaben verilen istatistiklere göre Arap ve gayrimüslim toplam nüfusunun azınlıkta kaldığını, dolayısıyla nüfus üzerinden Musul vilayetinin Irak'a bağlanması tezinin bir

14 FO. 424-256, No.178 ve BOA, HR.SYS: 2656-7, HR.SYS: 2656-9 ve ayrıca bkz. (Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, 2001: 347).

15 FO. 424-256, No.178 ve BOA, HR.SYS: 2656-7, HR.SYS: 2656-9 ve ayrıca bkz. (Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, 2001: 348-352).

dayanağı olmadığını dile getirmiştir. Paşa, burada yukarıdaki ifadelerdeki gibi Kürt ve Türk unsurlarını ve toplam nüfusunu temel alarak bölgenin Türkiye'ye ait olması gereğini öne sürmüştür. İsmet Paşa devamında, İngilizlerin Kürt-Türk ilişkilerine yönelik bazı tezlerini sıralama ve bunlara cevap verme gereğini hissetmiştir. Paşa bu tezleri, "Kürtlerin Türklerle bir arada yaşamak istemediği, 1914 ve Dersim¹⁶ hadiseleri örneğinde görüldüğü üzere bunu ortaya koydukları, dünya savaşında kötü dövüşerek bunu ispat ettikleri, İngiliz Hükümeti'nin yaptığının tersine Türk Hükümeti'nin Kürtlere özerklik verme niyetinde olmadığı" diye özetlemiştir.

İsmet Paşa: "TBMM Türklerin olduğu kadar Kürtlerin de hükümetidir"

İsmet Paşa buna istinaden, Kürt ve Türk halklarının yüzyıllardır soy, inanç, özlem ve töre bakımından olduğu kadar, gelenek ve görenek bakımından da ortak bağlarla tam bir uyum içinde yaşadığını, tarihin Kürtlerin kendi istekleriyle Türk yönetimi altına geçtiğini ve kaderini Türkiye'nin kaderine bağladığını gösterdiğini ifade etmiştir. Paşa devamında şunları söylemiştir:

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Türklerin olduğu derecede Kürtlerin de hükümetidir. Zira Kürtlerin hakiki ve meşru temsilcileri milli meclise dâhil olup Türklerin temsilcileri derecesinde memleketin hükümetine ve idaresine iştirak ediyorlar. Kürt kavmi ve yukarıda mezkûr temsilcileri, Musul Vilayetinde sakin bulunan biraderlerinin anavatandan ayrılmasına muvafakat etmeyip böyle bir ayrılıma mani olmak için bütün fedakârlıklara hazır dırlar. Kürtlerle Türkler Musul Vilayeti ahalisinin büyük çoğunluğunu teşkil ettiklerinden, vilayetin Türkiye'nin asli bir parçası olmakta devam etmesini elde etmek için bütün kuvvetleriyle uğraşmaktan bir an bile hâli olmadıkları ve olmayacakları kabil-i inkâr değildir. Mezkûr ahali daha sonra Türkiye Büyük Millet Meclisine müracaat-

16 Koçgiri hadisesi kastediliyor.

la, 1918 mütarekesinden sonra işgal edilen ülkelerinin Türkiye'ye geri verilmesini temin etmek hususundaki sarsılmaz kararlarını bildirmiştir.¹⁷

Burada dikkate değer konu, Kürt ve Türklerin bölgenin Musul'a bağlanması hususunda kararlı oldukları ve bu yönde TBMM'ye başvurulduğu yönündeki ifadeler ki bunun gerek Güney Kürdistan'daki sair aşiretlerin gerek Şeyh Mahmud Berzenci'nin Özdemir Bey üzerinden TBMM'ye yaptığı bağlılık beyanına atfen dile getirildiği anlaşıyor. Paşa, İngilizlerin bu halkla sürekli savaşmak zorunda kaldığını, Irak Hükümeti'nin askere aldığı Kürtlerin Türkiye tarafına geçmek için her fırsattan yararlandığını, İngilizlerin Kürt ve Türk köylerini bombalayarak Türkiye'ye bağlılıklarını yıldırmaya çalıştığını, tüm baskılara rağmen Emir Faysal'ın seçiminde yalnız Musul şehrinin azınlıklarının oy kullanmaya gittiğini dile getirmiştir. İngilizlerin Bitlis ve Dersim hadiselerine ilişkin tezlerine karşı da 1914'te patlak veren Bitlis hadisesinin yabancı birkaç konsolosun kışkırttığı yerel bir mesele olduğunu, bu olayda işbirliği etmiş kişilerden birinin elan TBMM üyeleri arasında bulunduğunu, Dersim olayının da aynı nitelikte olduğunu öne sürmüştür.

İsmet Paşa'dan Kürtlere İstiklal Harbi mücadelesi teşekkürü

İsmet Paşa yukarıdaki ifadelerinden sonra mütareke sonrası savaşlarda Kürtlerin oynadığı role ilişkin şu ifadeleri kullanmıştır:

Son savaşlarda Kürtlerin kötü dövüşmüş oldukları ifadesine gelince, Türk Murahhas Heyeti, Harb-ı Umumi ve İstiklal Harbine iştirak eden Türk ordusu komutanlarının bütününün vatanın selameti için Kürt milletinin ifa etmekte muvafakat ettiği hizmetleri hürmet, takdir ve beğeniyle ilan ettiklerini beyan etmeyi görev bilir. Bilhassa Sultan'a ve zail olan İstanbul Hükümeti'ne karşı olan mücadelede, düşmanlarımızın saldırısına

17 FO. 424-256, No.178 ve BOA, HR.SYS: 2656-7, HR.SYS: 2656-9 ve ayrıca bkz. (Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, 2001: 348-349).

uğrayan muhtelif Anadolu cephelerinin müdafaasında, kezalik Rumların kâmilten ezilmesiyle sonuçlanan taarruzda, aynı gayeye varmak ve aynı mefkûreyi elde etmek için Kürtler Türklerle tam bir işbirliği içerisinde çalıştılar.¹⁸

Görüldüğü gibi İsmet Paşa gerek Birinci Dünya Harbi'nde gerek mütareke sonrası savaşların tüm cephelerinde gösterdikleri katılımdan ötürü şükranlarını dile getirmiş, bunu Kürt ve Türkler arasındaki bir gaye ve beka birliği olarak yorumlamıştır.

İsmet Paşa'ya göre Kürtlere özerklik meselesi

İsmet Paşa bu açıklamanın devamında, muhtariyet meselesini şöyle değerlendirmiştir:

Her zaman Kürtler Türkiye'de hemşehri¹⁹ hukukuna nail idiler. Siyasi ve içtimai ahvalde daima müştereken hareket ettikleri için Türk Hükümeti'ni hiçbir zaman bir yabancı hükümet saymamışlardır. El-yevm Büyük Millet Meclisinde mebusları olup, memleket hükümetine ve idaresine bilfiil iştirak ediyorlar. Kullanılan isim ne olursa olsun, gerçekte bir müstemleke olacak olan bir ülkede, yabancı bir devletin tebaası durumuna geçmek üzere, şimdiki durumunu değiştirmek isteyecek tek bir Kürt bile yoktur. Bu takdirde, memleketlerinin mukadderatı üzerine fiilen hiçbir nüfuzları olmayacağını ve mezkûr mukadderatın kendilerini temsil etmeyecek bir hükümet ve parlamento tarafından uzaktan idare edileceğini Kürtler biliyor. Hemşehri hukuku ve salahiyetine mazhariyeti kapsamayacak olan ve güya özerk bölgeler ahalisine tanınacağı söylenen haklar, Kürt ırkı gibi bir hâkim ırkı hiçbir suretle tatmin edemez. Anadolu'nun öteki yerlerinde olduğu derecede Musul vilayeti Kürtleri için de geçerli olan bu düşünceler, bu vilayetin

18 FO. 424-256, No.178 ve BOA, HR.SYS: 2656-7, HR.SYS: 2656-9 ve ayrıca bkz. (Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, 2001: 348-352).

19 Osmanlıca metinde "hemşehrilik hukuku" olarak yer alan bu ibare "vatandaşlık hakkı" anlamındadır zira aynı beyanatın Fransızcasında da "les droits du citoyen" ibaresi kullanılmıştır (HR.SYS: 2656-9).

doğru kesiminde oturanlara dört seneden beri vadolunan sözde²⁰ özerkliğin, kendilerine neden hiç çekici görünmediğini ve gerçekte müstemleke idaresine tevdi edilmiş bir millet haline düşürülmüş ahali kaderine ortak olmağı kabul etmeğe onları neden ikna edemediğini izah eder.²¹

İsmet Paşa bu yaklaşımıyla Kürtlerin Türkiye’de azınlık ya da ayrı bir grup telakki edilmediğine, ortak kurucu unsur olduğuna yönelik Misak-ı Milli ilkesini hatırlatmaya çalışmıştır. Paşa Kürtlerin mevcut sistemdeki varlık ve rolünün özerklikten daha ehven olduğunu belirtmeye çalışırken Güney Kürdistan’daki göreceli özerkliğin yarattığı belirsizliklerin Kürt hissiyatındaki tesirine de işaret etmiş görünüyor.

İsmet Paşa’nın sunumu “Tarihsel, Coğrafi ve Ekonomik Nedenler” ve son olarak “Askerî ve Stratejik Nedenler” maddeleri üzerine devam etmiştir. Bu başlıklar altında da Musul vilayetinin neden Türkiye’ye bağlı olması gerektiğini yineleyerek, doğuda Hamrin Dağı’ndan batıda Sincar Dağı’na doğru bir sınır çizgisinin hakkaniyetli olacağını öne sürmüştür.²² Paşa bu başlıkta “1919’da Şerif Paşa’nın bağımsız bir Kürdistan kurulması isterken aynı zamanda Musul’un Irak’tan ayrılmasını da istediğini”, kendi tezini güçlendirmek için dile getirmiştir. Paşa aynı zamanda aşağıdaki ifadeleriyle Kürt ve Türk unsurların Türkiye sınırları içinde yer almasının “yayılmacı milliyetçiliği” engellemek bakımından geleceğe matuf bölgesel barışın garantisine olacağı ileri sürmüştür:

Irak için en iyi temin-i asayiş bu memlekette hangi hükümet galip olursa olsun, Türkiye’nin dostluğunu kazanmak ve hududu dâhilindeki Türklerle Kürtlerin ‘Irredentisme’ne meydan vermemektir.²³

20 Osmanlıca metinde “lafz-ı murad” ifadesi kullanılmıştır.

21 FO. 424-256, No.178 ve BOA, HR.SYS: 2656-7, HR.SYS: 2656-9 ve ayrıca bkz. (Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, 2001: 348-352).

22 FO. 424-256, No.178 ve BOA, HR.SYS: 2656-7, HR.SYS: 2656-9 ve ayrıca bkz. (Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, 2001: 352-355).

23 FO. 424-256, No.178 ve BOA, HR.SYS: 2656-7, HR.SYS: 2656-9 ve ayrıca bkz. (Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, 2001: 354).

Paşa, Musul'un Türkiye'ye verilmesine ilişkin siyasi, tarihî, askerî, coğrafi, ekonomik ve etnografik nedenlere dair sunumunun sonunda altı maddelik bir özet yapmıştır ve bunun ilk iki maddesi Kürtlere ilişkindir.

1. Bu vilayet, büyük çoğunluk itibariyle Türk ve Kürtlerle meşkûndur.
2. Ahalisi, Türkiye uyuşuna dönmeyi ısrarla talep ediyor. Zira biliyor ki bu takdirde bir bağımsız bir devlet hemşehrisi (vatandaşı) olmak için sömürge ahalisi şeklinden çıkacaklardır.²⁴

Burada dikkate değer husus, Şeyh Mahmud Berzenci'nin Türkiye'ye yakınlaşmasının Lozan'da Türkiye'nin tezlerini kuvvetlendirdiği gerçeğidir. Ayrıca ne Berzenci ne de Sımko Ağa ya da İstanbul'daki Kürt siyasi elit tarafından Lozan'a herhangi bir heyet gönderilmesinin Lozan görüşmelerinde Türk tarafının tezlerini oldukça güçlendirdiğini söyleyebiliriz.

Lord Curzon'dan İsmet Paşa'ya cevap

Lord Curzon İsmet Paşa'nın bu açıklamalarından sonra, paşaya teşekkür ederek konuya İngilizlerin yaklaşımı üzerinden cevap vermiştir.²⁵ Curzon özetle, Türk ordularının dünya savaşında yenildiğini, bütün Mezopotamya'nın İngiliz ordularınca işgal edildiğini ve Mezopotamya'ya bölge halkının da alışık olduğu Irak isminin verildiğini belirtmiştir. Curzon, bu ülke halkına, zafer kazanıldığı takdirde Türk yönetiminden kurtaracaklarına, aynı zamanda Melik Hüseyin'e Arapların bağımsızlığı için söz verdiklerini ifade etmiştir. Curzon Musul, Bağdat ve Basra'nın ayrı mı, birleşik mi olması gerektiği sorusunu halka sorduklarını ve birliktelikten yana bir cevap aldıklarını iddia etmiştir. Curzon daha sonra savaş sonrası San Remo ve Sevr Kongre kararlarıyla Milletler Cemiyeti kararlarına göre yapılan işlemlere

24 FO. 424-256, No.178 ve BOA, HR.SYS: 2656-7, HR.SYS: 2656-9 ve ayrıca bkz. (Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, 2001: 354-355).

25 FO. 424-256, No.178 ve BOA, HR.SYS: 2656-7, HR.SYS: 2656-9 ve ayrıca bkz. (Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, 2001: 355).

ve bu işlemlerin uluslararası hukuki temeline dikkat çekmiştir. Devamında Irak'ta İngiliz askerlerinin değil, yerel kuvvetlerin olduğunu dile getirmiştir:

Bu kadar çok bahs olunduğu iştirilen Kürdistan ülkesi,²⁶ Kürt ve Asurî askerlerin elindedir. Orada muntazam Britanya askeri bulunmaz. Vilayetin geri kalan yerlerinde güvenlik, maaşı Melik Faysal tarafından ödenen Arap subaylarının idare ve kumandası altında Arap askerleri tarafından sağlanıyor.²⁷

Curzon devamında, daha önceki memorandumunda da dile getirdiği gibi savaştan mağlup çıkmış bir devletin Misak-ı Milli gibi bir kararı dayatmaya hakkı olamayacağını, bunun dünyada örneği bulunmadığını dile getirmiştir. Bölgedeki nüfus istatistiklerinin doğru olduğunu, İngilizlerin Türklerin Revanduz'daki askerî hamleleri nedeniyle birkaç haftalık kesinti dışında Süleymaniye'de sürekli oturduklarını dile getirerek vilayetin genel nüfusunu 186 bin Arap, 455 bin Kürt, 66 bin Türk, 62 bin Hristiyan ve 17 bin Yahudi olarak paylaşmıştır.

Lord Curzon: “Musul bir Arap kentidir”

Curzon, farklı yaklaşımlarla konuyu değerlendirip 80-90 bine varan Musul kent merkezinin 50-60 bin civarında –yani kahir ekseriyetle– Arap nüfusa sahip olduğunu öne sürerek şu ifadeleri kullanmıştır:

Bu mahal Arapların bina ettiği bir Arap şehridir. Asırlarca süren Türk işgali boyunca, hiçbir vakit Arap mahiyetini kaybetmemiştir. Hangi mantık veya hakkaniyet esasına istinaden bu Arap memleketin Ankara'ya teslimini iddia etmenin mümkün olacağını anlamaya muvafık olamıyorum.²⁸

26 Osmanlıca metinde “Kürdistan Hittası”, İngilizce metinde ise “The Country of Kurdistan” ifadesi kullanılmıştır.

27 FO. 424-256, No.178 ve BOA; HR.SYS: 2656-7, HR.SYS: 2656-9 ve ayrıca bkz. (Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, 2001: 357).

28 FO. 424-256, No.178 ve BOA, HR.SYS: 2656-7, HR.SYS: 2656-9 ve ayrıca bkz. (Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, 2001: 359).

Lord Curzon devamında bölge Türklerine ilişkin bilgiler paylaşmış, Türk nüfusunun vilayet nüfusunun on ikide birine denk geldiğini, özellikle Erbil, Altunköprü, Kerkük ve Kifri şehirlerinde oturduklarını dile getirmiştir. Curzon, bunların kendilerine has bir Türk lehçesi kullandığını, Osmanlı Türk'ü olmayıp Selçuklu ve Osmanlı istilalarından önce buraya gelip yerleştiklerini, Kerkük dışında bütün Türk nüfusunun Irak Krallığı'na bağlanma yönünde ve Faysal'ın krallığından yana oy kullandıklarını ifade etmiştir. Lord Curzon, "Bütün bu büyük vilayetin kaderini, kökeni belirsiz, eğilimi şüpheli olan ve nüfusun on ikide birinin isteğiyle saptamak gerektiği ciddi olarak iddia edilecek midir?" sorusuyla da Türk etnisitesi üzerinden kurgulanacak tezlerin geçersizliğini kanıtlamaya çalışmıştır.

Lord Curzon: "Kürtler Turan ırkından değildir!"

Devamında Kürtlere değinen Lord Curzon, 750-800 bin nüfuslu vilayette yaklaşık 455 bin Kürt olduğunu söyleyerek Türk heyetinin Kürtlerin Turan kökenli oldukları iddiasının anlamsızlığını şöyle dile getirmiştir:

Kürtlerin Turan ırkından olduğunu ilk defa olarak keşfetmek Türk temsil heyetine has olmuştur. Şimdiye kadar bunu kimse zan etmemişti. Bu kavmin menşei oldukça karanlıktır. Muhtıraları arasında İsmet Paşa, Kürtlerin Turani asıllı oldukları fikrini öner süren bir tek kaynak zikretti. Fakat bu fikre, ne en yetkili müellifler ve ne de –hakikatten benim bildiğime göre– hiçbir kimse tarafından iştirak edilmemiştir.²⁹

Curzon devamında Kürtlerin İran ırkından geldiği ve bir İran dili konuştukları konusunda genel bir görüş birliğinin olduğunu, görünüş ve gelenekleri bakımından da Türklerden ayrı olduklarını dile getirip eklemiştir:

29 FO. 424-256, No.178 ve BOA, HR.SYS: 2656-7, HR.SYS: 2656-9 ve ayrıca bkz. (Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, 2001: 359).

Ben, Kürdistan'da³⁰ bulundum. Kürtlerin nezdinde ikamet ettim. Bu hususta bir uzman olduğumu iddia edememekle beraber, bir Kürt'le bir Türk'ü –ne vakit talep edilirse– ayırt edebileceğime taahhüt ederim. Ama değilsem birini diğeriyle karıştıramam. Şimdi, Türk olarak iltihak talep edilen bu Kürtler, asırlardan beri dağlarda kendi bağımsız mevcudiyetleriyle yaşamışlardır. Onlar, İstanbul'dan gelen her türlü müdahaleye mukavemet etmişlerdir. Türk Hükümeti Güney Kürdistan üzerinde hiç bir zaman fiili bir hüküm icra etmemiştir.³¹

Devamında Güney Kürdistan'a atfen Türklerin geçmişte bölge üzerinde zayıf bir otoriteye sahip olduklarını, savaş sırasında bu bölge Kürtlerinin Türklere yardımında bulunmadığını iddia etmiştir. Curzon, İsmet Paşa'nın delil olarak öne sürdüğü "Kürt ülkesinde beyannamelerin neden Türk lisanı ile yazıldığı" hususuna şu ifadelerle karşılık vermiştir:

Buna karşı; Kürtlerin büyük çoğunluğunun okuma yazma bilmedikleri ve tesis ettiğimiz Kürt yazısıyla tedrisat icrasının pek ileri gitmeye henüz vakti olmadığı cevabını veririm. Şimdiye kadar, Güney Kürdistan'da yazılı hiç bir Kürt lisanı mevcut değildi.³²

Lord Curzon: "Ankara Meclisi'nde nitelikli Kürt temsiliyeti yok"

Lord Curzon'un meclisteki Kürt temsiliyetine dair, Ankara'da tepkiyle karşılanacak sözleri ilgi çekicidir:

Diğer taraftan, İsmet Paşa, Ankara parlamentosunda birçok Kürt mebusun olduğunu söyledi. Bu mümkündür. Fakat mecliste Güney Kürdistan'ın orada bir tek Kürt mebusu olduğunu

30 Osmanlıca metinde "Kürdistan", İngilizce metinde ise "Kurdish Country" olarak yer almıştır (BOA, HR.SYS: 2656-7, HR.SYS: 2656-9).

31 FO. 424-256, No.178 ve BOA, HR.SYS: 2656-7, HR.SYS: 2656-9 ve ayrıca bkz. (Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, 2001: 359-360).

32 FO. 424-256, No.178 ve BOA, HR.SYS: 2656-7, HR.SYS: 2656-9 ve ayrıca bkz. (Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, 2001: 360).

ciddi olarak iddia ediyor mu? Süleymaniye'den neş'et etmiş bir tek mebus hiçbir zaman orada bulunmuş mudur? Ankara'nın Kürt mebuslarına gelince; onların nasıl seçildiklerini düşünüyorum. –Bir dairenin halkoyuyla seçilmiş– tek bir kişi var mıdır? Bu adamların bütününe doğrudan doğruya tayin edildikleri ve lisanını bilmediklerinden dolayı bir kaçının meclisin mesaisine iştirak edemedikleri bilinmektedir. Bu yüzden, Ankara'da, Kürt toplumunun³³ parlamento temsilci heyeti mevcut olduğu tarzındaki deliline büyük bir ehemmiyet verilmek gerektiğini zan etmiyorum.³⁴

Lord Curzon bu ifadelerle hem mebusların seçim şekline hem de niteliğine ilişkin eleştirilerini dile getirerek Türk tarafının Kürtlerin Ankara meclisinde temsil edildiklerine ilişkin iddialarının niteliksel gerçeklikten yoksun olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır.

Lord Curzon: “Kürtler özerk olmalı”

Lord Curzon izahatının devamında Güney Kürdistan'a atfen, Kürtlerin son dört yılda İngilizlerden Kürdistan'ın muhtariyet ya da istiklaliyle alakadar olmasını talep ettiklerini dile getirilerek şunları söylemiştir:

Türk murahhas heyetinden rica ederim, Büyük Britanya'nın velev bir Kürdü olsun Britanya şebekesi dâhiline³⁵ almak istediğini bir an bile zan etmesin. Bütün istihbaratımız gösteriyor ki, Kürtler, kendi bağımsız tarihleriyle, adetleriyle, ahlaklarıyla ve karakterleriyle, otonom bir ırk olmalıdırlar. İdaremizin maksadından ve hakikatten kısmen elde ettiği sonuçlardan biri; bir idare altında Kürt lisanını yazmaya, öğretmeye teşebbüs edilen özel mekteplerle bir mahalli muhtariyet usulü tesis et-

33 Osmanlıca metinde “Kürt Cemaati”, İngilizce metinde ise “Kurdish Community” olarak yer almıştır (BOA, HR.SYS: 2656-7, HR.SYS: 2656-9).

34 FO. 424-256, No.178 ve BOA, HR.SYS: 2656-7, HR.SYS: 2656-9 ve ayrıca bkz. (Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, 2001: 360).

35 Osmanlıca metinde “Britanya Şebekesi”, İngilizce metinde ise “British System” olarak yer almıştır (BOA, HR.SYS: 2656-7, HR.SYS: 2656-9).

mek oldu. Niçin bu şartlar dâhilinde bu halk Ankara'ya teslim olunsun? Ve niçin orada halkoylamasına³⁶ müracaat edilsin? Halkoylaması isteyen Ankara'dır. Kürtler bunu hiç bir zaman talep etmediler. Zavallı halk³⁷ bunun ne anlama geldiğini bilmezler. Bu mahallerin Arapları ve Türkleri bunu hiç bir vakit talep etmediler. Bunu talep etmiş olan yegâne adamlar, yalnız Ankara Türkleridirler.³⁸

Lord Curzon devamında İsmet Paşa'nın dediği gibi bir halka istemediği bir şeyi zorla kabul ettirmenin çağdaş düşünceye aykırı olduğunu, ayrıca bu Kürt memleketinin bütün iktisadi münasebetlerinin Bağdat'la yürütüldüğünü bu ekonomik bağın kesilmesini haklı gösterecek bir şey bulunmadığını dile getirmiştir. Lord Curzon daha sonra bölge Hristiyanlarına ilişkin tezlerine yer vermiş, bunların Türk idaresine terk edilmemele-ri yönünde kendisine defalarca müracaatta bulunduklarını dile getirmiştir. Curzon, savaşın başlarında Çölemerik ve sair bölgelerden buraya kaçmak zorunda kaldıklarını, Musul'un kuzey bölgelerine yerleştirildikleri, Britanya Hükümeti'nin bunların iâşesini temin etmek için yüz binlerce İngiliz lirası harcamaya mecbur kaldığını, orada asker toplayarak kendilerini müdafaaya hazırlandıklarını dile getirmiştir. Lord Curzon, akabinde Türk heyetinin askerî, ticarî, coğrafi, tarihî, stratejik konulardaki tezlerine Mondros Mütarekesi dönemindeki işgal sürecini de kendi bakış açısıyla değerlendirip cevap vermiş, neticede Musul'un Türk yönetimine terkinin İngiliz Hükümeti'nce kabulünün imkânsız olduğunu söyleyerek meselenin Cemiyet-i Akvam'a havalesine yönelik teklifini yinelemiştir.³⁹ Musul ve Güney Kürdistan üzerinden gerçekleşen bu tartışmaya öğleden sonraki oturumda devam edilmiştir.

36 Osmanlıca metinde "ra-i amme", İngilizce metinde ise "plebiscite" olarak yer almıştır (BOA, HR.SYS: 2656-7, HR.SYS: 2656-9).

37 İngilizce metinde "Poor Fellows" olarak yer almıştır (BOA, HR.SYS: 2656-9).

38 FO. 424-256, No.178 ve BOA, HR.SYS: 2656-7, HR.SYS: 2656-9 ve ayrıca bkz. (Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, 2001: 360).

39 FO. 424-256, No.178 ve BOA, HR.SYS: 2656-7, HR.SYS: 2656-9 ve ayrıca bkz. (Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, 2001: 360).

İsmet Paşa: “Türk ve Kürtlerle bütün Türkiye halkı...”

Musul ve Güney Kürdistan meselesi nedeniyle tartışmalı geçen sabah oturumdan sonra Lozan’daki konferans aynı konuya öğleden sonraki oturumda da devam etmiştir. İsmet Paşa Musul’a yönelik pek çok konu başlığının arasında Lord Curzon’un sabahki oturumda dile getirdiği Ankara’daki Kürt mebuslarına yönelik ifadelerine de cevap verme gereği hissetmiştir. İsmet Paşa şöyle demiştir:

Şurası bütün dünyaca malum olmalıdır ki, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Türkiye tam bir surette seçilmiş hakiki ve samimi temsilcilerinden meydana gelmiştir. Dünyanın hiçbir yerinde milletin kendi mukadderatını bizzat idare etmesine Büyük Millet Meclisinden daha ikna edici misal gösterilemez. Türk ve Kürtlerle bütün Türkiye halkı aynı ölçüde seçmen ve temsilcidirler. Büyük Millet Meclisinde Musul vilayetinin mebusları maalesef henüz mevcut değildir. Bunun sebebi ise milletin tam bir hürriyet ile seçimini yapmaya şimdiye kadar imkân bulamamış olmasıdır. Yabancı işgali mani oldu. Bu misal, Kürtlerin Büyük Millet Meclisinde temsil olunmadıkları iddiasını teyit etmez. Fakat seçimlerin imkân ve mahiyeti hakkında bizim lehimize bir fikir verir.⁴⁰

İsmet Paşa devamında yine benzer başlıklar altında bölgede halkoylaması teklifi dahil çeşitli yönleriyle İngiliz tezlerini çürütmeye çalışmış, neticede Türk Hükümeti’nin tezlerinin haklı olduğunu, Musul meselesinin bir hakeme ya da Cemiyet-i Akvam’a havalesinin adil olmadığını, Türkiye’nin delillerinin kâfi gelmesi gerektiğini ve Musul’un Türkiye’ye iadesinden vazgeçilmeyeceğini dile getirmiştir.⁴¹

40 FO. 424-256, No.201 ve BOA, HR.SYS: 2656-7, İsmet Paşa’nın 23 Kanunusani 1339(23 Ocak 1923) tarihli Akşam İçtimasında “Cevap” başlıklı yazılı ifadeleri. Ayrıca bkz. (Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, 2001: 367-370).

41 FO. 424-256, No.201 ve BOA, HR.SYS: 2656-7 ve ayrıca bkz. (Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, 2001: 367-370).

Lord Curzon: “Güney Kürdistan’da referandum imkânsız”

Yoğun tartışmalarla geçen ikinci oturumda da Kürt meselesi en önemli konu başlığıdır. İsmet Paşa’nın ifadelerine karşı yeniden söz alan Lord Curzon, öncelikle seçim sistemine yönelik eleştirilerinin yanı sıra Güney Kürdistan’dan Ankara meclisinde bir mebus bulunmadığını tekrar hatırlatmış, bununla Türk heyetinin Güney Kürtleri adına konuşamayacağını öne sürmüştür. Curzon devamında plebisit meselesinin dünyadaki bazı örneklerine değindikten sonra, Güney Kürdistan’da bir halkoylaması yapılması teklifine neden karşı çıktığını şu ifadelerle dile getirmiştir:

Kürdistan’da bir halkoylaması tasvir edelim. İsmet Paşa’nın dediği gibi, ahali, durmadan yer değiştiriyor. Kürtlerin çoğu ve Arapların birçoğu okuma yazma bilmezler. Nasıl oy verileceğini bilmezler. Hayatları boyunca hiçbir vakit seçim sandığı görmemişlerdir. Bir tanesini görürlerse onu insanın başına atmaları muhtemeldir. Tekrar ediyorum: asayişi muhafazaya lazım olan askerleri kim bulacak? Hangi nokta hakkında oya müracaat edildiğini ahaliye nasıl anlatacaksınız? Kürtler, şüphesiz, bağımsız bir Kürdistan teşkilini; Araplar, bir Arap devletini; Türkler, Türk milleti; Hristiyanlar Türklerden korunmak şartıyla herhangi bir idare usulü lehine oy vereceklerdir. Bu gibi şartlar dâhilinde, sınırları nasıl tayin edebileceksiniz? Neticede, halledilmesi imkânsız bir karışıklık hâsıl olacaktır. Ve (böylece), büyük devletler kendilerini gülünç bir hale koymuş olurlar. Halkoylaması⁴² usulü, iç içe girmiş bir ahali için değil, yalnız tevhit edilmiş ahali hakkında ve halledilecek mesele muğlâk değil basit olursa tatbik edilebilir. İşte bunun içindir ki, Kürdistan’da halkoylaması teklifi son vakalardan ders almış kimse tarafından desteklenemez.⁴³

42 Osmanlıca metinde “ra-i am” olarak geçiyor (BOA, HR.SYS: 2656-7).

43 FO. 424-256, No.201 ve BOA, HR.SYS: 2656-7 ve ayrıca bkz. (Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, 2001: 372).

Sonradan Lord Curzon meselenin Cemiyet-i Akvam'a havale edilerek çözümüne yönelik teklifini yinelemiştir. İsmet Paşa tartışmalı geçen bu oturumlarda komisyona yazılı olarak verdiği önergede yine, "Parlamentodaki Kürt azasının seçimindeki şüpheleri anlayamıyorum. Her memleketteki en serbest seçim ne ise işte o usulle temsilciler tayin olunmuştur," diyerek Lord Curzon'un Ankara'daki Kürt temsilinin niteliği hakkındaki eleştirilerine karşı çıkmaya devam etmiştir. Paşa, yazılı ifadesinde Musul meselesinin hakeme havalesinin doğru olmadığını, Musul davasında Türkiye tarafının haklı olduğunu, Ankara'nın barış için orada bulunduğunu, Musul yüzünden konferansın başarısız olma tehlikesine işaret edilerek Musul'un Türkiye'ye iadesinin İngiliz tarafından kabulünü istemiştir.⁴⁴

Lord Curzon: "Savaş çıkarsa sorumlusu İsmet Paşa'dır"

Lord Curzon, iki taraf arasında çözüme yönelik bir yol bulamadığından konunun Cemiyet-i Akvam'a havale edilerek çözülmesi önerisini yinelemiştir. Curzon, bu durumda cemiyetin Türkiye'yi üyeliğe davet edeceğini, Türk ve İngiliz görüşlerini alacağını, Kürtlerin, Türklerin, Arapların ve Hristiyanların görüşlerini yerinde incelemek için bir komisyon görevlendireceğini, Türk ve İngiliz heyetini eşit düzeyde görerek neticede hakkaniyetli bir sonuca ulaşacağını ifade etmiştir.⁴⁵ Lord Curzon kesin ve sert ifadelerle, Türk heyetinin bu öneriye kesin bir ret cevabı vermesinin kendileri açısından çok kötü bir izlenim yaratacağını, bunun dünya barışını olumsuz etkileyeceğini de eklemiştir. Curzon, Türk birliklerinin Anadolu'dan Musul'a hareket ettirilerek sınıra bir saldırı ile askerî yoldan çözüm arayışının savaşa yol açacağını ve olası bir savaştan İsmet Paşa'nın sorumlu olacağını açıkça ifade etmiştir.

44 BOA, HR.SYS: 2656-7, İsmet Paşa'nın imzaladığı "Arazi Komisyonu İçtimar" başlıklı 23 Kanunusani(Ocak) 1923 tarihli tahrirat.

45 FO. 424-256, No.201 ve BOA, HR.SYS: 2656-7 ve ayrıca bkz. (Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, 2001: 373-374).

Ben burada bir barış antlaşması yapmak için bulunuyorum, ben harp yapmak için burada bulunmuyorum. Ben harbe yol açabilecek bir vaziyetin sürüp gitmesine müsaade etmek için burada bulunmuyorum. Buna binaen, eğer hakikatten Türk temsilci heyeti teklifimi ret edip de reddinde ısrar ederse, bağımsız bir surette hareket etmeye, kendi hükümetim adına mecbur olurum.

Meselenin çatışmaya evrilmeden Cemiyet-i Akvam marifetiyle çözümünde ısrar etmiş savaş durumunda ise gerekli karşılığın verileceğini de ilan etmiştir.⁴⁶ Neticede İsmet Paşa meselenin Cemiyet-i Akvam'a havale edilmesi teklifini reddetmiştir.⁴⁷ Musul ve Güney Kürdistan üzerine Türkiye ve İngiliz heyetlerinin ortak bir çözümde uzlaşamamasından ötürü Lozan görüşmeleri Musul meselesi yüzünden tıkanma noktasına gelmiştir.

46 FO. 424-256, No.201 ve BOA, HR.SYS: 2656-7 ve ayrıca bkz. (Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, 2001: 374).

47 Başvekil Hüseyin Rauf Bey'in TBMM'nin 25 Ocak 1923 tarihli gizli oturumundaki beyanatı (bkz. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, cilt 3, s. 1220-1221).

Lozan'daki Tartışmaların BMM ve Kürt Toplumunda Yansımaları

Lozan'da barış görüşmelerinde Lord Curzon'un Musul ve Güney Kürdistan'a yönelik yaklaşımının yanı sıra BMM'deki Kürt temsiline ilişkin ifadeleri üzerine Ankara Hükümeti'nin de harekete geçerek Kürtlerin BMM'ye bağlılığını ispat babında çeşitli faaliyetler yürüttüğünü görüyoruz. Başvekil Hüseyin Rauf Bey, İsmet Paşa'ya yazdığı 25 Ocak 1923 tarihli telgrafta¹ Curzon'un "Kürt azaların Mustafa Kemal tarafından seçildiği, cahil oldukları, okuma yazma bilmedikleri, Kürtleri katiyen temsil etmeye hakları olmadığı" gibi beyanlarının doğru olup olmadığını sormuştur. Hüseyin Rauf Bey, bu durumun Türk-Kürt birliği hakkında tezahüratı gerekli kıldığı yorumunu yapıp bu şekilde hükümetin yürüteceği politikayı özetlemiştir. Ankara Hükümeti'nin bu yaklaşımı çerçevesinde bölge aşiret reisleri üzerinden Lozan'a çeşitli telgrafları çekilmiş, bu telgraflarda Lord Curzon eleştirilmiş, Kürt toplumunun BMM Hükümeti'ne bağlılığı ve Kürtlerin BMM'de temsil edildiğine yönelik ifadelerle yer verilmiştir.

Bu süreçte karşımıza çıkan en ilginç yazışmalardan biri, İstanbul'dan Kürt Amele ve Esnaf Derneği ile Kürt Dükkâncılar

1 Hüseyin Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya 25 Kânunusani 1339(25 Ocak 1925) tarihli telgraf (akt. Şimşir, 2019a: 440).

Cemiyeti adına kaleme alınan yazıdır. Yazının tarihinin Hüseyin Rauf Bey'in İsmet Paşa ile yaptığı mezkûr yazışmadan bir gün öncesine denk gelmesi, İstanbul merkezli bu çalışmanın Ankara Hükümeti eliyle yaptırılmamış olabileceğini göstermekle beraber, muhteviyatı bakımından Kürt toplumunun ileride yüz yüze kalacağı Cumhuriyet Türkiye'sinin ulusalcı söylemlerine çok büyük bir benzerlik teşkil ediyor.

İstanbul Kürt amele, esnaf ve dükkân dernekleri: "Biz Turan ırkından Türk'üz"

Bolşeviklerle ittifak atmosferinde Ankara Hükümeti'nce kurulması teşvik edilen çeşitli cemiyetler olduğunu biliyoruz.² Buradaki yazışmaya imza koyan "İstanbul'daki Umum Kürt Amele ve Esnaf Cemiyeti" ile "Kürt Dükkâncılar Cemiyeti"nin bu süreçte kurulan cemiyetler arasında olup olmadığına dair elimizde kesin bir malumat bulunmamakla beraber, Lozan görüşmeleri üzerinden Kürt meselesine yaklaşımları, söz konusu cemiyetlerin bu dönemin siyasi atmosferinde kurulduğuna işaret etmektedir. Zira Lozan'a gönderilmek üzere BMM İstanbul temsilcisi Adnan Bey'e verilen 24 Ocak 1923 tarihli tahrirat, içeriği ve üslubu bakımından Cumhuriyet sonrası Türkiye'sinin müstakbel Kürt politikasının özeti niteliğindedir.³ Söz konusu yazının altında "Umum Kürt Amele ve Esnaf Cemiyeti Reisi Salih Kâhya namına Erzurumlu İsazâde Ahmed" ile "İstanbul'da Umum Kürtler namına Lolan aşireti reisi ve eski Kürt Dükkâncılar Cemiyeti Reisi Devzerzade Dersimli Mehmed Sabri" imza-

- 2 İşçi-Emek temalı cemiyetlere çeşitli örnekler vermek mümkündür. Örneğin İstanbul'da Umum İnşaat ve Tarık ve Irgat Rençber Amelesi Cemiyeti adına İstanbul Valiliği'ne Bayburtlu Mahmudbeyzade Bahri Bey riyasetinde 6 Şubat 1339 (1923) tarihli kuruluş dilekçesi verilmiştir. Altı kişilik kurucu heyetin dördü Bayburtlu, biri de Bitlisli olup Kâzım Karabekir Paşa cemiyetin fahri reisidir (bkz. BOA, HR. İM:17-83).
- 3 BOA, HR.İM:60-3, Umum Kürt Amele ve Esnaf Cemiyeti Reisi Salih Kahya namına Erzurumlu İsazade Ahmed ve İstanbul'da Umum Kürtler namına Lolan aşireti reisi ve Sabık Kürt Dükkâncılar Cemiyeti Reisi Devzerzade (نوزمرزاده) Dersimli Mehmed Sabri imzalarıyla gönderilen 24 Kanunusani 1339(24 Ocak 1923) tarihli tahrirat.

ları yer alıyor. Tahriratta, “bu günlerde Lord Curzon’un sık sık Kürdistan muhtariyetini ortaya atarak bir Kürt halaskarı tavrını takınması hayret ve şaşkınlığımıza sebep oldu” saptamasından sonra “Vaziyetin Tarihçesi” başlığı altında şu ifadelere yer verildiğini görüyoruz:

Biz Kürtler –Turanî bir nesilden olarak–,⁴ Türkiye kavimlerinden⁵ bir Türk kavmiyiz. Milli ananemizden ve muazzam ve büyük ecdadımızdan miras kalan bahadırılık ve kahramanlık ve özel vasıflar, bu necip kavmin başlıca meziyetlerini teşkil ettiğini gören akvam-ı Türkiye, bu Türk kardeşlerine kahraman ve cesur manasında olan “Kürd” yüksek ismini “izafe ve tevsim” [nispet edip isimlendirme] etmişlerdir. İşte bu genel ismi kazanan ve necip ailesi arasından yetişen ve ona pek büyük hizmetleri geçen kahramanların isimlerinin zikredilmesi, hatırlanması⁶ için –Desnan, Cesderan, Kureyşan, Lolan gibi– isimlerle birçok aşiret ve kabilelere taksim olunup bu gün anavatanın Şark Türklerini teşkil etmektedirler...⁷

Tahriratın girişindeki ve devamındaki cümleler, söz konusu metnin operasyonel bir odak ya da akıl tarafından hazırlandığını gösteriyor. Yazının devamında Kürt sosyolojisinin tarihsel süreci üzerine şu ifadeler kullanılmıştır.

Kordukların⁸ milattan önce 1295 senesinden evvel ve sonra ki tarihi vaziyetleri tetkik edilecek olursa görülür ki; İranlılar, Kürt aşiret ve kabilelerin idaresine sızıp ve nüfuz ederek, zamanın misyonerlerinden başka bir şey olmayan ve kendilerine insanüstü imtiyazları ve yüce kutsi mevkilere haiz mahlûklar süsünü veren Saint Piere –Dede– namı altında temsil ve temessül-i mefkûrelerini kapsamlı bir şekilde tatbik etmeye başladılar. İşte Şiilik namı altında bu zamana kadar gelmiş ve hala devam etmekte olan bu İran intibası, Kürtlerin anane

4 Osmanlıca metinde “Turani el-nesil” diye geçer.

5 Osmanlıca metinde “akvam-ı Türkiye” diye geçer.

6 Osmanlıca metinde “tezkar” diye geçer.

7 BOA, HR.İM:60-3.

8 Karduklar kastediliyor.

ve milli mevcudiyetlerinde derin yaralar açmaya ve ana lisanları olan Türk lehçesini yavaş yavaş kaybettirmeye yüz tutmuş –Erzurum, Van, Bitlis, Musul– taraflarındaki kabile ve aşiretler Fars lisanından başka bir şey olmayan ve –Kurmanci– olarak isimlendirilen lisan ile tahakküm ettikleri gibi, İran tesirinden oldukça azade –Harput, Diyarbakir– taraflarında ana lisanları olan Türk lehçesiyle karışık –Zaza– olarak isimlendirilen lisanı konuşmaktadırlar.

Bu öz Türkoğlu Türk olan Kürtleri İran istilacı siyasetinden kurtarmak zamanının gelip çatıldığını gören ve İttihad-ı İslam siyasetinin esas banisi olan Yavuz Sultan Selim hazretleri Kürtlerin o zamanki Han'ı bulunan Şeyh İdris Han'a⁹ name-yi hümayun-u biat göndererek o vilayet ana vatana ilhak edildi.¹⁰

Cumhuriyet sonrası Türkiye'sinin ilk dönemlerinde karşımıza çıkacak inkâr ve asimilasyona yönelik ulusalcı söylemleri çağrıştıran bu ifadelerden sonra özetle, Kürtlerin o dönemden bugüne kadar Türk kardeşlerinin şefkat ve himayesinde yaşadıkları ve Türkçe “lehçesini” de konuştukları ifade edilmiştir. Görüldüğü üzere bu izahatta Kürtler, Kardukların soyuna ve Karduklar da Türklere dayandırılır, İran nüfuzu etkisiyle zaman içinde dillerini kaybettikleri iddia edilerek Yavuz dönemindeki Kürt-Osmanlı ittifakı bu çerçeveye oturtulur. Tahriratın devamında, “Genel Mütalaalar” başlığı altında ise özetle, Kürtlerin İranilerin lisanını bilmesiyle onlara mensup sayılamayacağı ifade edilmiştir. “Manda” sisteminin kulaklara daha hoş gelen “Modernite” ismi altında, esasında doğu memleketlerinin ekseriyetini istila eden ve oraları İngiliz toprağı olarak gören müstemleke düşüncesinin bir tezahürü olduğu ifade edilerek Kürtlerin manda idaresine karşı nefret duygusu içerisinde olduğu dile getirilmiştir. Devamında ise şunlar söylenmiştir.

Binaenaleyh bütün dünyanın servet kaynaklarını elde etmek isteyen İngiltere'nin, ahalisinin 12'de 10'u Türk olan Musul vilayetini ve petrol kaynaklarını biz Türklere çok görmesini

9 İdris-i Bitlisi kastediliyor.

10 BOA, HR.İM:60-3.

hayretle karşıladığımız gibi bugün Lord Curzon'un konferans muhitinde 1914 senesindeki Bitlis ve Dersim vakalarını mevzubahis ederek Türk ve Kürt millet-i vahidesi [Türk ve Kürt Tek Milleti] arasında tefrika sokmak gibi fiillerini öz Türkoğlu Türk olan Kürt kavmi çoktan anlamıştır.¹¹

Kürtlerin İngilizler diplomatların hürriyet ve istiklal adı altında ileri sürdükleri parlak vaatlerin arkasında kendi menfaatlerinden başka bir şey olmadığına çoktan iman ettikleri de vurgulanan diğer bir husustur. Yazının devamında 1333 (1917) senesindeki sürece de atıfta bulunularak o dönemde Rusların şu anda Lord Curzon'un yaptığı gibi “yaldızlı hükümlerle istiklal ve hürriyete kavuşacaklarını söylerken” Dersim aşiretlerinin bunu reddettiği ifade edilmiştir. Buna göre, Rusların tekliflerine karşı Kürtler bir ağızdan Ruslara hitaben “Biz Türk'üz!” diyerek, hiçbir kuvvetin kendilerini anavatandan ayıramayacağını, hürriyet ve saadetlerinin onların (Rusların) buradan ayrılmasıyla gerçekleşeceğini, bu ne kadar çabuk olursa onların da silahlarını o zaman bırakıp huzur ve rahata çıkacaklarını söylemişlerdir. Bu ifadelerden sonra şu son cümlelere de yer verildiğini görüyoruz:

İşte bugün bütün Kürtler Lozan'daki Avrupa ve bilhassa İngiliz diplomatlarına aynı cevabı veriyor. Binaenaleyh Kürtler mevcudiyet ve istiklal haklarını kendilerine yabancı ve imhakâr ellere değil ancak kendi ailesi arasından yetiştirdiği bilumum Türk milletinin halaskâr ve rehakârlarına [kurtarıcı] ve Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne teslim etmiştir.

Bundan böyle, Lord cenaplarının¹² biz Kürtler için bu derece kendilerini meşgul etmemelerini rica eder ve iktidarları tüm dünyaca kabul edilen pek muhterem delege heyetimize ve onun muhterem reisi sevgili hemşerimiz İsmet Paşa hazretlerine muvaffakiyetler temenni eyleriz efendim.¹³

11 BOA, HR.İM:60-3.

12 Lord Curzon kastediliyor.

13 BOA, HR.İM:60-3.

Bu metne imza atan her iki cemiyetle alakalı elimizde başka bir bilgi yoktur. İçeriği itibarıyla sonradan Cumhuriyet Türkiye'sine hâkim olacak inkâr ve asimilasyon temelli ulusalcı söylemin tarihsel gelişim sürecine ve dayandığı sosyopolitik arka plana önemli bir ışık tutuyor.

Kürdistan'dan Lord Curzon'a sert tepkiler

Lord Curzon'un Kürdistan meselesine yaklaşımı ve özellikle BMM'deki Kürt temsiliyetine yönelik ifadeleri BMM'nin gizli oturumlarına da sıkça konu olmuştur. İsmet Paşa'nın gönderdiği bazı telgrafların da okunduğu 28 Ocak 1923 tarihli oturumda¹⁴ konuşan Başvekil Hüseyin Rauf Bey İngilizlere atfen, "Bu hükümet Irak'ı da, Musul'u da, Kürdistan'ı da; itiraf etmeliyiz ki, yedi asırdır, dört asırdır, idaremizde yaşayan halkı onlar Türkiye halkından çok iyi bilir" ifadesiyle İngilizlerin sistemli çalışmalarına dikkat çekmiştir. Paşa devamında Musul meselesini şu şekilde değerlendirmiştir:

Bendeniz endişe ederim ki, diğer Kürdistan'da¹⁵ kendileri için de, bizim için de tehlike olacağına ve bir ateş ocağı olacağına ve sonuç olarak o arazide yaşayan insanları hayatta cehenneme sevk etmek endişesi vardır. Biraz daha tahlil ederseniz Türk ve Kürt büyük çoğunlukla gayeleri, hissiyatları müşterek kardeşlerden mürekkeptir. Bunları esaslı ayırabilir ve muazzam kitleyi yegân, yegân imha etmek çaresini istihsal edebilir. Bu itibarla bugün Musul mevzubahis olurken üzerinde durulacak en mühim noktalar bağ değildir, toprak değildir. Bu tehlikenin önünü almak için sulh akdettiğimiz zaman evvelce bilvesile arz ettiğim gibi, pürüzsüz ve uzun bir sulh akdetmeye mazhar olmak meselesidir...¹⁶

Bu sürecin devamında Lord Curzon'un Ankara'daki Kürt mebuslarına ilişkin ifadeleri üzerine –kuvvetle muhtemel bir hü-

14 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 3, s. 1236-1263.

15 Güney Kürdistan kastediliyor.

16 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 3, s. 1259.

kümet çalışması neticesinde– farklı yerlerden tepki telgraflarının geldiğini görüyoruz. Gelen tepkiler BMM’deki Kürt temsili- nin niteliği ve Kürtlerin BMM Hükümeti’ne bağlılığı minvalindedir. Bu çerçevede “Rışvan aşireti reisi Hacı Mehmed, Zeydan aşireti reisi Haydar, Merdis aşireti reisi Şükrü, Kavuş aşireti reisi Bedri” imzalarıyla BMM riyasetine çekilen 1 Şubat 1923 tarihli telgrafta şu ifadelerle yer verilmiştir:

Curzon’un Lozan’da Kürtler ve mebuslarımız hakkındaki iftira içeren saldırıları muhitimizde acı handelerle karşılandı. Mebuslarımız vücutlarıyla iftihar ettiğimiz hakiki vekil ve mümessillerimizdir. İzzet-i nefsimizi yaralayan bu tecavüzleri telin ve kemal-i nefretle Curzon’u reddediyoruz. İngilizlerin Müslümanlara karşı gösterdiği haddi aşan ve zalim siyaseti onlara yeter, cahil zannettiği Kürtler çoktan cahilliği aşmışlardır. Kürt ve Türk vahdeti bugün İngiltere esaret zincirleri altında inleyen Arap vesaireden oluşan İslam kitlesi Allah’ın yardımıyla yakın vakitte Curzon’un Müslümanlar hakkındaki siyaset planlarını parçalayacak İngilizleri de topraklarımızdan atacaktır. Bu telgrafımızın İngiliz matbuatı vasıtasıyla Curzon’a tebliğini istirham ederiz.¹⁷

Yine aynı çerçevede “Cıbranlı aşireti reisi Kasım, Belediye Reisi Ahmed, Ulemadan Halid, Meşayihden Ahmed, Eşraftan Halil, Mehmed Ali” isimleriyle Ankara’da Muş Mebusu İyas Sami Bey’e iletilen 2 Şubat 1923 tarihli telgrafta şöyle denmiştir:

Milli Hükümetimizin açılışından önceki Kürtlerin Kafkas Ermeni harekât-ı vatanpervaranesi Curzon’nun cehaletini ispata kâfidir. Kürtler serbest zemin ve zamanlarda her türlü tesirlerden azade olarak mebuslarını kendi kalemleri, yazılarıyla seçtiler. Kemal Paşa hazretleri de bu meyanda ihraz-ı rey eylemiş mebuslardan biri iken diyanet-i İslamiye’ye vakf-ı vücut eylemesiyle bütün milletin hüsn-i itimadını kazanmış ve en yüksek bu mevkiî işgale muvaffak olmuştur. Türk, Kürt ayrılık kabul etmez bir vahdettir, bu vahdet çeliktir, kırılır eğil-

17 Bkz. TBMM Arşivi Dosya:3, 4/5-6 (akt. Selvi-Cırık, 2020: 53).

mez. Irak, Suriye, Hicaz vesairenin akıbetini müşahede eden zeki ve dindar Kürtler İslamiyet'i bırakıp tedricen kâfir olmaya, beş yüz senelik büyük kardeşleri bulunan Türkleri bırakıp İngilizleşmeye ne para ile ne sözle ne de hiçbir kuvvet ve zorla olamaz.¹⁸

Bu ifadelerden sonra –ilkel bir cehalet olarak görülse de– Kürtlerin sadakat duygusunu muhafaza edeceği, halen esir olan halkların da yakında kurtulacakları dile getirilmiştir. Görüleceği üzere Lord Curzon'un BMM-Kürt ilişkileri üzerinden dile getirdiği görüşler, Ankara Hükümeti'nin yönlendirmesiyle Kürt toplumunda yeni bir tepki dalgası olarak şekillenmiş, Kürtlerin BMM'ye bağlı oldukları kimi Kürt reislerince yeniden ilan edilmiştir.

Lozan'da Musul gerilimi ve konferansa ara verilmesi

Kürdistan'dan bu telgrafların gönderildiği dönemde, İngiltere ve Türkiye arasında Musul vilayeti konusunda mutabakat sağlanamaması üzerine Lord Curzon'un meseleyi Cemiyet-i Akvam'a taşımaya karar verdiğini görüyoruz.¹⁹ İsmet Paşa Heyet-i Vekile'ye gönderdiği 27 Ocak 1923 tarihli telgrafta İngilizlerin Musul'u kesin bir şekilde talep etmeleri üzerine konferansın kesintiye uğrayacağını bildirerek²⁰ takip edilecek yol hakkında hükümetin fikrini sormuştur. İsmet Paşa bu telgrafta konuyla alakalı kendi kişisel görüşünü, "Ben Musul'dan feragat ederek sulh aramak fikrindeyim," diye özetlemiş, telgrafın dördüncü ve beşinci maddelerinde delegasyonunda yer alan Dr. Rıza Nur ve Hasan Hüsnü'nün de görüşlerini iletmeyi ihmal etmemiştir. Hasan Hüsnü konuyla ilgili net bir karar veremedi-

18 Bkz. TBMM Arşivi Dosya:3, 4/3-4 (akt. Selvi-Cırık, 2020: 301-302).

19 İsmet Paşa'dan Mustafa Kemal Paşa'ya 23 Kânunusani 1339(23 Ocak 1923) tarihli, Heyet-i Vekile'ye 24 Kânunusani 1339(24 Ocak 1923) tarihli telgraflar (akt. Şimşir, 2019a: 428-431).

20 İsmet Paşa'dan Heyet-i Vekile Riyaseti'ne 27 Kânunusani 1339(27 Ocak 1923) tarihli telgraf (akt. Şimşir, 2019a: 448-450).

ğini ifade ederken, Dr. Rıza Nur, “Henüz Musul’u vermek gibi fedakârlıkların zamanının gelmediği” doğrultusunda fikir beyan ederek memleketin gelişmesi için Musul petrollerine mutlak ihtiyaç duyacağını da belirtip konuyu gelecekteki bir Kürdistan meselesi “tehlikesi” üzerinden değerlendirmiştir: “Keza elden çıkması ise başımıza bir Kürdistan belası çıkarmak demektir ki bizi böğrümüzden vurur. Ermenistan’la birleşir. Hem de istikbalimiz olan Şark ile aramızı keser. Bu cihetlerden dolayı mesele pek mühimdir.”

Ankara Hükümeti, İstanbul’daki işgal kuvvetleri çekilmeden konferansın dağılmasının tehlikeli olacağını değerlendirmiş, konunun mecliste detaylıca tartışılarak nihai kararın verileceği İsmet Paşa’ya bildirilmiştir.²¹

BMM’nin 5 Şubat 1923 tarihli gizli oturumunda Başvekil Hüseyin Rauf Bey İsmet Paşa’nın Lozan’dan gelen telgraflarını mecliste okumuştur.²² İsmet Paşa’nın 3 ve 4 Şubat 1923 tarihli telgrafları, sair konuların yanı sıra, görüşmelerin geleceğini tayin eden, Musul meselesinin Cemiyet-i Akvam’a götürülmeden Türkiye-İngiliz heyetleri arasında bir senelik bir sürede çözümüne yönelik heyetler arası görüşmelerin detaylarına ilişkindir. 3 Şubat tarihli telgrafında İsmet Paşa, “Musul’u bir sene zarfında İngiltere ile halletmek şeklini de irae edeceğiz, inkıta muhakkak gibidir,” sözleriyle Musul meselesinin Barış Antlaşması’na mani olmayacak şekilde tehiri formülü üzerine çalışıldığını ve her halükarda görüşmelerin kesintiye uğrayacağını belirtmiştir.²³ Görüldüğü kadarıyla, Lord Curzon heyeti ile İsmet Paşa heyeti arasında Musul üzerine mutabakat sağlanamaması gerilimi artırmış, İsmet Paşa bu durumu “En nihayet son ve kati olarak bütün müttefikler müttehit bir cephe olarak inkıta tehdidi ile bizi tehdit ettiler. Bize Musul meselesinde ricate icbar ettiler,”²⁴ diye yorumlamıştır. Nihayetinde İsmet Paşa 5

21 Hüseyin Rauf’tan İsmet Paşa’ya 27 Kânunusani 1339(27 Ocak 1923) tarihli telgraf (akt. Şimşir, 2019a: 451-452).

22 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 3, s. 1273-1281.

23 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 3, s. 1274-1275.

24 Bkz. İsmet Paşa’nın Ankara dönüşünden sonra TBMM’de verdiği izahat, TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 3, s. 1292.

Şubat tarihli telgrafında konferansın aslında resmen devam ettiğini, Türkiye heyetinin Lozan'da iki kâtip bırakarak değerlendirme yapmak üzere Ankara'ya gelmesi gerektiğini, buna göre Yunan arazisinden geçmeyecek şekilde bir güzergâhla Ankara'ya geleceğini ifade etmiş,²⁵ Lozan Konferansı'nın Musul meselesi çerçevesinde düğümlenen ilk perdesi bu şekilde son bulmuştur.

25 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 3, s. 1283-1288.

Lozan Görüşmeleri Kesilirken Güney Kürdistan'da Vaziyet

Lozan Konferansı'nın Musul meselesi yüzünden inkıtaya doğru gittiği bu dönemde Güney Kürdistan'da da farklı gelişmeler yaşanmıştır. Sımko Ağa'nın Şeyh Mahmud'un daveti üzerine Süleymaniye'ye gitmesi her ne kadar Türkiye tarafının kuşkulanasına yol açsa da Sımko Ağa'nın devam eden süreçte Türkiye tarafına yakınlaşması, Ankara'yı rahatlatmıştır. Bu gelişmeler hükümet tarafından İsmet Paşa ile de sürekli paylaşılmıştır. Hüseyin Rauf Bey İsmet Paşa'ya gönderdiği 4 Şubat 1923 tarihli telgrafın ikinci maddesinde,¹ Sımko'nun İngilizlerle ilişki geliştirdikten sonra İngilizlerin ve hatta İranlıların arka çıkmasıyla Kürdistan istiklalini tüm Kürt reislerine telkin için her yolu denediğini dile getirdikten sonra şu ifadelerle yer vermektedir:

Fakat bize sadık reislerin metaneti ve tedbirleri sayesinde Sımko, "Seyit Taha ile İngilizlerden" alakasını keserek yalnız başına bize sadık şeyhlere iltica etmiş ve onlar da affı için teşebbüslerde bulunmuşlardır. Servet ve çocuğu iade edilmek şartı ile hükümet emrine hazır olduğunu bildirdiğinden dehaletinin kabulü emrolunmuştur...

1 Hüseyin Rauf'tan İsmet Paşa'ya 4 Şubat 1339(1923) tarihli telgraf (akt. Şimşir, 2019a: 492-493).

Bu ifadeler, Sımko Ağa'nın Erbil'deyken Seyit Taha üzerinden İngilizlerle münasebetlerine rağmen Süleymaniye'ye geçişinden sonra yaşadığı tavır değişikliğine işaret ediyor. Telgrafın üçüncü maddesinde de Seyit Taha'nın faaliyetlerine yer verilmiş, Seyit Taha'nın İngilizler tarafından güneyde Çölemerik'e kadar ki bir bölgede hükümdar ilan edildiği, halihazırda Erbil'de ücretli asker kaydettiğine dair istihbarata yer verilmiştir. Hüseyin Rauf Bey buna rağmen hiçbir reisin Seyit Taha ile temas etmeye ve ona tabi olmaya tenezzül etmediği yorumunu yapmıştır. Rauf Bey Nemrut Mustafa Paşa'nın (Yamulki) Süleymaniye'de Şeyh Mahmud tarafından nezarette tutulduğu bilgisini de paylaşarak, ayrıca "İngilizler Kürdistan'da hilafet ve saltanat meselesi hakkında birtakım hainler vasıtasıyla efkârı zehirlemeye çalışmışlarsa da maddi bir şeye muvaffak olamamışlardır" demiştir. Görüldüğü üzere Şeyh Mahmud'un tamamen Türkiye'nin siyasal nüfuzuna dahil olmasıyla birlikte İngilizlere yakın olan kendi eğitim bakanı (Nemrut) Mustafa Paşa'yı da daha önceki bazı yazışmalara konu olduğu üzere göz hapsine almıştır.

Şeyh Mahmud ve Özdemir Bey arasında özerklik mutabakatı

Şeyh Mahmud Berzenci'nin, gerek İngilizler gerek Türkiye tarafıyla olan temaslarını ve gerçekleşen tüm yazışmaları Süleymaniye'ye gelişinden sonra Sımko Ağa'yla paylaşarak onun istişaresine başvurduğunu görüyoruz (Refik Hilmi, 1995: 130-134). Bu istişare toplantılarına katılan Refik Hilmi'nin aktarımlarından Kürtlerin her ne kadar Türkiye tarafına meyilli ise de iki kuvvete karşı da ciddi şüphelerinin olduğunu, her an değişebilecek bu güç dengesinde ihtiyatlı hareket ettiğini söylemek mümkündür. İngilizlere olan güvensizlik ve Şeyh Mahmud'un iyi niyetli tüm girişimlerine rağmen verdikleri desteğin telkinden öteye geçmemesi Şeyh Mahmud'un BMM Hükûmeti'ne yaklaşmasında önemli bir etken olmuştur.

Öte yandan BMM güçlerinin Anadolu'daki mücadelede galip gelmesi, Musul'u da gerekirse savaşıyla alabileceğine dair oluştul-

ruhan algı, Teşkilat-ı Esasiye ile vilayetlere belirli bir çerçevede muhtariyet verilmesinin resmileştirmesi gibi gelişmeler de Süleymaniye'yi Ankara'ya yakınlaştırmıştır. Bununla beraber Özdemir Bey'in Süleymaniye dışındaki Kürt bölgelerindeki aşiretlerle yakın münasebeti ve kısmen onlar üzerindeki nüfuzu da Güney Kürdistan'ın genelinde bütüncül bir iktidar iddiası olan Şeyh Mahmud'un eğilimlerini etkilemiştir. Şeyh Mahmud'u bu politikaya sevk eden hususlardan biri de kuşkusuz Süleymaniye'ye döndükten sonra Özdemir Bey'in yoğun propagandasının Süleymaniye'yi dahi etkisi altına alması ve (Nemrut) Mustafa Paşa haricinde en etkili çalışma arkadaşlarının İngiliz karşıtı bir çizgide bulunmalarıdır.

Bu süreçte Özdemir Bey de bölgesel gerçeklikleri göz önünde bulundurarak makul çerçevede bir çözüm arayışına girmiş, BMM ile Şeyh Mahmud arasında arabuluculuğa soyunmuş, neticede iki taraf arasındaki ilişkileri resmileştirmek amacıyla Ankara'ya bir heyet gönderilmesine karar verilmiştir. Buna istinaden 1923 Şubat'ının başlarında² Şeyh Mahmud Berzenci'nin riyasetinde Sımko Ağa'nın da katıldığı geniş kapsamlı bir toplantı düzenlenerek, BMM Hükümeti ile yapılacak mutabakatın ilkesel çerçevesi şekillendirilmiştir.³ Özdemir Bey'in bilgisi dahilinde gerçekleştirilen bu toplantıda alınan ve BMM'ye bağlı özerk bir Kürdistan'ın siyasi ve idari çerçevesini belirleyen on maddelik bir karar metni özetle şöyledir:

1. Cenubi (Güney) Kürdistan'da Şeyh Mahmud riyasetinde Güney Kürdistan Harekât-ı Umumiye-i Millîye Başkumandanlığı kurulması
2. Güney Kürdistan'da Teşkilat-ı Esasiye uygun bir surette dâhili teşkilatlanmasının başlatılması, Güney Kürdistan Temsil Heyeti idaresinde bulunacak mıntikanın nüfus ve bütçesi oranında askeri örgütlenme için gerekli mühimmat ve silahın TBMM Hükümeti'nce sağlanması

2 M. Göztoklusu söz konusu toplantı kararlarının 3-6 Şubat 1923 tarihleri arasında imzalandığını aktarmaktadır (2013: 178-179).

3 Refik Hilmi, çok önemli kararların alındığı bu toplantının tarihini vermemekle beraber, aktarımları yukarıdaki tarihi doğrular mahiyettedir (1995: 132-133).

3. Savaş ve harici işlerin doğrudan doğruya TBMM'ye ait olması
4. Güney Kürdistan'da bulunacak TBMM ordu ve kıtalarının dâhili güvenlik noktasında Güney Kürdistan Temsil Heyetinin emrinde olması
5. Normal zamanlarda Güney Kürdistan'da ikame edilecek nizami kıtaların miktarının Güney Kürdistan Temsil Heyetinin göreceği lüzum üzerine TBMM Hükümeti'nce belirlenmesi
6. Güney ve Doğu hudutları için hudut komiserleri ve hudut kıtalarının Güney Kürdistan Temsil Heyetince teşkili
7. Güney Kürdistan Temsil Heyetinin idaresi altındaki mıntıkanın, kuzeyde Şemdinan hududu, güneyde Cebel-i Hamrin, doğuda İran ve batıda Dicle Nehri ile sınırlandırılması
8. Bu mıntıkada olup İngiliz işgalinde olan yerlerin Güney Kürdistan Temsil Heyetine bırakılması için İngilizlere kati bir ultiatom verilerek Güney Kürdistan'ın mukadderatının TBMM'ye bağlandığının ilan edilmesi
9. Güney Kürdistan mıntıkası içinde olup da hali hazırda TBMM kıtalarının olduğu yerlerin, 8. Maddede zikredilen ultiatomun ilanından sonra Güney Kürdistan Temsil Heyetine terkedilmesi
10. Tüm bu esasların tespit etmek üzere Ankara'ya tam yetkiyi haiz bir heyetin gönderilmesi (Göztoklusu, 2013: 178-179).

Görüldüğü üzere Süleymaniye'de on maddelik bir çerçeveyeyle Güney Kürdistan'ın özerk bir yönetim tarzı ile BMM Hükümeti'ne bağlanmasında genel mutabakata varılmış, metnin altında Sımko Ağa'nın yanı sıra otuz bir isim ve en sonunda 6 Şubat 1923 tarihi itibarıyla Şeyh Mahmud Berzenci'nin imzası yer almıştır (Göztoklusu, 2013: 180-181).

Toplantıya iştirak eden isimlerden Refik Hilmi'ye göre, aynı toplantıda Şeyh Mahmud'un İngilizlerle de dostluğunun devamının uygun düşeceğine, eşzamanlı olarak başka bir heyetin de İngilizlerle görüşmek üzere Kerkük ve Bağdat'a gitmesi-

ne karar verilmiştir (1995: 132-133).⁴ Ankara'ya gidecek heyette Şeyh Mahmud'u temsilen Refik Hilmi, Fettah Bey ve Ahmet Taki yer almış, Özdemir Bey tarafından Fevzi Bey ve Remzi Bey de bu heyete dahil olmuştur. İleride göreceğimiz üzere Özdemir Bey, mutabık kaldığı bu çerçeve üzerinden Türkiye tarafındaki çeşitli makamlarca sert eleştirilere uğrayacak, öngörülen bu sistemin Teşkilat-ı Esasiye'nin özerklik çerçevesine aykırı olduğu ileri sürülecektir. Nihayetinde, Refik Hilmi ve arkadaşları bu taslak metinle birlikte Süleymaniye'den 23 Şubat 1923'te hareket ederek, İran üzerinden Urmiye-Tebriz yolu ve akabinde Erivan, Tiflis, Batum ve sonrasında farklı isimli pasaportlarla deniz yoluyla İstanbul'a geçecek ve oradan da 25 Nisan 1923 sonlarında Ankara'ya varacaklardır (134-145).⁵

4 Refik Hilmi önemli kararların alındığı bu toplantının tarihini yazık ki paylaşmamıştır.

5 Bu yolculukta Ahmet Taki, Remzi ve Fevzi Beyler Tebriz'de gruptan ayrılarak Doğu Cephesi Kumandanlığı'na gitmişlerdir. Refik Hilmi'ye Batum'da Ali Faik Bey ismiyle pasaport düzenlenmiştir.

BMM’de Lozan, Musul ve Güney Kürdistan Tartışmaları

Hariciye Vekili İsmet Paşa’nın Lozan’dan ayrılarak 20 Şubat’ta Ankara’ya varmış, BMM’de 21 Şubat 1923 tarihli gizli oturum ve sonrasında Musul meselesi üzerinden yoğun tartışmalar gerçekleşmiştir.¹ Bu tartışmalarda, hükümet ve Mustafa Kemal’e tabi birinci grup bazı tavizlerle Barış Antlaşması’na daha yakın görünüyorken, ikinci grup üyeleri ise özellikle Musul meselesinde hükümeti ve İsmet Paşa’yı Misak-ı Milli’ye sadık kalmamakla suçlamış, konunun bir yıllık tehirinin çözüm getirmeyeceğini vurgulamışlardı. Tartışmaların geneline baktığımızda ise Musul’un “Kürt ve Kürdistan” teması çerçevesinde değerlendirildiğini, güneydeki Kürt toplumunun istikbaldeki hak ve hukukunun korunup korunmayacağından ziyade güneyde şekillenecek siyasi bir Kürdistan’ın Türkiye için ileride bir beka sorununa dönüşeceği yönünde bir endişenin hâkim olduğunu görüyoruz. Bir başka ifadeyle; Türkiye hudutları dışında özerk ya da müstakil bir “Güney Kürdistan” ihtimali her iki gruba mensup mebusların “ortak endişesi” olmuş, bunun ileride Türkiye Kürdistan’ına sirayet edebileceği kuvvetle vurgulanmıştır. Bu bağlamda muhalif iki grup arasında Güney Kürdistan konusunda yaklaşım farkı hedeften ziyade yönetime ilişkindir, Mus-

1 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 3, s. 1289-1301.

tafa Kemal ve birinci grup konunun zaman içinde çözülebileceğini düşünürken, ikinci grup ise Musulsuz bir barışın reddedilmesi gereğini öne sürmüştür.

Mustafa Kemal: “Misak-ı Milli bir sınır çizmemiştir”

Mustafa Kemal de sert tartışmaların yaşandığı bu oturumlarda söz alarak meclisi teskin edecek bir çerçevede konuşmaya çalışmış, iki seçeneğin de mümkün olduğunu belirterek “Musul’u vermemekte ısrar edersek muharebeye dâhil oluruz,” ifadesiyle ikinci seçeneğin savaş ihtimaline yol açacağını hatırlatmıştır.² Mustafa Kemal Misak-ı Milli’nin sınır ilkelerine ilişkin de şunları söylemiştir:

Efendiler, arazi meselesi ve hudut meselesi Misak-ı Millinin, malumu aliniz, birinci maddesinin kapsamı dairesindedir. Misak-ı Milli, şu hat bu hat diye hiçbir vakitte hudut çizmemiştir. O hududu çizen şey, milletin menfaati ve Heyeti Celilenin³ görüşündeki isabettir. Yoksa bu haritası mevcut bir hudut yoktur. Bunun için de yapılmış olan işlerde hiçbir vakitte buna taarruz edilmemiştir. Bilakis riayet edilmiştir.⁴

Paşa devamında Musul meselesinin Barış Antlaşması’na engel olmayacak şekilde ertelenmesinde dair görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir:

Musul meselesinin hallini muharebeye girmemek için bir sene sonraya talik etmek demek ondan sarfı nazar etmek değildir. Belki bunun elde edilmesi için daha kuvvetli olabileceğimiz bir zamana intizardır. Bugün sulh yaparız, bir ay sonra iki ay sonra Musul meselesini hal etmeye kıyam ederiz. Fakat bu gün Musul meselesini halletmek istediğimiz vakit bu meselede karşımıza yalnız İngilizler değil, Fransız, İtalyan, Japon ve bütün dünyanın düşmanları vardır. Yalnız karşı karşıya kaldı-

2 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 3, s. 1318. 27 Şubat 1923 tarihli gizli oturum.

3 Büyük Millet Meclisi kastediliyor.

4 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 3, s. 1318.

ğımız zaman İngilizlerle karşı karşıya kalacağız ve yalnız olarak İngilizlerle karşılaşacağız. Bunda menfaat var mıdır? Yok mudur?

Musul meselesini bu günden halledeceğiz, ordumuzu yürüteceğiz, bugün alacağız dersek bu mümkündür. Musul'u gayet kolaylıkla alabiliriz. Fakat Musul'u aldığımızı müteakip muharebenin hemen hitam bulacağına kani olamayız. Şüphesiz orada bir harp cephesi açmış olacağız. Yani bunu ayrıca mevzu bahis etmek isterseniz mahzurlar kendi kendine meydana çıkar.

Sözümün en sonu şudur. Heyet-i Vekile'yi kendi mesuliyeti dâhilinde delege heyetine yeniden talimat verip vazifesine devam ettirmek talep edilebilir veyahut men edip harbe başlamak olabilir...⁵

Görüldüğü üzere Mustafa Kemal Paşa daha realist bir bakış açısıyla konuyu meclise izah ederek bu gerçeklikler dahilinde meclisin bir seçim yapması gereğini dile getirmiştir.⁶ Bu ifadeler, kendisinin ve birinci grubun Musul'a dair genel yaklaşımını özetler mahiyettedir. Yani Musul'un harp yoluyla alınabileceği inancı ifade edilmekle birlikte böyle bir girişimin belirsiz bir geleceğe kapı aralayabileceği vurgulanmıştır. Birinci grup bu çerçevede Musul'a rağmen bir barış antlaşmasına ihtiyaç duyulduğu fikrine daha yakın bir perspektif çizmiş, meselenin iki ülke arasında daha sonraki şartlar dahilinde bir çözüme kavuşturulabileceğini düşünmüştür.

İkinci gruba mensup mebuslar ise Musulsuz bir çözümün Misak-ı Milli'ye aykırılığını dile getirerek, asıl tehlikenin güneyde bir Kürdistan Hükümeti teşkili olduğuna, bunun ileride Türkiye için büyük bir tehlikeye dönüşeceğine işaret etmişlerdir. İkinci gruba bağlı mebusların Güney Kürdistan konusundaki söylem ve yaklaşımlarının daha sert bir tonda olma-

5 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 3, s. 1318.

6 Mustafa Kemal'in savaş ya da barış seçeneklerine ilişkin yaklaşımını Hüseyin Avni Bey sonraki bir oturumda "Efendiler, ya sulh ya harp. Efendiler harp yoktur. Harp edecek kimse yoktur. Bu tazyik altında değilsiniz," sözleriyle eleştirmiştir (bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 4, s. 31. 3 Mart 1923 tarihli gizli oturum).

sı da dikkat çekicidir. BMM'deki Lozan tartışmaları 21 Şubat 1923'teki oturumla başlamış ve heyetin yeniden Lozan'a gidişine kadar sürekli gündemde kalmıştır. Bu süre zarfında konumuz dahilinde yapılan bazı tartışmaları ele alalım.

Hüseyin Rauf Bey: “Musul, Türk ve Kürtlerden müteşekkildir”

4 Mart 1923 tarihli gizli oturumda Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey'in verdiği karar ile Musul meselesinin yeniden tartışmaların odağına yerleştiğini söyleyebiliriz.⁷ Soruların muhatabı İsmet Paşa, Musul meselesinin muhteviyatına dair daha önce detaylı bilgilendirme yaptığını ifade etmiştir. Muş Mebusu İlyas Sami Bey'in sorunun bir senelik süre zarfında ya da Cemiyet-i Akvam'a gittikten sonra çözülmemesi durumunda ne yapılacağı sorusuna “Ne karar verirsek o olacaktır. Mesela harp diyeceğiz,”⁸ cevabını vermiş, devam eden tartışmalar üzerine Başvekil Hüseyin Rauf Bey, hükümetin Musul ile ilgili kararlılığını şu sözlerle ifade etme gereği duymuştur:

Musul deyince kahir ekseriyeti Türk ve Kürt olan, hatta aslen bir olan ve bir millet olmamak için hiçbir sebep mevcut olmayan ve bu iki ırkla meskûn olan mıntıkayı murat ediyorum. Bu mıntika mutlak ve mutlak Türkiye halkını teşkil etmeli ve hududa dâhil olmalı. Bu gün delege heyetinizin aylardan beri mesaisi, münakaşaları ve intibalarının kendilerine verdiği bir kanaat ki katidir, Musul'u behemahal alacağız fikrinde ısrar edersek, mutlaka ordu ile almak imkânı vardır. Çünkü bunun siyaseten almak imkânı olmadığına delege heyetimiz kani olmuştur ve bize izah edince biz de kani olmuşuzdur. Eğer bir sene tehir edersek ve bu bir sene zarfında kuvvetle çalışırsak, hakiki teşebbüslerde bulunursak, vaziyetimizi idare edebileceğiz ve siyaseten bizim tarafa geçirmek imkânı mevcut olacaktır. Eğer bir sene zarfında İngiliz-

7 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 4, s. 76.

8 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 4, s. 81.

lerle baş başa anlaşılamazsak Cemiyet-i Akvama havale etme şekli kabul edilmiştir...⁹

Başvekil Hüseyin Rauf Bey'in bu izahatı başta İsmet Paşa olmak üzere delege heyetine karşı sert eleştirilerin dinmesini sağlayamamıştır. En ilginç açıklamalardan biri ise Lozan'daki delegasyonda müşavir olarak yer almış Diyarbekir Mebusu Zülfü Bey'den gelmiştir. Diyarbekir Mebusu Zülfi Bey, müşavir olarak görevini yaptığını, son sözün delegede olduğunu, İsmet Paşa'nın bu görüşmelerde çok dirayet gösterdiğini ifade etmekle beraber alınan kararın taraftarı olmadığını bazı detaylarla ifade etmiştir.¹⁰ Zülfi Bey, "Öyle değil mi Paşa hazretleri? Ben istemem ki Musul kalsın, sona kalan dona kalır. Memleketin yarısı gitmiş. Biz buraya gelmeyip de o mesuliyet hükümetin üzerinde kalsaydı, böyle bir şey olmazdı..." sözleriyle sürecin yanlış yürütüldüğünü ifade etmiştir.¹¹

Hüseyin Avni Bey:

"Güney Kürdistan 'Ermenistan' olacak"

Yine bu oturumda söz alan Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey İsmet Paşa ve heyetini âdeta hıyanetle itham etmiştir: "Efendiler, karşımızda yegâne düşmanımız İngiliz'dir. Bu gün de yarın da öbür gün de İngiliz dostluğuna inananlar aldanırlar. Memlekete bilmeyerek hıyanet ederler." Hüseyin Avni Bey daha sonra Kürtlere karşı tahkirvari ifadeler içeren şu beyanatta bulunmuştur:

Musul'u bugün sana vermeyen ne için yarın versin? Gayesi orada bir Kürt hükümeti teşkil edip, senin memleketini parçalayıp neticede bir Ermenistan teşkil etmek değil midir? Kürdistan size söylüyorum, Kürdistan Hükümeti yapamaz. Kür-

9 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 4, s. 87.

10 Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey, Zülfi Bey'in bundan dolayı görevinden istifa ettiğini ifade etse de Zülfi Bey hasta olduğunu, o yüzden Lozan'dan dönmek istediğini dile getirmiştir (bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 4, s. 90).

11 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 4, s. 89-90.

dün lisanı yoktur. Yazısı yoktur. Kürdün harfi yoktur. Yarın oralara Ermeniler hâkim olacaktır. Ermeni harsı hâkim olacaktır. Yarın orada Ermeniler hükümet kuracaktır.¹²

Bu iddialardan yine uzunca konuşan Hüseyin Avni Bey yine Kürtlerle alakalı şu sözleri sarf etmiştir:

İngiliz Kürt Hükümeti teşkil ettirmiştir. Fakat geçicidir. O evsafı haiz henüz o millet değildir. Olsa olsa ancak Türklerle yükselir. (...) Kürtler Türk harsı ile büyümüştür. Türk'ten başka bir şey değildir Efendiler.¹³

Konuşmasının genelinde Lozan taslak hükümleri üzerine hükümeti çok sert eleştirmiştir. Bu oturumda konuşan çoğu mebus genellikle aleyhte söz alarak Musul meselesinde delegasyonu ve hükümeti çok sert eleştirmiştir.

Sırrı Bey: “İran ve Türkiye Kürtleri ileride Güney Kürdistan’a iltihak eder”

Musul ve Güney Kürdistan tartışmaları 5 Mart 1923 tarihli gizli oturumda da yoğun eleştiriler altında devam etmiştir. İzmit Mebusu Sırrı Bey, heyetin Lozan’daki tavrıyla Misak-ı Milli’nin ihlal edildiğini, aynı heyetin görüşmeye gitmesi durumunda “Ecnebi-lere karşı Kürt ve Türklerin müttehidin, senelerden beri Misak-ı Milli diye eflâki sarsacak derecede söyledikleri söz blöften ibaret-tir,” sözleriyle paralel bir durumun hasıl olacağını söylemiştir.¹⁴

Düveli muhtelif bizi karşılarına aldıkları zaman, acaba Türk-ler ve Kürtler ne emel ve ne arzularla, ne azimle karşımıza geldiler? Bunları her madde hakkında iskandil ve ondan sonra tedbirimizi alalım dediler. Ortaya attıkları meseleleri netice-lendirmeden başka meselelere geçtiler. Bu suretle her hususta bizi gafil avladılar.¹⁵

12 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 4, s. 93.

13 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 4, s. 94.

14 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 4, s. 108.

15 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 4, s. 109.

İzmit Mebusu Sırrı Bey bu sözlerinden sonra delegasyonun siyasete aşına olmadığını ve bu yüzden hatalara düşüldüğünü iddia etmiştir. Sırrı Bey konuşmasını sonlarına doğru özetle şöyle demiştir: “Bizim istediğimiz Musul ve mülhakatı, baştanbaşa, akalli kalili [az bir kısmı] Türk ve büyük kısmı Kürt ile meskûndur. Bu noktayı nazarla devamız meşrudur.”¹⁶ Yine öğleden sonraki arada söz alarak Musul meselesinin Kürdistan meselesiyle rabitasını şu şekilde yorumlamıştır.

Musul’un Misak-ı Millideki ibrelere nazaran bu muntika sakinlerinin mutlak ekseriyeti Kürt olan bir kıta bulunması hasebiyle, mutlaka bizimle beraber yaşaması lazım geldiğini ispat edici burada pek çok söz söylenildi. Benim bundan daha fazla söz söylemem tekrar mucibi tasdirdir [baş ağrıtır]. Yalnız Musul’un cenubi Kürdistan’ın tesiri altında kalmasından, gelecekte doğacak mahzurlar hakkında bir iki söz söyleyeceğim. Yarın orada şeklen kukla mesabesinde vücuda getirdikleri hayal kabilinden bir hükümet şekli meydana gelecektir. Bu kıtanın madeten İngiltere’ye bir zenginlik kaynağı olabilmesini şimdiden müstait [kabiliyetli] göreceğim.

Fakat İngilizler bu kıtayı yalnız bir zenginlik kaynağı olarak istifade emeliyle ellerinde bulundurmak istemiyorlar. İslam memleketlerinin ortasında ikinci bir itilaf kaynağı ihdas etmek istiyorlar. Orada güya milli vasıfları haiz bir Kürt hükümeti teşkil ettiğini gösterir göstermez, yarın komşumuz bulunan İran’ın idaresi altında bulunan Kürtlerin buraya iltihakları için burada teşviklerde bulunacaklardır. Onu itmam ettikten sonra ve belki ondan evvel bizimle beraber çalışan ve bizimle beraber şimdi bu uğurda evlatlarını feda eden Kürtlerin dahi oraya iltihakına çalışacaklardır...¹⁷

Görüldüğü üzere Sırrı Bey, Mustafa Kemal Paşa ve yakın çevresinin de egemen görüşü olan *bölgede olası bir Kürt Hükümeti’nin gelecekte Türkiye’ye varoluşsal problem teşkil edecek bir Kürdistan’a evrilmesini* “tehlike olarak” değerlendirmiştir.

16 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 4, s. 111

17 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 4, s. 112-113.

Hüseyin Rauf Bey: “Türklük, Kürtlük çıkması vatani mahveder”

Musul gibi barış görüşmelerine konu çeşitli hususlar üzerinde uzun tartışmaların yaşandığı oturumda Başvekil Hüseyin Rauf Bey, muhalefeti anladığını fakat yine de doğru olanın yapıldığını savunmuştur:

Şahsen hiç birinizden geri değilim. Fakat Musul’un memleketimizden gitmesi bir Türklük, bir Kürtlük çıkması vatani mahveder. Buna kaniyim. Fakat bunun yolu vardır, erkânı vardır, zamanı vardır...¹⁸

Aynı oturumda söz alan Trabzon Vekili Ali Şükrü Bey, görüşmeler esnasında Lord Curzon’un Süleymaniye, Kerkük, Zaho gibi bölgeleri teklif ettiği halde heyetçe neden kabul edilmeyip bir sene ertelenmesi hususunda mutabık kalındığını sormuş, çok sert eleştirilerde bulunmuştur.¹⁹

Mehmet Durak Bey: “Mele Selim’in sözleri kulağımda yankılanıyor”

6 Mart 1923 tarihli gizli oturumda ilk sözü alan Erzurum Mebusu M. Durak Bey, tıpkı diğer Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey gibi Musul meselesini istikbaldeki Kürdistan’a kapı aralayacak bir “tehlike” gibi değerlendirecek meselenin ertelenmesi hususuna sert eleştiriler getirmiştir.²⁰ M. Durak Bey, konuşmasında 1913 yılında Bitlis’te cereyan eden “Mele Selim” hadisesinden de örnekler vermiştir. Durak Bey Musul’u Türkiye için Çanakkale, Kars, Erzurum kadar önemli gördüğünü, zira orada Kürdistan hükümeti teşkil edildiğini, Kürdistan muhitinin Erzurum’un sekiz-on saat güneyine kadar geldiğini dile getirmiştir. Durak Bey, memleketin iyi idare edilmediği ve halkın memnuniyetsizliği de göz önünde bulundurulduğunda, konu-

18 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 4, s. 118.

19 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 4, s. 133,135.

20 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 4, s. 150-156.

nun öneminin daha iyi anlaşılacağını vurgulamıştır. Kürdistan ahvalinin fena ve gayet nazik olduğunu, başvekil ile delegasyon başkanı İsmet Paşa'nın Kürdistan'ın ahvaline ilişkin malumat sahibi olduklarına şüphesizle baktığını belirterek şu beyanda bulunmuştur:

Efendiler, 1329'da Kürdistan'da ve Kürdistan'ın ufak bir yerinde bir isyan zuhura geldi. İşte Bitlis mebusları burada. Ben de o zaman orada idim. (...) Selim idam edilirken bir şey söylemiştir. Pek acıdır. Ne çare memleketimizin derdidir, söyleyeceğim. Bunu bendenize söyledi ve bir arkadaşım da orada idi. Demişti ki ey Türkler, beni idam edeceksiniz, ediniz. Fakat memleketinizdeki idareden utanmıyor musunuz?²¹

Durak Bey devamla şunları da eklemiştir:

...Bitlisliler demiştir ki Efendiler; bir Bitlis'i bize veriniz, bir de başımıza siz kontrol koyunuz, biz sizden ziyade iyi idare etmezsek o vakit başımıza vurunuz. Yine siz alınız koca bir Bitlis'i taksim ettiniz. Ne var bir parçasını da, mesela Selim'e veriniz. Bendeniz bu söz o gün bu gün kulağımdan gitmiyor. Mesela Selim'e bu sözü söyleten idaresizlikti..²²

Durak Bey memleketin baştan aşağı böyle olduğunu, memleket dahilinde idareye güvenilecek bir yer olmadığını, bu yüzden Musul meselesinin etrafa yayılması ve Kürdistan'da İngiliz propaganda ve parasıyla çok şeylerin zuhura gelebileceğine yönelik endişelerini paylaşmış, bu meselenin hayati önem taşıdığına yönelik sözler sarf etmiştir.

Yusuf Ziya Bey: "Türk'le Kürt bir olmazsa ikisi için de akıbet yoktur"

Söz konusu oturumda söz alan ve süreci sertçe eleştirenlerden biri de Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey'dir. Yusuf Ziya Bey öncelikle Misak-ı Milli'yi geniş bir pencereden değerlendirme gere-

21 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 4, s. 153.

22 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 4, s. 153.

gi duyarak meclisin bir ahdinin, umdesinin ve hedefinin olduğunu, bunun da Misak-ı Milli olduğunu hatırlatmış, bunun her vesile ile bir teminat senedi olarak gösterildiğini, bir beyanname ve program olmadığını vurgulayarak Misak-ı Milli'yi şöyle yorumlamıştır:

Bu milletin, bu devletin hangi şartlar dâhilinde, hangi arazi üzerinde, hangi hudutlar dâhilinde yaşanabileceğini, bilâkaydüşart hür ve müstakil olarak idâme-i hayat edebileceğini gösterir bir rapordur. Hayat raporu, beka raporu, istiklal raporudur...²³

Devam ettirdiği uzun konuşmasında barışa konu çeşitli hususlar yanında Musul'a çok büyük önem atfederek şunları söylemiştir:

Arkadaşlar temenni ederim ki, Musul Türkiye'nin bir parçası densin. Çünkü Türklerle, Kürtlerle meskûn Türkiye'nin bir parçasıdır. Yarisından fazlası Kürt'tür. Musul'un Kürd'ün tarihinde bir kıymeti, bir ehemmiyeti vardır. İhtimal bir mahalde olsa idi bu kadar telaş etmezdim. İhtimal ki başka bir yer olsaydı bu kadar telaş etmezdim. Musul'un Kürd'ün tarihinde bir sandalyesi vardır. Arkadaşlar bir insanı ikiye bölmek veya hut herhangi bir parçasını ayırmak mümkün değil ise Musul'u Türkiye'den ayırmak öylece mümkün değildir...²⁴

Bu sözleriyle Kürt yoğunluklu ve Müslüman Kürt ve Türklerle meskûn bir arazi olması hasebiyle Musul'un Misak-ı Milli içinde yer aldığına işaret edilmiş, konuşmanın devamında Musul meselesinin tehir edilmesi ya da Barış Antlaşması dışında bırakılmasının tehlikeli bir oyun olduğunu, gelecekte doğuda bir cephe bırakma anlamına geleceğini ifade etmiştir. Kendisinin Türkiye'nin ve Türklerin tealisini, şerefini, terakkisini temenni eden bir Kürt olduğunu²⁵ belirten Yusuf Ziya Bey şu ifadelerle konuşmasına devam etmiştir:

23 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 4, s. 160-161.

24 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 4, s. 162-163.

25 Yusuf Ziya Bey'in burada zapta geçen konuşması tam olarak şu şekildedir: "Ben Kürdüm, fakat Türkiye'nin tealisini, Türkiye'nin şerefini, Türkiye'nin terakki-

Arkadaşlar, benim imanım, kanaatim vardır. Bugünkü arazi durumunu itilaf devletleri ve Avrupa devletleri öyle tespit etmişlerdir ki Türk'le Kürt teşrik-i mesai ederek yaşamazlarsa ikisi için (de) akıbet yoktur. Bugünkü vaziyet böyle geliyor. Arkadaşlar, içtimai vaziyetimiz bunu gösteriyor. Binaenaleyh her hangisi, her hangisine ihanet ederlerse ikisi için de akıbet yoktur.²⁶

Yusuf Ziya Bey bu ifadelerle Türk ve Kürt birliğinin her iki taraf için de varoluşsal gereklilik olduğunu vurgulamıştır. Yusuf Ziya Bey devamında Kürtlerin Süleymaniye'deki gelişmeleri göremediğini, ileride anlaşma vaki olduğunda, Karagöz gibi perdenin kalkacağını, Kürtlerin orada birbirini boğazlayacağını, "kendisi gibi Türkleşmiş olanların buraya çekileceğini",²⁷ büyük bir cidal (kavga) başlayacağını iddia ederek şunları söylemiştir:

Kürdün vahdeti, Kürdün itaati, Kürdün iki parçaya ayrılmasında değil, bir parça halinde idare edilmesindedir. Kürdün ruhuna zehir aşılınmamıştır. Siyaset zehri aşılınmamıştır. Rica ederim, bu zehri aşılamayın. İngilizler şırıngasını yavaştırmış, aşılayacak zehirle. Bu arkadaşlar en son, mühim uzvunuzu zehirliyorlar. Temenni ederim meydan vermeyiniz. Fakat kendi elimizle aşıyoruz. Arkadaşlar İngiliz orada bir çıban çıkarmış, o çıbanla Kürdistan'ı kirletecek. Buna mani olunuz arkadaşlar, mani olmazsanız arkadaşlar hareket çok tehlikelidir. Allah şahittir. Ta Toros silsilesine dayanır arkadaşlar...²⁸

Yusuf Ziya Bey bu ifadelerle Musul'un Türkiye'ye dahil olmamasının gerek Kürtler gerek Türkler açısından geleceğe matuf bir tehlikeye dönüşeceğini beyana çalışmış, Kürtlerin tek

sini temenni eden Kürtlerdenim. Esbabı ise lisanım, bana şeref veren lisanım okuryazar olmaklığımdır. Bu ise kendi kavmim olan Kürtlerin değil, Türkle-rindir. Bunun için Türklerin tealisini isterim. Türklerin şereflenmesini isterim" (bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 4, s. 163).

26 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 4, s. 163.

27 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 4, s. 163.

28 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 4, s. 163.

bir parça halinde Türkiye'nin idaresinde olmasının Kürtlerin de hayrına olacağına kanaat getirmiştir. Kürt toplumunun iki parçaya bölünmesinin neticede Toroslara kadar sirayet edecek bir duruma evrilebileceği yaklaşımıyla da güneyde müstakil bir Kürdistan teşkilinin Türkiye dahilindeki Kuzey Kürdistan'a yapacağı olası tesire işaret edilmiştir. Yusuf Ziya Bey devamında, Kürtlerin "yanan kardeşleri gördüğü" için Sevr'den korktuklarını, yanaşmadıklarını, fakat İngilizlerin Musul'da Kürtlerin gözünü boyadığını ve aldattığını dile getirmiştir:

Musul'u atıyorum, Musul'u kime veriyorlarsa versinler. Süleymaniye'yi Kerkük' almakla Türk'n Kürd'n vahdeti onunla temin edilir. Ben Musul'u terk ettim, petrol terk ettim. Fakat Türkiye'nin en mühim bir uzvuna yapılan bir açıdan Türkiye'yi kurtarmak istiyorum. Arkadaşlar tekrar ediyorum. Ben mtehasısım, hem bildiğinizden çok mtehasısım. Kürdün bütün ruhuna, Kürdün kanaatine ve bütün Kürdün imanına vakıfım, rica ederim. Bu siyasetin cereyanına meydan vermezsiniz.²⁹

Bu sözlerle Güney Kürdistan'ın Türkiye'nin bir parçası olduğunu ve Kürt-Türk birliğinin bu birleşmeyle tamamlanacağını ifade etmeye çalışmıştır. Devamında Kürtlerin ruhuna, kanaatine, imanına vâkıf olduğunu belirten Yusuf Ziya Bey, tarih huzurunda böyle bir ayrılmaya müsaade edilmemesi gerektiğini söyleyip sözlerine son vermiştir.

Haydar Bey: "Güney Kürdistan olursa, hudut ileride Sivas olur"

Aynı oturumun üçüncü celsesinde benzer uzun bir konuşmayı da 1918'de Van'da valilik yapan, Van Mebusu Haydar Bey ifa etmiştir. Musul'da tarihsel süreç içerisindeki "Türk" egemenliğine değinmiş, halihazırda Musul'un on yedi kazasından on altısının Türk ve Kürtlerden müteşekkil olduğunu dile getirmiş, 1918'deki Van valiliği döneminden o zamana kadar bölge-

29 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 4, s. 163.

de cereyan eden hadiseleri özetlemiştir. Haydar Bey, Şeyh Mahmud Berzenci'ye atfen, konuşmasında Sımko Ağa'nın haliha-zırda "Sultan Mahmud'a" iltihak ettiğini, Kürtlerin Sultan Mahmud'a yanaşıp iltihak etmediklerini, çünkü adi bir İngiliz zabıtının kendisini esir gibi kullandığını fakat Sımko'nun cesaretinin pek çok kimseyi celbedebileceğini dile getirmiştir.³⁰

İngiliz, bizimle İslam âlemi arasında, Kürtlük arasında bir *Etat tampon bir yerde* bir mücerred hükümet teşkil edecek ve bunun için çalışıyorlar. Hatta Hüseyin Avni Bey demişlerdi ki hudut Erzurum olur. Eğer orada tatbik ettiğimiz usul, orada tatbik edilecek olursa hudut Sivas olur.

Bu ifadelerden sonra Haydar Bey, nihayetinde Musul'un İngilizlere terkinin beraber kardeşçe yaşayan ve birbirinden ayrılmayan Kürtlerle Türklerin arasına siyasal rekabeti sokacağını belirterek sözlerine son vermiştir.³¹

Görüldüğü üzere Musulsuz bir çözüme karşı muhalefetin temelinde, ileride orada oluşabilecek bir Güney Kürdistan oluşumunun Türkiye'yi etkileyeceğine yönelik ağır endişeler yer almış, BMM dışında bir Kürt Hükümeti'ne karşıtlık her iki tarafın ortaklaştığı bir husus olmuştur. Kürdistan bölgesi mebuslarının yaklaşımı da barış görüşmelerinde tartışmalara konu olduğu gibi BMM'deki Kürt temsilinin niteliğine ilişkin genel bir fikir verir.

30 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 4, s. 180.

31 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 4, s. 180.

Lozan Tartışmaları Sürerken Güney Kürdistan ve Sımko Ağa

BMM’de Lozan tartışmalarının yapıldığı dönemde, Revanduz Müfrezesi Kumandanı Özdemir Bey’in aracılığı ile Güney Kürdistan Hükümeti adına BMM Hükümeti’yle görüşmeler yapmak üzere bir heyet yola çıkmıştır. Her ne kadar söz konusu heyet yola çıkmışsa da Özdemir Bey’in Güney Kürdistan’a bir muhtariyet verilmesi çerçevesinde Şeyh Mahmud ile anlaşması Şark Cephe Kumandanlığı’nın tepkisini çekmiş, başka bir heyetle bu teklifi alan Ankara’nın Tebriz Baş Şehbenderliği de bu öneriyi reddetmiştir. Özdemir Bey ise bu süreçte bir taraftan Güney Kürdistan heyetinin Ankara’ya gelişini organize ederken öte yandan Ankara ile yaptığı yazışmalarda heyette yer alan Ahmet Taki ismi üzerinden heyetin Ankara’daki Kürt mebuslarla bir araya gelmesinin engellenmesi talebinde bulunmuştur.

Özdemir Bey: “Ahmet Taki Kürt mebuslarla iletişime geçmesin”

Özdemir Bey, bu çerçevede Fevzi Paşa’ya yazdığı 5 Mart 1923 tarihli mektupta, Şeyh Mahmud heyetinde delege olarak yer alan Ahmet Taki ile ilgili sert sözler sarf etmiştir.¹ Özdemir

1 CUA, A: III-7-a, D: 19, F:131-4.

Bey, müfrezenin Revanduz'a girişinden evvel Süleymaniye mebusu seçilen murahhas Ahmed Taki'nin "aslen fevkalade adi bir şahıs olduğu"nu ifade ederek aldığı mazbatanın dahi sah-te olduğunu iddia etmiştir. Özdemir Bey, Ahmet Taki'yi "hükümete büyük zarar vermek, ahaliyi Kürtçülüğe teşvik etmek suretiyle ihanette bulunmakla" suçlayarak kendisi hakkında idam kararı aldıklarını ama bunun bölgede kötü etkiler bırakacağı düşüncesiyle Ankara'ya gelmesine razı olduğunu dile getirmiştir. Özdemir Bey, bütün mıntıkada usulü dairesinde yeniden mebus seçimi yapılması önerisini de dile getirdikten sonra Ahmet Taki'nin meclisteki Kürt mebuslarla teması halinde sıkı bir kontrol altında tutulmasını, mümkünse Ankara'da tutulmayarak Kürtlerle temas ve haberleşme imkânı verilmemesini talep etmiş, bunun Süleymaniye'yi de rencide etmeyecek bir usulle yapılmasını istemiştir.²

Şark Cephesi'nin Güney Kürdistan raporu

Bu dönemde Şark Cephesi Kumandanlığı'nın Güney Kürdistan'daki yeni hükümet oluşumuyla ilgili hazırladığı 6 Mart 1923 tarihli rapor, bölgedeki askerî erkânın Güney Kürdistan'a yönelik bakışına ilişkin önemli ayrıntıları içeriyor. Cephe Kumandan Vekili Ali Said imzasıyla Erkân-ı Harbiye'ye yazılan raporun birinci maddesi şu şekildedir:³

1. İngilizler Süleymaniyeli Şeyh Mahmud'u Müstakil Cenubi Kürdistan Hükümeti riyasetine Melik unvanıyla geçirmiş-

-
- 2 Fevzi Paşa'nın Özdemir Bey'in iddiaları ve buna yönelik Şark Cephe Kumandanlığı Vekâleti'nin mütalaasını 2 Haziran 1923'te Başkumandanlık'la paylaştığını görüyoruz. (CUA, A: III-7-a, D: 19, F:131-1). Şark Cephesi Kumandan Vekili Ali Said Bey, Fevzi Paşa'ya ilettiği görüş yazısında, Özdemir Bey'in Ahmet Taki Efendi hakkındaki iddialarını ispat şartına bağlamış, iki taraf arasında şahsi husumetler olduğunu, Özdemir Bey'in Revanduz'dan mebus olmak için teşebbüste bulunduğunu, Ahmet Taki'nin de buna mani olduğunu ifade ederek özetle Ahmet Taki'nin kendileri açısından bir sorun olmadığı mütalaasında bulunmuştur. Bu ifadeler, bir yönüyle Özdemir Bey'in iddialarının şahsi bir temeli olduğunu teyit etmiştir (CUA, A: III-7-a, D: 19, F:131-2).
- 3 CUA, A:III-7-a, D:19, F:41. Bu rapor Erkân-ı Harbiye Riyaseti'nce 8 Mart 1923'te Başkumandanlığa iletilmiştir.

ler ve Süleymaniye’de Kürt Aşiret Reislerinin toplanmasıyla bir de kongre düzenlemişlerdir. İngilizler aynı zamanda Sımko ve Seyit Taha’yı da elde ederek Kürdistan istiklali peşine salmışlar ve müstakil Kürdistan esasını Süleymaniye’de kurmuşlardır. Şeyh Mahmud kabinesini teşkil etmiş ve icrayı hükümete başlamıştır. Roj(i) Kürdistan ismiyle de bir Ceride-i Resmîye neşretmekte ve Kürtlük cereyan ve istiklalini müdafaa eylemektedir. Mütareke başlangıcında Erkân-ı Harbiye Mektebinden firar ederek İngilizlere arz-ı hizmet eden ve şimdiye kadar Bağdat İngiliz bürosunda çalışan Kerküklü Erkân-ı Harp Yüzbaşı Tevfik Vehbi Şeyh Mahmud’un başyaverliğine tayin edilmiş ve bu suretle şimdiye kadar İngiliz ellerinde olan bu hususta yetiştirilmiş subay ve siviller de Süleymaniye’ye gelerek işe başlamışlardır. Nemrut Mustafa Şeyh Mahmud’un Maarif Nazırıdır.⁴

Şark Cephesi Kumandanlığı’nın bu raporunda dikkate değer husus kurulan hükümeti “müstakil”, yani “Bağımsız Güney Kürdistan Hükümeti” olarak nitelemesidir. Ali Said Bey, bölgedeki bu önemli gelişmeleri dile getirirken Seyit Taha ve Sımko Ağa’ya da değinme gereği duymuş, ayrıca *Rojî Kurd* gazetesini de Kürdistan Hükümeti’nin kurumsallığını yansıtacak şekilde “Ceride-i Resmîye”, yani “Resmî Gazete” olarak vurgulamıştır.

Özdemir Bey’in “Özerk Güney Kürdistan” önerisine Şark Cephesi’nden ret cevabı

Ali Said Bey, söz konusu raporunun ikinci maddesinde, Şeyh Mahmud’un Revanduz Müfrezesi Kumandanı Milis Kaymakam Özdemir Bey’e bir yazı gönderdiğini, yazıda Türkiye Hükümeti’nin Şeyh Mahmud Hükümeti’ni tanımasını ve bir antlaşma imzalanmasını talep ettiğini belirtmiştir. Said Bey bu duruma karşı Özdemir Bey’in teklifini şu şekilde raporlamıştır:

Özdemir Bey, Kürt istiklalinin önüne geçmesi için Kürdistan’a muhtariyet idare(sî) bahşedilmesini, Şeyh Mahmud riyasetin-

4 CUA, A:III-7-a, D:19, F:41.

de devamını Cephe'ye teklif etmiş ve bu gibi siyasi işlere karışmaması ve Misak-ı Milli hududumuz dâhilinde Teşkilat-ı Esasiye Kanunumuza muhalif hiçbir şeyin kabil-i kabul olmayacağından vaziyetin buna göre idaresi emredilmiştir.⁵

Görüldüğü üzere Özdemiş Bey'in bölgede Kürt bağımsızlığının önüne geçilebilmesi için Şeyh Mahmud başkanlığında Güney Kürdistan'a özerklik verilmesi talebi Şark Cephe Kumandanlığı'nca "ihtarvari" bir cevapla reddedilmiş, kendisine siyasi işlere karışmaması talimatı verilmiştir. Cephe Kumandanı Vekili Ali Said Bey'in verdiği diğer bir malumat Sımko Ağa'ya ilişkin olup şu şekildedir:

Sımko, şimdiye kadar verilen bütün kavi teminata rağmen dehalet etmemiş ve Süleymaniye'de parlak bir surette istikbalini müteakip neşrettiği bir beyanname ile Kürtlüğün istiklalini ölünceye kadar takip ve istihsaline uğraşacağını kaydetmiştir.⁶

Sımko Ağa'nın genel duruşunu bu şekilde özetleyen Said Bey, raporunun dördüncü maddesinde de Revanduz Müfrezesi Kumandanı Özdemiş Bey'i eleştirmiştir. Said Bey, İngilizlerin Musul meselesi için bu istiklali körüklediğini, ellerinden gelen her şeyi yaptığını belirterek, buna karşı aşiretlerin Özdemiş Bey'in safdilliğinden istifade ettiklerini, Özdemiş Bey'in bu hususta uyarıldığını dile getirmiştir.⁷

Süleymaniye'den Sımko Ağa için arabuluculuk girişimleri

Güney Kürdistan Hükümeti adına Ankara'ya heyet gönderildiği dönemde başka bir heyetin de Sımko Ağa ile BMM Hükümeti arasında uzlaşma sağlanmasına yönelik Tebriz Şehben-

5 CUA, A:III-7-a, D:19, F:41.

6 CUA, A:III-7-a, D:19, F:41.

7 Raporun beşinci ve altıncı maddelerinde, Özdemiş Bey'in Kürt tarafıyla yazışma suretlerinin gönderildiği ve raporun Erkân-ı Harbiye Umum Riyaseti'ne, Hariciye ve Dâhiliye Vekâletlerine ve Şark Cephe Kumandanı Kazım Karabekir Paşa hazretlerine yazıldığı ifade edilmiştir.

III	7	10
D	19	
F	41	1

کتابہ حریر عمومی ریاست علیہ

۶۷۹۵ نومرولور

۱- موقوفات خدامه سید :-
انفال از سلایمانی شیخ محمودی مستحق حبس کور و ستانه معلوم ریاست ملک غلامه کجری و سلایمانی ده کور و غیره
سلایمانی که از غلامه ده غلامه مقدار مستحق در انفال از غلامه سید مستحق و سلایمانی ده کور و غیره
کور و ستانه استقلال پشته صالحه و مستحق کور و ستانه سلایمانی ده کور و غیره

[illegible]

اولاده و لو غصه و بیهوشی و صاف و سبزه و زرد و سیاه و ...
 نمرود و بعضی شیخ محمود معارف نامند و ...
 ۲ - شیخ محمود و اندیز مغزه ای قوتی و مبینی فکرم اورد و میگویند که در یکی خواب دید که در منزل شیخ محمود رفتی و ملائمتی
 و بر معالجه عقدی طلب نمود . او در میوه یک کوزه استغفار داشت و آنرا طعمی عجیب و کوردستانه طعمی داشت و آنرا
 ایلمی و شیخ محمود یا سده ابقی محمد بکلف انبه و لوبی سیاه یا سده قاری می و میوه ای در میوه زنده
 قلمی و ساسیه قانونه مخالف لوبی بر شیک قبل قبول اولاد عقد و ضعیف بود کوزه از میوه ای ابریشم
 ۳ - سمیغ و سمیغ قدر و برید و لوبی و قوتی میانه غرا حالت انیمه و سالیان در بار لوبی برورده استغفار متعاقب نشانی

۱- به عربی عمود یا چشم، خاصه و اخصه و کلید، و سر و عجبی قوتخانه لایم قره کربا یا عفرین یا چشمه.

شروعی قوانین و اصول

عائى محمد

derliği'nde temaslarda bulunduğunu görüyoruz. Konuya yönelik bazı yazışmalara göre 1923 Martı'nda Süleymaniye'den hareket eden Reşit ve Arif Beylerden müteşekkil bir heyet Şeyh Mahmud adına Ankara Hükümeti'nin Tebriz baş şehbenderine giderek görüşmeler yapmıştır. Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa, bu görüşmenin muhteviyatını 9 Mart 1923 tarihli telgrafla Mustafa Kemal Paşa'ya iletmiş, şu ifadelere yer vermiştir:

Sımko'nun dehaleti hakkında teminat almak üzere Tebriz'e giden ve Baş Şehbenderimizle görüşen Süleymaniyeli Reşid ve Arif Efendilerin Şeyh Mahmud'un kuvvetleri olmadığını ve Kürt hükümetini teşkil ederek gittikçe tekmil ettiğini, Şeyhin İngilizlere karşı teyakkuz halinde bulunduğunu ve İngilizlerin istiklal vaatlerine kapılmaması arzu ediliyorsa Türkiye tarafından kendisine hiç olmazsa bir muhtariyet verilmesi lazım geleceğini ifade etmelerine karşı, Baş Şehbenderimiz cevaben Şeyh Mahmud'un hareketinin hatalı olduğunu, teşebbüs ettiği harekâtın maddi ve manevi mesuliyetinin derecesinin nazar-ı itibara alınmasının lazım geleceğini izah etmiş ve bunun Şeyh Mahmud'a bildirilmesini rica etmiştir.⁸

Görüldüğü üzere Kürt heyeti İngilizlerle bir yol ayrımına karşılık Şeyh Mahmud'a muhtariyet verilmesi gereğini dile getirmiş, baş şehbender bu teklifi hatalı bulup reddederek, Şeyh Mahmud'un bu yöndeki taleplerinin maddi ve manevi bir mesuliyetinin olacağı yorumunu yapmıştır.⁹ Bu yaklaşım, kuşkusuz Türkiye tarafının güneyde özerk bir Kürdistan oluşumuna dair karşıtlığının bir başka nişanesidir. Olası bir özerk Güney Kürdistan'ın Türkiye ya da Irak Krallığı'na bağlı olması Türkiye tarafının bu meseleye yaklaşımında bir bakış açısı değişikliği yaratmamıştır.

Bu girişimin yanı sıra, yine Süleymaniye aşiret ve eşrafının imzasıyla Mustafa Kemal Paşa'ya iletilmek üzere bir mek-

8 CUA, A:III-7-a, D:19, F:42, Erkân-ı Harbiye Umum Riyaseti'nden Başkumandanlığa 9 Mart 1339(1923) tarihli tahrirat.

9 Refik Hilmi'nin de içinde yer aldığı Ankara heyeti de o dönemde Tebriz güzergâhını kullanmış, bu seyahati bildiren Refik Hilmi, kendi heyetlerinde Reşit ve Arif Beylerin ismini zikretmemiştir. Tebriz'deki görüşmeyi gerçekleştiren bu heyetin Süleymaniye'den hususen gönderilen ayrı bir grup olduğu anlaşılıyor.

tup Özdemir Bey'e teslim edilmiştir. Sımko Ağa'nın gasp edilen mallarının, silahlarının ve çocuğu Hüsrev Han'ın kendisine iadesine yönelik ricayı havi bu mektup Özdemir Bey tarafından 12 Mart 1923 tarihi itibarıyla Şark Cephesi Kumandanlığı vasıtasıyla Mustafa Kemal Paşa'ya iletilmiştir.¹⁰ Mektubun altında "Umum Sâdat-ı [ileri gelenlerden] Berzenci Reisi Mahmud, Caf Reisi Mahmudpaşazade Ali, Pişdar Reisi Selimağazade Babekir, Pişdar Mahmudağazade Abbas, Oremar reisi Mahmud, Meşdan(?) Reisi Mahmud, Oraman Reisi Cafer, Şeyh Bizzen Reisi Tevfik, Cehmevend Reisi Fettahzade Keşim(?), Darlahe(?) Reisi Rifat, Curverler(?) Reisi Abdullah, Talabani Reisi umum Süleymaniye eşrafi namına Belediye Reisi Mahmud, umum ulema namına Hınazi(?) Abdulaziz, Menkur Reisi Hasan, Ocağ Reisi Bağz, Şuraz Reisi Aziz" imzaları yer almıştır. Burada Şeyh Mahmud'un Kürt Hükümeti başkanı imzası yerine mensubu olduğu Berzenci ailesi adına imza koyması ilginçtir. Mektubun girizgâhı şu şekildedir:

Şıkak aşireti reisi İsmail Ağa hazretlerinin Türkiye Hükümeti'ne görmüş olduğu seçkin hizmet bizim umum aşiretleri minnettar ve ilelebet sahife-i tarihiyemizi tezyin edecek derecede kıymettar olduğu cihetle, daima kendisinin vücuduyla iftihar etmekte ve gerçekleşen hizmetine karşı umum Kürtlere şamil olacak bir lütuf mülahazasıyla taltifi beklenmekte iken ümit ve emellerimizin aksine olarak kendisinin uğradığı esef-alûd bir musibetin acısı umum Kürtlerin ciğergâhına kadar tesir etmiş ve Türk hayırhahlarını bir hayal kırıklığına uğratmıştır.¹¹

Bu ifadelerde Sımko Ağa'nın Türkiye Hükümeti ile kadim ilişkileri "hizmet" olarak nitelenip yüceltilerek buna karşılık bir taltifat beklentisi oluşmuşken, maruz kaldığı esef verici durumdan dolayı gerek aşiretlerin gerek "Türklerin hayrını isteyenlerin" uğradığı hayal kırıklığına işaret edilmiştir. Devamında kendilerinin bu durum karşısında Sımko Ağa'nın gönlünü

10 CUA, A:III/11, D:48, F:79-9, Kaymakam Özdemir imzasıyla Başkumandanlığa yazılan 12 Mart 1339(1923) tarihli tahrirat ve ekinde söz konusu mektup sureti.

11 CUA, A:III/11, D:48, F:79-9.

almak ve –İngilizleri kastederek– bölgede İslâm’a kötülük besleyenlerin maksadına tabi olmaması için kendisini Süleymaniye’ye davet edip “muhterem Mücahit Şeyh Mahmud Efendi hazretlerinin devlethanesine” misafir ettiklerini ifade etmişlerdir. Devamında Şeyh Mahmud’un “hüdapesendane mücahede-si”, kendilerinin hizmetleri ve Sımko Ağa’nın İslâmiyet’e olan “diyanetperverane” hizmetlerine hürmeten Revanduz Kumandanlığı aracılığıyla ilettikleri hususların kabulünü istirham edip bundan minnettar kalacaklarını beyan etmişlerdir. Mektubun devamında söz konusu talepler iki maddede sıralanmıştır.

- A. İsmail Ağa, isnat olunan ve gerçekleşen isnatlardan dolayı hükümetimizin şan ve şerefiyle katiiyen gayri münasip bir şekilde tedip ve tenkilinden dolayı, ailesi hakkında reva görülen muamelenin muhakeme edilerek ortaya çıkarılmasına müsaade ve ona göre muamele edilmesi ve esir edilen masum çocuğu Hüsrev Han’ın hasretine dayanamadığı cihetle pederine iadesine müsaade buyrulması,
- B. İsmail Ağa da yağmalanmış emval ve eşya ve parasının, kendisine ait çalınan silah ve mühimmatının kendisine iadesine, Başkumandanımız ve Büyük Millet Meclisi Hükümetimiz Reisi Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin lütuf ve atıfetine telgrafla işar buyrulması...¹²

Görüldüğü üzere imza sahipleri Mustafa Kemal Paşa’nın evvelce gördüğümüz bir yazışmasında kullandığı bazı ifadelere atfen Sımko’ya yapılan muamelenin hükümetin şan ve şerefine uymadığını hatırlatmışlardır. Sımko’nun ailesinden kasit katledilen eşi olup bu konuda bir yargılama yapılması istenmiş. Yağmalanan mal ve silahlarının iadesinin yanı sıra Sımko’nun esir düşen oğlu Hüsrev’le alakalı hissiyatına da özel bir vurgu yapılmıştır. Burada en önemli hususlardan biri, Süleymaniye Kürt Hükümeti paydaşlarının BMM’yi “meclisimiz”, BMM Hükümeti’ni “hükümetimiz” diye nitelemeleridir ki bu durum Süleymaniye merkezli Kürt Hükümeti’nin istikbale matuf yüzünü Ankara’ya döndüğünün önemli bir ifadesidir.

12 CUA, A:III/11, D:48, F:79-9.

Mustafa Kemal'den Sımko Ağa'ya dehalet çağrısı

Süleymaniye'den gelen bu mektubu alan Mustafa Kemal Paşa, 18 Mart 1923'te Fevzi Paşa'ya çektiği telgrafta mektubun içeriğini aktardıktan sonra "Meselenin mahiyeti bence malum olmadığından malumat ve mütalaayı devletleriyle tenvir buyrulmasını rica ederim," ifadesiyle konudan bihaber olduğunu belirterek Fevzi Paşa'dan konuyu aydınlatmasını ve görüşünü iletmesini istemiştir.¹³ Bu yazışma, Mustafa Kemal'in Sımko Ağa'ya kurulan pusu ve neticesinden bihaber olabileceğini gösteriyor.

Fevzi Paşa, Mustafa Kemal'e 28 Mart 1923'te verdiği cevapta¹⁴ öncelikle Sımko Ağa'nın İran kuvvetlerine mağlup olduktan sonra Van hududuna ilticasına yönelik yaşanan gelişmeleri kısaca özetlemiştir. Paşa, Sımko Ağa'nın silahlarını bırakması teklifine uymayarak bölgede yeniden kuvvet toplama arayışına girdiğini, elindeki silahların alınması için üzerine asker sevk edildiğinde karşılık verdiğini, çatışmada kuvvetlerinin dağıldığını, mallarını ve çocuğu Hüsrev'i terk ederek İngiliz mıntıkasına firar ettiğini belirtmiştir. Fevzi Paşa, Sımko Ağa'nın akabinde Süleymaniye'de Şeyh Mahmud'la teşrikimesaiye başladığını ve nihai vaziyette hükümete dehaleti teklif ettiğini dile getirmiştir. Fevzi Paşa, bu olayda Sımko Ağa'nın geride bıraktığı on bin altın lirasının Maliye Vekâleti'yle de görüşülerek Şark Cephesi'nden Elcezire Cephesi'ne yapılacak asker sevki masrafları için harcanmak zorunda kalındığı bilgisini de paylaşmıştır. Fevzi Paşa raporunun sonunda Sımko'nun oğlu Hüsrev'le alakalı şu bilgileri vermiştir:

Sımko'nun pek ziyade sevmekte olduğu çocuğu Hüsrev ise mıntıkadaki aşiretlerden istifade edilerek yeni bir gaile çıkması ihtimaline karşı Şark Cephesi karargâhında bir rehine olarak

13 CUA, A:III/11, D:48, F:79-8, Başkumandan Gazi Mustafa Kemal'den Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa'ya 18 Mart 1339(1923) tarihli şifreli telgraf sureti.

14 CUA, A:III/11, D:48, F:79-3 ve 79-4, Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa'dan Başkumandanlık makamına 27 Mart 1923 tarihli şifreli telgraf sureti.

hin bir hayata başlamıştır. Fevzi Paşa'nın Sımko Ağa'nın o çatışmada öldürülen eşine ilişkin herhangi bir bilgi paylaşmadığı görülüyor. Bu yazışmalardan sonra Mustafa Kemal Elcezire Cephesi Kumandanlığı aracılığıyla Özdemir Bey'e ulaştırdığı 29 Mart 1923 tarihli mesajında Sımko Ağa'nın hükümete dehalet durumunda zikredilen şartlar dahilinde sınırdan uzak bir yerde ikamet ettirileceğini beyan etmiştir.

Sımko Ağa hükümetçe gösterilecek bir mahalde ikamet etmek üzere kayıtsız şartsız dehalet eylediği takdirde çocuğunun ve servetinin kendisine iade edileceğini ve çocuğunun temin-i istirahatine, tahsil ve terbiyesine itina edilmekte olduğunu, lazım gelenlere münasip surette tebliğ ediniz...¹⁵

Mustafa Kemal görüldüğü üzere Sımko Ağa'nın hassasiyet gösterdiği oğlu Hüsrev'in durumunun iyi olduğuna ilişkin ifadelere de yer vermiştir.

Sımko Ağa'dan Mustafa Kemal'e "Kayıtsız şartsız emrinizdeyim"

Mustafa Kemal Paşa'nın bu çağrısı üzerine Sımko Ağa'nın verdiği cevap, Özdemir Bey tarafından Şark Cephesi üzerinden 2 Nisan 1339(1923) tarihi itibarıyla Mustafa Kemal Paşa'ya ulaştırılmıştır.¹⁶ Sımko Ağa'nın beyanatı şu şekildedir:

Ankara'da Büyük Millet Meclisi Reisi Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine;

1. Hükümet-i Seniyeimize karşı hiçbir hıyanet ve kusurum olmadığı halde başıma getirilen pek elim musibetlere, duçar olduğum azim felaketlerime rağmen işte bugün bunların umumuma bir hatt-ı nisyan çekerek Osmanlı Sanca-

15 CUA, A:III/11, D:48, F:79-6, Başkumandan Gazi Mustafa Kemal'den Elcezire Cephe Kumandanlığı'na 29 Mart 1923 tarihli şifreli telgraf sureti. Bu telgraf, Özdemir Bey'in 12 Mart 1339(1923) tarihli Sımko Ağa'nın dehaletine ilişkin bir telgrafına cevaben yazılmıştır.

16 CUA, A:III/11, D:48, F:79-5, Şark Cephesi Kumandanı Vekili Ali Said'den Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya Sarıkamış'tan çekilen 2 Nisan 1339(1923) tarihli şifreli telgraf sureti.

ğı [Rayet-i Osmani] altında Türklük ve Osmanlılık nam ve hesabına olarak tekrar hain zalim İngilizler aleyhine kıyam eyleyen büyük mücahit Şeyh Mahmud Efendi hazretleriyle el ele vererek Özdemiş Beyin emrinde bilfiil mücahedata kıyama iştirak eyledim.

2. Kulları, Hükümet-i Osmaniye'nin azar kabul etmez bendesiyim. Bütün mukadderatımı bila kaydüşart Büyük Millet Meclisi riyasetinin emr-i celiline tevdi eyledim. Felaket ve saadetime yine elan büyük mücahit Şeyh Mahmud Efendi hazretleriyle el ele vererek Özdemiş Beyin emrinde bilfiil mücahede ve kıyama iştirak eyledim. Kalbünü makam-ı mualladan beklerim.

İmza - Şikak aşireti reisi Sımko¹⁷

Görüldüğü üzere Sımko Ağa mevcut şartlar dahilinde Mustafa Kemal Paşa'nın şahsında BMM'ye tabi olmayı net ifadelerle kabul ettiğini ortaya koymuştur. Sımko Ağa bu ifadelerle, büyük mücahit olarak nitelendirdiği Şeyh Mahmud ile birlikte İngilizlere karşı Özdemiş Bey'in emrinde mücadeleye devam edeceğini, birinci maddede ifade ettiği gibi başına getirilen tüm hadiselerle bir çizgi çekerek bunları unutacağını beyan etmiştir. Mustafa Kemal bu cevap üzerine İzmir'de bulunan Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa'ya çektiği 5 Nisan 1923 tarihli telgrafta, Sımko Ağa'ya yapılan teklif ve Sımko Ağa'nın verdiği olumlu cevabı özetleyerek, gereğinin yapılmasını emretmiştir.¹⁸ Mustafa Kemal Paşa yine İcra Vekilleri Heyeti'ne yazdığı 7 Nisan 1923 tarihli tezkirede Sımko Ağa ile alakalı yaşanan süreci özetlemiş ve nihayetinde Sımko Ağa'dan alınan son cevaba nazaran hükümet olarak gereğinin yapılmasını istemiştir.¹⁹ Konuyu değerlendiren İcra Vekilleri Heyeti Sımko Ağa'nın ailesi ve o dönem Şark Cephesi karargâhında bulunan oğluyla birlikte Kütahya'da ikamet ettirilmesi yönünde bir karar almış ve bu-

17 CUA, A:III/11, D:48, F:79-5.

18 CUA, A:III/11, D:48, F:79-7, Başkumandan Gazi Mustafa Kemal'den Erkân-ı Harbiye Riyaseti'ne 5 Nisan 1339(1923) tarihli şifreli telgraf sureti.

19 CUA, A:III/11, D:48, F:79-2, Başkumandan Gazi Mustafa Kemal'den İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti'ne 7 Nisan 1339(1923) tarihli tezkire.

nu 11 Nisan 1923 tarihi itibarıyla Mustafa Kemal Paşa'ya ilemiştir. Bu çerçevede Sımko Ağa'dan müsadere edilen nakit paranın ise, firar veya zararlı işlere girişmesine mani olmak üzere kendisine geçimini temin edecek şekilde verilmesi karara bağlanmıştır.²⁰

Şeyh Sunusi'den Cizre'de Kürt-Arap Konferansı girişimi

Bu dönemde, Ankara Hükümeti'nin Şeyh Sunusi üzerinden El-cezire cephe bölgesinde "İslâm Birliği" temelinde propaganda çalışmalarını da devam ettirdiğini, Cizre merkezinde Kürt ve Arap toplum temsilcilerinin davet edildiği bir toplantı düzenlendiğini görüyoruz. Konuya ilişkin bir İngiliz istihbarat raporuna göre Ankara Hükümeti "Panislâmizm planları" dahilinde Şeyh Sunusi himayesinde 28 Şubat-8 Mart 1923 tarihleri arasında Cizre'de Kürt-Arap Konferansı düzenlenmiş, fakat söz konusu çalışma istenilen sonuca ulaşmamıştır.²¹ Raporda, Ankara Hükümeti'nin konferans dağılmadan konferansı kapatarak imajını kurtarmayı başardığı yorumu vardır. Buna göre Mustafa Kemal, Şeyh Sunusi'ye Kürt ve Arapların İslâm Birliği düşüncesine neden şiddetle karşı çıktıklarını ve Cizre'deki Kürt-Arap Kongresi'nin neden tam bir başarısızlıkla sonuçlandığını sorma gereği duymuştur. Şeyh Sunusi, cevaben yazdığı raporda Arap ve Kürtlerin genel olarak İslâm Birliği'nin gerekliliğini anlayamayacak kadar kötü eğitilmiş olduklarını, kongredekilerin bu düşüncenin değerini takdir edebilecek kabiliyette fakat tamamen kendi çıkarlarını düşünen ve bu fikir uğruna hiçbir şeyi feda etmemeye meyilli belli şeyh ve emirler olduklarını dile getirmiştir. Şeyh Sunusi ayrıca "İslâm Birliği" politikasını yürütürken karşılaştığı tehlike ve zorlukları dile getirmiştir. Söz konusu rapordan, konferansa katılıma iliş-

20 CUA, A:III/11, D:48, F:79-1, İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf Bey'den Başkumandanlık Makamına 11 Nisan 1339(1923) tarihli tahrirat.

21 FO. 371/9081, A Report by the British Secret Intelligence Service, 5.6.1923 (akt. Şimşir, 2005: 207-209).

kin detaylara ulaşamamakla beraber, davetin Kuzey Kürdistan'la sınırlı kalmayıp Güney Kürdistan ve Elcezire bölgesindeki Kürt ve Arap aşiretlerini de ihtiva ettiği anlaşılıyor. Ankara Hükümeti bu çalışmalarla Lozan görüşmelerinin ikinci perdesine gidilen süreçte Musul meselesinde elini güçlendirecek toplumsal bir Kürt-Arap ittifakı oluşturmayı hedeflemiş, fakat başarılı olamamıştır.

Lozan'da İkinci Perde ve Güney Kürdistan'daki Gelişmeler

BMM'deki yoğun tartışmalardan sonra 6 Mart 1923 tarihinde gizli oturumda Lozan'da Türkiye delegasyonuna verilen barış antlaşması taslağının ağır şartlar taşıdığı için kabul edilmesine, fakat Musul meselesinin geçici olarak ertelenerek barış görüşmelerinin devamı için hükümete yetki verilmesine karar verilmiş¹ ve devam eden süreçte Lozan'daki görüşmeler yeniden başlamıştır. Lozan görüşmelerinin yeniden başlayacağı bu süreçteki en önemli gelişmelerden biri de Mustafa Kemal'in politik bir manevrası ile meclisin 1 Nisan 1923 tarihli oturumda seçim kararı almasıdır. Mustafa Kemal, olası bir barış antlaşmasını onaylayacak yeni ve "sorunsuz" bir meclis aritmetiğini hedeflediği bu seçimi oldukça önemsemiş, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin örgütlü yapısı üzerinden gerek aday seçimlerinin gerek seçim çalışmalarının itina ve dikkatle izlenmesini sağlamış,² kendisi de İzmir'den aday gösterilmiştir.³ Bu süreçte Muhittin Paşa'nın İran'a sefir olarak görevlendirilmesi Türk-

1 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 4, s. 181-191.

2 Konuyla alakalı sair yazışmalar için bkz. ABE, cilt 15.

3 Bkz. Mustafa Kemal'den İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Müftü Rahmettullah Efendi'ye 20 Nisan 1923 tarihli telgraf metni (akt. ABE, cilt 15, s. 298).

İran ilişkilerinde yeni bir dönemin kapısını açmıştır. Muhittin Paşa'nın Tahran'a varışında gördüğü ilgi, İran tarafının halk, basın ve hükümet düzeyinde Ankara Hükümeti lehine gösterdiği tezahürat çeşitli yazışmalara da konu olmuştur.⁴ Gelişen ilişkiler üzerine İran Hükümeti, Türkiye'nin talebi üzerine Ermeni ve Nasturilerin Türkiye hududuna yakın yerlerde iskân edilmemelerine yönelik bir karar almış, Ankara hariciye vekili bu yeni gelişmeyi 14 Mart 1923 tarihi itibarıyla hükümetle paylaşmıştır.⁵

İngilizlerden Şeyh Mahmud üzerine askerî harekât

Lozan'da barış görüşmelerinin ikinci perdesine gidilen süreçte BMM Hükümeti'nin Özdemiş Bey⁶ üzerinden yürüttüğü askerî ve politik harekât "başarıya" ulaşmış, Şeyh Mahmud Berzenci Hükümeti ile İngilizler arasındaki ilişkiler savaşa evrilerek yeni bir çatışmalı döneme girilmiştir. Şark Cephesi'nden gelen 8 Nisan 1923 tarihli bir istihbarat raporu İngilizlerin Şeyh Mahmud üzerine büyük bir askerî harekâtın hazırlıklarına ilişkindir. Cephe Kumandanı Cevat Paşa imzasını taşıyan bu rapor dönem siyasal atmosferi ve Ankara'nın Güney Kürdistan hareketine karşı yaklaşımına ilişkin önemli değerlendirmeleri içermektedir.⁷ Cevat Paşa raporun birinci maddesinde İngiliz generalinin tayyare ile Bağdat'tan Musul'a geldiğini, Musul eşrafını hükümet binasında toplayarak Musul'un katiyetle Irak'tan ay-

4 BCA, 30-10-0-0/260-752-5, Hariciye Vekâleti'ne ait 14 Mart 1329(1923) tarihli tahrirat ve ekinde Muhittin Paşa'nın raporu.

5 BCA, 30-10-0-0/108-706-3, Hariciye Vekâleti'nden Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Heyeti'ne 14 Mart 1339(1923) tarihli tahrirat.

6 Revanduz Müfrezesi Komutanı Özdemiş Bey bazı yazışmalarda Revanduz kaymakamı olarak da nitelendirilir. "Kaymakamlık" nitelemesi için bkz. Hüseyin Rauf Beyden İsmet Paşa'ya 24 Nisan 1339(1923) tarihli telgraf (akt. Şimşir, 2019b: 241).

7 CUA, A:III-7-a, D:19, F:57, Elcezire Cephe Kumandanı Cevat Paşa'nın dört maddeden müteşekkil 8 Nisan 1923 tarihli şifreli telgraf sureti 9 Nisan 1923 tarihi itibarıyla Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa tarafından Başkumandanlık ile paylaşılmıştır.

rılmayacağı konusunda onları temin ettiğini ifade etmiştir. Paşa, generalin Şeyh Mahmud üzerine yapılacak hareketi Musul eşrafından gizlemek isteyerek, Musul'dan çıkan askerî kuvvetlerin icabı halinde derhal Musul'a sevk edeceklerini ifade etmiştir. Cevat Paşa bu toplantı sonrası Musul'daki İngiliz kuvvetlerinin Kerkük'e doğru harekete geçtiklerini, Zaho ve çevresindeki Nasturi birliklerinin de Erbil üzerinden Kerkük istikametine doğru sevk başladıklarını, bu şekilde İngilizlerin Şeyh Mahmud üzerine büyük bir sevkıyata giriştiklerini dile getirmiştir.

Cevat Paşa: “Bizden yardım bekleyen Kürtler hayal kırıklığı yaşıyor”

Cevat Paşa raporunun üçüncü maddesinde taraflarından kendilerine fiilî ve esaslı bir yardım verilmediği takdirde muntazam ve insafsız düşman karşısında fena neticelerin yaşanacağını vurgulayarak Kürtlerde oluşan hayal kırıklığı şu şekilde ifade etmiştir:

Tayyarelerle havadan ve her türlü vesaitle karadan yakıp yıkan bu düşman karşısında birçok propagandalarla hazırlanmasına rağmen yardımımızı ve harekâtımızı göremeyen aşair ve Ekrad (aşiretler ve Kürtler) sukutuhayale uğruyorlar.⁸

Cevat Paşa bu durumun İngilizlerin propagandaları için iyi bir zemin oluşturduğuna da değinmiştir:

Bütün İngiliz ve Nasturi kuvvetlerinin⁹ Şeyh Mahmud'a karşı kullanılmasına imkân veren bizim sessiz kalmaya¹⁰ mecbur olduğumuz şu zamanda Şeyh Mahmud'un faaliyete geçmesi münasip olmadı. Aşiretlerin yalnız fikren feverana getirilerek faaliyete geçirilmelerini bizim harekâtımıza bağlamak daima iyi olur.¹¹

8 CUA, A:III-7-a, D:19, F:57.

9 “Kuvvetlerinin” kelimesi şifre suretinde tam çözülmemiştir.

10 Orijinal Osmanlıca metinde “sükût etmeye” diye geçiyor.

11 CUA, A:III-7-a, D:19, F:57.

Cevat Paşa bu sözlerle, Türkiye tarafı için Lozan Antlaşması sürecinin getirdiği zorunlulukları kastederek askerî yardım ve müdahalenin imkânının olmadığı böyle bir ortamda Şeyh Mahmud'un İngilizlere karşı fiili bir vaziyete geçmesinin yanlış olduğu gibi, biraz da Ankara siyaseti açısından "özeleştir" olarak da yorumlanabilecek ifadeler sarf etmiştir. Cevat Paşa mevcut durumdan siyaseten istifade edilebilmesinin şartını ise şu şekilde dile getirmiştir:

Şeyh Mahmud'un başlamış olan bu hareketinden siyaseten olsun istifade edilebilmek için Köysancak'tan (...) ¹² kadar bütün Cenubi Kürdistan'ın İngiliz tazyik ve tahripkârlığı karşısında silaha sarıldıklarına ve İngilizlerin sekiz on tabur piyade ve bir çok tayyarelerle bu havalinin İngilizleri istememek ve bize iltihak arzusunu söndürmek için emsali görülmemiş tahribat yapmakta ve çoğu kadın, silahlı silahsız ayırmaksızın rast gele öldürmekte olduğuna dair gazetelere ve ajanslar vasıtasıyla propagandalar yapılmasını münasip gibi mütalaa olduğunu arz ederim. ¹³

Görüldüğü üzere Cevat Paşa Türkiye tarafının Şeyh Mahmud üzerine gerçekleşen bu hareketi Köysancak'tan itibaren bütün Güney Kürdistan geneline yayılmış İngiliz karşıtı ve Türkiye'ye iltihak arzusunu yansıtan bir kalkışma olarak propagandaya konu etmesini talep ediyor.

Başvekil Hüseyin Rauf Bey'in de güneyde yaşanan süreçle alakalı olarak Lozan'da bulunan İsmet Paşa'yı sürekli bilgilendirdiğini görüyoruz. Hüseyin Rauf Bey bu çerçevede gönderdiği 19 Nisan 1923 tarihli telgrafta, ¹⁴ Şeyh Mahmud'un karar-gâhını Serdeşt'e taşıdığı, İngilizler aleyhinde isyana başladığı, Revanduz müfrezesinden kendisine takviye kuvvet yollandığı, Bağdat'tan ve Kerkük'ten birtakım zevatin Şeyh Mahmud'a

12 Bu kelime şifre suretinde okunamamıştır.

13 CUA, A:III-7-a, D:19, F:57.

14 Söz konusu istihbarat Özdemir Bey'in yanından Gevar'a gelen Mülazım Şükrü'den alınmıştır (bkz. Hüseyin Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya 19 Nisan 1339[1923] tarihli telgraf [akt. Şimşir, 2019b: 199]).

dehalet ettiği yönündeki istihbaratı İsmet Paşa ile paylaşmıştır. Bunun yanı sıra Kerkük ahalisinin altı ve Şeyh Mahmud'un maiyetindeki aşiretlerin de birkaç İngiliz uçağını ele geçirdiği, Sımko Ağa'nın da Özdemir Bey'le görüşerek Şaklava'ya geçtiği verilen bilgiler arasındadır. Başvekil Hüseyin Rauf Bey bu gelişmeler yaşanırken Şeyh Mahmud'un yanına özel bir elçi göndererek Güney Kürdistan'la daha etkili bir ilişki kurma yoluna gitmiştir.

Güney Kürdistan heyetinin Ankara temasları

Güney Kürdistan'da çatışmalı sürecin başladığı bu dönemde Güney Kürdistan Hükümeti adına yola çıkan Refik Hilmi ve Fettah Beyler uzun bir yolculuk neticesinde 25 Nisan 1923 tarihinde Ankara'ya varmışlardır (Refik Hilmi, 1995: 134-145).¹⁵ Ankara'ya varışlarından bir gün sonra Erkân-ı Harp Binbaşı Muhittin Bey'in "Çok rica ederim sayın başkanın rahatsız olabileceği sözler söyleme, biz İngilizlerin propagandasına inanmamalıyız. Aramızdaki birlik ve kardeşlikten sapmamamız lazım," telkinini alan Kürt heyeti, Başvekil Hüseyin Rauf Bey'le görüşerek evrakların bulunduğu çantayı ve hediyeleri kendisine takdim etmiştir.¹⁶ Söz konusu görüşmede Hüseyin Rauf Bey, Kürt heyetine Süleymaniye'den çıkışlarından sonra İngilizlerin Şeyh Mahmud'u Bağdat'a davet ettiğini, Şeyh Mahmud'un bu daveti kabul etmeyerek Özdemir Bey'le birlikte müdafaa hazırlığına girerken Süleymaniye'nin bombalandığını, durumun Lozan'da bulunan İsmet Paşa'ya bildirilerek kongre nezdinde protesto edilmesinin istendiğini söylemiştir. Hüseyin Rauf Bey kendisine verilen evrakları gece okuyup "Gazi Paşa'ya" sunacağını, BMM tatilde olduğundan şimdilik bir karar alınamayacağını, İsmet Paşa'nın Lozan'da Musul meselesiyle ilgilendiği-

15 Refik Hilmi'nin anıları olarak basılan kitapta "1923" te gerçekleşen bazı hadiselerin tarih-metin çevirisi ya da basım yanlışlıklarından ötürü "1922" olarak yazıldığını not edelim.

16 Bu görüşmede Refik Hilmi ve Fettah Bey yer almış, Tebriz'de kendilerinden ayrılıp Türk subaylarla Şark Cephesi Kumandanlığı'na giden Ahmet Taki yer almamıştır.

ni ve Musul'un kesinlikle Türkiye'ye katılacağını ifade etmiştir. Hüseyin Rauf Bey devamında şunları ifade etmiştir: "O zaman Kürtler de kendi amaçlarına ulaşırlar. Din ve tarih kardeşi olan Türklerle birleşirler. İngiliz gâvurlarından kurtulurlar" (1995: 142). Şeyh Mahmud adına bu görüşmeye katılan iki kişiden biri olan Refik Hilmi, Başvekil Hüseyin Rauf Bey'le gerçekleşen görüşmenin devamını ve izlenimlerini şu şekilde aktarmıştır:

Ben anladım ki bizim görevimiz burada bitiyor. Öyle görünüyordu ki Türkler bizi istemeyinceye ve bir iş önermeyinceye kadar Kürt sorunundan bahsetmemeliydik. Kahveler içildikten sonra Rauf Bey ayağa kalktı, bu toplantının sonu demek oluyordu. Biz ayağa kalktık ama biz odadan çıkmadan önce bize şöyle dedi; "Ben sizin geldiğinizi bugün Özdemir'e haber veririm. Onun da Şeyh Mahmud'u haberdar etmesini öneririm. Aynı zamanda sizin buraya geldiğinize çok sevindiğimizi özellikle İngilizlere karşı savaşıma niyetinde olmanızı memnunnlıkla karşıladığımızı ona söylemesini öneririm. Ayrıca ona Gazi Mustafa Kemal'in ve benim selamlarımı ve saygılarımı iletmesini isterim." Ondan sonra bana yöneldi ve şöyle dedi; "Sen de özel olarak Şeyh Mahmud'a bizim sizin gelişinize nasıl sevindiğimizi, Şeyh Mahmud'un İngilizlere karşı tutumunun bizi sevindirdiğini, bizim de ona her türlü yardıma hazır olduğumuzu, ancak şimdilik TBMM'nin tatilde olduğunu ve Şeyh Mahmud'un yazılarının cevabının İsmet Paşa'nın Lozan'da yapacağı toplantılara bağlı olduğunu yazarsın" dedi. Rauf Bey konuşmasını bitirdikten sonra tokalaşıp çıktık (142-143).

Bu görüşmeden iki gün sonra Mustafa Kemal, heyeti Çankaya'ya davet etmiş, Refik Hilmi'nin hasta olması hasebiyle gidemediği bu görüşmeye Fethi Bey başvekil ile birlikte iştirak etmiş, o görüşmeden de somut bir sonuç elde edilememiştir. Refik Hilmi mevcut vaziyeti şöyle değerlendirmiştir:

Bizim o sıralarda Ankara'ya gitmemiz Türklerin yararına oldu. Çünkü o günlerde Irak Kürtlerinin İngilizlerle anlaşacakları ve bir Kürt hükümeti oluşacağı ve Özdemir'in Revanduz'dan

çıkarılacağı zannediliyordu. Durum tam tersine döndü. Biz Ankara'ya gönderildik. Şeyh Mahmud da İngilizlere isyan etti. Bunun için Lozan görüşmelerinde Kürt sorunu İngilizlerin elinden çıktı. İsmet Paşa da bu sayede Musul sorununda üstünlük kazandı.

Neticede Kürt heyeti Ankara'dan net bir sonuç alamamış, Lozan'da görüşmelerin yeniden başladığı dönemde Şeyh Mahmud'un İngilizlerle çatışmalı bir sürece girmesi Güney Kürdistan meselesinin daha da belirsiz bir alana sürüklenmesine yol açmıştır.

Hüseyin Rauf: “Şeyh Mahmud bize biat etti”

Hüseyin Rauf Bey'in İsmet Paşa'ya gönderdiği 27 Nisan 1923 tarihli telgraf, Ankara Hükümeti'nin Güney Kürdistan politikasına ilişkin çok önemli detayları içeriyor.¹⁷ Hüseyin Rauf Bey'in verdiği bilgilere göre, Ankara Hükümeti'nin Şeyh Mahmud'un yanına gönderdiği Fettah Efendi geri dönmüş, ekinde bölgedeki şeyh ve reislerle mazbataların da yer aldığı Şeyh Mahmud tarafından mühürlenmiş bir mektup getirmiştir. Rauf Bey bunların genel itibarıyla BMM Hükümeti'ne itaatlerini arz ettiklerini ifade etmiştir. Hüseyin Rauf Bey bunların Özdemiş Bey'in –kendi durumunu ihata edememesinden ötürü teklif ettiği– on maddelik ve “çok az bir özerkliği” [“şemme-i muhtariyet”] de ihtiva eden anlaşma projesini kabul ettiklerini belirtmekle beraber bu anlaşmanın içeriğine dair detaylı bilgiler vermemiştir. Burada dikkate değer bir ayrıntı, Kürtlere teklif edilen kısmi özerkliğin Özdemiş Bey'in oradaki vaziyetini sağlamlaştıramamasından kaynaklandığına yönelik yorumdur. Bu yorum, Şark Cephe Kumandanlığı'nın Güney Kürdistan'a özerklik meselesinde daha önce Özdemiş Bey'e yaptığı ihtar ve eleştirilere paralel bir yaklaşım arz ediyor. Rauf Bey, Şeyh Mahmud'un Ankara Hükümeti'ne olan bağlılığını şu ifadelerle dile getirmiştir:

17 Hüseyin Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya 27 Nisan 1339(1923) tarihli telgraf (akt. Şimşir, 2019b: 224-225).

İtimat ettiğim Fettah Efendi şifahen, Şeyh Mahmud'un her türlü emirlerimizi harfiyen uygulamaya hazır bulunduğunu, mesela bu sene o bölgede mebus seçimi arzu edilirse derhal icra ettireceğini temin ediyor. Yegâne endişesinin silah ve cephane noksanı bulunduğunu söylüyor.

Hüseyin Rauf Bey, İngilizlerin Nasturi ve Hintli taburlarla Şeyh Mahmud'a ve kendisine bağlı aşiretlere karşı saldırılarının, Musul meselesinin esasında İngilizler ile Türkler arasında halledildiğine dair propagandaların, köy ve ziraat yerlerinin uçaklarla bombalanmasının Şeyh Mahmud, dolayısıyla da Ankara aleyhinde bir sonuç doğurmasının yüksek ihtimal olduğunu dile getirmiştir. Hüseyin Rauf Bey telgrafının devamında, Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa ile de durumun detaylıca değerlendirildiğini, paşanın İngilizlerin maddi ve manevi baskısının devam ettiği takdirde Türkiye lehine bir hareketin çok zor olacağı ve bunun Kürdistan meselesinde sorunlar oluşturacağı yönünde bir görüş ileri sürdüğünü bildirmiştir. Fevzi Paşa, Musul meselesi çözülmeden fiilen Revanduz'u işgal etmiş Özdemir Bey müfrezesinin varlığının korunması, İngilizlerin bu bölgeye saldırması için Lozan'daki heyetin bunu İngilizlerle görüşmesi gerektiğini ifade etmiştir. Fevzi Paşa'nın bu görüşüne katıldığını belirten Hüseyin Rauf Bey şunları söylemiştir: "İngilizlerle Musul ve Güney Kürdistan [Kürdistan-ı Cenubî] meselesinin aramızda halli için bir sene müddetle kabul ettiğimiz statüko kendi taraflarından da mahfuziyeti ile kaimdir." Görüldüğü üzere, Türkiye tarafı Şeyh Mahmud ile İngilizler arasındaki bağların koparak taraflar arasında çatışmalı bir sürecin başlamasından memnunken, İngilizlerin bu vesile ile Revanduz üzerine de yürümelelerinden büyük endişe duymuşlardır.

İngilizlerin Revanduz saldırısı ve Özdemir Bey müfrezesinin geri çekilmesi

İngilizler bir yandan Şeyh Mahmud üzerine askerî harekât düzenlerken Türkiye tarafının endişeleri gerçekleşmiş, İngiliz

güçleri Revanduz bölgesine de taarruzda bulunmuşlardır. Bu genel taarruzda Hint taburları, Asuri, Arap ve Ermeni birliklerinin yanı sıra pek çok zırhlı araç, bombardıman uçakları, top ve makineli tüfekler kullanılmıştır.¹⁸ İngilizlere bağlı kuvvetlerin Revanduz üzerindeki yoğun tazyiki neticesinde bölgedeki savunma hatları kırılmış, Özdemir Bey 21 Nisan 1923 tarihinde Darüsselam yoluyla Revanduz'dan çekilmeye başlamıştır. Revanduz'daki gelişmeler Ankara tarafından dikkatle takip edilmiştir. Bu dönemde Elcezire Cephesi aracılığıyla Revanduz'dan alınan bilgiler derhal Erkân-ı Harbiye üzerinden hükümetle paylaşılmıştır. Van'daki Sekizinci Fırka Kumandanlığı'ndan alınan 26 Nisan 1923 tarihli rapor, bölgedeki gelişmelere ilişkin önemli detaylar sunuyor.¹⁹

1. Revanduz Müfrezesi ve Kaymakam Özdemir Beyin emrindeki aşiretler on gündür beş altı bin kadar düşman kuvvetlerinin taarruzları karşısında hal-ı muhasarada olduğu Özdemir Beyin raporlarından anlaşılmakta ve son vaziyetin müfreze için pek sıkışık olduğu anlaşılmaktadır.
2. Şimdi saat 11:30 sonradan Gevar'dan söz konusu müfreze subaylarından alınan malumatta, Revanduz müfrezesinin dönüş hattını kesmek ve Şemdinan'da bulunan bir miktar cephane bigaret(?) etmek üzere Seyit Taha ve Barzaniler(in) kuvvetlerinin Şemdinan'a beş saat mesafeye geldikleri ve düşman tayyarelerinin Bırados(t) mıntıkasını bombardıman ettiği, reislerden Fettah Bey ve Azizhan'ın yaralı olduğu anlaşılmaktadır.
3. Gerek cephanenin muhafazası ve gerek Şemdinan ve Gevar'daki vaziyetin temini için Van'da Revanduz müfrezesine mürettep olup yolların açılmasını bekleyen iki yüz neferlik müfrezenin 28 Nisan 1339(1923)'da Gevar ve Şemdinan istikametine harekete geçeceğiinden her ihtimale karşı Başkale'deki Süvari bölüğünden yirmi kişi yarın 27 Nisan

18 TIH, cilt IV, s. 314.

19 CUA, A: III-7-a, D: 19, F:68-1 ve CUA, A: III-10-b-2, D: 47, F:31, Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa'dan Başkumandanlığa ve Heyeti Vekile Reisi Hüseyin Rauf Bey'e 28 Nisan 1923 tarihli telgraf suretleri.

1339(1923)'da Gevar'a gönderilecek ve Van'daki bu kuvvet Gevar'a ulaştığında geri dönecektir.²⁰

Söz konusu rapordan, İngilizlerin Revanduz muhasarasının nisan ayı ortalarında başladığı ve rapor tarihi itibarıyla Özdemir Bey müfrezesi ve Kürt aşiretlerinin direnişinin devam ettiği anlaşıyor. Burada en önemli hususlardan biri, İngilizlerle müttefik olan Seyit Taha'nın Revanduz muhasarası devam ederken Şemdinan üzerine yaptığı seferde Barzanileri de saflarına kattığı bilgisidir. Barzanilerin hangi koşullarda Seyit Taha ile bir araya geldiğine yönelik bir malumata ulaşabilmiş değiliz. Hüseyin Rauf Bey, Güney Kürdistan'daki bu gelişmeleri Lozan'da bulunan İsmet Paşa ile paylaşmış, Revanduz'u muhasara altına alan İngiliz kuvvetlerini beş-altı bin kişi olarak belirtmiştir.²¹ Revanduz'da bu gelişmeler yaşanırken Şeyh Mahmud Berzenci de Süleymaniye'de İngilizlere karşı savunma mücadelesi içindedir. Erkân-ı Harbiye'den 28 Nisan 1923 itibarıyla alınan telgrafa göre²² Şeyh Mahmud İngilizlere karşı yürüttüğü harekâta İngilizlere birçok zayıat vermiştir. Buna göre Şeyh Mahmud üzerine gönderilen Nasturilerin aşiretler arasında Hintli ve Türk asker olduğunu bahane ederek savaşa katılmaktan imtina ettikleri, İngilizlerin 500 rüpye maaşla ahali ve aşiretleri askere kaydetmek istemelerine rağmen bunun kabul görmediği, Sincar Yezidilerinin de İngilizlere asker vermedikleri istihbar edilmiştir.

Bu gelişmeler altında Fevzi Paşa, İcra Vekilleri Heyeti'ne ve Başkumandanlığa "mühim ve müstacel" notuyla çektiği 28 Nisan 1923 tarihli telgrafında²³ Revanduz'daki bu duruma değinerek devam eden barış görüşmelerinden dolayı mukabil bir askerî harekâtın uygun olmayacağını belirtmiştir. Erkân-ı Harbiye Rei-

20 Bu bilgiler, Hüseyin Rauf Bey tarafından 29 Nisan 1923 tarihi itibarıyla Lozan'da bulunan İsmet Paşa'yla da paylaşılmıştır (bkz. CUA, A:III-10-b-2, D:47, F:31-1).

21 CUA, A: III-10-b-2, D:47, F:31-1, Hüseyin Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya 29 Nisan 1339(1923) tarihli telgraf.

22 Hüseyin Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya 27 Nisan 1339(1923) tarihli telgraf (akt. Şimşir, 2019b: 233-234).

23 CUA, A:III-10-b-2, D:47, F:31. Aynı telgraf Başkumandanlığa da çekilmiştir (bkz. CUA, A: III-7-a, D: 19, F:68).

si Fevzi Paşa, bu durum karşısında İngiliz kuvvetlerinin Revanduz ve Şemdinan'a uyguladığı tazyikin hafifletilmesi için Elcezire mıntıkasında düşmanın dikkatini başka yöne çekecek tedbirlerin alınmasını önermiş, bunun için aşiretler ve tebdil-i kıyafet etmiş subaylarla faaliyete geçme gereğini dile getirmiştir.²⁴

Ordu ve hükümetten Özdemir Bey eleştirisi

Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa Hüseyin Rauf Bey'e çektiği 29 Nisan 1923 tarihli telgrafta,²⁵ mütalaasına iştirak ettiğini söylemiştir:

Yirmi gün evvel Erkân-ı Harp Kaymakamı Veysel Beyin ikinci maddede işar buyurduğunuz maksatla Revanduz'a Müfrezeye Kumandanlığına tayin edilmişti. Fakat İngilizlerin son tarrruzu üzerine vaziyet tamamen değişmiştir. Son gelen raporlardan Revanduz hemen işgal edilmek üzere bulunuyor. İsmet Paşa hazretleri tarafından yapılacak siyasi teşebbüslerin ehemmiyetle te'kidi [pekiştirilmesi] ile Revanduz'daki statükonun ihlalinden doğabilecek vahametin İngiliz delegelerine bildirilmesi uygun olur mütalaasındayım. İcap ederse İsmet Paşa hazretlerinin tekliflerine takviye için Musul'a karşı askeri yığınakta bulunabiliriz.²⁶

Söz konusu bu yazışmaya göre Ankara'nın Özdemir Bey'i yetersiz bulduğu ve yerine Veysel Bey'in atanmasına evvelce karar verdiği anlaşılıyor. Hüseyin Rauf Bey güneydeki gelişmelere ilişkin İsmet Paşa'ya çektiği 30 Nisan 1923 tarihli bir telgrafına ise şöyle başlamıştır.²⁷

Güney Kürdistan'da son günlerde cereyan eden ve sırasıyla arz ettiğim hadiselerin son şekli, İngilizlerin teşkil eyledikleri kuv-

24 Aynı telgraf metni İcra Vekilleri Heyeti'ne de çekilmiş olup Başvekil Hüseyin Rauf Bey 30 Nisan 1923 tarihi itibarıyla İsmet Paşa'yı da bu konuda bilgilendirmişti (CUA, A:III-10-b-2, D:47, F:31-3).

25 CUA, A:III-10-b-2, D:47, F:31-4.

26 CUA, A:III-10-b-2, D:47, F:31-4.

27 CUA, A:III-10-b-2, D:47, F:31-6.

vetlerin taarruzu karşısında bizi iltizam eden (tarafımızı tutan) Şeyh Mahmud ile Özdemir Beyin vaziyetinin çok müşkülleşmesinden Özdemir Beyin vaziyeti kavrayamadığını kendisi de itiraf etmekteydi.²⁸

Görüldüğü üzere hükümet Güney Kürdistan'daki kötüye giden vaziyetten Özdemir Bey'i sorumlu tutmuştur. Rauf Bey, devamında Erkân-ı Harbiye'den, o bölgeyi bilen büyük rütbeli birinin tayinini istediğini dile getirerek Veysel Bey'in tayinini ve sonrasındaki süreci aktarmıştır. Rauf Bey, Revanduz'un işgal edilmek üzere olduğunu bildirerek bu durumun Musul meselesi özelinde hükümet aleyhine sonuçlara yol açmaması için gerekli diplomatik adımların atılmasını istemiş, karşı askerî hareketin uygun bulunmadığını fakat bölgede aşiretler arasında farklı faaliyetlerin yürütüleceğini bildirmiştir. Bu yazışmalarda açıkça ifade edilmese de Özdemir Bey'in yerine başka bir atama yapılması kararının altında Özdemir Bey'in askerî anlamda yetersizliğinin yanı sıra daha önce çeşitli eleştirilere konu olan "Güney Kürdistan'a özerklik teklifinin" de yatması kuvvetle muhtemeldir.

İngilizler: "Hareketimiz isyan eden Şeyh Mahmud'a karşı"

İsmet Paşa Lozan'da Türkiye ile müzakereleri yürüten Sir Horace Rumbold²⁹ ile Güney Kürdistan'daki son gelişmeleri görüşmüş,³⁰ Revanduz'a atfen İngiliz kuvvetlerinin Türk kuvvetlerinin işgalindeki yerlerde emrivakiler yapmasından ötürü sitem etmiştir. İsmet Paşa, bu durumda, karşı bir askerî hareketin konferansı rahatsız edebilecek sonuçlar yaratacağını dile ge-

28 CUA, A:III-10-b-2, D:47, F:31-6.

29 Sir Rumbold, uzun süre İstanbul'daki İngiliz yüksek komiserliği görevini icra etmiş olması hasebiyle bölgeyi ve mütareke sonrasındaki süreci en iyi bilen isimlerden biridir, Lozan görüşmelerinin yeniden başlaması üzerine İstanbul'dan Lozan'a gelerek İngilizler adına Türkiye heyeti ile görüşmüştür.

30 İsmet Paşa'dan Heyet-i Vekile Riyaseti'ne 2 Mayıs 1339(1923) tarihli telgraf (akt. Şimşir, 2019b: 260-261).

tirerek, bu harekete son verilmesini talep etmiştir. Sir Rumbold cevaben, bu hareketin yalnız Şeyh Mahmud isyanından ötürü Süleymaniye bölgesinde gerçekleştiğini, Türk kuvvetlerinin olduğu bölge üzerine bir hareketin olmadığını dile getirmiştir. Burada dikkate değer konu, Türk tarafının teşvikiyle İngilizlere karşı yeniden çatışmalı bir sürece giren Şeyh Mahmud'un Türkiye tarafınca gerek askeri gerek siyasi anlamda yalnız bırakıldığı gerçeğidir. Lozan görüşmelerinin gereklilikleri ve seyri de bunda etkili olmuş, Türkiye tarafı Musul meselesinin bir senelik tehiri kapsamında Güney Kürdistan Hükümeti'nin akıbetinden ziyade Revanduz'daki Türk askerî varlığın korunmasını önemsemiştir.

Lozan'da Son Kavşağa Girerken

Türkiye ile İngiliz heyetleri arasında Revanduz tartışmaları

Revanduz'daki yoğun gelişmeler üzerine, Lozan'da bulunan İsmet Paşa ile Sir. H. Rumbold arasında 2 Mayıs 1923 tarihinde bir görüşme gerçekleşmişti. Sir Rumbold'un Lord Curzon'a bu görüşmenin muhteviyatına istinaden yazdığı rapora göre¹ İsmet Paşa bu görüşmede Revanduz'daki gelişmelerden hareketle, İngilizlerin Irak'ta son zamanlarda gerçekleştirdiği eylemlerden ötürü şikâyetini dile getirmiş, bunun "hali hazırdaki defakto sınırların Türk tarafındaki Kürt aşiretleri" arasında hoşnutsuzluğa yol açtığını, bu gelişmelerin *defacto* sınırlar anlamında statükoyu altüst ettiğini öne sürmüştür. Rumbold, "Revanduz hadisesinden bilgisi olduğu halde" İsmet Paşa'ya konuya ilişkin detayları bilmediğini söyleyip bu şikâyetlerin soruşturulması için Lord Curzon namına kendisine söz vermiştir.

Sir Rumbold Lord Curzon'a, gelineen koşullarda, Özdemir Bey'in bazı İran otoriteleri ve Şeyh Mahmud gibi Kürt ileri gelenleriyle tertiplemediği entrikalara yönelik Türk delegasyonuna

1 FO. 424-257, No:171, Sir H. 'dan Lozan'da Lord Curzon'a 2 Mayıs 1923 tarihli telgraf.

eksiksiz bir cevap verilmesinin zamanın geldiğini dile getirmiştir. Rumbold, Lord Curzon'a Lozan'ın kesintiden önceki oturumlarında tüm Musul vilayetinin Irak'ın bir parçası ve Musul vilayeti kuzey sınırının Irak'ın *defacto* sınırı olduğu yönündeki ısrar ve iddialarını hatırlatmış, bu tutumun devam etmesi gerektiğini dile getirmiştir. Sir Rumbold, bu bağlamda İsmet Paşa'yla yeniden görüşeceğini ifade ederek, kendisine bu konuda net bir cevap verilmesini Lord Curzon'dan talep etmiştir. İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf Bey, bu görüşmenin bir gün sonrasında İsmet Paşa'ya yazdığı 3 Mayıs 1923 telgrafında şunları dile getirmiştir:

İngiliz kuvvet ve azameti karşısında Kürtleri tamamen muti' bir hale soktuktan sonra pul, para ve nimetler lütfederek Kürtleri düştükleri felaketten arzu ettikleri istiklale İngiliz eliyle mazhar edecek ve bu suretle teessüs ettirilecek bir Kürdistan kanlı tecrübelerden sonra bize dargınmış gibi bir çehre gösterecektir. Binaenaleyh Kürdistan meselesinin başlamış olduğu ve bu meselenin ciddiyetle nazar-ı dikkate alınmaya şayan olduğunu arz ederim.²

Hüseyin Rauf Bey, Güney Kürdistan'daki gelişmelerin olası siyasi tesirleri üzerine hassasiyetini dile getirme gereği görmüş, Türkiye'nin güneydeki otorite kaybını Türkiye açısından "Kürdistan meselesinin başlaması" olarak yorumlamıştır.

Lord Curzon da, Rumbold'a verdiği 5 Mayıs 1923 tarihli yazılı cevapta,³ İsmet Paşa'nın yaklaşımının kabul edilmeyeceğini ve geçici olarak tahliye edildikten sonra Türk güçlerinin orayı bir süre idare etmesinin Musul vilayetinin İmadiye dahil son dört yılda İngiliz etkin işgalinde olduğu gerçeğini değiştirmedığının İsmet Paşa'ya hatırlatılmasını istemiştir. Bu yazışmada dikkate değer bir husus, "son dört yıl" nitelemesinden sonra Lord Curzon'un "Mondros Mütarekesi"ni referans alan bir ta-

2 Hüseyin Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya 3 Mayıs 1339(1923) tarihli telgraf (akt. Şimşir, 2019b: 261-262 ve ayrıca bkz. CUA, A:III-10-b-2, D:47, F: 41-7).

3 FO. 424-257, No.184, Lord Curzon'dan Sir H. Rumbold'a 5 Mayıs 1923 tarihli telgraf.

rih kullanamayacağını ilaveten belirtmesidir. Lord Curzon'un bu yaklaşımı esasında, Türkiye tarafının Musul'un mütareke sonrası ve mütarekeye aykırı olarak işgal edildiği tezini doğrulayan bir ifadedir. Netice itibarıyla İngiliz tarafı, Revanduz'un da Musul vilayet sınırları içinde olmasından ötürü bunun tartışmaya açılmayacağını öne sürerek Musul'a ilişkin önceki kesin yaklaşımından geri adım atmamıştır.

Revanduz hadisesi İstanbul'da da görüşmelere konu olmuş, BMM'nin İstanbul murahhası Adnan Bey, İstanbul İngiliz Yüksek Komiser Vekili Henderson'a gelerek duyulan rahatsızlığı dile getirmiştir. Görüşmeyi 6 Mayıs 1923 tarihi itibarıyla Lord Curzon'a ileten Henderson,⁴ Türklerin ağırlıkla, "bütün Kürdistan meselesini akut hale getireceği hesaplanan İngilizlerin son Revanduz askerî faaliyetlerine" kafa yorduklarını, Adnan Bey'in kendisine gelip konuya dair yakındığını belirtmiştir. Henderson, bu görüşmede askerî operasyonun kapsamından tümüyle haberdar olmadığını, fakat Şeyh Mahmud'un eylemleri ve sınır ötesinden verilen teşvikten ötürü bu hareketin zorlu hale geldiğini ifade etmiştir. Burada "teşvikten" kastın, Özdemir Bey üzerinden Şeyh Mahmud'a verilen İngiliz karışılığı şartına bağlı destek olduğu anlaşılıyor. Henderson bu desteğe atfen, Adnan Bey'in "Türklerin Lozan'da Irak hududuna yönelik verdikleri söze" aykırı bir durum olan ihmalkârlıkları reddettiğini dile getiriyor. Henderson devamında, henüz teyit edilmese de Türk ordu karargâhının Diyarbekir'den Mardin'e nakledildiğini, Ankara'nın Irak'a yönelik bir askerî harekât ile İngiliz harekâtına bir cevap vermeyi ve Türkiye'ye olan güvenleri önemli ölçüde zayıflamış Kürtlerin Türklere güvenini yeniden tesis etmeyi amaçladıklarını ifade etmiştir.

Özdemir Bey Müfrezesi Van'a ulaşıyor

Bu gelişmelerin olduğu dönemde Lozan ve İstanbul'daki tartışmaların odağındaki Özdemir Bey ve müfrezesi Revanduz'dan

4 FO.424-257, No.191, Mr. Henderson'dan İstanbul'dan Lozan'da Lord Curzon'a 6 Mayıs 1923 tarihli telgraf.

çekildikten sonra Şemdinan yolunun Seyit Taha kuvvetlerince kapatılması nedeniyle Şino istikametine yönelmiş ve 29 Nisan 1923'te İran'ın Uşnu (Şino) kasabasına varmıştır.⁵ Özdemir Bey'in bölgeyi terk eden ekibinde otuz iki zabıt, 369 asker, sekiz sivil memur, sekiz nüfus aile vardır.⁶ İran makamları müdahalede bulunarak Şino'da müfrezenin silahlarına el koymuştur.⁷ İran tarafı Özdemir Bey müfrezesinin herhangi bir köy ya da şehre girmesine ve aşiretlerle temasına izin vermemiş, müfreze bu şekilde Dilman'a ulaşmıştır. İran makamlarının müfrezeyle karşı bu muamelesi Türkiye tarafının büyük tepkisini çekmiş, Türkiye Hariciyesi İran tarafını, müfrezeyi aşiretlerin olası taarruzuna karşı tehlikeye atma ve iki devlet arasındaki dostluk ilişkisine aykırı davranmakla suçlamıştır. Ankara'nın bu tepkisi, İstanbul Murahhaslığı üzerinden İstanbul'daki İran Sefareti'ne iletilmiştir.⁸ Özdemir Bey İran tarafında yaşanan bu sorunlar dahilinde maiyetiyle birlikte 10 Mayıs 1923'te Van'ın İran hududuna yakın bugünkü Özalp ilçe merkezine varmıştır.⁹ Görüldüğü kadarıyla Özdemir Bey ve maiyeti İran hududu içerisinde Urmiye-Salmas-Hoy yolu ile Kotur Deresi'nden Van topraklarına girmiştir. 10 Mayıs 1923 tarihli telgrafla Lozan'da bulunan İsmet Paşa'yı bilgilendiren Hüseyin Rauf Bey,¹⁰ Revanduz bölgesindeki bu gelişmelerin Kürt kamuoyunda İngilizlerin muzaffer olduğu algısına sebebiyet verdiğini iki seneden beri alınmış olan Revanduz'un mütareke halinde iken İngilizlerce

5 TİH, cilt IV, s. 316.

6 Hüseyin Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya 26 Mayıs 1339(1923) tarihli telgraf (akt. Şimşir, 2019b: 358).

7 BOA, HR.İM: 18-183, İstanbul Murahhası Adnan Bey'den Hariciye Vekâleti'ne 15 Mayıs 1923 tarihli telgraf sureti.

8 BOA, HR.İM: 18-183, Hariciye Vekâleti'nden İstanbul Murahhası Adnan Bey'e 16 Mayıs 1923 tarihli telgraf sureti.

9 TİH, cilt IV, s. 316. Ayrıca bu süreçte İran tarafıyla sürdürülen diplomatik temaslar neticesinde İstanbul Murahhası Adnan Bey'in 16 Haziran 1923 tarihli telgrafında, İran Hükümeti'nce söz konusu silahların geri iade edileceği bilgisini Hariciye Vekâleti ile paylaştığını görüyoruz. (bkz. BOA, HR.İM: 9-126, BOA, HR.İM: 76-46).

10 Hüseyin Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya 10 Mayıs 1339(1923) tarihli telgraf (akt. Şimşir, 2019b: 291-292).

“işgalinin” kabul edilemez olduğunu Lozan heyetine bildirmiştir. İngilizlerin bu şekilde Revanduz’u işgali Lozan görüşmelerinin devam ettiği bir dönemde Türkiye tarafını siyaseten zorlu bir seçimle baş başa bırakmıştır.

İngilizlerin Irak sınır meselesini erkene alma talebi ve yeni tartışmalar

Türkiye’nin askerî olarak Güney Kürdistan’dan çekilmek zorunda kaldığı bu dönemde Irak sınırının tespitiye yönelik iki taraf arasında daha önce ilkesel bakımdan anlaşılan on iki aylık bir zaman diliminin İngilizlerce altı aya indirilmesi talebi, Lozan’da yeni tartışmaları tetiklemiştir. İngiliz tarafı bu düzenleme talebine yönelik İsmet Paşa’ya, Irak’ı nihayetinde Cemiyet-i Akvam’a alma isteği, bunun için de sınırlarının belli olması gerektiği yönünde bir gerekçe sunmuşlardır.¹¹ İsmet Paşa bu duruma razı gelmeyerek gelişmeleri Ankara ile paylaşmış, bu yeni teklif Türkiye tarafında çeşitli yazışmalara ve tartışmalara konu olmuştur. Fevzi Paşa, konuya dair “fevkalade mühim ve müstacel” notuyla Hüseyin Rauf Bey’e gönderdiği 10 Mayıs 1923 tarihli telgrafında,¹² “İngilizlerin Revanduz’u işgal ettikten sonra böyle bir teklifte bulunmaları su-i niyete matuftur,” diyerek konuya şüpheyile yaklaşmış, mütareke halindeyken iki yıldır elde tutulan Revanduz’un işgalinin kabul edilemeyeceğini, İngilizlerin Kürt efkârı umumiyesinde Türkiye’yi mağlup, İngilizleri ise muzaffer olarak gösterdiklerini dile getirmiştir. Fevzi Paşa burada, Revanduz’un yeniden barış ya da savaş yoluyla işgalinin gelecekteki siyasi manzara açısından çok mühim olduğuna, İngilizlerin bu şekilde “Güney Kürdistan’da” muzaffer vaziyette Kürdistan propagandasına fiilen başladığına işaret etmiştir.

Neticede Hüseyin Rauf Bey, Fevzi Bey’in bu mütalaası çerçevesinde İsmet Paşa’ya altı aya indirilen bu takvimin kabul edilemeyeceğini, İngilizlerin İstanbul ve Boğazları tahliye etme-

11 FO. 424-257, No.254, Sir H. 'dan Lord Curzon'a 17 Mayıs 1923 tarihli telgraf.

12 CUA, A:III-10-b-2, D:47, F:31-7.

den bu meseleyi halletmeyi hedeflediklerini, İngilizlerin “Güney Kürdistan’da” muzaffer bir şekilde Kürdistan propagandasına giriştiklerini, bunun bütün Kürdistan’a teşmilinin kolay görüldüğünü ifade etmiştir.¹³ Rauf Bey bu yönüyle, sulh imzalanıp da İstanbul ve Boğazlar işgal güçlerince boşaltılmadan Güney Kürdistan ve dolayısıyla Musul meselesinin görüşülmesinde mahzur olacağını, Türk Hükümeti’nin masada siyaseten yeterince güçlü olamayacağını ifadeye etmeye çalışmıştır. Başvekil Hüseyin Rauf Bey nihai olarak, “Revanduz’un tahliyesiyle eski haline iadesinden sonra statükonun muhafazasını taahhüt etmek uygun olur,” sözleriyle İngilizlerin o bölgeyi tahliyesi ve daha önce alınan bir yıllık karara bağlı kalınması gereğini dile getirmiştir.¹⁴ Ankara Hükümeti devam eden yazışmalarında, mevcut koşullar dahilinde ve taraflarca önceden anlaşıldığı şekilde bir yıl tehir var iken bu meselesinin yeniden gündeme gelmesinin yürütülen barış görüşmeleri açısından sakıncalı olacağını düşünmüş, evvela uluslararası düzeyde Ankara merkezli yeni Türkiye’nin meşruiyetinin onayı anlamına gelecek barış akdinin imzalanmasının gerekliliğine inanmış ve Lozan heyetine tebliğde bulunmuştur.¹⁵ Netice itibarıyla Türkiye tarafı İngilizlerin Revanduz’u almalarını protesto etmişlerse de askerî bir karşılık vermekten uzak durmuş, Şeyh Mahmud ile ilgili ayrıca bir girişimde bulunmamıştır.

Eski Kerkük mebusunun raporunda İran Kürdistanı ve Güney Kürdistan

Yaşanan gelişmeler üzerine Revanduz’u terk ederek Van’a dönen Özdemir Bey’in ekibinde yer alan isimlerden birinin de Kerkük eski mebusu Nazım Bey olduğunu görüyoruz. Mustafa Kemal Paşa 29 Mayıs 1923’te Van’da bulunan eski mebus Na-

13 Hüseyin Rauf Bey’den İsmet Paşa’ya 10 Mayıs 1339(1923) tarihli (102 No) telgraf (akt. Şimşir, 2019b: 291-292).

14 Hüseyin Rauf Bey’den İsmet Paşa’ya 10 Mayıs 1339(1923) tarihli (102 No) telgraf (akt. Şimşir, 2019b:291-292).

15 Hüseyin Rauf Bey’den İsmet Paşa’ya 23 Mayıs 1339(1923) tarihli (137 No) telgraf (akt. Şimşir, 2019b: 336).

zım Bey'e gönderdiği tahriratta fedakârane hissiyat ve çalışmaları için kendisine teşekkür etmiştir.¹⁶ Nazım Bey'in Van'a geldikten sonra Dâhiliye Nezaret'ine gönderdiği iki adet rapor dönem olaylarına ve özellikle İran Kürdistan'ına ilişkin tespitlerden ötürü önemli ayrıntıları içerir; Başvekil Hüseyin Rauf Bey bu raporların birer suretini tüm vekâletlere ve Başkumandanlığa iletmiştir.¹⁷

Eski Kerkük Mebusu Kazancızade Nazım Bey'e ait olduğu anlaşılan ilk rapor 25 Mayıs 1923 tarihlidir. Söz konusu raporda Irak'taki genel duruma, Revanduz'daki yenilgi örneğinden hareketle Musul'a olası bir harekâtın benzer bir başarısızlığa uğramaması için dikkat edilmesi gereken bazı hususlara değinilmiştir.¹⁸ Nazım Bey'in 4 Haziran 1923 tarihli raporu ise İran Kürdistan'ına yönelik bir perspektifi de içeren daha geniş bir değerlendirmeyi ihtiva eder.¹⁹ Raporun birinci maddesinde Revanduz'dan çekilme sürecinde İran arazisinden Savuçbulak (Mahabad), Şino, Urmiye ve Kotur hattını takip ederek Van'a geldiğini dile getirir. Nazım Bey İran tarafında, İranlı yetkililerin şehirlere girmelerine ve halkla iletişim kurmalarına izin vermemesine rağmen, bölge halkının büyük çoğunlukla Türkiye Hükûmeti'ne meyilli olduğunu gördüğünü ifade etmiştir:

Gerek bu temayülata²⁰ ve gerek İngilizlerin Kürdistan siyasetine vakıf olan Acemistan, en iyi memurlarını bu bölgede istihdam ve hudutta cereyan eden tüm olayları kemal-i basiretle takip etmektedirler.

Nazım Bey devamında İran'ın Türkiye hudut boyundaki bölgelerine ilişkin tespitlerini şu şekilde dile getirmiştir:

Çünkü Kürdistan siyasetine ve Kürdistan sergerdelerinin en zekisi olan Sımko'nun tezvirat ve entrikasına pek müsait olan

16 CUA, A:III-7, D:18, F:59-4.

17 CUA, A:III-7, D:18, F:59.

18 CUA, A:III-7, D:18, F:59-3.

19 CUA, A:III-7, D:18, F:59-1/2.

20 Bölge halkının Türkiye Hükûmeti'ne meyletmesini kastediyor.

şark nahiyelerinde hükümetimiz harben bigâne kaldığını ve hükümeti temsil edecek hiçbir memur ve şehbender bulunmadığını ve hatta bu husus için mahalli ahaliden Sünni mezhebindeki Kürt ve Türklerden bazılarının pek ziyade müteessir olduğunu gördüm. Şark nahiyeleri üzerindeki meşru kadim hukukumuz şehbender göndermekle ihlal ve iskat edilmeyecekse [hükümsüz bırakılmayacaksa] ahalinin ekseriyetini “Türk Kürtleri” teşkil eden hudut boyundaki kasabalara şehbender ikame etmek ve mevcudiyetimizi fiilen o havali halkına göstermek icap eder.

Savuçbulak’tan Kotur’a kadarki bölgeyi baz alarak yaptığı bu değerlendirmede Nazım Bey’in Sünni İran Kürtlerini, “Türk Kürtleri” olarak nitelemesi ilginçtir. Nazım Bey, Türkiye Hükümeti’nin “bölgeyle alakalı meşru haklarına bir zarar gelmeyecek şekilde”, bölgede şehbender, yani konsolosluk görevlileri bulundurması, bölge Sünni Türk ve Kürtlerinin bu meylinden istifade etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Nazım Bey’in bu gerekliliği öne sürmesinin en önemli nedeni kuşkusuz “Kürt önderlerinin en zekisi” dediği Sımko Ağa’nın bölge üzerindeki etkin nüfuzu ve Türkiye’nin bunu harp yoluyla engelleme imkânının bulunmayışıdır. Nazım Bey raporunun üçüncü maddesinde Revanduz ve Güney Kürdistan’a yapılacak olası askerî harekâtların bu bölgeyi mutlaka alakadar edeceğini, icabı halinde kuvvetli bir askerî birlik vasıtasıyla bu bölgeden istifade edilmesi mecburiyetinin hasıl olacağını dile getirmiştir. Raporunun dördüncü ve beşinci maddelerinde Irak politikasına değinen Nazım Bey, hükümetin Irak’ın Bağdat ve Basra bölgelerinde İngiliz entrikalarına karşı basın yoluyla yeterli propagandayı yapmadığını, Kral Faysal ve İngiliz ortak idaresine karşı ahalinin hoşnutsuzluğunun olduğunu, buna mukabil Türkiye Hükümeti’ne sadakat ve bağlılığın bulunduğunu, aşiretleri de ihtiva eden bu bölgenin silahlı ve silahsız milli teşkilata çok müsait olduğunu öne sürmüştür. Altıncı ve son maddede ise İngilizlerin Kürdistan’ı karıştırmasına karşılık hükümetin de Irak’ta buna mukabil bir siyaset izlemesi gerektiği ifade edilmiştir.

Güney Kürdistan'dan BMM'ye mebus önerisine Ankara'dan ret

Revanduz hadisesi üzerinden Musul ve Güney Kürdistan meselesinin yoğun bir diplomatik görüşme ve yazışmalara konu olduğu bu dönemde kayda değer bir gelişme de Güney Kürdistan'ın daha önce de gündeme gelen Ankara meclisine mebus düzeyinde katılım talebidir. Başvekil Rauf Bey konuya ilişkin, İsmet Paşa'ya 23 Mayıs 1923 tarihinde çektiği telgrafta, Musul'daki güvenilir kaynaklardan ve Süleymaniye'de Şeyh Mahmud'dan mebus seçimi ve bunun Ankara'ya gönderilmesine yönelik talepler geldiğini, hükümetin bu olaya sıcak baktığını ifade etmiştir. Başvekil, Lozan'daki İsmet Paşa'dan ivedi bir değerlendirme istemiştir.²¹ İsmet Paşa aynı tarihte şu cevabı vermiştir:²²

Sulh olmazdan ve Musul meselesi İngiltere ile aramızda hal olunmazdan evvel Musul veya Şeyh Mahmud taraftarlarından mebus seçimi ve kabul edilmesinde fayda olmadığı, bilakis cidden zarar olacağı mütalaasındayız.

İsmet Paşa bu ifadelerle Ankara'nın son bir siyasi manevra olarak telakki edebileceğimiz bu önerisini, Lozan'daki mevcut koşullar dahilinde uygun görmemiştir. Neticede Ankara güneyden gelen bu talebe olumlu yanıt vermemiş, İngilizlerle savaş halinde bulunan Şeyh Mahmud daha da yalnızlaşmıştır. Bu süreçte Ankara Hükümeti sonraki aylarda da Lozan'daki heyete, Revanduz'un İngilizlerce boşaltılmasına yönelik taleplerini yinelemiş, İsmet Paşa da cevap olarak "aynı teşebbüsün tekrarı bir netice vermeyeceği" kanaatini hükümete bildirmiştir.²³ Ankara'nın bu konudaki son talebi, güney sınırında bir senelik tehir kararı alınıp korunması gereken statükoya dayanak teş-

21 Hüseyin Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya 23 Mayıs 1339(1923) tarihli (136 No) telgraf (akt. Şimşir, 2019b: 336).

22 İsmet Paşa'dan Heyet-i Vekile Riyaseti'ne 23 Mayıs 1339(1923) tarihli telgraf (akt. Şimşir, 2019b: 342-343).

23 İsmet Paşa'dan Heyet-i Vekile Riyaseti'ne 24 Haziran 1339(1923) tarihli telgraf (akt. Şimşir, 2019b: 486).

kil eden sınırın Mudanya Antlaşması'nın imza tarihinden sonraki sınır olarak kayda geçmesidir.²⁴ Ankara bu talebi kabul ettirerek Mondros'tan sonra Özdemiş Bey müfrezesiyle fiilen işgal ettiği Revanduz'daki askerî konumuna meşruiyet kazandırmayı hedeflemiş, bu talep de karşılık bulmamıştır. Devam eden süreçte, Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa, Başkumandanlığa yazdığı 31 Mayıs 1923 tarihli tahriratında Revanduz Cephesi'nde bulunan İngiliz kuvvetlerinin Bağdat'a çağrıldığını rapor etmekle beraber,²⁵ İngiliz ordusuna bağlı Nasturi Taburları Revanduz ve Süleymaniye'de kalmış,²⁶ bölgedeki İngiliz askerî ve idari varlığı Türkiye tarafının ısrarlı taleplerine rağmen kalıcılaştırmıştır.

Ankara'da Revanduz'a yeni askerî harekât tartışmaları

Revanduz hadisesi, Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa ile Mustafa Kemal arasında da yazışmalara konu olmuştur. Güneydeki gelişmelerle alakalı Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa o sırada Garp Cephesi'nde bulunan Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği 14 Haziran 1923 tarihli şifreli telgrafında²⁷ Güney Kürdistan'daki son gelişmelere ilişkin önemli bilgiler vermiştir. Revanduz'un İngilizlerce işgal edildiğini, bu cephe- de en ilerideki kıtanın Şemdinan'da olduğunu ifade eden Fevzi Paşa, Şemdinan kaymakamından ve askerî birliklerden alınan istihbarata göre, Seyit Taha'nın Revanduz'da olup kendi kuvvetleriyle Şemdinan'ı Irak hudut mıntikasına dahil etmeye yönelik taarruz hazırlığı yaptığının ihbar alındığını dile getirmiştir. Paşa, bu ihbarın henüz doğrulanmamakla birlikte İngilizlerin sınırı daha kuzeye çıkarmak için Seyit Taha'nın kuvvetleri-

24 Hüseyin Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya 14 Temmuz 1339(1923) tarihli telgraf (akt. Şimşir, 2019b: 569).

25 CUA, A: III-7-a, D: 19, F:93.

26 Fevzi Paşa'nın istihbaratına (CUA, A:III-10-b-2,D:47, F:6-3,4) istinaden Hüseyin Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya 18 Haziran 1923 tarihli telgraf (CUA, A:III-10-b-2,D:47, F:6-5).

27 CUA, A:III-7 D:18 F:58-3.

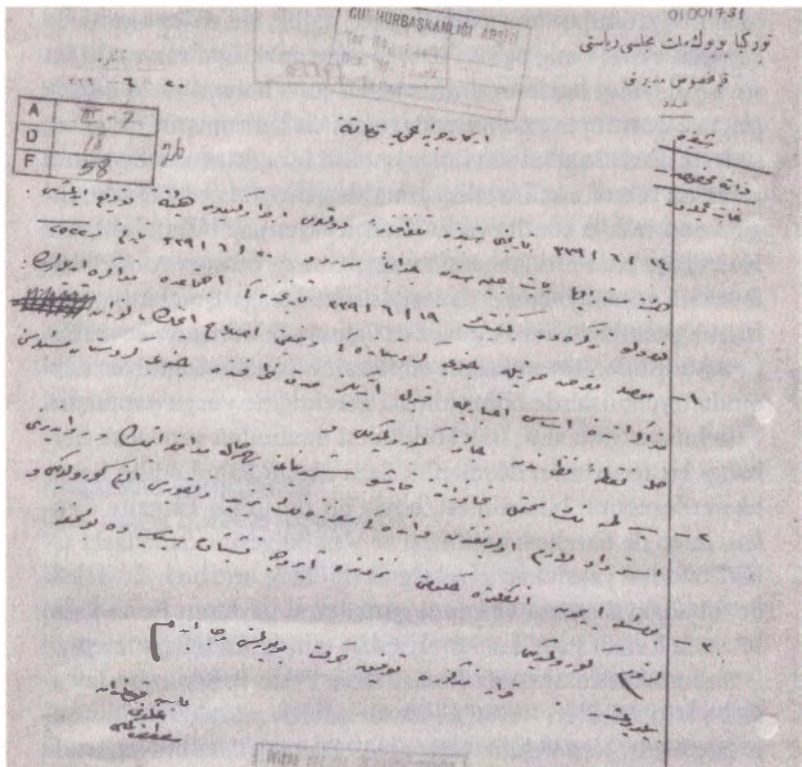
ni sınıra musallat etmesinin ihtimal dahilinde olduğunu ifade etmiştir. Fevzi Paşa, bunun üzerine Van'daki zayıf mevcutlu bir süvari alayının haziran sonuna kadar Kars bölgesindeki piyade alayı ve dört topla takviye edileceğini de belirtmiştir. Paşa, bazı ayrıntılarla İngilizlerin bölgeye olası bir çıkarmasında askerî anlamda yetersiz kalılabileceğini dile getirip “Lord Curzon, İngilizlerin Irak'ta statükoyu muhafaza niyetinde bulunduklarını İsmet Paşa hazretlerine temin etmişlerse de bu söze itimadı kâfi ve caiz göremiyorum,” ifadesiyle sahadaki gelişmeler ışığında İngiliz politikasına dair güvensizliğini belli etmiştir. Fevzi Paşa devamında, Revanduz'un tahliyesine yönelik İngilizler nezdinde teşebbüslerde bulunulması gerektiğine vurgu yapmıştır. Paşa bunun yanı sıra, Irak Hükûmeti tarafından yapılacak herhangi bir tecavüzün düşmanlık ilanı olarak kabul edilip karşılık verileceğinin bildirilmesi, böyle bir durumda Elcezire Cephesi'nden de harekete geçilmesi ve Van bölgesine daha fazla askerî takviye yapılması gerektiğini de ifade etmiştir. Bu şekilde sahadaki durumu ve kendi görüşlerini paylaşan Fevzi Paşa, Mustafa Kemal Paşa'dan konuya dair emirlerini talep etmiştir.

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa'nın bu tahriyatını İcra Vekilleri Heyeti'ne havale ederek müzakere edilmesini istemiştir. İcra Vekilleri Heyeti 19 Haziran'daki oturumunda konuyu detaylıca değerlendirerek üç başlık altında bir karara bağlamıştır. BMM Reisi sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa'nın da imzasının olduğu İcra Vekilleri Heyeti'nin kararı şu şekildedir:²⁸

1. Musul'a taarruz suretiyle Güney Kürdistan'daki²⁹ vaziyeti ıslah etmenin Lozan müzakerelerinde esasî itibariyle kabul ettiğimiz müddet zarfında Cenubi Kürdistan meselesini hal noktayı nazarından caiz görülmemiştir.
2. Seyit Taha'nın muhtemel tecavüzlerine karşı Şemdinan'ı behemalal müdafaa etmek ve Revanduz'u geri almak lazım olduğundan Van'daki müfrezenin tezyit ve takviyesi lazım görülmüştür.

28 CUA, A:III-7 D:18 F:58-2.

29 Osmanlıca orijinal metinde “Cenubî Kürdistan” olarak geçiyor.

Başkomandan Mustafa Kemal'den Erkân-ı Harbiye'ye 20 Haziran 1923 tarihli telgraf sureti (CUA, A:III-7 D:18 F:58).

3. İngiltere Hükûmeti nezdinde bu mesele için ayrıca siyasi teşebbüslerde bulunmaya lüzum görülmüştür.

Mustafa Kemal Paşa başkomandan sıfatıyla hükümetçe alınan bu kararları 20 Haziran 1923 tarihli yazıyla Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa'ya iletmış, çalışmaların bu çerçevede yürütülmesini istemiştir.³⁰

Görüldüğü üzere Mustafa Kemal Paşa ve Ankara Hükûmeti Lozan'da genel mutabakata gidilen dönemde Güney Kürdistan'daki gelişmelere karşı teyakkuzda bulunmakla birlikte,

30 CUA, A:III-7 D:18 F:58.

konferansın gidişatını etkileyecek bir durumla karşı karşıya kalınmasını uygun görmemiştir.

Karabekir Paşa olası Revanduz harekâtına karşı çıkıyor

Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'dan³¹ Başkumandanlığa yazılan 26 Haziran 1923 tarihli rapor, Lozan'da antlaşmanın şekillendiği süreçte Ankara'nın Güney Kürdistan siyaseti açısından önemli bir belge niteliğindedir.³² Revanduz'a olası askerî harekât konusunun değerlendirildiği söz konusu raporda meseleye ilişkin detaylı izahatta bulunan Karabekir Paşa, konuyu öncelikle lojistik açıdan değerlendirmiştir. Coğrafi konum itibarıyla Revanduz'un elde tutulabilmesi için Musul'un ya da Rumiye ve İşnu'nun (Şino) elde olması gerektiğini söylemiştir. Bir tarafın İngiliz ve diğer tarafında da İranlılarda olduğunu hatırlatan paşa, bu iki bölgenin ortasında olup kuzeyle erişimi olmayan Revanduz'da bulunacak birliklerin büyük tehlikeye atılacağını dile getirmiştir. Paşa böyle bir durumda sadece Kars'tan ufak bir müfrezenin gönderilebileceğini, fakat Bağdat'ın Kars'a nazaran Revanduz'a daha yakın olduğunu, hatta yol araçları hesaba katıldığında Hindistan'ın bile Revanduz'a Kars'tan daha yakın olabileceğini işaret etmiştir. Böyle bir durumda müfreze cephane ve erzak yetiştirmenin imkânsızlığına değinen Paşa, Özdemir Bey hareketinin akıbeti üzerinden şu değerlendirmeyi yapmıştır:

Özdemir Bey Müfrezesinin cephanesiz ve aç kaldığı, neticede İran'a atılarak silahlarının alındığı henüz pek yakın bir vaka dır. İki, üç başka ellerde olan bir hattın ortasındaki Revanduz'a gidecek müfreze ne olursa olsun başına gelecek aynı vaka ola-

31 Karabekir Paşa, bu dönemde Şark'ta olmamasına rağmen Şark Cephesi kumandanlığı görevini yürütmüştür.

32 CUA, A: III-7-a, D: 19, F:131-3. Söz konusu raporun sonunda bunun cevaben Erkân-ı Harbiye Başkanlığı'na, malumat amaçlı Başkumandanlığa ve Şark Cephesi Vekâleti'ne gönderildiği ifade edilmektedir. Bundan raporun Erkân-ı Harbiye Riyaseti'nce istendiği anlaşılıyor.

cağı kanaatindeyim. Hususiyle Şemdinan, Çölemerik hattı Van'da kuvvetli müfrezeler bulunmadıkça Revanduz'a bir müfreze sevki bilahare vuku bulacak bir mağlubiyete, pek vahim işlerin zuhuruna sebep olabilecektir. Bendeniz Kars'tan daha fazla kuvvet alınmasını, Van müfrezesinin de Şemdinan'ın güneyine cenuba geçmesini uygun bulmuyorum.

Paşa raporunun devamında Şemdinan'da bulundurulacak kuvvetlerle Revanduz bölgesinin sürekli taciz edilebileceğini ifade ettikten sonra fikirlerini şu şekilde özetlemiştir:

Özetle; haberleşme ve erişimi [muhabere ve muvasalat] olmayan, halkı aleyhimize kıyımı memul olan, doğusu emin olmayan, batısı düşman elinde bulunan Revanduz'un, yol ile fenni vesaitler ile karadan havadan Musul'a bağlı ve halkı kuvvetle ve para ile İngilizlere daha yakın olduğunu ve orada askeri bir mağlubiyetin bu günkü vaziyette daha ziyade vahim olabileceği mütalaasını arz ederim.

Görüldüğü üzere Karabekir Paşa bu net ifadelerle olası bir yeni Revanduz harekâtına karşı bir duruş sergilemiştir. Karabekir Paşa'nın buradaki en önemli vurgusu, bölge halkının kendilerine karşı isyanının memul, yani beklenen bir şey olduğudur ki bu da Ankara Hükümeti'nin Özdemiş Bey müfrezesi üzerinden yürüttüğü “askerî” çalışmaya rağmen bölge halkı ile Ankara arasında karşılıklı güvene dayalı bir toplumsal psikolojik bağın oluşmadığının kanıtıdır. Bunda elbette İngiliz tarafının sahadaki askerî varlığı ve güçlü propagandasının etkisi önemlidir.

Rauf Bey: “Lozan imzalanacak, Şemdinan muhafaza edilecek”

Karabekir Paşa'nın bu net karşı duruşuna rağmen hükümetin yine de söz konusu harekâtın koşul ve maliyeti üzerine bir çalışma yürüttüğünü görüyoruz. Bu bağlamda Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa, Şark Cephe Kumandanlığı'yla görüşmeler

sonrasında hazırladığı ilgili raporunu 15 Temmuz 1923 itibarıyla gayet acele ve zata mahsus notuyla Başvekil Hüseyin Rauf Bey’le paylaşmıştır.³³ Fevzi Paşa maliyet hesabını, birkaç ay sonrasında başlayacak ve bölgeyle iletişimin kesilebileceği kış şartları çerçevesinde Kasım 1923’ten Mayıs 1924’e kadarki süreç dahilinde erzak parası, nakliyat parası, aşiretlerin meyli için tahsisat, subay ve askerlerin altı aylık maaşı gibi başlıklarda detaylandırmıştır. Buna göre olası bir askerî harekât için “toplam beş yüz bin lira ile on bin adet madeni altın” talep edildiğini dile getirmiştir. Fevzi Paşa bu meblağın yarısının bir ay içinde, yarısının ise ekim ayının sonuna kadar verilmesi gerektiğini de belirtmiştir.

Bu yazışmanın iki gün sonrasında İcra Vekilleri Reisi Hüseyin Rauf Bey, Fevzi Paşa’ya müstacel notuyla gönderdiği 17 Temmuz 1923 tarihli telgrafında³⁴ İsmet Paşa’dan 16 Temmuz’da alınan telgrafa göre iki üç güne kadar antlaşmanın imzalanacağı bilgisini paylaşmıştır. Hüseyin Rauf Bey, bu duruma göre, konunun bir daha tetkiki lüzumlu görüldüğünden şimdilik bir müddet için tehirine karar verildiğini ifade etmiş, Şemdinan’ın ise muhtemel tecavüzlere karşı güven altında olacağını dile getirmiştir. Revanduz’a yeni bir askerî harekât fikri de bu şekilde son bulmuştur.

İmzalanma arifesinde Lozan’da Ermeni meselesi

Güney Kürdistan konusuyla alakalı bu gelişmelerin yanı sıra, burada gerek Kürt meselesi gerek yeni Türkiye açısından değinilmeden geçilemeyecek hususlardan biri de kuşkusuz Ermeni meselesinin Lozan’daki nihai durumudur. Lozan Konferansı’nda Ermeni meselesi de hem geniş siyasal perspektifte hem de sırf Ermeni muhacirler hususunda tartışmalara konu olmuş, Türkiye heyeti bu konuda bağlayıcı “tavizler” vermekten ka-

33 Bkz. Erkân-ı Harbiye Reisi Hüseyin Rauf’tan İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti’ne 15 Temmuz 1923 tarihli telgraf (akt. İHİT, 1994: 292-293).

34 İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf Bey’den Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa’ya müstacel notuyla 17.7.1339(1923) tarihli telgraf (akt. İHİT, 1994: 589).

çınmıştır. Bolşevik Devrimi sonrası Kafkas-Doğu bölgesinde şekillenen sosyopolitik denge, Ankara Hükümeti'nin Bolşeviklerle ilişkisini siyasal ve askerî bir koz olarak kullanma becerisi, genel Kürt toplumunun Ankara ile siyasal ve toplumsal rabitası ve Türkiye ile İngilizler arasındaki Musul-Güney Kürdistan meselesi, Lozan'da Ermeni toplumuna yönelik taleplerin gelişmesine mani olmuştur. Bu ve benzeri pek çok etken dönemin siyasal ve askerî yeni şartlarında Ermeni tarafının elini zayıflatmış, Sevr döneminde Batı'nın gösterdiği somut destek konjonktürel bir değişime uğramıştır. Antlaşmadan birkaç gün önce İsmet Paşa, Heyet-i Vekile'ye yazdığı 17 Temmuz 1923 tarihli telgrafta, Ermeni meselesiyle alakalı olarak muhacirlerin dönüşü düzeyine indirgenen taleplerin reddedildiğini şöyle dile getirmiştir:³⁵

Ermeni muhacirlerinin dönüşü meselesi için umumi ve son bir hücum yaptılar. Ermeni muhacirlerinin dönüşü için bir tahhüt alamayacağımızı sarih bir surette söyledik. Münakaşa böyle bitti.

35 İsmet Paşa'dan Heyet-i Vekile Riyaseti'ne 17 Temmuz 1339(1923) tarihli telgraf (akt. Şimşir, 2019b: 579).

Lozan'dan Cumhuriyet'in İlanına

Lozan Antlaşması'nın imzalanması

Lozan Barış Antlaşması Türkiye, Kürt ve Kürdistan meselesi bağlamında yaşanan bu sürecin neticesinde 24 Temmuz 1923 tarihinde nihai haliyle imzalanmıştır. Antlaşma, Kürt toplumunun siyasal ya da sosyokültürel durumuna yönelik spesifik herhangi bir yaklaşımı ihtiva etmez. BMM Hükümeti, yürüttüğü etkin siyaset ve propaganda ile Lozan Antlaşması'nda Kürtlerin Türkiye toplumundan ayrı müstakil bir unsur olarak herhangi bir şekilde zikredilmemesini sağlamayı başarmıştır. Zira Lozan Antlaşması, Osmanlı Kürtlerini ve Kürdistanı'nı ne siyasal ne de sosyokültürel bir olgu olarak göz önünde bulundurmaz. Kuşkusuz benzer bir durum Osmanlı Ermeni toplumu için de geçerlidir. Batı kamuoyunun Sevr Antlaşması sürecinde bölgeyle ilgili Ermeni maksimalist siyasi taleplerine verdiği yoğun destek Lozan'la birlikte diğer dinî azınlıklar için uygulanan prosedüre indirgenmiştir. Bu şekilde, Osmanlı Ermeni toplumu kaotik tehcir döneminin tüm travmasıyla Erivan ve çevresine sıkışmış Bolşevik Rus Ermenistanı'nda meşakkatli bir geleceğe kapı aralarken, Osmanlı Kürtleri ise, "bölgenin Ermenistan'a terki travmasından" çıkmakla birlikte, küresel düzlem-

de şekillenen yeni dünyada “tanımsız” bir millet olarak belirsiz bir geleceğe adım atmıştır.

Lozan’da Osmanlı Kürdistan coğrafyasının taksimine ilişkin olarak da üçüncü maddede Türkiye’nin Akdeniz’e kadarki Suriye hududunun 20 Ekim 1921 tarihli Türk-Fransız Antlaşması’nın sekizinci maddesiyle şekillenen sınır olduğu kabul edilmiş, Irak sınırı için de şu ifadeye yer verilmiştir:

Irak ile: Türkiye ile Irak arasındaki sınır, işbu Antlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak dokuz aylık bir süre içinde Türkiye ile İngiltere arasında dostça bir çözüm yoluyla saptanacaktır. Öngörülen süre içinde iki Hükümet arasında bir anlaşmaya varılamazsa, anlaşmazlık Milletler Cemiyeti Meclisine götürülecektir. Sınır çizgisi konusunda alınacak kararı beklerken, Türk ve İngiliz Hükümetleri, kesin geleceği [kaderi] bu karara bağlı olan toprakların şimdiki durumunda herhangi bir değişiklik yapacak nitelikte hiç bir askeri ya da başka bir harekette bulunmamayı karşılıklı olarak yükümlenirler (Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, 2001: 3).

Bu çerçevede, Türkiye’nin Irak Krallığı ile olan sınırında nihai antlaşma sağlanana kadar yukarıdaki bölümlerde tarafların sıkça değindiği *de facto* durumun devamına yönelik bir karar alınmış,¹ ne güney Kürt toplumuna ne de Süleymaniye merkezli dönemin Kürt siyasi hareketine herhangi bir atıfta bulunulmuştur. Lozan’ın imzalanmasından yaklaşık bir hafta sonra Fevzi Paşa’nın Başkumandanlığa gönderdiği 30 Temmuz 1923

1 Lozan Antlaşması’na göre Türkiye-Irak hudut meselesi *de facto* durum muhafazası dahilinde dokuz aylık bir yeni görüşme takvimine havale edilmiş ise de hudut bölgesinde İngiltere ile Türkiye arasında yerel anlamda problemlerin devam ettiğini görüyoruz. Bu anlaşmazlıklardan biri Çal kazasına ilişkindir. Türkiye tarafının bir kaymakam atayarak refakatindeki bir askerî birlikle Çal’a göndermesi İngilizlerin tepkisini çekmiş, İngiliz makamları İstanbul Murahhaslığı üzerinden bu gelişmeye itirazda bulunmuştur. Çal’ı İmadiye bölgesinde bir kaza olarak niteleyen İngiltere tarafı, bu durumu Lozan’ın üçüncü maddesinin, yani Irak sınırı ile alakalı maddenin ihlali olduğunu iddia etmiş (BOA, HR.İM: 86-67), İstanbul Murahhası Adnan Bey, İngiliz tarafının bu itirazını 20 Ekim 1923 tarihi itibarıyla Hariciye Vekaleti’ne iletmiştir (BOA, HR.İM: 22-13). Çal kazası günümüzde Hakkâri’nin Çukurca ilçesidir.

tarıhli raporda Güney'deki vaziyete ilişkin şu ifadelere yer verildiğini görüyoruz:²

Revanduz ve Süleymaniye cihetlerinde bulunan İngiliz kuvvetlerinin henüz Bağdat'a geri dönmedikleri ve Revanduz Kaymakamlığında bulunan Seyid Taha'nın emrinde dört beş bin Nasturi kuvveti bulunduğu ve Şeyh Mahmud'un aylık 20.000 rubiye tahsisat almak üzere İngilizlerle anlaşmak üzere olduğu hakkındaki habere itimat edilemediğinden tahkikat yapılmakta olduğu Elcezire cephe kumandanlığından bildirilmiştir.

Görüldüğü üzere İngilizlerin bölgeye hâkimiyeti üzerine dönemin önemli Kürt aktörlerinden Seyit Taha Revanduz kaymakamlığına atanmıştır. Ankara, Güney Kürdistan'daki bu yeni gelişmeyi yakından takip etmekle birlikte imzalanan antlaşma hükümleri gereğince yaşanan süreçte askerî müdahale seçeneğinden vazgeçmiştir. Nitekim Fevzi Paşa, Başkumandanlığa yazdığı 3 Ağustos 1923 tarihli yazıda, mesele barış yoluyla halledileceğinden Revanduz'a taarruz kararından şimdilik vazgeçildiğini dile getirmiştir.³ Fevzi Paşa bu süreçte askerî birliklerin bulundukları mıntikalarda cephane, silah ve teçhizat noksanlıklarının ikmalı, takviyesi, talim ve terbiyesi ile meşgul olacağını da belirtmiştir.⁴

Son Van Ermenilerinin Ermenistan'a sevkı

Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra bölgede yaşanan gelişmelerden biri de Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Van'da kalabilmiş son Van Ermenileriyle alakalı süreçtir. Dönem resmî yazışmalarına baktığımızda Cumhuriyet'in ilanının hemen öncesinde kendi talepleri üzerine 412 kişilik bir kafilenin devlet nezaretinde Iğdır üzerinden Ermenistan'a sevk edildikleri, geri-

2 CUA, A: III-7-a, D: 19, F:130.

3 CUA, A: III-7-a, D: 19, F:131.

4 Aynı tarihli birer telgraf da İcra Vekilleri Heyeti'ne, Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'ya, Şark Cephesi Kumandanlık Vekâleti'ne, Mûdafaai Milliye Vekâleti'ne, Hariciye Vekâleti'ne ve Elcezire Cephesi Kumandanlığı'na iletilmiştir (akt. İHİT, 1994: 297).

ye kalan son otuz iki nüfusun ise ABD'ye ulaşmak üzere İstanbul'a gitme kararı aldığını görüyoruz. Yine ilgili yazışmalardan görüleceği üzere bu sevkle alakalı kafilenin yol boyunca telefata uğradığı ya da memleketlerini kendi rızalarıyla değil, zorla terke maruz kaldıkları yönünde çeşitli tartışmaların çıktığı fakat dönemin hükümet yetkililerinin bu tartışmaların önünü almak için çeşitli tedbirler aldıklarını anlıyoruz. Ankara'daki Hariciye Vekâleti'nden İstanbul Murahhaslığı'na yazılan 8 Ağustos 1923 tarihli tahrirat aydınlatıcıdır.⁵

Şark cephesi kumandanlığından ahiren gelen 30 Temmuz 339 (1923) tarih ve 1529 numaralı telgrafname münderecatına nazaran: Van'da bulunan Ermenilerin kendi arzularıyla hicret edeceklerinden Ermenistan'a kadar salimen ulaştırılmalarının sağlanması hususunda Van Vilayeti nezdinde gerçekleşen ricaları üzerine mezkûr vilayetten merkulara terfik edilen jandarmalara ilaveten elli kişilik bir askeri müfreze verilerek bunların Van-Karaköse⁶-Bayezid tarikiyle Iğdır'a sevk edildiği ve kafilenin Bayezid'e gelmek üzere bulunduğu ve işbu Ermeni kafilesi Iğdır hududunda teslim edileceğinden Kars Rus konsolosunun Revan mümessillliğini haberdar edeceğini ve Markara'da⁷ bir heyet bulunduracağını ve şayet müşkülata tesadüf edilirse kendi memurlarından birini Markara'ya göndereceğini Ermenistan'a bildireceğini cevaben bildirdiği ve iş bu Ermenilerin hiçbir vakit tazyik altında kalmayarak Ermenistan'a hicrete kendileri talip oldukları ve bütün eşya ve ağırlıkları ile muhafız kuvveti altında sevk edildikleri, hâlbuki Ermenistan'a ulaştıkları zaman zor ve tazyik yüzünden hicrete mecbur kaldıklarını zikrederek Avrupa kamuoyuna yanlış telkinlerde bulunacakları muhtemel olduğundan bu gibi şayialar dönmeye başladığı takdirde tekzip edebilmek maksadıyla durum arz olunur. Şu anda geri kalan 32 nüfus, 15 güne kadar

5 BOA, HR.IM: 48-80, Ankara'dan Hariciye Vekâleti Vekili Namına Müsteşar imzasıyla (Hariciye Vekâleti) İstanbul Murahhaslığı'na yazılan 8 Ağustos 1339 (1923) tarihli tahrirat.

6 Günümüz Ağrı kent merkezidir.

7 Neresi olduğu tespit edilemedi.

$$\frac{2.37}{12.2}$$

۱۴۹۰ ل

357

nun da konuya müdahil olduğunu detaylıca anlatmıştır. Sevin rotası muhtemelen Tendürek Dağı geçişinin güvensiz görülmesi yüzünden Çaldıran bölgesi üzerinden değil, Erciş-Hammur Deresi üzerinden Karaköse'ye ve oradan da Bayezid'e olacak şekilde düzenlenmiştir. Son kalan otuz iki Ermeni nüfusunun ise Ermenistan'a değil, ABD'ye gitme talebinde bulunduğu görülüyor.

Şark Cephesi Kumandanlığı'nın, yazı tarihinde Bayezid'e ulaşmak üzere olan kafilenin Ermenistan'a vardığında hicrete zorlandıklarına yönelik muhtemel bir propaganda içerisinde olacaklarını beyan etmesi ve ona göre şimdiden Hariciye Vekâleti'ni uyarması da ilgi çekicidir. Arşiv belgelerinde son Van Ermenilerinin yeni kurulmuş Sovyet Ermenistanı'na hicret etmelerine yönelik resmî sistematik bir zorlamaya maruz kaldıklarına yönelik bir bilgiye rastlamadım. 1915-1918 yılları arasında her iki taraf açısından da yaşananlara bakıldığında genelde Müslüman-Ermeni ve özelde Kürt-Ermeni toplumlarının bir arada yaşayabilme irade ve kabiliyetlerinin kalmadığını son Van Ermenilerinin bu hicret kararının dönemin toplum psikolojisinin bir sonucu olduğunu söylemek kabildir. Hariciye Vekâleti'nden İstanbul Murahhaslığı'na gönderilen başka bir yazıda konuya ilişkin diğer bazı önemli detaylara yer verildiğini görüyoruz.⁸

Van'dan Ermenistan'a hicret arzusunu izhar edip Iğdır'a sevk olundukları bildirilen 412 nüfus Ermeni'nin 10 Ağustos 1339 (1923)'te karşı tarafta hazır bulunan Ermeni heyetine salimen teslim edildikleri ve arzularıyla hicret ettikleri hakkından kendilerinden vesika alındığı gibi teslim sırasında tutulan zapt varakasının her iki tarafça imza edildiği, yanlış propagandasında bulunduğu tekzip-i keyfiyet edilmek üzere şark cephesi kumandanlığının yazısına atfen arz olunur efendim.

Görüldüğü üzere 412 kişilik Van Ermeni kafilesi sınırda her iki tarafın heyetlerinin karşılıklı imzaladıkları bir tutanakla Er-

8 BOA, HR.IM: 48-80, Ankara'da Hariciye Vekili imzasıyla İstanbul Murahhaslığı'na yazılan 26 Ağustos 1339 (1923) tarihli tahrirat.

menistan tarafına teslim edilmiştir. Türkiye heyeti Ermenistan'a hicret edenlerden kendi arzularıyla bu kararı aldıklarına dair bir tutanak da almış, bu şekilde özellikle Batı kamuoyunda ortaya çıkabilecek olası dedikodu ve propagandaların önünü almak istemiştir.⁹ Burada dikkate değer bir konu hicret talebinde bulunmamış Ermeni nüfusunun akıbetidir. Zira önceki bölümde gördüğümüz üzere 1918'de Van Valisi Haydar Bey tarafından Diyarbakir'e gönderilme kararı alınıp yol esnasında Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla birlikte Van'a geri gönderilen son Van Ermenilerinin sayısı 762'dir. Bu durumda 1923'e gelindiğinde 412'si Ermenistan ve otuzu ABD'ye hicret etmeleri halinde, vefat ve yeni doğumlar da göz önüne alındığında, üç yüzü aşkın Ermeni nüfusunun daha varlığı söz konusudur. Bunların bir kısmının Müslüman olup memleketlerinde kaldığı kuvvetle muhtemel olmakla birlikte, akıbetlerine ilişkin resmî bir veriye ulaşamadım.

Cumhuriyet'in ilanı

Lozan devam ederken mebus seçimleri de yapılarak Mustafa Kemal Paşa'ya bağlı birinci grubun büyük bir zaferle çıktığı seçimlerin sonucunda yeni meclis 11 Ağustos 1923'te açılmış,¹⁰ Mustafa Kemal, TBMM Riyaseti'ne yeniden seçilmiştir.¹¹ Lozan görüşmeleri sürecinde yapılan bu seçimlerle birlikte Mustafa Kemal'e bağlı Müdafaa-i Hukuk Grubu büyük bir seçim galibiyeti elde etmiş, ilk meclisin muhalif ikinci grubu büyük oran-

9 Şark Cephe Kumandanlığı'nın aldığı tüm tedbirlere rağmen, devam eden aylarda bu sevk konu Ermenilerin yolda imha edildiğine dair haberlerin ortaya atıldığını görüyoruz. Hariciye Vekâleti bu haberlerin Erivan ve Gümrü'de dile getirildiğini ve Erivan'daki Amerikan ve İtalyan yardım komiserlerinin de bu şayiaların tesirinde kaldıklarının ihbar alındığını ifade etmiştir. Vekâlet, önceki yazışmalara atıfta bulunarak böyle bir gerçekliğin olmadığını ifade ederek İstanbul Murahhaslığı'ndan bu haberlere ilişkin "tekzip" yayımlamasını istemiştir (BOA, HR.İM: 47-69, Hariciye Vekili namına Müsteşar imzasıyla Dersaadet (İstanbul) Murahhaslığı'na gönderilen 22 Teşrinievvel 1339[22 Ekim 1923] tarihli tahrirat).

10 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, cilt 1, s. 2-10.

11 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, cilt 1, s. 31-48, 12 Ağustos 1923 tarihli oturum.

da saf dışı kalmıştır. Bu yeni homojen temsil kompozisyonunda Heyeti Vekile, Lozan Antlaşması'nı ekleri ile birlikte 15 Ağustos 1923 tarihli kararnameyle meclisin tasdikine sunmuştur.¹² Lozan Antlaşması, BMM'nin 21, 22 ve 23 Ağustos 1923 tarihli oturumlarda, yeni meclisin "ruhunu" yansıtacak şekilde, konuya dair nutuk ve beyanatların ekseriyetine yansıyan yoğun bir "Türklük" vurgusuyla görüşmelere konu olmuş ve 23 Ağustos 1923 tarihi itibarıyla kabul edilmiştir.¹³ Yeni meclisle 1920 Meclisi'nin zabıtlarını inceleyip kıyasladığımızda özellikle Kürt meselesi bağlamında iki dönem arasında çok belirgin bir söylem farklılığının olduğu görmek kabildir. Müstakbel inkılaplar dönemi Türkiye'sinin gelişini hissettirecek yoğun bir "Türklük" söyleminin hâkim olduğu yeni mecliste Diyarbakirli Ziya Gökalp'in *Türkçülüğün Esasları* isimli kitabının matbuat ve istihbarat matbaasında basılarak mebuslara ücretsiz dağıtılması, Mustafa Kemal ve yeni meclisin Lozan sonrası yeni Türkiye paradigmasına ilişkin önemli bir nişanedir.¹⁴ Lozan Antlaşması'nın yeni meclis tarafından kabulünü müteakip yaşanan en önemli gelişme kuşkusuz devlet idare şeklinin "Cumhuriyet" olarak belirlenmesidir. Mustafa Kemal Paşa, bu süreçte önceden de kurmayı hedeflediğini dile getirdiği Halk Fırkası'nı da kurmuş, yaptığı çalışma neticesinde "Kanuni Esasi Encümeni" (Meclis Anayasa Komisyonu) tarafından Cumhuriyet'in ilanı için Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun bazı maddelerinde¹⁵ değişiklik yapılmasına dair hazırlanan önerge 29 Ekim 1923 tarihli meclis gündemine alınmıştır.¹⁶

Türkiye devletinin "şekl-i hükümeti"nin Cumhuriyet, dininin İslâm, resmî lisanının Türkçe olduğunu diğer bazı husus-

12 BCA, 30-18-1-1/7-28-10.

13 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, cilt 1, s. 107-292.

14 BCA, 30-10-0-0/6-31-30, Erzurum Mebusu Ziyaeddin Efendi'den Meclis Riyaseti'ne 11 Teşrinievvel 339(11 Ekim 1923) tarihli soru önergesi. Ziyaeddin Efendi bu kitabın bazı yerlerinde İslâmiyet'i küçülten ifadeler olduğu iddiasıyla, durumu eleştirmiştir.

15 Birinci, ikinci, dördüncü, onuncu, on birinci ve on ikinci maddeler.

16 BOA, HR.SFR.04: 926-142, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda bazı maddelerin değişikliğine yönelik kanun sureti.

تشکیل و اساسی قانونی بقدر واریت تقدیم دارم

صورت

رئیس ماره - خلعت ، بدوید و شرط ملکت - . اداره امدادی خلعت نقد اتی بانک
و بافضل اداره اتمه اسانه مند - . توکیا دولتک شکل خلعت حیوریت -
آیا - توکیا دولتک ری ، در اسانه ، حسن لای توکیا در -
در ری - ماره توکیا دولتک بیرون ملت مجلس طرفه اداره اولو - مجلس
ملتک انعام استیکى نهاره اداره ای اجا و بیلا در اسطه سید اداره ای -
ادنه ماره - توکیا بیس حیوری ، توکیا بیرون ملت مجلس خلعت عموم
طرفه و کنده اعضاسه میانه در انتخاب دوره سه ایچده انتخاب اولو -
و قلیق بیات کین بیس حیوری انتخاب قدره و ام ایچ - . در انتخاب اولو هارده
ادنه بیگه ماره - توکیا بیس حیوری دولتک بیسید - . بوصفه لزیم کور و کم
مجلس و خلعت و بیلا ، بیات ایچ -
ادنه بیگه ماره - باسه وکیل - بیس حیور طرفه و مجلس اعضاسه میانه در انتخاب
اولو - . دیک و بیلا باسه وکیل طرفه بی مجلس اعضاسه آ اسنه انتخاب اولو
صوکره ملت عموم - بیس حیور - طرفه مجلس تقوینیه صه اولو - مجلس حل
اجتماعه وکلایه بیفیت تصویب مجلس اجتماعه تقوینیه اولو -
۱۹۲۳ قمری ۱۲۸۳ رجب ۱۳۰۲

OSMANLI ARŞIVI

Cumhuriyet'in İlanına Yönelik Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda Değişikliği Öngören Önge Sureti (BOA, HR.SFR.04: 926-142).

larla birlikte öngören kanun teklifi 29 Ekim 1923 tarihinde kabul edilerek Cumhuriyet ilan edilmiştir. Cumhuriyet idaresinin ilanı ve devlet riyasetine Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın seçilmesine ilişkin gelişmeler İstanbul Murahhaslığı üzerinden yabancı konsolosluk ve temsilciliklere bildirilmiş,¹⁷ Ankara'da

yaşanan bu gelişme çeşitli ülkelerin tebrik telgraflarına konu olmuştur.¹⁸ Yabancı temsilcilikler nezdinde Ankara'daki gelişmelere ilişkin yaşanan memnuniyeti dile getiren İstanbul Murahhası Adnan Bey, limanlarda bulunan mütteffik devletlere ait donanmalarda tebrike yönelik top atışları yapıldığını haber etmiştir.¹⁹ Lozan'da elde edilen uluslararası meşruiyet sürecini perçinleyen bu gelişme Cumhuriyet Türkiye'sinin tarihsel sürecini başlatmıştır.

18 BOA, HR.İM: 22-61, BOA, HR.İM: 87-50.

19 BOA, HR.İM: 22-57.

Sonuç

Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Kuvayı Milliye Hareketi'nin 1920 Nisanı'nda Ankara'da Büyük Millet Meclisi'ni toplamaya muktedir olması kuşkusuz modern Türkiye'nin kuruluşunun çok önemli bir adımı mahiyetindedir. Pek çok farklı detayla anlatmaya çalıştığım gibi her ne kadar sorunlu dönemler yaşansa da Osmanlı Kürt toplumu geneli itibarıyla 1920 Meclisi'yle başlayan süreçte mukadderatını Misak-ı Milli ilkeleri çerçevesinde bu oluşum içerisinde görmüştür. Kürt toplumunun bu genel eğiliminde pek çok tarihsel, siyasal, sosyolojik ve psikolojik sebep görmek mümkündür. Temelde tüm Hıristiyan halkların ve özelde Ermeni ve Ermenistan meselesinin Birinci Dünya Savaşı'nın Batılı muzaffer güçlerinin bölgeye yönelik sosyopolitik perspektiflerinin temelini oluşturması, dönemin şartlarında Kürtlerin Mustafa Kemal önderliğinde büyüyen harekete entegrasyonunun ve bağımlılığının en önemli sebebidir. Kürt toplumunun ve Kürdistan coğrafyasının, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılı boyunca gerek dahili gerek harici gelişmelerden kaynaklı yaşadığı ya da maruz kaldığı sosyopolitik süreç, kuşkusuz bu siyasal ve toplumsal eğilimin tarihsel kaynağını teşkil etmiştir. Batı'nın bölgeye yönelik Ermenistan merkezli yaklaşımına karşın Misak-ı Milli'nin öngördüğü genel va-

tandaşlık çerçevesi, bunun üzerine bina edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, Mustafa Kemal ve diğer aktörlerin bu çerçevede Kürt toplumuna yönelik genel politikası ve elbette Ermenistan taleplerine karşı mücadele kararlılığı, Ankara merkezli hareketi Kürt toplumu açısından en ehven adres haline getirmiştir. Kürt toplumu 1920-1923 yılları arası dönemde nizami ordu birliklerine katılımın yanı sıra Doğu, Güney ve Kafkas Cephesi'nde aktif olarak yer almış, hatta Batı Cephesi'nde bile adından söz ettirmiştir. Savaş cephesindeki bu aktif katılımı, 1847'de nihayete eren emaretler dönemi sonrasında daha çok "aşiret reisliği" biçiminde şekillenen Kürt toplumsal ve siyasal önderliğinin Osmanlı modernleşme sürecinde mülki ve askerî bürokrasi üzerinden Osmanlı idari yapısıyla geliştirdiği bağlar etkili ve belirleyicidir.

Lozan ile neticelenen bu tarihsel süreç incelendiğinde, Sevr'de ve akabindeki görüşmelerde, Batı'nın bölgeye Hristiyan halklar merkezli yaklaşımının kuzey Kürt toplumunun Ankara'ya bağlılık ve bağımlılık düzeyini artırdığını ve bu düzeyi süreç içerisinde neredeyse "kayıtsız şartsız" noktaya taşıdığını görmek kabildir. Gerek BMM'deki gerek meclis dışındaki ekseri Kürt toplum temsilinin Lozan görüşmelerinde belirledikleri söylem ve irade bunu açıkça ortaya koymuştur. Bu "kayıtsız ve şartsız bağlılığa" en iyi örneklerden biri Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey ve diğer bölge mebuslarının, Lord Curzon'un Türkiye ile Kürt ve Kürdistan meselesine yönelik Kürt etnisitesi üzerinden yaklaşımının tartışıldığı 3 Kasım 1922 tarihli oturumdaki beyanatlarıdır. Bu yaklaşım, daha farklı bir zemin ve düzeyde de olsa, İngiliz idaresiyle sorunlu ilişkiler içinde olan Güney Kürdistan'daki siyasal hareket için de geçerlidir. Hatta Osmanlı Kürdistanı dışında, İran Kürdistanı'nda dönemin en önemli aktörü Sımko Ağa'da dahi bu yönelimi görmek kabildir. İstanbul merkezli "geleneksel" Kürt siyaseti ise kendi iç çelişkileri ve süreç içerisinde uğradığı nüfuz kaybı neticesinde Lozan sürecinde belirleyici bir aktör olmaktan çıkmıştır. Kuşkusuz tüm bu şekillenmede Mustafa Kemal Paşa ve ekibinin dönemin Kürt toplumuyla ilgili etkin siyaset üretebilme, konjoktürel söylem geliş-

tirebilme, toplumsal algı yaratma, yönlendirme ve yönetme kabiliyetinin etkisi oldukça fazla olmuştur.

Ankara'nın içeride ve dışarıda yürüttüğü etkili politik eylem, söylem ve propagandanın da etkisiyle Kürtlerin Ankara Hükümeti'ne olan bağımlılık düzeyinin artması ile Ankara'nın Kürt meselesine yaklaşımı arasında ters orantı görmek mümkündür. Daha açık bir ifadeyle, süreç içerisinde Kürt toplumunun Ankara'ya bağımlılığı arttıkça Ankara'nın Kürt meselesinin tarifine ve çözümüne yönelik yaklaşımı aynı oranda zayıflamış, siyasal zeminden önce sosyokültürel zemine, oradan da daha muğlak bir seviyeye çekilmiştir. Kürt toplumunun gerek Ankara'daki hareketi gerek küresel siyasal değişimleri okuyabilen bütüncül ve güçlü bir siyasal liderlikten yoksunluğu Ankara'ya bu noktada rahat bir manevra alanı tanımıştır. Dönem kimi Kürt aktörlerinin bazı konjonktürel eylem ya da çıkışları, bu bağlamda Kürdistan coğrafyasının geneline sirayet edecek bir potansiyele ulaşamamıştır. Konumuz dahilinde pek çok örnekte gördüğümüz üzere, imparatorluk bakiyesi yeni ulus-devletlerin tarih sahnesine çıktığı bu dönemde, tarihsel ve sosyopolitik sebepleri ne olursa olsun, ne müstakil bir Kürdistan idealindeki Kürt liderlik akli ne de BMM hareketi içerisindeki Kürt temsiliyeti Kürt toplumunu makul bir geleceğe taşıyabilecek başarılı bir sınav vermiştir.

Nihayetinde 1920 Nisanı'nda Büyük Millet Meclisi'nin teşkiliyle başlayan siyasi ve askerî mücadelenin neticesinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması, yeni Türkiye'nin uluslararası meşruiyet belgesi olmakla birlikte, Kürtler ve Kürdistan meselesi bağlamında, Misak-ı Milli'nin öngördüğü ilkesel vatandaşlık çerçevesini destekleyici herhangi bir unsur taşımaz. Kürt olgusu Lozan'da siyasal ya da kültürel çerçevede spesifik bir tanımlamaya konu olmamış, Türkiye Kürt toplumu "Ermenistan travmasını" geride bırakmakla birlikte modern Kürt sorununun temelini teşkil eden büyük bir siyasal belirsizlikle baş başa kalmıştır. Antlaşma aynı zamanda Kuzey Kürtlerinin mukadderatı hususunda Ankara'yı uluslararası camianın tahakküm ve tesirinden bağımsız, karar verici yegâne merci haline getir-

miştir. 1923 seçimleri ile TBMM'deki sosyopolitik çok renklilik de ortadan kalkmış, meşruiyetini tahkim eden Ankara'nın Kürt meselesine ilişkin bakışında yeni koşullar dahilinde paradigmatic bir değişim yaşanmıştır. Bu erevede, Lozan'la şekilleneni yeni küresel ve bölgesel düzlemde Cumhuriyet idaresinin ilanı, modern Türkiye'nin miladı olması hasebiyle modern Kürt sorununun da miladıdır.

Gerek Türkiye gerek modern Kürt sorunu bağlamında, Cumhuriyet'in ilanından Türkiye'nin güney sınırlarının nihai olarak şekillendiği 1926 Ankara Antlaşması'na kadarki son siyasi süreç, nc ve nihai çalışma olarak başka bir kitabımın konusu olacak.

- Atatürk'ün Bütün Eserleri [ABE] (2019), cilt 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Göldaş, İsmail (1991), *Kürdistan Teali Cemiyeti*, Doz Yayınları, İstanbul.
- Göztoklus, M. (2013), *Atatürk'ün Gizli Kalmış Musul –Özdemi– Harekâtı*, Kripto Yayınları, Ankara.
- Hakan, Sinan (2013), *Türkiye Kurulurken Kürtler*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Hilmi, Refik (1995), *Anılar - Şeyh Mahmud Berzenci Hareketi*, Nujen Yayıncılık, İstanbul.
- İstiklal Harbi ile İlgili Telgraflar* [İHİT] (1994), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Cumhuriyet Arşivi Başkanlığı, yayın no. 23, Ankara.
- Karabekir, Kâzım (2012), *İstiklal Harbimiz*, cilt 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler* (2001), çev. Seha L. Meray, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri* (1525-1919), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, yayın no. 11.
- Nuri Dersimi, M. (1952), *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Ani Matbaası, Halep.
- Nuri Dersimi, M. (1992), *Dersim'e ve Kürt Milli Mücadelesine Dair Hatıratım*, geliştirilmiş yeni basım, Özge Yayınları, Ankara.
- Sarıhan, Zeki (1996), *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, cilt III ve cilt IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Selvi, Haluk ve Cırık Bülent (2020), *Milli Mücadelede TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, no. 162, Ankara.
- Şimşir, Bilal (2000a), *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, cilt 2: Nisan-Aralık 1920, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Şimşir, Bilal (2000b), *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, cilt 3: Ocak-Eylül 1921, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

- Şimşir, Bilal (2000c), *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, cilt 4: *Ekim 1921-Ekim 1922*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Şimşir, Bilal (2005), *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, cilt 5: *Ekim 1922 - Aralık 1925*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Şimşir, Bilal (2010), *Kürtçülük 1787-1923*, Bilgi, Ankara.
- Şimşir, Bilal (2019a), *Lozan Telgrafları, Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı 1922-1923*, cilt 1, 2. baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Şimşir, Bilal (2019b), *Lozan Telgrafları, Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı Şubat-Ağustos 1923*, cilt 2, 2. baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları (1985), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1 ve Devre 2.
- Türk İstiklal Harbi, III. cilt: *Doğu Cephesi (1919-1921)* [TİH] (1965), T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Ankara.
- Türk İstiklal Harbi, IV. cilt: *Güney Cephesi - İngiliz ve Fransızların Güney-Doğu Anadolu'yu İşgal Etmeleri, Milli Mücadele Hareketleri, Bu Bölgede Yapılan Muharebeler ve Revanduz Harekâtı* [TİH] (2009), T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Türk İstiklal Harbi, VI. cilt: *İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)* [TİH] (1974), T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Ankara.
- Yeğen, Mesut (2011), *İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918-1958*, Dipnot Yayınları, Ankara.

Gazeteler

Akşam, 13 Mayıs 1920

Akşam, 7 Mayıs 1920

Alemdar, 14 Mayıs 1920

Alemdar, 15 Mayıs 1920

Alemdar, 17 Mayıs 1920

Alemdar, 23 Temmuz 1920

Vahdet, 1 Nisan 1921

Vakit, 7 Haziran 1920

Vakit, 7 Haziran 1920

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi [BCA]

BCA, 30-18-1-1/4-54-12

BCA, 30-18-1-1/4-49-9

BCA, 30-18-1-1/3-34-17

BCA, 30-18-1-1/2-38-20

BCA, 30-18-1-1/2-38-14

BCA, 30-18-1-1/2-36-6

BCA, 30-18-1-1/2-33-15

BCA, 30-18-1-1/2-33-14

BCA, 30-18-1-1/2-29-7
BCA, 30-10-0-0/6-31-30
BCA, 30-10-0-0/54-354-12
BCA, 30-10-0-0/46-298-7
BCA, 30-10-0-0/45-291-4
BCA, 30-10-0-0/260-752-5
BCA, 30-10-0-0/226-522-16
BCA, 30-10-0-0/219-479-1
BCA, 30-10-0-0/132-952-18
BCA, 30-10-0-0/132-952-18
BCA, 30-10-0-0/131-936-22
BCA, 30-10-0-0/108-706-3
BCA, 272-0-0-74/69-52-3
BCA, 272-0-0-14/76-25-4
BCA, 272-0-0-12/38-32-9
BCA, 272-0-0-12/38-32-12
BCA, 272-0-0-12/38-31-7
BCA, 272-0-0-12/38-30-16
BCA, 272-0-0-12/38-30-15
BCA, 272-0-0-11/15-60-15
BCA, 30-18-1-1/1-15-1
BCA, 30-18-1-1/1-4-8
BCA, 30-18-1-1/1-4-2
BCA, 30-18-1-1/1-13-3
BCA, 30-18-1-1/2-22-4
BCA, 30-18-1-1/2-23-4
BCA, 30-18-1-1/1-1-5
BCA, 30-18-1-1/3-26-6
BCA, 30-18-1-1/1-15-9
BCA, 30-18-1-1/3-30-10
BCA, 30-18-1-1/7-28-10
BCA, 30-18-1-1/2-21-14
BCA, 30-18-1-1/3-30-14
BCA, 30-18-1-1/2-22-16
BCA, 30-18-1-1/1-11-16
BCA, 30-18-1-1/1-16-18

Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA]

BOA, BEO: 4592-344384

BOA, DH.İUM: 10-1/2-58

BOA, DH.KMS: 55-15

BOA, DH.MKT: 1555-86
BOA, DH.ŞFR: 636-11
BOA, DH.ŞFR: 636-68
BOA, DH.ŞFR: 642-82
BOA, HR.IM: 13-28
BOA, HR.IM: 17-83
BOA, HR.IM: 18-183
BOA, HR.IM: 22-13
BOA, HR.IM: 22-57
BOA, HR.IM: 22-59
BOA, HR.IM: 22-6
BOA, HR.IM: 22-61
BOA, HR.IM: 234-87
BOA, HR.IM: 47-69
BOA, HR.IM: 48-80
BOA, HR.IM: 60-3
BOA, HR.IM: 64-64
BOA, HR.IM: 76-46
BOA, HR.IM: 86-67
BOA, HR.IM: 87-50
BOA, HR.IM: 87-50
BOA, HR.IM: 9-126
BOA, HR.SFR.04: 926-142
BOA, HR.SYS: 2308-10
BOA, HR.SYS: 2308-3
BOA, HR.SYS: 2310-5
BOA, HR.SYS: 2341-86
BOA, HR.SYS: 2341-87
BOA, HR.SYS: 2400-7
BOA, HR.SYS: 2655-3
BOA, HR.SYS: 2656-1
BOA, HR.SYS: 2656-7
BOA, HR.SYS: 2656-9
BOA, HR.SYS: 2718-5
BOA, HR.SYS: 2886-37
BOA, HR.SYS: 2886-45
BOA, HR.TO: 611-77
BOA, HSD.AFT: 6-99
BOA, I.DUIT: 175-45
BOA, I.DUIT: 175-46
BOA, I.DUIT: 175-71

BOA, I.DUIT: 41-96

BOA, I.DÛIT: 115-3

BOA, MV: 261-30

Cumhurbaşkanlığı Arşivi [CUA]

CUA, A: III-10-b-2, D:47, F:31

CUA, A: III-7-a, D:19, F:130

CUA, A: III-7-a, D:19, F:131

CUA, A: III-7-a, D:19, F:131-1

CUA, A: III-7-a, D:19, F:131-2

CUA, A: III-7-a, D:19, F:131-3

CUA, A: III-7-a, D:19, F:131-4

CUA, A: III-7-a, D:19, F:68

CUA, A: III-7-a, D:19, F:68-1

CUA, A: III-7-a, D:19, F:9

CUA, A: III-7-a, D:19, F:9-1

CUA, A: III-7-a, D:19, F:9-1

CUA, A: III-7-a, D:19, F:93,

CUA, A: III-7-b, D:20, F: 62-16

CUA, A:III/11, D:48, F:79-1

CUA, A:III/11, D:48, F:79-2

CUA, A:III/11, D:48, F:79-3

CUA, A:III/11, D:48, F:79-3

CUA, A:III/11, D:48, F:79-4

CUA, A:III/11, D:48, F:79-5

CUA, A:III/11, D:48, F:79-6

CUA, A:III/11, D:48, F:79-7

CUA, A:III/11, D:48, F:79-8

CUA, A:III/11, D:48, F:79-9

CUA, A:III-10-b-2, D:47, F: 41-7

CUA, A:III-10-b-2, D:47, F:31-1

CUA, A:III-10-b-2, D:47, F:31-3

CUA, A:III-10-b-2, D:47, F:31-4

CUA, A:III-10-b-2, D:47, F:31-4

CUA, A:III-10-b-2, D:47, F:31-6

CUA, A:III-10-b-2, D:47, F:31-6

CUA, A:III-10-b-2, D:47, F:31-7

CUA, A:III-10-b-2, D:47, F:6-3,4

CUA, A:III-10-b-2, D:47, F:6-5.

CUA, A:III-5, D:16, F:25-63

CUA, A:III-5, D:16,F:20

CUA, A:III-5, D:16,F:20
CUA, A:III-5, D:16,F:20-2
CUA, A:III-5, D:16,F:20-3
CUA, A:III-5, D:16,F:20-3
CUA, A:III-5, D:16,F:20-3
CUA, A:III-7, D:18 F:58
CUA, A:III-7, D:18 F:58-2
CUA, A:III-7, D:18 F:58-3
CUA, A:III-7, D:18, F:10-4
CUA, A:III-7, D:18, F:59
CUA, A:III-7, D:18, F:59-1/2
CUA, A:III-7, D:18, F:59-3
CUA, A:III-7, D:18, F:59-4
CUA, A:III-7-a, D:19, F:41
CUA, A:III-7-a, D:19, F:42
CUA, A:III-7-a, D:19, F:43
CUA, A:III-7-a, D:19, F:43
CUA, A:III-7-a, D:19, F:43-1
CUA, A:III-7-a, D:19, F:43-1
CUA, A:III-7-a, D:19, F:50.
CUA, A:III-7-a, D:19, F:50-1
CUA, A:III-7-a, D:19, F:50-2
CUA, A:III-7-a, D:19, F:57
CUA, A:III-7-a, D:19, F:57
CUA, A:III-7-a, D:19, F:97
CUA, A:III-7-B, D:20, F:61-2
CUA, A:III-7-B, D:20, F:62
CUA, A:III-7-B, D:20, F:62-1
CUA, A:III-7-b, D:20, F:62-10
CUA, A:III-7-b, D:20, F:62-11
CUA, A:III-7-b, D:20, F:62-12
CUA, A:III-7-b, D:20, F:62-13
CUA, A:III-7-b, D:20, F:62-14
CUA, A:III-7-b, D:20, F:62-15
CUA, A:III-7-b, D:20, F:62-3
CUA, A:III-7-b, D:20, F:62-4
CUA, A:III-7-b, D:20, F:62-5
CUA, A:III-7-b, D:20, F:62-6
CUA, A:III-7-b, D:20, F:62-6
CUA, A:III-7-b, D:20, F:62-7
CUA, A:III-7-b, D:20, F:62-8

CUA, A:III-7-b, D:20, F:62-9
CUA, A:III-7-d, D:22, F:1
CUA, A:III-7-d, D:22, F:1,
CUA, A:III-7-d, D:22, F:10-1/2
CUA, A:III-7-d, D:22, F:15-2
CUA, A:III-9-A, D:37, F:33
CUA, A:III-9-A, D:37, F:33-1
CUA, A:III-9-A, D:37, F:33-2
CUA, A:III-9-A, D:37, F:33-3
CUA, A:III-9-A, D:37, F:33-4
CUA, A:IV-16-b, D:65, F:2-1
CUA, A:IV-16-b, D:65, F:2-2
CUA, A:IV-16-b, D:65, F:2-3
CUA, A:IV-16-b, D:65, F:2-4
CUA, A:VII-2-b, D:91, F:1-35
CUA, Vesika No:10299

İngiliz Arşivleri (Foreign Office [FO])

FO. 424-255, No.788
FO. 424-256, No.178
FO. 424-256, No.201
FO. 424-257, No.171
FO. 424-257, No.184
FO. 424-257, No.191
FO. 424-257, No.254

- Abdurrahman Ağa 59-60, 128
Abdülğani Bey (Siverek mebusu) 186
Acara 59
Adıyaman 171
Adnan Bey (BMM İstanbul Murahhası)
259, 283, 339-340, 354, 362
Ahlat 145
Ahmed Hamdi (Muş mebusu) 159-
160, 230
Ahmet Taki (Şeyh Mahmud'un
Ankara'ya gönderdiği heyet üyesi)
178, 296, 310-311, 328
Ahmet Tevfik Bey 216
Akrê (Akra) 164, 221
Akşam (gazete) 26, 28, 35
Alevilik 104
Ali Galip Bey 19
Ali Rıza Paşa 20
Ali Vasıf (Bitlis mebusu) 230
Alikanlı (aşiret) 143
Alişan Bey 103-108, 110, 149, 152,
154, 158
Alişanbeyzade Mustafa Bey (Mustafa
Paşa) 103
Alişir Efendi 104-108, 110-111, 149-
151, 154, 157
Altunköprü 139, 242, 274
Aluçlu (aşiret) 145
Antep 71, 76, 80-81, 100
Aras 59
Ardahan 30, 58, 114, 140-141
Arif (Bitlis mebusu) 230, 314, 315
Arpaçay 45
Asuri(ler) 42, 127, 217, 241-242, 248,
250, 261, 263-264, 273, 332
Azerbaycan 29, 31, 77, 174, 193, 207,
208, 241
Aziz Bey (İzol aşireti reislerinden)
107
Babanzadeler 15, 24, 125
Bağdat 129-130, 179, 217, 219-220,
233, 242-247, 253, 255, 263, 265,
267, 272, 277, 295, 312, 325, 327-
328, 344, 346, 349, 355
Bahtiyari (aşiret) 192
Bakü 30, 82, 85
Bang-i Kurdistan (gazete) 216
Barcikan (aşiret) 145
Barzan (aşiret-bölge) 181, 217, 234
Batum 46, 58, 63, 296
Bayezit 33, 44, 48, 99, 169
Bedir Ağa 80-81, 100
Bedirhan (Bedirhani, Bedirhaniler) 15,
19, 23-26, 28, 38-41, 59-62, 69,
105, 125, 128, 148, 163-164

Bekir Sami Bey 32, 64, 82, 94-96, 98-100, 131-132, 134-135, 137-141, 143, 146-147, 166, 172, 227, 237, 239

Reşad Halis Bey (Bern sefiri) 68

Berzenci ailesi 316

Beşiri (aşiret) 99

Beytüşşebap 180

Bikranlı (aşiret) 143

Birecik 71, 76, 100

Bitlis 33, 36, 37, 41, 48, 50, 55-57, 61, 63-65, 76-77, 89, 92, 94-98, 101, 109, 120, 127, 136, 138-140, 145-146, 152, 172, 186-187i, 191, 194-197, 200, 228, 230, 269, 283, 285-286, 300-301, 304-305, 364

Bolşevik (Rusya); Bolşevikler 11-13, 16, 28-33, 38, 44, 46, 48-51, 57-59, 63, 68-70, 82-85, 91, 94, 95, 97, 99, 101, 114-115, 120-121, 132, 134, 136, 144, 171, 207-208, 219, 283, 352-353

Bruki (aşiret) 99, 114

Buhtan (aşiret) 168

Bulanık (aşiret tugayı) 45

Bulucan 103

Bükler (aşiret) 145

Bürükanlı (aşiret) 143

Caf (aşiret) 181-182, 225, 316

Canbegan (aşiret) 106

Canbeyli (aşiret) 153

Canıklı (aşiret) 145

Celadet Bedirhan 163

Celali (aşiret) 99, 197

Cemedanlı (aşiret) 99

Cemil Çeto 41-43, 55-56

Cemiyet-i Akvam 71, 74-75, 115, 240, 278, 280-281, 289-290, 300-301, 341

Cerdi (aşiret) 145

Cevat Bey (Elcezire Cephe kumandanı) 179-180

Cıbranlı (aşiret) 288

Cinikanlı (aşiret) 99

Cizre 71, 76, 78, 122, 169, 245, 322

Çal 194, 354

Çapakçur 146

Çarık (aşiret) 99

Çehri (Çehrik) 182-183, 197, 205

Çemişgezek 110

Çengeli (aşiret) 153

Çerkez 22-23, 58, 139, 180, 229

Çiçerin 38, 46, 48-49, 51, 59, 95, 98-99, 134, 171

Çölemerik 143, 194, 245, 263, 277, 293, 350

Çukur (aşiret) 193

Dersim 54, 56, 103, 105-111, 138, 148-150, 152, 154-155, 157-158, 171, 228, 268-269, 283, 286

Derviş (Bitlis mebusu) 230

Dilhiran (aşiret) 99

Dilman 194, 197, 210-211, 340

Divriği 103, 105, 111, 152, 154

Diyadin 169

Diyap Ağa 228

Diyarbekir 43, 50, 53-57, 63-64, 86-88, 95, 127, 138, 154, 161, 168, 171, 180, 186-187, 191, 193-195, 200, 231, 245, 265, 285, 301, 339, 359-360

Diyukan (aşiret) 145

Duhok 221, 242

Edemanlı (aşiret) 99, 167

Elcezire (bölge-cephe) 12, 39, 42-43, 49-56, 73-74, 76, 86-89, 120-122, 153, 164, 173, 175, 178-180, 183, 187-188, 192, 194, 199, 218, 224, 229, 318-320, 322-323, 325, 332, 334, 347, 355

Eleşkirt 99, 169

Elviye-i Selase 96, 114

Emin Ali Bedirhan 28, 38-41, 60, 69, 163-164

Emin Bey (Erzincan mebusu) 150-151, 158

Enver Paşa 29, 63

Erbil 139, 180-182, 221, 241-244, 252-253, 255-256, 258, 266, 274, 293, 326

- Erciş 99, 116, 143, 161, 358
 Erivan 33, 57, 114, 231, 296, 353, 359
 Ermenistan 15-17, 19-21, 28, 30-38, 44-48, 59, 63-64, 66-67, 70, 72-74, 76-77, 83, 86, 93-94, 96, 101, 105, 108, 113-116, 120-121, 128, 131, 135-137, 140-141, 143-144, 155, 161, 171-172, 174, 249-250, 290, 301, 353, 355-356, 358-359, 363-365.
 Erüh (aşiret-kaza) 54, 168
 Erzincan 44, 103, 110, 149-152, 154, 158-159, 171, 261
 Erzurum 18-20, 25, 33, 36-37, 44, 48-49, 59, 61, 63-65, 76-77, 105-106, 110, 113, 127, 136, 154, 158, 160-161, 165, 167, 171-172, 174, 191, 195, 224, 228, 230, 251-252, 261, 283, 285, 301, 304, 309, 360
 Esad (Mardin mebusu) 230
 Faris Ağa (Zibar kaymakamı) 181
 Ferit Paşa (sadrızam) 19-20, 62-63, 68-70, 92, 106, 175
 Fettah Bey (Şeyh Mahmud'un Ankara'ya gönderdiği heyet üyesi)
 Fevzi Bey (Erzincan mebusu) 296, 328-329, 332
 Fevzi Paşa 99, 175, 182-185, 210, 218, 222-223, 310-311, 315, 318, 320-321, 325, 331-334, 341, 346-348, 350-351, 354-355
 Fransa 35-36, 53, 70, 73-74, 76, 78-79, 115, 164, 172-173, 226
 Garzan (aşiret) 41-42
 Gayrimüslim(ler) 242-243, 265-267
 Geçelanlı (aşiret) 99
 Genç 146, 167
 Gerdi (aşiret) 143
 Gevar 263, 327, 332-333
 Gevaş 143, 193-194
 Gümrü 12, 45, 92, 99, 101-102, 113-116, 119-121, 123, 135-137, 140-142, 159, 161-162, 172, 359
 Gürcistan 29-31, 77, 141
 Hacı Musa Bey 165, 195, 200
 Hacı Tahir Ağa 99
 Hadi Paşa 68
 Hafik (Koçhisar) 103
 Hakkâri 50, 54-55, 95 143, 164-165, 180, 193-194, 197, 200, 211, 217-218, 263, 354
 Hakkı Bey (Van mebusu) 231
 Halac (Aşiret) 143
 Halep 18, 54, 90, 246
 Halil Hulki Efendi (Siirt mebusu) 186
 Halil Paşa 29, 64, 95
 Hamoy (aşiret) 143
 Hamrin Dağı 236-237, 247, 271
 Harput 158, 261, 285
 Hasankale 91, 99
 Havamur (aşiret) 143
 Haydar Bey (Koçgiri aşiretinden) 104-107, 151-152, 154, 158
 Haydar Bey (Van mebusu) 186-187, 191, 193-194, 196-202, 308-309
 Haydaranlı (aşiret) 99, 143
 Hemavend (aşiret) 181
 Hemedan 126, 206
 Hınıs 45, 91, 99
 Hicaz 70, 72, 289
 Hoy 197, 340
 Hozat 110
 Hurmik (aşiret) 99
 Hüseyin Avni Bey (Erzurum mebusu) 158, 252, 299, 301-302- 304, 309
 Hüseyin Rauf Bey (başvekil) 233, 239, 256, 263, 281-282, 287, 290, 300-301, 304, 327-329, 334, 342-343-351
 Hüsrev (Sımko'nun oğlu) 222-223, 316-320
 Iğdır 30, 91, 171, 218, 355-356, 358
 Irak 9, 11, 49, 51, 57, 71, 79-80, 120-122, 176-178, 219-220, 224, 232, 234, 244, 246-248, 253, 267, 269, 271-274, 287, 315, 325, 329, 337-339, 341, 343-344, 346-347, 354
 İbrahim Paşa (Milli aşireti reisi) 90, 125

Ilyas Sami Bey (Muş mebusu) 186, 300
İmranlı (Ümraniye-İmraniye-Omraniye) 103-105, 107, 149-150, 152-154, 156-157
İngiltere 36, 73-74, 76, 78, 97, 123, 139, 253, 285, 288-290, 303, 345, 348, 354
İsmet Paşa 88, 131, 227, 233, 237-240, 248, 257-258, 262-272, 274-275, 277-283, 286-287, 289-290, 292, 297, 300-301, 305, 325, 327-330, 333-335, 337-338, 340-342, 345-347, 351-352
İtalya 36, 70, 73-74, 76-79, 100, 135
İzmir 64, 66-67, 72, 215, 321, 324, 354
İzol (aşiret) 107, 145

Jepin (gazete) 104
Jin (gazete) 25
Jurnal Dolyan (gazete)

Kadri Bey (Van valisi) 116, 118, 164, 200
Kafkasya 11-12, 16, 30-31, 59, 83, 101, 114
Kâhta 80, 100, 145
Kalkanlı (aşiret) 143, 145
Kangal 103, 105-106, 145, 161
Kâzım Karabekir 16, 25-26, 29-33, 44, 58-59, 113, 157, 174, 183-184, 201, 283, 313, 349, 355
Karahana 95
Karakeçili (aşiret) 86
Karakilise 45
Karaköse 45, 91, 99, 167, 170, 356, 358
Kavu (aşiret) 288
Keldani 73-74, 245, 250, 261, 263-264
Kemah 103, 107-108, 154, 157
Kercanis 103
Kerkük 18, 22, 180, 182-184, 221, 224, 236, 241-245, 247, 265-266, 274, 295, 304, 308, 312, 326-328, 342-343.
Kifri 241-242, 245, 274

Kilikya 21, 78-79, 123, 136-137
Kirani (aşiret) 99
Koçgiri 12, 102-108, 110-112, 121, 148-159, 268
Kör Hüseyin Paşa (Haydaranlı) 42, 99, 202
Köysancak 220, 327
Kral Faysal 179, 224, 233, 244, 248, 344
Kurmeşan (aşiret) 106, 111
Kuruçay 103, 107, 154
Kürdistan Cemiyeti 216
Kürdistan İstiklal Cemiyeti 173, 186, 188-189
Kürt Dükkâncılar Cemiyeti 283
Kürt Teali Cemiyeti (KTC) 13, 16, 23, 25-27, 38-41, 69, 104-106, 138
Kürt Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti 16, 26, 28, 38-40, 60, 69

Lazlar 58-59
Lazistan 46, 57-58
Lenin 28
Lolan (aşiret) 99, 283-284
Londra 12, 24-25, 70, 131-132, 134-135, 141-146, 148, 159, 166, 172, 177, 227, 237, 239
Lord Curzon 68-69, 92, 101, 136-137, 139-141, 163-164, 172, 237-240, 248, 262, 265, 267, 272-280, 282, 284, 286-287, 289-290, 304, 337-339, 341, 347, 364

Mahabad 183, 191-192, 343
Mahmut Bey (Milli aşireti reisi) 86-87, 90
Malatya 54, 64, 80, 100, 110, 171
Malazgirt 91, 99
Mamûretülaziz 50, 127, 138, 152
Mar Şemun 117, 255-256, 263
Maraş 100, 161, 171
Mardin 71-72, 76, 171, 230, 245, 339
Mehmet Durak Bey (Erzurum mebusu) 160, 304
Mele Selim 304
Merdis (aşiret) 288

Mezopotamya 123-124, 129, 272
Midyat 54, 89, 145
Milanlı (aşiret) 99
Moskova 28-29, 32, 46, 58, 63-64, 82,
94-96, 99, 100, 144, 159, 260
Mr. Henderson (İstanbul İngiliz
yüksek komiser vekili) 339
Mukri (aşiret) 183
Mustafa Paşa (Kürt, Yamulki) 235-
236, 293
Muş 64, 159, 161, 171, 186-187, 195,
200, 230, 237, 288, 300
Mümtazüddeve 193, 206, 209
Münip Bey (Hakkâri mutasarrıfı) 200

Nahçıvan 45
Nasturiler 117, 125, 175, 185, 193-
194, 198, 245, 250, 256, 325, 333
Navdeşt (aşiret) 181
Navkur 164
Nazım Bey (Kerkük mebusu) 342-344
Necip (Mardin mebusu) 230
Necmettin (Siirt mebusu) 230
Necmettin Hüseyin Bey 27-28
Nihat Paşa (Elcezire Cephe
kumandanı) 39, 42-43, 49-57, 89-
90, 121-122, 153, 179
Noel (binbaşı) 19, 25, 105, 128-129,
206, 220
Nubar Paşa 16, 23, 26, 35, 135, 137
Nurettin Paşa 112, 151-152, 158-159
Nuri Dersimi 103-106, 110-111, 149,
152, 154
Nüzhet Efendi (maslahatgûzar) 205

Oraman (aşiret) 316
Oremar (aşiret) 316
Osman Ağa (Topal) 152, 159
Ovacık 103, 110

Özdemir Bey 100, 177-178, 180-182,
185, 216-222, 224-225, 232-235,
252, 258, 269, 293-294, 296, 310-
313, 316, 320-321, 325, 327-328,
330-335, 337, 339-340, 342, 346,
349-350

Palu 145
Pasinler 99
Pişdar (aşiret) 181, 233, 316
Pozan (Urfa mebusu) 229-230

Refahiye 103, 107, 110, 152, 154,
157
Refet Paşa (Milli Müdafaa vekili) 166,
171
Refik Hilmi 178, 180-182, 216, 220,
233-237, 255, 257-258, 293-296,
315, 328-329
Reşid Bey (Sivas valisi) 102-104, 111
Revanduz 12, 100, 164, 177-183, 192,
194, 210, 216, 221, 225, 234, 244,
258, 273, 310-313, 317, 325, 327,
329, 331-337, 339-347, 349-351,
355
Rışvan (aşiret) 288
Rıza Bey (Muş mebusu) 186
Rıza Han 194, 215
Rıza Nur Bey 249-250
Rıza Tefik Bey 68
Robeck (Sir, general) 24, 68-70, 92
Roji Kurd (gazete) 312
Rumbold (İngiliz Yüksek Komiseri)
163-164, 335-338
Rumiye 174, 182-183, 185, 264, 349

Sadullah Bey (Bitlis mebusu) 186, 191,
195-196
Sakız 183-184, 197-198, 208
Salhan (aşiret) 145
Salma: 175, 210-211, 222, 340
San Remo Konferansı 16, 135, 272
Saray (Van'ın kazası) 117-118, 197
Savuçbulak (Mahabad) 183-184, 192,
343-344
Sekanlı (aşiret) 91, 99
Seyit (Seyid) Abdülkadir 23-24, 27,
39, 56, 69, 87, 105-106, 125, 128,
138
Seyit Ahmet Berzenci 220
Seyit Rıza 110
Seyit Taha 128, 183-184, 193, 202,
255, 257, 292-293, 312, 332-333,
340, 346-347, 355

- Sıbkanlı (aşiret) 167
- Simko Ağa 12, 15, 37-38, 41-44, 55-56, 116-119, 126, 128, 148, 162, 164, 174-175, 177, 182-185, 191-194, 196-216, 221-223, 226, 233-234, 252-253, 255-258, 263, 272, 292-295, 309-310, 312-313, 315-322, 328, 343-344, 364
- Sırrı Bey 227, 302-303
- Siirt 64, 122, 146, 171, 180, 186, 200, 230
- Sine 198, 206, 208
- Sivas 19, 22, 33, 61, 63, 102-105, 108, 110-112, 121, 127, 144, 151-155, 158, 161, 165, 171, 195, 261, 308-309
- Siverek 54, 80, 86, 88-90, 161, 186
- Suriye 11-12, 46, 53, 57, 66-67, 71-74, 76, 78, 80, 123, 128, 172-173, 180, 226-228, 230, 241, 249, 289, 354
- Suruci (aşiret) 181, 223, 234
- Suşehri 103
- Süleyman Ağa 59-62
- Süleymaniye 18, 22, 175-176, 178-180, 182-184, 216-217, 219-221, 223-225, 232-237, 239, 242-245, 247, 253, 255-258, 265-266, 273, 276, 292-296, 304, 307-308, 311-313, 315, 317-318, 328, 333, 336, 345-346, 354-355
- Sünnilik 104
- Süryaniler 73-74
- Şadan (aşiret) 107, 149
- Şadılı (aşiret) 153
- Şar Ağa (Mutkili) 195
- Şefik Bey (Bitlisli) 151-152
- Şemdinan 99, 183-184, 263, 295, 332-334, 340, 346-347, 350-351
- Şerif Paşa (Kürt) 16, 23-24, 26, 35, 138, 271
- Şeyh Abdülbaki (Küfrevi) 92, 131, 145, 186-187
- Şeyh Abdullah (Surci aşireti reisi) 223
- Şeyh Alaeddin (Mutkili) 145, 195
- Şeyh Kadir Hafid 217
- Şeyh Mahmud (Berzenci) 12, 15, 37, 128-130, 164, 176, 179-180, 217, 219-220, 224, 226, 232-237, 239, 252-253, 255-258, 263, 269, 272, 292-296, 309-313, 315-318, 321, 325-331, 333, 335-337, 339, 342, 345, 355
- Şeyh Sunusi 121, 175-176, 187-188, 322
- Şeyh Ziyaddedin 195
- Şıkak (aşiret) 116, 118, 183, 316, 321
- Şırnak 41, 59-62, 78, 128, 130, 145, 167-168
- Şitak (aşiret) 143
- Şunlu (aşiret) 143
- Tahran 63, 162, 204-205- 207, 214, 222, 258, 325
- Talabani (aşiret) 316
- Tebriz 116-117, 174, 192, 253, 255-257, 296, 310, 313, 315, 328
- Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 12, 84-85, 132, 134-135, 138, 148, 259-261, 313, 360-361
- Tevfik Paşa 35-36, 132, 137
- Tiflis 33, 101, 193, 206, 296
- Trabzon 32, 36-37, 77, 136-137, 140, 304
- Trakya 46, 66-67
- Turan(i) 267, 271, 274, 283-284
- Turanizm 259
- Tutak 99
- Tuzhurmatu 139, 242
- Türkmen 91, 125, 173, 241-244, 247-248, 256, 266
- Ummanlı (aşiret) 143
- Umum Kürt Amele ve Esnaf Cemiyeti 283
- Urfa 50, 71, 76, 81, 86, 90, 156, 161, 171, 229-230, 255
- Vahdet (gazete) 155-156
- Vakit (gazete) 39-40
- Van 33, 36-37, 41, 44-45, 48, 50, 56, 59, 63-65, 76-77, 94-99, 101, 116-118, 120, 127, 136, 138-140, 143,

145, 154, 158, 160-162, 164, 171,
174, 178, 180, 182-189, 191-194,
196-203, 211-212, 218, 221-222,
230-231, 285, 308, 318, 332-333,
339-340, 342-343, 347, 350, 355-
356, 358-359

Varto 99

Versay 16, 35-38, 48, 50, 66

Veysel Bey 184-185, 334, 335

Wilson Prensipleri 27, 105, 172

Yahudi(ler) 42, 242-244, 266, 273

Yasin Bey 80-81

Yezidi(ler) 241-242, 244-245, 265-
266, 333

Yusuf Kemal Bey 21, 95

Yusuf Ziya Bey (Bitlis mebusu)

Zaho 61, 122, 164, 221, 304, 326

Zap 194

Zara 103-105, 107, 149-150, 152, 154

Zeydan (aşiret) 170, 288

Zımara 103

Zibar (aşiret-bölge) 164, 181, 234

Zılan (aşiret) 167

Zive (aşiret) 145

Zülfî Bey (Diyarbakir mebusu) 186, 301

“1923 seçimleri ile TBMM’deki sosyopolitik çok renklilik de ortadan kalkmış, meşruiyetini tahkim eden Ankara’nın Kürt meselesine ilişkin bakışında yeni koşullar dahilinde paradigmatik bir değişim yaşanmıştır. Bu çerçevede, Lozan’la şekillenen yeni küresel ve bölgesel düzlemde Cumhuriyet idaresinin ilanı, modern Türkiye’nin miladı olması hasebiyle modern Kürt sorununun da miladıdır.”

ugün “Kürt meselesi/sorunu” dendiğinde, aynı zamanda çok-boyutlu politik bir probleme işaret edilmiş olur ve daha ziyade problemin güncel izdüşümleri üzerinden değerlendirmeler yapılır. Fakat güncel izdüşümlerin arkasında önemli tarihsel referanslar, dönemeçler ve yollar vardır.

Sinan Hakan, *Cumhuriyet’e Giderken Kürtler* kitabında sonuçlarını bugün de gördüğümüz pek çok sorunun hangi tarihsel gelişmeler neticesinde oluştuğunun izlerini sürmeye devam ediyor. Büyük Millet Meclisi’nin açılmasıyla noktalanan (1916-1920) önceki kitabından sonra (*Türkiye Kurulurken Kürtler*), bu kez Kürt aşiret liderleri ve politik aktörleri ile uluslararası alanda da kazanımlar elde ederek meşruluğu gittikçe güçlenen BMM arasındaki gerilimli ve gerginli ilişkiyi dönemin önemli aktörlerinin resmî yazışmalarından, askerî arşiv kaynaklarından, gazete arşivlerinden faydalanarak Cumhuriyet’in kuruluşuna kadar getiriyor.

Kürt meselesinin şekillenmesine katkıda bulunan ulusal ve uluslararası gerilim hatlarının ancak yerel dinamiklerle etkileşim içerisinde anlaşılabilceği iddiasını sürdürüyor. ■

